ÖLÜMÜNÜN 50 NCI YILI MÜNASEBETİYLE

NAMIK KEMAL
VE
İBRET GAZETESİ

MUSTAFA NİHAT ÖZÖN
Gazi Orta Muallim Mektebi ve
Terbiye Enstitüsü Edebiyat Muallimi

REMZİ KİTABEVİ
93, Ankara Caddesi, 93
1 9 3 8

NAMIK KEMAL
ve
İBRET GAZETESİ

Namık Kemal

NAMIK KEMAL
VE
İBRET GAZETESİ

MUSTAFA NİHAT ÖZÖN

Gazi Orta Muallim Mektebi ve
Terbiye Enstitüsü Edebiyat Muallimi

REMZİ KİTABEVİ
93, Ankara Caddesi, 93
1 9 3 8

. . . . Şimdilik yalnız nümunesine bile kail olduğumuz muntazam mekteplerin vücuda geleceğinde, vücuda geldikten sonra ondan çıkan nevresidegân - ı irfanın şu ehemmiyetsiz İbret gazetesini dahi kütüphanelerde ve sahaf dükkânlarında araya araya bulacağında ve mütaleasına imale - i nigâh ettikçe içinde göreceği münasebetsiz şeyleri hande - i tstihzaya bedel, mürüvvetmendâne ve mazeretşinasâne bir tebessüm ile geçiştirerek, sahih olup ta nazar - ı ehemmiyetle bakılmıya lâyık görülmeyen fikirlerin ise tatbikatınca fevt olunan fırsatlar için kemal - i cid - dü teessürle eğlıyacağında hiç iştibah etmeyiz.„

9 Teşrinievvel 1872

Namık Kemal, 2 kânunuevvel 1888 de öldüğüne nazaran, 1938 kânunuevvelinde bu ölümün ellinci yıldönümü oluyor demektir.

Biz de bu ellinci yıldönümünü, gene Kemal'e ait bir eserle geçirmek istedik.

Bu eseri; onun sağlığında veya ölümünden sonra söylenmiş bir çok sözleri, fikirleri, mütaleaları, hükümleri bir kere daha tekrar etmektense, doğrudan doğruya kendi eseriyle vücuda getirmeyi daha uygun bulduk.

Kemalin, Şinasi ile tanışıncaya kadar, Tasvir Efkâr, Avrupaya gidiş ve Hürriyet gazetesi, Avrupadan dönüş, Magosa sürgünlüğü, Magosa'dan dönüş, «ikamete memur ediliş» ve mutasarrıf oluş gibi yedi devreye ayrılabilecek 48 senelik ömrünün en alâka uyandıracak kısımlarından biri İbret gazetesini çıkardığı devresidir.

Biz de bu devri seçtik: Kemal, 23 yaşında olduğu halde Şinasi'nin nezareti altında, gazeteciliğe başlamış; 27 yaşında Avrupaya gidip Hürriyet gazetesinde neşriyatta bulunmuş, dönüşte, 32 yaşlarında iken İbret gazetesinde neşriyata başlamıştır.

Dokuz aydan biraz fazla süren bu gazete devresi, Kemalin bütün hayatını karakterize eden bazı fikirleri tebarüz ettirmesi bakımından çok ehemmiyetli telâkki edilecek şekildedir.

Kemal hakkında umumî olarak çok yazı yazılmış ve çok fikir ileri sürülmüştür. Bu eserde; ne o yazılar, ne de o fikirler münakaşa edilecek değildir. Metne istinat etmeyen ve metnin, bir kâhin kitabı gibi, ancak hüküm çıkaranlarca malûm olduğu hâdiselerde, o hükmü dinleyenle-

rin, aklı selimden ziyade, sempati veya antipati tesiri altında kabul veya reddedecekleri belli bir şeydir. Onun için, Kemalin kendi metinlerinden bir kısmının alınmasiyle bu eseri meydana getirdik.

Buradaki makaleler İbret'teki yazıların hepsi değildir; dörtte biri kadarıdır. Yazılardan bazıları, daha Kemalin sağlığında seçme yazı kitaplarına alınıp, sonra heme nher devirde aynı çeşit kitapların tekrar tekrar yaydığı, âdeta «harcı âlem» olmuş yazılardır. Bir kısmı ise, hiç bir kitapta tekrarlanmamıştır.

Ebüzziyanın **Nümunei Edebiyatı Osmaniye**'si ile 1880 de başlayıp Mustafa Reşit Beyin bu yoldaki muhtelif eserlerinde tekrarlanan Londra, Nüfus, Aile, Gelibolu tasviri gibi yazılar muhtelif devirlerde, muhtelif düşüncelerle, muhtelif kısımları çıkarılmış yazılardır.

Kemalin oğlu Ali Ekrem'in meşrutiyette neşrettiği **Külliyatı Kemal**'in «Makalâtı Siyasiye ve Edebiye» kısmında da, hiç bir tasnif düşünülmeden rasgele ve gene bazıları kısmî olarak dercolunmuştur.

Alman makaleler tarih sırasına göre dizilmiş ve bazı kısımlara, yazıldığı devrin hususiyet ve karakterini göstermek için bazı malûmat konulmuştur.

Metinler olduğu gibi alınmış, bu metinlerin anlaşılması için gerekli olan bazı kaideler ile artık kullanılmayan veya zaman ile manaları değişmiş olan kelimeler izah edilmiştir.

Bu kelimelerin manaları, yalnız, kenarlarında numara ile gösterilen makalelerde aldıkları yer bakımından verilmiştir; onun için, umumî bir lûgat olmaktan uzaktır; yalnız bir tecrübe sayılabilir, muvaffakiyeti ise ancak, tatbikinden sonra anlaşılacaktır.

Mustafa Nihat ÖZÜN

GELİBOLU

[Méry'nin 1855 te tabedilen *İstanbul ve Karadeniz* adlı kitabından]

Kemal İstanbulda

(Ağustos - Teşrin 1871)

Namık Kemal'in Avrupadan dönüş tarihi pek malûm değildir; fakat 1870 temmuzunda Fransa - Prusya harbinin ilânı, Zaptiye Nazırı Hüsnü Paşanın ona İstanbul'a avdetinde bir mahzur bulunmadığı imasını havi mektubun tarihi, bu dönüş işinin 1870 ağustos - teşrin arasında olduğuna şimdilik hükmettirebilir.

Avrupa'ya kaçmış olanlardan Kemal'in dönüşü ile diğerlerinden bir kısmının kalmış olması ayrıca üzerinde durulacak bir meseledir. Filvaki onları Avrupaya çağırmış ve bir müddet te bakmış olan Mustafa Fazıl Paşanın bakma yardımını kesmesi bu işte rol oynamış denilirse Alî Paşadan çekinerek memlekete dönememiş ve onun ölümünü beklemiş olanlar arasında Kemalden daha dar geçimliler olduğu muhakkaktır.

Kemal bu dönüşten sonra nasıl bir vaziyet aldı? Burası hakkında mevcut olan eserlerde bir sükût vardır. Onlar, hemen Avrupadan dönüşünden sonra İbret gazetesini çıkarttırıp, Diyojen'e yazı yazdırırlar.

Halbuki Kemal Avrupadan döndüğü tarihte Alî Paşa Sadrazam olduğu gibi, o mevkii, bir sene sonra vaki olan ölümüne (6 eylül 1871) kadar da muhafaza etmiştir. Diyojen agzetesi ise, 24 teşrinisani 1870 te çıkmıya başlamıştır. Bu gazetenin muharrirleri hakkında kat'î bir malûmatımız yoktur. Direktör Alî Beyin ilk seferlerde yazı

yardımı ettiği, Namık Kemal'in yazı yazdığı söylenirse de, fıkralardaki yazı tahavvülüne bakılınca yalnız Alî Beyin olmadığı, Kemal'in ise sonradan imzasiyle neşredilmiş olan bazı makalelerin tarihi 1871 olmasına binaen ne vakit ve hangi yazılarla gazeteye iştirak ettiği hakkında kestirmeden bir hüküm vermenin imkânı yoktur. Namık Kemal'in İstanbula döndükten sonra uzun müddet boş durduğu tahmin edilemez. Bilhassa Avrupada bulunuşunun üzerinde yaptığı tesirlerin neşrini arzu ettiği, fakat buna imkân bulamadığı da kestirilebilir. Namık Kemal, Avrupaya kararnamei Alînin neşri ile kendisinin Erzuruma tayininden sonra izinsiz çekilmiş ve orada neşriyatta bulunmuştu; gerek bu çekiliş zamanında, gerekse Avrupadaki neşriyatının hedefi olanlar iş başında bulunuyorlardı. Filvaki kararnamei Âliden sonra bazı gazeteler tatil, edilmekle beraber bir müddet sonra da yenilerine izin verilmişti: **Terakki** ikinci defa olarak (No 1, 21 Teşrinisani 1868), **Mümeyyiz** «No. 1, 28 Temmuz 1869), **Basiret** (No. 1, 22 Kânunusani 1870), **İbret** (Mayıs 1870), **Asır** (No. 1, Haziran 1870), **Memaliki Mahrusa** (No. 1. 16 Haziran 1870) **Hakayıkulvekayi** No. 1, 4 Eylül 1870), **Diyojen** (No. 1, 24 Teşrinievvel 1870), **Hülâsatülefkâr** (No. 1, 5 Kânunuevvel 1870) bunlardandır.

Namık Kemal'in bu sırada bir klik teşkil ettiği, bazı gençler etrafında topladığı ve onlarla şifahî münakaşaları olduğunu bazı fıkralardan anlıyoruz. (Ahmet Mithat'ın **Menfa** eserinde anlattığı gibi.).

Yukarda da söylenildiği veçhile Diyojen'in ilk sayıları (4 üncü nüshada İran Şahının Kerbelâ seyahatı dolayısiyle yazdığı fıkradan dolayı bir buçuk ay, 14 ve 15 inci numaralardaki fıkralardan dolayı on beş günlük tatiline sebep olan hâdiseler bir yana bırakılırsa) gene umumî bir takım münakaşa fikirlerini ihtiva etmektedir: 2 inci sayısında Bismarck ile Prusya kralının konuşma-

ları arasında Rochefort'un: «Hükümdar nesli kabili ıslah değildir, hayvan nesli bu bapta müraccahtır» fikrini kaydeder. 3 ve 8 numaralı nüshalarında Eskici Yuvanof (Rusya), Veli Ağa (Türkiye), makinist John Bull (İngiltere), hazır esvabçı François (Avusturya - Macaristan), saatçi Fredrick (Prusya), tuhafiyeci Joseph (Fransa), mızıkacı sinyor Kokoriko Kokoriçi (İtalya) aralarında konuşmalarla Rusyanın o sıralarda Boğazlar işi ve Karadeniz limanlarının tahkim meselesini mevzuu bahseder.

Asıl münakaşası «Köpeksiz köydür çomaksız oynarız mütaleasiyle terki vatan etmiş ve ipten kazıktan kurtulmuş güruhu mekruh» dediği ve «edepsizliklerini bazan mutad dereceden ileri sürüp devlet ve milleti tahkire cüret eden» Türkiyede çıkan ecnebi gazeteleri hakkındaki mücadeleleridir.

«... İngiliz hilkatiyle Fransız gayreti gütmek isteyen **Levant Times** Kemali hiddetinden dolayı Prusya imparatoru hakkında zebandrazı hezeyan olarak düçarı vartai tatil oldu. İki devleti muazzama beyninde cereyan eden cenk ve cidale tesadüften başka diyecek yokken **menafii zatiyesinin sevkiyle** bilâsebep tarafeynden birine kin ve adavet izhar eden bir gazete memleketin faydasına hizmet edebilir mi?

«An asıl Fransız olduğu halde Rumlara rağmen mukaddema Bulgar ve şimdi de Fransaya imdada giden beş on palikaryadan dolayı Yunanistana ifayı teşekkür için cümleye ağyar olan **Courrier d' Orient**'ın lisan ve efkârından şarkça istifade mümkün olur mu?

« **Cizvit papazlarının ağraz ve efkârını beyana** hıristiyanlık talimine alet ittihaz olunmuş olan **Esprit** gazetesine mülke hizmet ediyor denilir mi?»

« Akşamdan sabaha kadar bukelemunâsa renkten

renge giren **Levant Herald**'den menafii mahalliyeyi temin edecek kadar rastgûluk memul olunur mu?

« Ya **Phare de Bosphore**'un bazı zevzek ksenomanlara (xénomane, ecnebi âşık ve meczubu manasınadır. asıldan) ecnebiye taklidi mişvar lüzumunu talim ve tevcihten başka bir hizmeti vardır denilse sahih olur mu?» (1).

Bu kısa anlatışın gösterdiği manzara o zaman İstanbulda mevcut olan ve her biri bir menfaat ve maksadın esiri olup memleketi o maksad ve menfaata bağlamak için çabalayan bu uğurda gerek kendi aralarında ve gerek yukarda alınan parçada görüldüğü gibi türkçe gazetelerle münakaşalarda bulunan bu gazetelerin bir çok defalar «devlet ve milleti tahkire cüret» edecek derecede gözleri kararıyordu.

Hakayık gazetesi bir haberde (Hükûmeti Mısrıye) tabirini kullanıyor, havadis arasında göze çarpmamış gibi görünen bu tabiri **Diyojen** 11 inci sayısında dikkatle tahlil ediyor. (Bu Mısır meselesi ilerde **İbret** ile gene **Hakayık** arasında münakaşaya sebep olmuştur).

14 üncü nüshasında:

«Dehlizden efendi arap kölesine
— Reyhan gündüz o mumu neye yaktın?
— Hazneye bakmak için.
— Ne var?
— Ne olacak su çekilmiş fare dolu.»

Fıkrası bir nüsha sonra iki sütun dolusu «Bir vakit gelecek ki» serlevhalı fıkralar arasında: «Bizde borçla geçinmek hülyası... mahvü nabut olacaktır» fıkrası o zamanki malî gidişe birer taştı ki, on beş günlük tatil cezasına uğramıya sebep olmuştur.

Bu fikirlerin Namık Kemal'in, bir kaç makalesinde, sonraları münakaşa mevzuu yapılmış olması ve bilhassa

1. Diyojen, No. 6, 9 Şubat 1871.

Çıngıraklı Tatar gazetesi Namık Kemal ve arkadaşlarının sürgün edilmek üzere tevkif edildiklerinden bir gün evvel çıkmaya başlamıştır. Bu karikatür o zamanki gazeteleri göstermektedir. Sağdan ve yukarıdan sıra ile Siraç, Tipos, Levanten Times, Bizantis, Levant Herald, (Kulakları ozun olan) Misailidis Hakayık; önde gene sağdan itibaren İbret, Konstantinopolis, La Turquie, Basiret, Anat. Astir, (kamburu olan) Teatis, (Levant Herald'ın bacağı sırasında) Phare de Bosphor ile Anat., (siyah elbiseli ve elinde makas olan) Courrier d'Oriant, (Yerdeki üç baş) Neologos. [*Çıngıraklı Tatar, No.* 1, 5 *Nisan* 1873].

İlleti frengî (Diyojen, No. 32), **Matbuat** (ayni gazete, No. 36), **Tiyatro** (Keza, No. 44), **Afakî sohbet** (No. 47 ve 48) gibi yazıların, uslûp itibarile benzeyişi, bunların Kemal tarafından yazılmış bulunmasına ihtimal vermektedir.

Başlı başına bir tetkike değeri bulunan Diyojen gazetesinin Alî Paşa sadareti zamanındaki ve sonraları yaptığı neşriyat tamamile fikrî bir plân dairesinde inkişaf etmiştir. İlkin haftalık, sonraları haftada iki ve daha sonraları haftada üç defa çıkmak derecesinde bir rağbet bulmuş gazetedir.

MAHMUT NEDİM PAŞANIN SADRAZAMLIĞI

(Eylûl 1871 - Temmuz 1872)

Alî Paşanın ölümü üzerine, onun kabinesinde Bahriye Nazırlığı yapmakta olan, Mahmut Nedim Paşa Sadrazam oldu. Mahmut Nedim Paşanin (6 eylûl 1871 den ağustos 1872 ye kadar süren ve) **11 aylık idare** diye şöhret kazanan bu ilk Sadrazamlığı bir çok bakımlardan tetkike değeri olan bir mevzudur.

Alî Paşanın, saraydan bütün bütün alıp Babıâliye naklettiği nüfuzu Mahmut Nedim Paşanın tekrar saraya vermiş olması, Abüdlâzizi her istediğini yapabilir fikriyle azdırdığı, Tanzimat fermaniyle ortadan kaldırılmış olan muhakemesiz sürgün yapmak ve rütbe almak işini tekrar canlandırdığı, gene Tanzimattan evvelki zamanın müsaade edip o fermanla ortadan kaldırılmış olan **idam** ve **musadere** işleri yerine gerek kendine rakip olacaklarından ve gerek nüfuzlarından korktuğu vükelâ ve diğer büyük memurları oradan oraya memur edip rahatsız ederek gözlerini korkutmak ve böylelikle kendi kudretini

tanıtmak istediği, Rus sefirine karşı pek yumşak bulunduğu, bir çok kirli para işlerine giriştiği kendisine isnat olunan hallerdendir.

Bu hallerden, birbirine zıt kanaatte olanlar bile, hep birlikte şikâyet ederler. **Miratı Hakikat** adıyle bir tarih kitabı yazmış olan ve o devri yaşamış bulunan Mahmut Celâlettin Paşa şu yukarda yazılan şeyleri vak'a göstererek bu yolda anlatmaktadır:

« (Âlî Paşanın son zamanlarında) işte o zamanlarda Bahriye Nazırı bulunan Mahmut Nedim Paşa saraya intisap peyda ederek padişahı, Alî Paşadan tenfir eyleyip te sadarete nailiyet için hatır ve hayale gelmez dürugu fitneengizâne ve füsnü fesane icat ve envai menabii nameşruadan paralar takdimiyle mevkiinde istikrar etmiş ve bu mesleki garazkârîyi ahkâm için «Efendimiz bir padişahı müstebitsiniz, her emrü fermanınızı icraya muktedirsiniz» mealinde sözlerin ilkasıyle sultan Abdülâzizi bağsız arslan gibi etrafa atılıp ta keyfe mayeşa icrayı ahkâm etmek emeline düşürmüş olduğundan Âli Paşa irtitihali darıbeka eyledikte Mahmut Nedim paşa sadarete gelip sultan Abdülâzizi talim ettiği tarika sevkeyledi.

Şöyle ki Alî Paşa müntehabı olan vükelâ ve ricali devlet umumen mehîn addolunarak azil ve tahkir olunmak iltizam ve evvel beevvel Hüseyin Avni Paşa seraskerlikten ve Şirvanîzade Mehmet Rüştü Paşa Adliye Nezeratinden azlolunduklarını müteakıp maskıtı reislerine yani Hüseyin Avni Paşa Ispartaya ve Rüştü Paşa Amasyaya menfiyen izam kılındı ve müteakiben Zaptiye Nezaretinden azledilen Hüsnü Paşa bazı azviyat ile vezareti refolunarak Kıbrıs ceziresine ve veliahtı saltanat Şehzade Murat Efendinin Üsküdarda Kurbağlıderede kâin sayfiyesine yol yaptırmakla ona müntesip diye itham olunan Şehremini sabık Haydar Efendi Midilli adasına ve İşkodra valiliğinden mazul İsmail Paşa İşkodraca bazı harekâ-

tı bağıyâneyi i'zametmiş denilerek Trabzona ve müddeti medide Mabeyin başkitabetinde kesbi ikbal eden Emin Bey dahi Alî Paşayı nezdi Padişahîde himaye eyler idi diye Kıbrısta kâin Mağosa'ya nefyü tağrip, ve vükelâ ve rical mazulleri hahı nahah taşra memuriyetleriyle bilâ tevakkuf İstanbul'dan teb'it olundu.

ve bunlara dahi kanaat edilmiyerek bu suretle memuren ib'at edilen ekseri zevat henüz merkezi memuriyetlerine vâsıl olmadan azlolunup yerlerine diğerleri gönderilir ve onlar dahi yerlerine varmadan becayiş tarikiyle dolaştırılıp tahkir olunur idi. Bu cihetle bir valilik veya mutasarrıflık bir iki ay zarfında beş on kere tebeddül eder idi (1).

Ve tasarrufat icrası için tenkihat lâzımdır denilerek İstanbulda ve vilâyatta bir çok memurin ve ketebenin aylıkları kesilip hizmetleri ilga ve kendileri bilânafaka girdabı ıstıraba ilka olundu.

Bu inkılâp peyapey zuhûr ve nice suiistimalâta bais olup hele sadrazamın ekarip ve müntesibanına tekarrup ve intisab muhtacı takdimi nukudu bihisap idi. Maahaza şu irtişa onlara münhasır kalmayıp sarayı Padişahide teferrüt eden nüdema ve kurena iktisabı servet ve gına için tahsili menasıp ve meratibe alet olarak perdei irtikâp

1. «Yahu şu aralık abonelerimize bir hal ârız olmuş hiç bir yerde durup dinlenemez oldular, mektup mektup üzerine gönderiyorlar. Meselâ mektubun birinde «Ben Selâniğe gidiyorum gazetemi oraya gönder.» On beş gün sonra gelen mektupta «Bu defa da Bağdada gidiyorum, bundan sonra Bağdada.» Daha sonraki mektupta «Gazetemin İzmire gönderilmesini temenni ederim.» gibi bir takım şeyler. Canım bu hale tahammül olunabilir mi? Bir insan senede bir iki defa merciini değiştirse ne ise ne. Fakat böyle her on günde bir değiştirdiklerinden ne yapacağımı ben de şaşırdım.

Yoksa bu da mı kıyamet alâmetidir.....?»

Diyojen, No. 103, 23 Mart 1872.

her yerde açılmış idi. Bu yolda memuriyete nail olanlar ise mevkilerinden emin olamayıp müddeti kalilede mazul olurlar ve yerlerine onlar gibi damenefşanı rüşvet olanlar gelirler idi.

Hasılı ol eyyamı şuriş encamın vekayii garibesini sırasıyle ve hakkıyle yazmıya imkân bulunamaz ki bu mahalede daha ziyade tafsile iptidar edelim.

Mahmut Nedim Paşanın açtığı tarıkı nahemvâr devleti aliyenin bakahahı olan Avrupa devletlerince baisi telâş ve hayret olduğu halde Rusyalılar şu mesleği kendi maksad ve menfaatlarınca gayet müsait buldukları için Padişahı ve Sadrazamı bir kat daha cürete getirip te Devleti Aliyenin izmihlâlini mucip vekayii dahiliyeye esbabı müessire hazırlamak isterler idi. Binaenaleyh İstanbulda bulunan Rusya Sefiri general İgnatiyef saraya ve Sadrazama hulûl ederek Fransa ve İngiltere ile hembezmi muaşeret olmak mesleğinden Babıâliyi bilkülliye geri almış ve sureti haktan nice efsaneler ibdaiyle balâda zikrolunan suiistimalât ve ihlâli usul ve nizamata yol açmış idi. Ezcümle Alî Paşa tarafından tehir edilen Bulgar egzarklığı beratını Mahmut Nedim Paşa Rusya sefirinin talep ve teklifiyle ta etmekle Bulgaristanda Rusya nüfuzunun fevkalâde takarrür ve tevessüüne müsait olduğu gibi Rumeli demiryollarının vücuda gelmesini Rusya devleti çekemeyip bu inşaatın kısmen olsun iptal ve terki emrinde sarfı mesaiye karar verdiğinden gene Rusya sefirinin ilkaâtı fasidesiyle zikrolunan demiryollarm inşaatı için müteahhidi Baron Hirsh ile münakit mukavele ameliyat masrafının ve müddeti imtiyaziyenin ziyadeliği vesilesiyle tağyir olunarak 2300 kilometrelik inşaata mahsus 1,980,000 adet hisse senedatı ol vakte kadar hitam bulan nısıf mıktarı ameliyata ve imtiyazca tenkisi müddete mukabil Baron Hirsch'e terkedilip yüz binlerce liralar irtikâp olundu.»

Gene o devirde yaşamış olanlardan ve bir aralık Dahiliye Nazırlığı da etmiş bulunan Memduh Paşa gördüğü sadrazamlar hakkında yazmış olduğu **Esvatı sudur** ve Mahmut II, Mecit, Aziz Murat V. zamanlarındaki saray politikası ve devlet vükelâsı hakkındaki **Mirat'ı şuunat** eserlerinde ayni fikirleri kuvvetlendirecek vakıalardan bahsetmektedir.

Alî Paşanın ölümünü müteakip gazetelerde Ali Paşa siyaset ve idaresine dair bazı yazılar görülmeğe başladı. Diyojen gazetesi de bu meyanda (No. 51. 19 eylûl 1871) Alî Paşanın vasiyetnamesi diyerek mizahî bir surette bir takım meseleleri bahis mevzuu yaptı. (Bu devirde Kemal'in bu gazeteye yazı yazdığı muhtelif rivayetlerle tevsik edilmiştir).

Âli Paşa idaresini kısmen satirik yolda anlatan bu sözde vasiyetname vatanın ihtiyaçlarını 12 maddede gösteriyordu:

(1. Ecanibe kadrinin fevkinde yüz verip şımartmamak ve betahsis hiç bir işe ecnebiden memur nasp ve tayin etmemek.

2. Müsavatı tamim etmek.

3. Tedricen tediyei düyunu milliyeye sarfı mesai ve makderet etmek.

4. İstikraz usulü muzırrını ref'ü iptal etmek.

5. Fenni ziraati ve umuru ticaret ve hususu sınaatı terakki ettirmek.

6. Menafii milleti Osmaniyeyi halisâne tefekkür eden Diyojen gazetesinin nush'u pendini istima ve hususan Matbuat kanunnamesi hakkında onun reyini istifsar etmek.

7. Memaliki Osmaniyeyi serapa ihata eden ormanları ve maadini muhtelifeyi istikametli ellerle işletmek.

8. Ecnebî kumpanyalarına rekabetle fabrika ve vapur kumpanyalarının teessüs ve devamı hususunda sarfolunacak nukuda acımamak.

9. Lüzumun haricinde bulunan tezyinata heves kaidesini vatandan dûr etmek için evvelâ vükelâ pişrev olmak.

10. Erbabı liyakatin kadri derecesinde rütbesini terfi ve dirayetsizleri pespaye etmek.

11. Râşi ve mürteşileri ve umuru memuresini suiistimal ile millet zenbilini babası malı zannedenleri mahv'ü izale etmek.
12. Esası terbiye ve insaniyet olan mekâtibin halini tecessüs ve ıslah etmek.)

Mahmut Nedim Paşanın ilk sadaret ayları içinde **Serbestii matbuat** (Diyojen, No. 54, 30 eylûl 1871), **Casus meselesi** (aynı gazete No. 55, 60 - 3, 21 İlkteşrin 1871), Hakayikülvekayi gazetesinin Alî Paşaya isnat ederek neşrettiği bir vasiyetname vesilesiyle **Vasiyetname muhakemesi** (ayni gazete, No. 59, 61, 16, 23, İlkteşrin 1871) yazıları hep bu çeşittendir.

Hükûmet, 9 Kânunuevvel 1871 (27 Ramazan 1288) de **«idarei sabıka aleyhinde hiç bir şey yazılmaması»** için gazetelere tebligatta bulundu.

Bundan sonra gezetelerin serbestçe fikir söyliyebilmek imkânları daraltılmaya başlandı ve şubat (1872) ın ilk on beş gününde dört gazete tatil cezasına uğratıldı.

Bundan sonra Diyojen Voltaire'in **Mikromega tercümesi** ve Alexandre Dumas'nın **Monte - Kristo** tefrikalarile sahifelerini doldurmaya başladı. Maamafih mart ve nisan nüshalarında Diyojen bazı çalı yoklamaya kalkıştı, yukarda kaydedilmiş olan memurlardan olan aboneler hakkındaki fıkra (Shf. 8) ve 121 numaralı nüshasındaki (25 mayıs 1872) küçük fıkralarından:

«Bir zat cambazlardan birinden iki bin kuruşunu peşin vermek ve iki bin kuruşunu da borçlu kalmak şartiyle dört bin kuruşa bir at satın almış. Aradan beş altı ay geçtikten sonra cambaz bir gün efendinin konağına gelerek at pahasından baki iki bin kuruş alacağını istemesi üzerine efendinin canı sıkıldığından: «Be herif ben atı senden iki bini peşin ve iki bini de veresiye olmak mukavelesiyle dört bin kuruşa satın almadım mı? Her halde sana iki bin kuruş borçlu kalacağım.» diyerek biçare cambazı tardetmiş.

«— Bu kadar ne düşünüyorsun birader, bir kederin mi var?

— Sorma kardeşim, pek ziyade pek.

— Aman nedir? Söyle bakayım.

— Ne olacak, geçenlerde bir zattan ödünç br kaç bin kuruş almış idim, veremem diye korkuyorum da...

— Amma tuhafsın ha! O korkuyu alacaklın çeksin, sen zevkine bak.

———

«Mürtekibin birisi hastalanarak öleceği zaman ötekinden berikinden ve emvali eytam vesaireden ettiği irtikâplardan dolayı cehennem azabı hatırına gelerek korkmaya başladığından oğlunu nezdine çağırarak ve havfu haşyetini ifade ederek emval ve emlâkinin kâffesini fukaraya tevzi edilmek üzere vasiyet edeceğini söyledikte oğlu:

— Aman ne yapıyorsun? Sen korkma, cehennemin sıkıntısı iki gündür, sonra ona da alışırsın» demiş.

Fıkraları ile, 123 No. lu nüshasındaki (1 haziran 1872) şu yazı:

Bulgar ve Hason meselelerinin neticesi

«Biraz vakittenberi vukubulan hallere bakılırsa hükümeti seniye bütün meseleleri ortadan kaldırıp denize dökmek istiyor. Halbuki burası ekserimizin işine gelmez, biz meselesiz yaşıyamayız. Mesele bizim mabihilhayatımızdır. Birbirimize kinimiz, garezimiz olmazsa ne ile eğleneceğiz? Nasıl vakit geçireceğiz? Akşam işret meclisinde kimlere sövüp sayacağız? Kimi fasledeceğiz? Hükûmet buraları nazarı ehemmiyete almadıktan başka kalkmış ta «Ben ortalıkta mesele bırakmayıp hepsini halledeceğim» diyip gidiyor. Halbuki meseleleri ortadan kaldırmak bizi mahvetmek demektir.

Terakki edelim amma meselelerde terakki edelim.

İnşallah bu meseleler ortadan kalkmaz. Zira kalkar ise halimiz fena. O vakit yaşamıya lüzum kalmaz.

Hamdolsun hükümet o niyetine nail olamadı ve olamıyacak. O ne kadar açık göz ise biz ondan açık gözüz. Şimdi Bulgarlara bir ferman verdi, bir egzark yaptılar. Güzel amma Bulgar kardeşlerimiz deli mi? Hiç meselesiz yaşayabilirler mi? Onlar egzarkı isterlerdi amma mesele de ortadan kalkmamalı idi. İşte onun

كيرنلره كونلك توتسى سى چيقانلره نابرون

Sağ taraftaki kapının üstünde (Babıâli), yaşmaklı kadının eteğinde (La Turquie), kolundaki torbanın üstünde (günlük) ve altında da (girenlere günlük tütsüsü, çıkanlara na burun) yazmaktadır. [*Diyojen, No.* 123, 1 *haziran* 1872.]

için kimisi egzark efendiye ve kimisi patrik efendiye tâbi olacaklar imiş. İşte sana bir yeni mesele daha!

Gelelim Rumlara

Geçenlerde patrik efendinin daveti üzerine Bulgar meselesi hakkında içtima etmiş meclise gelmek istemeyen bazı ufak patrik efendilerin ve metrepolitlerin büyük patrik efendinin emrine itaat etmediklerine bakılır ise bunlar da iki taraf olup bir mesele çıkaracaklar gibi görünüyor. Artık hükümet de ister ise varsın ya şaraplarına su veyahut rakılarına şarap katmayı yasak etsin, herifler gene bildikleri yoldan şaşmıyacaklar.

Ermeni katoliklerine gelince :

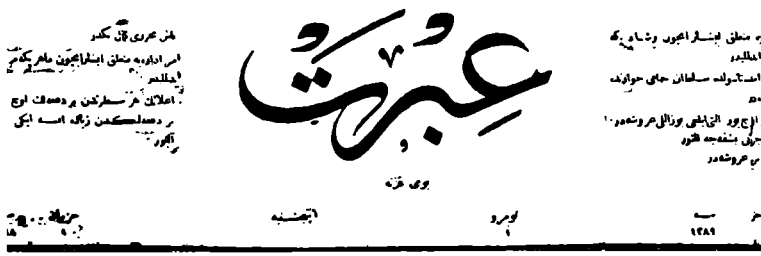
Onların bir takımı da yeni intihap olunan patrik, papa hazretlerinden aforozlu olduğu cihetle tanımak istemyorlar imiş.

Şimdi Hason efendi hilâfgirânından ve papanın lâyuhtiliğine inananlardan bir takımı dahi günahtan korkarak bu aforozlu denilen patrik efendinin elini öpmiyecekler ve gerek utandıklarından ve gerek başka sebeplerden dolayı Hason efendi taraftaranıyle de birleşmiyecekler, bir üçüncü mesele de onlar çıkaracaklar ve böylece bir meselenin hallinden iki mesele doğmuş olacak. Eğer hükümet ister ise varsın onları da halletsin, hamdolsun, biz onların dahi her birinden beşer tane daha mesele çıkarmak yolunu biliriz. Senin mesele dediğin mesellerde rivayet olunan (Hydra) nam yedi başlı deve benzer ki herhangisini kesecek olsan derhal yerine yedi tane daha çıkar.»

Ve bir de La Turquie gazetesini Babıâli kapısında girenlere karşı elinde bir buhurdan ile tazim ve o kapıdan ayrılanlara nanik eder vaziyette ve altında (Girenlere günlük tütsüsü, çıkanlara na burun) yazılı karikatürden dolayı iki ay müddetle tatil edildi. Bu hususiaki tebliğde aynen şöyle deniyordu:

(Diyojen gazetesi 121 numaralı nüshalarında adâba mugayir fıkralar neşrettiği gibi 123 numaralı nüshasında dahi hükûmete dokunacak bir makalei tezyifiye ile bir de resim derceylemiş olduğundan 12 mart sene 1867 kararname mucibince tarihi ilândan itibaren iki ay müddetle tatil edilmiştir. (24 Rebiülevvel 1289 ve 20 Mayıs 1288).

Tercümanı Divanı Hümayun
Sadullah

İBRET GAZETESİ

(13 Haziran - 9 Temmuz 1872)

Mahmut Nedim Paşa sadareti asıl rengini almaya başladıktan sonra Kemal Diyojen'de arasıra yazılar yazmakla beraber içinde ciddî bir gazete çıkarmak arzusu besliyordu. Arkadaşlarıyle beraber bu işe karar verdikten sonra bu hususiaki resmî muameleye giriştiler. **İstikbal** adında olacak bu gazetenin çıkarılmasına izin almak için, o vakit Matbuat kaleminin bağlı bulunduğu Hariciye nezaretine verilen istida, Zaptiye nezaretinin tahkikiyle tekemmül ederek Babıâliye izin verilmesi hususunda yazıldığı halde Babıâli müsadeyi vermemiştir. Böylelikle resmî işlerle bir kaç ay uzatılmış oluyor. Bu olmaz cevabı üzerine, Diyojen'in de tatil edilmiş bulunması, Kemal ve arkadaşlarını bir kombinezon aramıya sevketmiştir.

O zaman çoğalmıya başlamış olan matbaaların sahipleri daimî şekilde bir iş menbaı olmak üzere gazete çıkarmak ve bir gazete kapanınca - ekseriya da böyle oluyordu işi devam ettirebilmek için ellerinde ihtıyat imtiyazlar bulundurmak âdetinde idiler. Bu matbaa ve gazete sahiplerinden bir çoğu da matbaa ve gazete hammallığından yetişme, okuması yazması kıt kimseler olduğu için gazetelerine ya ücretle muharrir tutmakta veya (gene o zaman tabirince) bir muharrire **iltizam**'a ver-

mekte idiler. Bu kabil gazete sahipleri arasında, hemen o zaman çıkmış bütün gazetelerin sonlarında adları görülen Andon (bazı defalar Antuvan), Filip, Aleksan Sarafyan, Teodor Kasap, Misailidi şöhretlilerindendi.

Aleksan Sarafyanın **İbret** gazetesi 1870 yılında çıkarılmıya başlanılmış; haziran 23 te bir ay tatil edilmiş, tekrar neşredilmiye başlanılmış ise de devam edemiyerek 1871 Nisan 27 sinde **İbretnümayı Âlem** adı ile mizah gazetesi şekline girmiş, ikinci sayısında o da tatil cezasına uğramış, bu tatilden sonra 53 sayı kadar neşredilerek nihayet 1872 şubatında Ahmet Mithat tarafından iltizam olunarak siyasî bir gündelik şeklinde çıkarılmıya başlanmış, gene kapatılmış ve sahibi bir ay müddetle **(siyasî gazete çıkarmak hakkından mahrum edilmiş)** bulunuyordu.

İşte Kemal ile arkadaşlarının bulduğu böyle bir gazete idi, ceza amanının bitmesi üzerine **İbret** Kemal ve arkadaşlarının bir beyanname kılıklı maddesiyle, 13 haziran 1872 perşembe günü neşrolunmaya başladı.

Büyük hacimde ve cuma ile Pazardan maada günlerde neşrolunur bir gazete idi. Kemal başmuharrir; Reşat. Nuri, Tevfik (Ebüzziya) muharrir; Kemalin üvey dayısı Mahir de müdür idi.

İbret'in ömrü bu sefer ancak 27 gün sürdü, 19 uncu nüshasının neşredildiği 9 temmuz salı günü hemen (menafii devlet ve adabı umumiyeye karşı ittihaz eylemiş olduğu meslekte ısrar eylediğine mebni dört ay müddetle) kapatıldı.

Bu 19 nüshanın münderecatı umumî mahiyette - yukarda bahsedilmiş olan - Mahmut Nedim Paşa idaresi hakkında tarizlerdi.

Gazete bir havadis gazetesinden ziyade bir fikir gazetesi mahiyetinde idi. Daima iki üç makale veya Kemalin bazan üç sahife süren makaleleri bulunuyordu. Hava-

disleri bile tenkidî bir tarzda veriyordu. Kemalin arkadaşları Reşat ile Nuri, ondan sonra Avrupadan dönmüşlerdi. (Mahmut Nedim Paşa sadrazam olunca bir takım adamları sürdüğü gibi, eski idarenin sürdüğü veya o idare zamanında kaçmış olanların memlekete dönmeleri için bir af iradesi çıkartmıştı). Hepsinde de kitaptan öğrendikleri Avrupayı görmeden gelme bir olgunluk farkediliyor.

Reşat, bazı (tahrir heyeti namına) diye imza atmasından anlaşılıyor ki gazetenin yazı heyeti müdürlüğü işi ile uğraşıyor, muntazam denecek şekilde her sayıya makaleler de yazıyordu. Makalelerinde, hemen o devrin muharrirlerinden ekserisinde görüldüğü gibi, yeniden öğretilmek istenen şeylerde beliren yolda o işin bilhassa Avrupadaki tarihinden, menşelerinden bahsolunuyor. Meselâ **Hukuku ceza** adlı (No. 1) makalede ceza hakkının menşeleri araştırılıp bunun için muhtelif âlimlerin fikirleri icmal olunduktan sonra cezanın intikam, tazmin ve menfaati amme telâkkilerini mütalea ediyor. Bu yazıların diğer bir manası olduğunu İbret'in Mahmut Nedim Paşanın sadrazamlıktan azlinden sonra yazdığı makaleden anlıyoruz.

Reşat, 3 üncü nüshada, 1871 Paris komün hareketi hakkında (söylediğini bilmemek ve bilmediğini söylemek illetine müptelâ bazı ukalânın neşriyatını) ele alarak (tahkikat ve meşhudatının) beyanına girişiyor. Bir nüsha sonra Fransada 71 harbinin arkasından çıkan dahilî meselelerden biri olan şurayı devlet teşkili işinden bahsediyor.

Beşinci sayıda **Bir mülâhaza** serlevhasiyle, Almanya imparatoru ile Rusya imparatorunun Nasau'da yapacakları rivayet olunan bir mülâkatı mevzu yaparak Alman ve Rus menfaatlerinin zıtlıklarını, rivayet olunan ittifakın imkânsızlığını, ittifak şöyle dursun (iki devlet beyninde

yakın zamanda pek büyük ve en hunriz bir harbin daha galip bir zan) olduğundan bahsederek sözünü: «Bu gürültünün belki doğruca bize dokunur yeri olmaz, ve kuvvei berriye ve bahriyemiz, cenabı Hakka ve ikdamatı vakıaya şükrolsun, günden güne terakki eylemekte ise de gene ziyade ihtiyatkârane davranmak istikbalimizi iki kat temin eder» diye bitiriyor.

Altıncı numarada **Hukuku beynelümem** yazısı milletler arası hukukunun tarihçesi ile başlayıp bunların normal zamanlarda geçer şeyler olduğu, kuvvetin esas bulunduğu ve o sıralarda nazariye halinde ileri sürülen hakem mahkemesi ve bir nevi Cemiyeti Akvam fikrinden bahsederek devlet istiklâline sözü getiriyor (Bu istiklâl, diyor, her devlete bir hak verir, o da mülkünde ne kadar ecnebi varsa cümlesinin şahsını ve emlâk ve emvalini kendi kanunu altında bulundurmak ve kendi mahkemelerinde hükmettirmektir.

«Vatanımızda bu kavaidin temamii icrasını görmeyip te ihmale veyahut başka bir şeye hamlolunmamalıdır. Zira eski idareler ecaniple lâyıkıyle netayicini düşünmeksizin bir takım mukaveleler akdederek hukukumuzdan öyle şeyler terk ve ihda etmişlerdir ki istirdadı hakikat pek güçtür. Bu cihetle frenkleri tamamen kanunumuza tabi etmek müşkülce mesailden görünür».

Bu ve daha bu fikir etrafında inkişaf ettirilen noktalar ve bilhassa Kemal'in **Vefayı aht** makalesi Beyoğlundaki ecnebileri neşriyata sevketti.

Kemal ile müşterek **Phare de Bosphor'a reddiye** (İbret, No. 8), **Frenklerde bir telâş** (No. 13) yazılarıyle bu meseleyi müdafaa etti. Onuncu sayıda **Fenni servet** mukaddemesi olarak uzunca bir iktısat makalesi, Liyon belediyesinin mektep idarelerinden papasları uzaklaştırması kararı vesilesiyle, onların tedrisat başında bulunmaları mazarratlarını sayan yazıları vardır. Bu arada İbret gaze-

tesi, Hakayikulvekayi gazetesi ile mücadeleye başlıyor, 12 16 ıncı sayılarda Reşat imzasiyle bu gazete aleyhindeki yazılar vardır. Bu devrenin son sayısı olan 19 uncu sayıda **İstikraz** başlıklı bir yazıda Fuat Paşanın (Bu devlet istikrazsız yaşamaz) sözünün yanlışlığını göstermeye çalışıyor.

Nuri Bey de ilk nüshada zahirde bir takım sözleri havi matbu bir varaka gibi görünen gazeteden bahsederek gazeteciyi «mensup olduğu milletin hayat ve mematına müteallik mesailden bahsetmek için kendini mahkemei âleme vazetmiş bir avukat» olarak gösterdikten sonra «gazete hizmetini ifaya kalkışanların ahlâkı siyasiye ve şahsiyeleri düzgün olmak ve elleri sahihan kalem tutmak şartı azamdır. Yoksa yalnız fikrini yalan yanlış kâğıt üzerine koyabilen ve ne söylediğini bilmeyen ve ahlâkı şahsiye ve siyasiyesi bozuk olduğu tebeyyün edenlerin» gazetecilik hakkına malik olmadıkları fikrinde bulunanlardan, bir çok yerlerde gazetelerin «kahve ve sokak ağızları kullanmak derecesine» düştüklerini, gazetelerin çoğalmasının «efkârı umumiyenin ittihadına mani» olmak tehlikesini serdedenlerin doğru söylemediklerini yazar.

İkinci nüshada **Kanun** fikrinin geçirdiği tahavvülleri ve bu hususiaki esasları yazar.

Ayni tarzda 3 üncü sayıda **Ahlâk** makalesinde bilhassa kendi şahit olduğu, 1871 den evvelki Fransa, cemiyetinin ahlâk meselesi hakkındaki mücadelelerinden tutturarak, sözü bize intikal ettiriyor:

«Vakıâ şurasını yüreğimiz yanarak söyleriz ki yalnız İstanbulda müşahede olunan bir çok haller ilerde bizi ahlâktan da mahrum kalacağız korkusuna düşürüyor. O hallerin başlıca esbabından biri vazaifi vatanperveriye iştirakten çekinmek kaziyesidir. Asker ve vergi vermek (1) ve bunlar gibi umum vatan ehlinin menafiine müte-

(1) Kemal: Acaba İstanbuldan niçin vergi ve asker alınmaz?

allik hizmet ve teklifleri kabul ve ifada İstanbul halkı hâlâ müstesna duruyor, ve bu istisnanın bekasını arzu ediyor. Lâzimei ahlâkî ise bunun aksini iltizam etmektir.»

Dördüncü sayıdaki **Memuriyet** makalesinde memuru (memur, rutbeli bir hizmetçidir) diye tarif ederek «bir noktaya tecemmü eden insanların saadeti maddiye ve maneviyelerini gözetmeye memur bir heyet» olan hükûmetin teşkil ettiği zümrenin (vazifei nezaretle mükellef olanlarla cemiyetin sair menafiine hizmet edenler arasında müsavatın indifaı neden lâzım geliyor?) sualini soruyor. Herkesin memuriyet peşinde koşması şeklini çirkin buluyor (Yoksa hükûmeti bir hasenat heyeti hükmünde tutarak kesreti iyalden veya sual derecesine gelindiğinden bahsetmek memuriyete hücceti istihkak olamaz. Vükelâ ve rical konakları, tekkeler gibi, memuriyet talipleri dolmuş, hiç bir yarım saat tenha oturmaya meydan verilmiyor.)

O da Reşat Bey gibi, yeni döndüğü Fransadan ve Fransa işlerinden vükufla bahsediyor. 5 inci numarada **Muharebei ahirenin sebepleri** yazısıyle 1870 - 71 harbine takaddüm eden sebepleri, 1867 den sonraki Fransanın dahilî vaziyetini derli toplu anlatıyor.

6 ıncı nüshadaki **Askerlik** yazısı da gene son harbin arkasından çıkmış olan sulh fikirleri ve sulhun devamı için ileri sürülen nazariyeleri anlatarak bunu ikiye ayırıyor, askerliğin kaldırılması, askerliğin kuvvetlendirilmesi. O da ikinci fikirdedir:

«Sahihan ahvali âlem göz önüne getirilirse bu davanın (yani askerliğin kuvvetlenmesi, bugünkü tabirle silâhlanma davasının) akla yakın olduğunda şüphe kalmaz.

Meselâ Fransanın ahzı intikam daiyesi mevcut iken Prusya nasıl askerine intizam vermez? Nasıl edevatı harbiyesini ikmale çalışmaz?

İngiltere, Prusyanın kendi karşısında bir kuvvei bahriye tesis etmek maksadına mebni Felemenge göz diktiğini ve Amerikanın kendi ticareti bahriyesine rekabete uğraştığını görüp dururken berrî ve bahrî kuvvetini nasıl teksire sayetmez?

Avusturya bir sarsılmakla parça parça olacağını yakinen bilir iken her şeyden ziyade askerliğe nasıl dikkat etmez?

İtalya bunların tedarikle meşgul olduğunu müşahede eylediği halde şayet vukuu melhuz olan bir arbedede ittihadına halel getirmemek ihtiyatına riayeten nasıl tedarikâtı harbiyeyi akdemi amâl addeylemez?

Biz, Rusyanın niyet ve maksadını pek âlâ anlamış iken nasıl bir kuvveti kâfiye hâsıl etmeye ikdam etmeyiz?

Devletimizin bir müddettenberi bu noktanın ehemmiyetini anlıyarak kemali dikkatle nazarını oraya hasrettiğini mesrurâne itiraf ederiz.

Gerçi Rusya meselesinden sonra (Kırım harbi demek istiyor) devlet azâde bırakıldığı bir uzun müddette eğer **menfaatı zatiye ve cah ve ikbal davaları olmasaydı** bu hususta daha ziyade terakki edebilirdi. Maamafih geçmişe esef etmeyiz, çünkü gelecekte eski acıların çıkarılması ümidiyle müteselliyiz.)

«... Dünyada temini asayiş edebilecek bir sulhü umumînin vücuduna olsa olsa müsellâh fırkaların çoğalması bâdi olur, tahammülü meşak vücudun rahatına bais olduğu gibi.»

Medeniyet makalesi, medeniyeti «asayişte kemal» olarak tarif ettikten sonra Avrupada amele hayatından ve İnternational teşekkülden bahseder.

Batıl zehap makalesinde (No. 9) «bazı kimseler maarif hususunda olan noksanımızdan bahs ile noksanın ikmaline halkı teşvik edenlere gûya halkı tahkir ediyorlar-

mış gibi kızdıklarından» tutturarak bunun yanlış olduğunu millî bir noksanı söylemek onun tamamlanması için bir hareket olduğunu ileri sürer.

Teşyidi revabit (No. 14) makalesi milliyet davasına temas ediyor. Napolen III. un (lâtin cinsine doğrudan doğruya ve bilvasıta hükûmet etmek maksadına düşmesi), (Prusyanın Alman, Rusyanın İslâv, Sardenyanın İtalyan ittihadını hâsıl etmiye çalışmaları, İngiltere ile Avusturyanın da bu ittihatlardan kazanacağı kudrete mukabil bir iktidara sahip olmıya çalıştıklarını anlattıktan sonra:

(Maamafih Avrupanın şu cins ittihadına karşı biz de kendimizi memleketimizde siyasî ve askerî bir ittihat hasıl etmek mecburiyetinde bilmeliyiz. Zira Rusyanm panslâvizm diye meydana çıkardığı ıslavlar ittihadı katiyen husul bulamıyacağına emniyet gelse dahi şu tefrika hali bekamızı kaviyen temine mani görünüyor.

Çünkü lâzım olan kuvvei askeriyeyi tedarike sade Türkistanın askerlik hizmetini ifa ile mükellef olan nüfusunun mıktarı hiç bir vakitte kifayet edemez. Binaenaleyh mademki Mısır ve Tunus, devleti aliyenin iki büyük cüzüleridir; ve mademki hayat ve menfaatleri, asırları olan devlete merbuttur; ve mademki oralarda bulunan asakir, nizamatı dahiliyeleri hükmünce, mücerret saltanatı seniyenin hizmeti içindir, askerlerinin idarei umumiyesi bu merkeze merbut olmak lâzım gelir.) diyor. (Bu makalenin altında da Kemal'in **İmtizacı Akvam** makalesi vardır).

16 ıncı nüshada kızların da terbiyesinin ehemmiyetli olduğu hakkında **Kızlar,** 19 uncu nühada da başlıksız olarak, istatistiğin lüzumundan (bizim için memleketimizin mesaha ve nüfusuna dair malûmat alacak hiçbir mehaz yok) itirafıyle acı acı bu yüzden çıkan bazı meselelerden bahsediyor.

Bu kısaca anlatmadan da meydana çıkıyor ki, gazetede birleşmiş olan arkadaşlar muayyen fikirleri birbirini takviye edecek şekilde inkişaf ettirmeye çalışıyorlar ve bunda bir çok defalar birbirlerine hakikaten de yardım etmiş bulunuyorlar.

TAASSUP MESELESİ VE HAKAYİKULVEKAYİ MÜNAKAŞASI

Kemal İbret'in ilk nüshasında (Her türlü akayidi vicdan dairesinde kalıp da gayra tecavüzden berî oldukça himayet hususu, ki hürriyeti efkârın en sahih manasıdır, kurunu ahirede Osmanlıların icadı mürüvveti olduğunu bir sahibi vukuf inkâr edemez) demiş ve bu iddiayı ilerde bir bent ile isbat edeceğini yazmıştı. İşte İbret'in 7 inci sayısındaki (22 haziran 1872) **Vefayı aht** makalesi (Makalâtı Sıyasiye ve Edebiye, sahf. 331 - 337) ile bu fikrinin delillerini şairane üslûbiyle bazı tarih vakaları serdiyle ortaya koyuyordu.

Ayni günlerde (20 haziran tarihli) Phare de Bosphore gazetesi, İbretin neşriyatından bazılarını tenkit yollu bir makale yazmış, Kemal ile Reşat müşterek imza ile **Reddiye (İbret,** No. 8, 24 Haziran) isimli bir maklede bu meseleleri tetkik etmişlerdi. 10 uncu numarada (26 Haziran) **İzahı meram** bendiyle (Makalâtı Sıyasiye ve Edebiye, Shf. 337 - 338) Kemal, Vefayı aht makalesinin Beyoğlunda bazı garip fikirler uyandırdığından bahsederek, meramının, Avrupanın medeniyet ve marifetini inkâr etmek olmayıp, yalnız hemen her ecnebinin dilinde dolaşan bazı iftiraları reddetmek ve onların yanlış bulunduğunu göstermek olduğunu söyliyerek üç madde halinde bunları tesbit ediyor: 1. İslâmiyet, tefrikanın nefsi emmaresi olan, taassubu emretmez, bilâkis ittihat ve uhüvvet

esasına müstenittir; 2. Osmanlıların zamanı zuhûrunda Türkler edyanı saire ashabı hakkında Avrupamn o vaktinden bin kat semahatkâr idi; hâlâ dahi bu semahatte hiç bir milletin madununda değildir; 3. Padişahlar, vezirler, askerler ve ulemamızın haklarında rivayet olunan bir çok taaddiyatı mutaassıbane bütün Rum müverrihlerinin isnadatıdır dedikten sonra «işte şu nokta üzerinde her kim arzu buyurursa bahis ve münazaraya hazırız yazacakları şeyler matbaamıza gönderildiği halde biliftihar gazetemize dahi derceyleriz. Eğer davamız haklıysa hazır halk ta müstefit olsun, haksız ise bari biz hatamızı anlıyalım.»

Phare de Bosphore gazetesi 26 haziran nüshasında Kemale cevap veriyor, 29 haziranda çıkan İbret'in 12 inci sayısında Kemal'in bu yazıya bir **Mukabele**si vardır. Bir kere gazetenin müterciminin hatası olduğunu Kemal bazı fikirlerinin ters anlaşılmasından bahsederek gösterdiği gibi yazısının sonunda da (Phare de Bosphore bundan sonra yazdığımız şeylerin mealini anlamadan tarizata kalkışırsa biz bahiste devam edemiyeceğiz. Hem adam okutmaya, hem meram anlatmıya vaktimiz yok) diyerek ufacık ta bir ihtar sıkıştırıyor. 1 temmuz tarihli İbret'te (No. 13) Reşat **Frenklerde bir telâş**! yazısiyle bu meselede son sözünü söylemiş oldu.

Hakayıkulvekayi gazetesini Filip Efendi çıkarıyor, o sıralarda muharrirliğini de Kemal Paşazade Sait Bey yapıyordu. İbret daha ilk nüshasında meraklı bir adamın bir papağan terbiye ettiğini, hayvancağızın söz söylemekte haylı ilerlemiş olup «hücumu mütevaliye» ve «zabitanı askeriye» yazan kâtip efendilerden isteyene türkçe hocalığı için vereceğini bir fıkra şeklinde yazmıştı. Hakayık bir müddet sonra (İstanbula müteallik mevadı hikemi-

ye) başlıklı ufak vecizelerden mürekkep bir bent yazdı ki bundaki fıkralardan ekserisi İbret'çilere taş idi. 8 numaralı İbret bu fıkraları alıp şerh etti. «Medeniyet elbise ile başlar» sözü muhakkak ki Ebüzziya Tevfik tarafından İbret'in ikinci nüshasındaki **Şık Beyleri müdafaa** yazısına bir taştı. Gene Hakayık'ın «Efkârı cedide ile efkârı atika halli kimsenin hatırına gelmemiş muammalardandır» fıkrası Kemal'in yazılarında çok geçen efkârı cedide sözüne bir tarizdir ki cevap olarak şöyle mukabele olunuyor: «Hiç te değil. Efkârı cedide tendürüst, kanlı, canlı bir çocuktur; daha yürüyemiyor, fakat emekliyor. Efkârı atika, münasebetsizlikleri ile dünyayı taciz etmiş bir koca matuh idi, öldü, mezara gitti; fakat hortlamış gene evler dolaşıyor, gene herşeyin altını üstüne getirmeye çalışıyor.»

En büyük taş ile en ağır mukabele şu fıkradan çıkıyor:

Hakayık «Hürriyet taraftarı adamları iddialarından geçirmek için büyücek bir devlet memuriyetine geçirmek kâfidir.» diyor; buna İbret'in karşılığı şu: «Hürriyet taraftaranı olmıyanları ise iddialarından geçirmek için bir yere geçirmek veya yere geçirmek iktiza eder mi? Ağızlarından «Ferman efendimizindir» cevabını almak için sus deyivermek ve olmaz ise avucuna bir kaç para vermek kâfi gelmez mi?»

Bu fıkralar bu yolda devam edip gidiyor ki, Türk edebiyatında münakaşalar diye hazırlamak istediğimiz bir etütte daha etraflıca yazılacaktır.

Haziran sonlarında Mısır Hidivi İstanbula geliyor. Hakayıkulvekayi bu vesile ile bir kaç haber veriyor ki, bunlardan biri Mısırdan iki vapur dolusu fişek geldiği ve donanma gecesi bunların yakıldığı ve diğer bir nüshasında da Mısır **Hariciye nazırı** ile **Maliye nazırının** sadrazama **vizite resmi** icra ettikleri hakkındadır. Reşat

Bey imzasiyle yazdığı bir fıkrada **nazır** ve **vizite resmi icra eylemek** tabirlerine itiraz ederek gazetenin **hülûskârlığına** işaret ediyor.

Hakayıkulvekayi'in yazıları için Nuri Bey de 15 numarada **Gözönünde bir ibret** yazısını yazdı. Yazıya istikamet ve istikametsizlik tarif ve methiyle girişerek istikamet erbabının akibetleriyle istikametsizler için de Hakayık muharririni mukayese etti: «Hiç bir müstekim yoktur ki istikametten mazarrat görsün. Hiç bir istikametsiz de yoktur ki vicdanen müteezzi olmasın. Nitekim Hakayık muharriri bile ayda yirmi lira için irtikâp eylediği istikametsizlikten dolayı elbet kalben müsterih değildir... Müstakim olmıyanlar ise ekseri hasut olurlar. Gene Hakayık muharriri gibi haset çılgınlığına uğradıkça kendinin meziyyatı insaniyeden mahrum olduğunu anlatmamak ve diğerlerini kendi mahiyetinde göstermek hülyasiyle bir takım saçmalar yazarlar... Müstakim olmıyanlar gene Hakayık muharriri gibi paralarını aldıkları adamların veyahut akrabalarının meddahı olurlar. Basiret muharriri ve saireleri gibi vüsuları mertebe vatanlarına hizmet etmek isteyenleri şayet gündeliğime zammolunur ümidiyle **idarei tahririyesini der'uhte eylediği gazete müllteziminin** memnuniyetini celp için aleyhinde bulunurlar... Müstekim olmıyanlar gene Hakayık muharriri gibi ulûmu siyasiyenin sininden bihaber ve cehli mürekkep denilen şeyin sureti mücessemesi denilmeye lâyık iken meselâ siyaset muhakkiklerinin bilittifak makbulü olan meşhur Montesquieu'nün kanun tarifine hezeyandır derler..»

Bundan sonra **Haddi tedip, Haddi sani, Haddi salis** isimleriyle imzasız olarak üç makale yazıldı ki, Ahmet Mithat bu tarihten yirmi altı sene sonra yazmış olduğu bir mektupta Sait Beye bunların acısını hatırlatmıştır.

(Yengeçvari kabadayılıkla melûf bir muharrir, yalancı pehlivan, nebbaşâne mefasidi efkârını ilâna

cesaret edemez, sırf yalan serâpâ hezeyan mektuplar ihtira eder, casus, ne de maskara şey, yalandan kafiyesiz nesirlerle sayıfa sayıfa manasız medihalar yazmak hasılı gazeteyi duagû vazife kâğıdı zanneylemek nedir? Bunun adına herkesin anlıyacağı surette edepsizlik mi diyelim?, A mahlûku gayri natık, arsız şaklaban, a maskara...) bu haddi tediplerin içinde geçen kelime ve tabirlerdendir. Reşat Beyin imzasiyle yazdığı **İnsan sözünün eri olmalıdır,** Kemalin de 19 uncu nüshada bulunup ta gazetenin tatiline sebep olan **Garez marazdır** makaleleri de bu münakaşaya aittir. Gazete kapandı, fakat dava bitti mi? Hayır, tekrar başlıyacak ve bir hayli de sürecek.

I

Zaten kitabet mesleğinden yetişmiş olduğumuz gibi elimizden geldiği mertebe vatana bir hizmet etmeyi ve taayyüşümüzü dahi bu yolda aramayı arzu eylediğimizden ve matbuatı memleketimizce bu maksatları istihsal için en büyük vasıta gördüğümüzden bir gazete neşrine karar verdik. Ve yeni bir gazete tesisiyle mülkümüzde matbuatın terakkisine dahi bu sırada bir hizmet ibrazına muvaffak olmadığımız için bir müddeti muayyene zarfında İbret'in idarei tahririyesini deruhte eyledik.

İtikadımızca burada gazetelerin en büyük vazifesi halkımıza kavaidi siyasiye ve terakkiyatı medeniyeye müteallik malûmat vermektir. Binaenaleyh elimizde olan iktidarı âcizaneyi esasen bu hizmete sarfedeceğiz. Maamafih havadis itasında dahi kusur etmeyeceğiz.

En mukades bildiğimiz bir vazife dahi matbuat nizamnamesinin müsait olduğu derecede doğru söylemektir.

Muharrir	Muharriri evvel
Reşat	Kemal

Müdür	Muharrir	Muharrir
Mahir	Tevfik	Nuri

İbret, No. 1, 2 ve 3, 13, 15 ve 17 Haziran 1872.

II

İSTİKBAL

(Bu makale, artık son demlerine yaklaşmış olan Mahmut Nedim Paşanın çılgınca idaresinin memleket içinde uyandırdığı şaşkın bir bedbinliğe karşı ümit telkini maksadiyle yazılmıştır. İzni alınmak için teşebbüs edilen (İstikbal) gazetesine izafetle yazılmış olan bu makalede doğrudan doğruya o devrin müşküllerinden bahsolunmayıp umumî şekilde memleketin istikbalinden ve bu istikbaldeki emniyetten bahsediliyor. Zaten İbret'in bu ilk on dokuz nushasındaki yazıların bu şekilde olduğu evvelce de söylenmişti.)

Lâyıkıyle düşünülsün, insanın hayatı yalnız istikbalden ibaret değil midir? Mazi nedir? Bir mevti ebedi... Hal nedir? Bir nefesi vâpisin...

Gerek fert için gerek cemiyet için mazi mesut imiş, şanlı imiş bugüne ne faydası görülür? Hal rahat imiş, emin imiş; yarına ne lûtfu kalır?

Ya sevabıkımızın hakikaten en büyük milletlere sermayei iftihar olabilecek derecelerde alî olan azamet ve ikbalini mi unutalım? Ya zamanımızın bütün âlemi insaniyeti esiri iştigal eden ilcaatını mı düşünmiyelim?

Hayır. Yalnız şurasını da unutmıyalım ki insan ecdadının kemal ve ulviyetiyle iftihar eder; lâkin evlâdını ecdadına faik etmeye çalışmazsa ahlâf nazarında eslâfımn mahsulü ömrü olduğuna liyakatsizliğini göstermiş olur. Şunu da düşünelim ki adam gününün hoş geçmesini düşünmekte mazurdur, fakat himmetini o maksada hasrederse neticesinde gene o maksattan mahrum kalır. Zira

---

Bu makale 1909 (1327) de basılan Makalâtı Siyasiye ve Edebiye shf. 126-132; Mithat Cemalin 1911 (1329) da basılan Nefaisi Edebiye seçme yazılar kitabının ikinci cilt shf. 78—84 de mevcuttur.

bir mesut gün yoktur ki, saadeti dünden hazırlanmış olmasın.

Bu bedahetler meydanda iken insana göre istikbalın emniyetini istemekten büyük bir **hak,** ve saadetini aramaktan büyük bir **vazife** var mıdır?

İstikbal ki; milletin nuridisi, cemiyetin ciğerpâresi, medeniyetin hülâsai ümmidi, insaniyetin mümiddi hayatıdır, halk için onun selâmetine çalışmamak evlâdını açlıktan öldürmek kabilinden olmaz mı?

İntisabiyle müftehir olduğumuz ümmetin tahdisi mefahiri yolunda söyleriz ki buralarca ecdadımızın yadı maalisi herkesin vicdanında akayidi mukaddese kuvvetini bulmuştur.

Bu bir hissi ulvîdir ki efkârı umumiyede eşrafa taklit ve hâsıl olmuş şöhreti vikaye ve büyüklüğü gıpta gibizaten tabiatte mevcut ve mekârimi ahlâka hadim olan bir takım saikaları besliyor, ve binaenaleyh istikbalimizin emniyetince pek büyük ümitler veriyor.

Derununda müteayyiş bulunduğumuz devrin tahmidi mesairi yolunda şurasını da beyan ederiz ki suphu safayı marifet afakı garpta barikanişan oldukça ziyası tabiatiyle buralara dahi in'ikâs eylediğinden hayli zamandır bir takım hakayık çaresiz gözümüze çarpmıya başlamıştır.

Bu bir sevki tabiidir ki ahlâkı milliyede terakki istemek, hakikat aramak, idraki noksana çalışmak gibi bir çok hahişleri kuvvetlendiriyor. Ve binaenaleyh o da istikbalimizin emniyetince pek büyük ümitler veriyor.

Ancak şurasını da kemali teessüfle ilâveye mecburuz ki biz daha temini istikbalin ehemmiyetini lâyikiyle idrak edemiyoruz. Tariki terakkide olan akvamın halini gördük, kendi mesleğimizi de biliyoruz ya.

Onlar da bizim gibi bir dakika sonra yaşayacağını sahihen bilmez ve nihayet yüz seneden ziyade yaşayamı-

yacağını yakinen bilir birer mevcudu fani iken dünyaya kazık kakacak surette taştan yonulmuş ve belki demirden dökülmüş saraylarda oturmaya çalışıyorlar. Biz, sırf kendimiz gibi ancak yüz sene kabili beka ve her dakika bir hâdisenin şerrine feda olan tahta çadırları ihtiyar ediyoruz.

Onlar beş yüz sene sonra makinalarını idare için iktıza eden kömürün şimdiden tedarikine çare düşünüyorlar. Biz, beş gün sonra midemizin hareketi için katiyülvücup olan gıdanın esbabı istihsalini bile düşünmüyoruz.

Onlar vatanlarının her cihetinde demiryol yapmayı baisi hayat addediyorlar. Biz, yalnız payıtahtı saltanatın bir köşeciğinde yapılan tramvayı illeti memat biliyoruz.

Onlar iktiza ederse kendi karınlarını aç bırakıyorlar, çocuklarının fikrini besliyorlar. Biz, düğününde ahbaba ziyafet vermemek korkusuyle çocuklarımızı mektebe başlatmıyoruz da nimeti marifetten mahrum ediyoruz.

Maamafih gene istikbalimiz emindir.

İstikbalimiz emindir: çünkü devletimizin bünyei asliyesini adli ilâhinin hariçte zuhûrundan ibaret olduğu için ezeliyet ve ebediyet levazımı zaruriyesinden olan şeriatı kübra terkip ediyor.

İstikbalimiz emindir: çünkü «kad tetegayyürülahkâm betebeddelülezman» kaidei fıkhiyesi hükmünce âlemin her cihetinde zuhûr eden asârı terakkıyatı telâkkiye memur olduğumuz için bize göre **maziye avdet** veya **halde tevakkuf** caiz değildir.

(Haddi zatında maziye avdet nasıl kabil olsun? Hiç maduma yeniden vücut verilebilir mi? Halde tevakkufa ne suretle imkân tasavvur olunabilsin? Hiç saatin rakkasını tevkif ile ömrü beşer yolundan kalır mı?)

İstikbalimiz emindir: çünkü bir zamandanberi bir dereceye kadar medeniyet âleminde saltanat sürmeye baş-

ladığı görülmekte olan **muvazenei düveliye** efkârının mabihilhayatı buranın istiklâlidir.

İstikbalimiz emindir: çünkü hamirei vücutları - dört bin kişilik bir aşiretten şu koca hilâfeti islâmiyeyi teşkil ile dört beş yüz sene karada ve denizde hâkimi âlem geçinen - Osmanlı kahramanlarının hunu şehadetiyle yuğurulmuş olan ebnayı vatan her zaman dünyanın en birinci askeri olduğunu hini hacette göstermeye ve bulundukları yerin her taşını bir cevheri cana bedel vermeye hazırdır.

Silâhı müdafaa şimdiki kuvvette ve hele Osmanlı elinde oldukça Tunadan, Balkandan kolaylıkla geçilemez. Müvazenei düveliye şimdiki halde ve bahusus deniz lâğımları malûm olan hasiyette bulundukça Avrupanın altını üstüne getirmek göze alınmazsa veyahut semavata bedava bir sefer etmeye merak olunmazsa sahillerimize yanaşılamaz.

İstikbalimiz emindir: çünkü feyyazı kudretin bu yerlere ihsan ettiği bereket cihetiyle toprağı tutsan altın oluyor, kim bir arşın yer kazsa altında bayağı bir define buluyor. Üç büyük kıt'anın, üç büyük denizin hazaini ticaretine bu memleket kilit olmuştur. Mahsulâtı ziraatimiz Avrupa tezgâhlarının - şimdi belki on binde birini beslemiyor, fakat - ileride cümlesini idareye müsteittir.

İstikbalimiz emindir: çünkü gerek efradı ve gerek umumu hikmet ve siyasette muallimi âlem olan Geldan ve Yunan ve Arap ve Türkün darülfünunu marifet ve devlet sarayı medeniyeti bu haki feyyaz olmuştur. Biz de o eazımın evlâdı, ve binaenaleyh varisi istidadıyız.

İstikbalimiz emindir: çünkü islâmiyet vahdete gelmeyi emrediyor. Cinsiyet ve lisan gibi avarızı dünyeviyeyi vesiylei ihtilâf etmeye katiyen manidir. Binaenaleyh her türlü mevhumatına vücut vererek mevcudatı vehm için-

de bırakmayı bühranı dirayet addeden bazı mutasallıfların zannı gibi buralarda Lâzlık, Arnavutluk, Kürtlük, Araplık devaisinin zuhûru muhal hükmündedir.

İstikbalimiz emindir: çünkü şimdicik serdettiğimiz mukaddematın istilzamıyle sabittir ki müslümanlar bu âlemi terakkide elbette bir gün kelimei vahide üzerine içtima edecektir. Bu halde, madem ki hilâfet buradadır ve mademki kuvvet te, nisbet te mevkiin kabiliyetinde ve halkın istidadında, zamanımızın vatanı medeniyeti olan Avrupaya kurbiyette ve hatta servette, marifette burası memaliki İslâmiyenin kâffesine mukaddemdir, bahsettiğimiz içtimaın elbette merkezi burası olacaktır.

İstikbalimiz emindir: çünkü islâm olmıyan vatandaşlarımıza dahi hafi olmadığı üzere kendilerinde ne kadar hukuku müktesebe var ise cümlesi bu devletin yadigârı inayetidir, cümlesi bu devletin, bu vatanın vücuduyle kaimdir.

Hattâ her türlü akayidi vicdan dairesinde kalıp ta gayre tecavüzden berî oldukça himayet etmek hususu ki hürriyeti efkârın en sahih manasıdır - kurunu ahirede Osmanlıların icadı mürüvveti olduğunu bir sahibi vukuf inkâr edemez. (Bu müddea ileride bir mufassal bent ile dahi isbat olunacaktır [1].

İstikbalimiz emindir: çünkü «bu devletin bakasında ümit yoktur, bari biz fırsat elimizde iken yükümüzü tutalım da ileride refah ile geçinelim» diyenlerin (2) ekseri kabristanı fenada yatıyor; fakat «biz faniyiz, vatanımız bakidir; biz ölürüz, vatanımızı ihya ederiz» diyenlerin hâlâ istikbalde abaü ecdadının şöhreti hamiyetini idame edecek evlâdı dünyaya geliyor.

---

1. Bu fikir, *Vefayı ahı* yazısıyle taassup davasına sebep olmuştur.

2. Bu fikrin Tanzimat adamlarından birçoğunda bulunduğunu gösteren vesikalar vardır.

Tanzimatın perverişi adil ve himayetiyle ağuşu vatanda neşvü nemaya başlıyan nazende tıflı terakki tabiatiyle yakında şu gördüğümüz emekleme tarzında yürüyüşünü terk ile cihanı medeniyetin hareketi hakayıkcûyanesiyle müsabakaya başlıyacaktır.

İşte o vakit biz de akranımıza faik ve ecdadımızın hayrülhalefiyiz demeye lâyık oluruz.

İşte o vakit envarı marifet bu merkezden Asya ve Afrika cihetlerine dahi yayılır. O halde **Avrupa muvazenesi**'ne karşı bir de **Şark muvazenesi** hâsıl olur. O halde ise âlemi insaniyette bir mizanı itidal vücuda gelir.

Feyyazı kudret bu saadeti bizim evlâdımız için saklıyor. Halimizden memnun olmasak ta fütur getirmiyelim, istikbalimizin feyzini düşünelim. Her ati, kariptir. Yaşasın Osmanlılar!

İbret, No. 1, 13 Haziran 1872.

III

BİR MÜLÂHAZA

(Bu makale, Mahmut Nedim Paşanın Rusya siyasetine taraftar olması Kemalin dediği gibi «Ukabı şimali kanadiyle uçmaya» çalışması üzerine, doğrudan doğruya bu siyasete bir tariz yapamamakla beraber, Rusyanın Karadenizde bazı istihkâmlar ve deniz kuvvetleri peydah ederek 1870 harbinden sonra Avrupa muvazenesinde meydana gelen karışıklıktan istifade ile 1856 Paris muahedesini ihlâle kalkışması hareketleri üzerine bir ikaz olarak yazılmışır.)

Gene bazı gazetelerin rivayetine göre Rusyanın Karadeniz sevahilinde bazı liman ve istihkâmat inşasiyle iştigali bir meselei düveliye şeklini almakta imiş. Bu mesele, şimal üzerinde bir kuyruklu yıldız doğsa mutlak bizim

başımıza düşer zanniyle melûf olan «ukalâ» mızı bir takım vahimelere düşürmekte olduğu dahi işitiliyor.

Bize kalırsa bu teşebbüsat nazarı ehemmiyetle bakılmıya bile değmez.

Malûmdur ki Kırım muharebesi neticesinden olarak Rusyanın Karadeniz donanması mahvedilmiş ve bu metrukiyet hali on beş seneden ziyade devam etmiş idi. Bizim taraftan ise o müddet zarfında donanmaya haylı ikdamlar edildi, pek çok paralar sarfolundu, bu kadar zırhlı zırhsız sefine yaptırıldı.

Donanma kaplumbağa yavrusu yumurtadan çıkar gibi bir kaç gün imalei nazar edivermekle vücuda gelmez; zaman ister, bahusus hazineler sarfına ihtiyaç gösterir. Bu halde Rusya Karadenizde donanmayı hümayuna mukabil bir kuvveti ne vakit hâsıl edecek? O, bu maksadla uğraşmakta iken biz seyirci mi duracağız?

Bir de Petersburg'un hazinesinden altın mı taşıyor? Rusya vükelâsının tecaribi ve ilcaatı zamaneye vukufu serveti milliyelerinin bu yolda bir vesilei tecavüz tedarikine sarfı için müsait olacak mı? Bahusus eslihai harbiyenin tesir cihetiyle en şedidi ve fakat tesirinin tahaffuza inhisarından dolayı en haklısı olan deniz lâğamları meydanda iken sahile nasıl yanaşılacak?

Rusya Sivastopol'u tahkim ediyormuş. Mancınıkla kaldırıp ta üzermize mi atacak?

Ama o istihkâmdan muradı bize karşı tahaffuz imiş. Bu hal devleti âliyece medarı endişe mi olmak lâzım gelir, baisi iftihar mı? Şurasını iyice anlıyalım. Muradımız Rusya politikasının **Petro vesayâsı** namıyle maruf olan hayalnamenin tayin ettiği meslekten inhirafını iddia değildir; bilâkis demek isterim ki gene o meslek iktizasından olarak şimdi Avrupa üzerinde olan teşebbüsatını vakti müsaide talik etti; Asya ile uğraşıyor, İstanbul'a değil Hind'e gidiyor.

Buna en büyük sebep ise Bismarck hazretlerinin dehşeti vücududur. Bu zat, bayağı hiç bir şey altında ezilmemek şanından olan efkârı beşere bir barı giran oldu. Âti gibi yapacağı bilinmez, zaman gibi önüne durulmaz bir hale geldi. Buralarda «Bakalım felek ne yapar?» denildiği makamda Avrupada «Bakalım Bismarck ne yapar!» deniliyor.

Bu haysiyette bir adam meydanda, Avrupa dahilinin en kudretli olan kavmi onun elinde ve hele Fransanın felâketi ahiresi göz önünde iken şark meselesi gibi cihanı medeniyette mevcut olan menafiin kâffesine doğrudan doğruya veya dolayısiyle teallûku zâhir olan bir fitnei nâimeyi uyandırmaya kim cesaret edebilir?

Eğer denilirse ki Bismarck baki midir? Avrupa daima bu halde mi kalacak? Rusyanın elinde bir kale ziyade bulunmak bizce bir mazarratı zaide sayılmaz mı?

Biz de şu suretle cevap veririz ki, temini istikbal gayrın zafını temenni ile olmaz; istihsali kuvvetle olur. Bismarck baki değilse bizi de bulunduğu derecede kalmıya icbar eder bir sebep yoktur. Rusya, Karadeniz sevahilini tahkim ederse biz de Tuna'nın istihkâmını tezyit ederiz. O, bir çok gemi peyda ederse biz de bir çok gemi, bir çok deniz lâğamı peyda ederiz. Zaman değiştikçe, âlem terakki ettikçe ilcaatını, mukteziyatını icra ve tedarikle uğraşırız. Yoksa Rusyanın ne Karadeniz sevahilini tahkim etmesi halimizi muhatarada bırakır, ne tahkim etmemesi istikbalimizin teminine kifayet eder.

Bir de şurası hiç bir vakit nazarı dikkatten ayrılmamalıdır ki mevkiimizin Avrupa muvazenesince olan ehemmiyetinden başka menafii ticareti bayağı nefes aldıkça büyüyor denilecek surette dakika geçtikçe ziyadeleşiyor.

Mahmut sani zamanında Şarka nisbet - Akif Paşanın tabirince «ruhhülvakit» yalnız muvazenei düveliye i-

miş. Yunan ihtilâlinden dolayı hemen umum Avrupa eski Atînalıların muhafazai adâp ve hikmetiyle bir vecdi mürdepesendâneye müptelâ olarak üzerimize yığıldılar. Fakat kazak bayrakları İstanbul karşısında görünmeye başlar başlamaz ekseri ve belki her halde müdiri ef'al olan m e n a f i her şeye galebe eyledi. Ve efkârı umumiyenin sademei galeyaniyle asakiri müstevliye Prutun öbür tarafına çekilmeye mecbur oldu.

Düveli garbiye bu tecrübe ile menafii sahihalarına bir kat daha vukuf hâsıl ettikleri için Yunan vakasında Rusyaya muin iken Kırım hâdisesinde bizim imdadımıza şitap ettiler.

Girit ihtilâli, Yunan fesadının ayni denilecek bir halde iken devleti aliyenin matlûbuna muvafık bir surette netice bulmasına asla mani olmadılar. Belki bazıları manevi iane eylediler.

Bir taraftan Süveyş cetveli açıldı. Hint ve Çin mülkümüzce komşu kapısı hükmüne geldi. Rumeli demiryolu yapılıyor, memaliki Osmaniye Avrupanın bir meclisi ülfet halinde olan dairei ihtilâtına dahil oluyor. Şimdi ise «ruhulvakit» menafii ticarettir. Avrupa bizi ve bizimle beraber koca Asyanın ticaretini Rusyaya terk ile maddei hayatını öyle cihangir taslağı bir hükûmeti galibenin pençei hevesine teslim edemez.

Hasılı biz her vakit Avrupanm kefalet ve muavenetinden eminiz. Şu kadar var ki gönül iane ile yaşamayı istemez. Binaenaleyh bize göre muktezayı hamiyet kendimizi her kime karşı olursa olsun kendi kuvvetimizle muhafazaya çalışmaktır. Bu arzunun müşkülâtı inkâr olunmaz; fakat istihalesine hükmedilmesin, sevabıkımız meydanda duruyor.

İbret, No. 2, 15 Haziran 1872.

IV

İBRET

(İbret makalesi, on dokuzuncu asır sonlarına doğru yeni kurulmuş Avrupanın hızla almakta olduğu yeni şekli süratle anlattıktan sonra bundan alınacak ibret derslerini sıralıyor.

Matbuat, on sekizinci asır büyükleri, Fransız ihtilâli, buhar ve seyalei berkiye adı verilen elektrik, petrol, tıp, hukuk, iktısat sanat ticaret ve teknik tekâmülü süratle kaydedildikten sonra bu beşerî ilerlemeye ayak uydurabilmek için neler yaptığımız bu yapıların kifayeti meselesi tetkik olunuyor. *Terakki, Sai* makalelerindeki fikirler de bu nokta etrafında toplanır.)

Dikkatle bakılırsa bu kârıgâhı kudretin her zerresi bir cihanı hikmet, her lâhzası bir devri ibrettir. Akıl her gördüğünden müstefit olabilir her işittiğinde bir hissei marifet bulabilir; hattâ allâmei riyazî meşhur Newton mahsulâtı maarifin en mu'cizlerinden olan kuvvei cazibe kanunlarını bir elmanın sukutundan ibretbîn olarak keşfeylemiştir. Hep hissemendi ibret olmaya çalışanlardır ki zoru bazuyu irfan ile tabiatın ebvabı serairini sökerek saadet sarayı medeniyeti tezyin etmekte olan bu kadar cevahiri kemalâtı, insaniyetin damâni istifadesine isar etmişlerdir.

Hususiyle bir lisana sesini dünyanın her köşesinden işittirmeye ve bir kaleme bir ande yüz binlerce eshabı mütaleaya meramından haber vermeye kudret bahşetmek imtiyazı feyyazanesine malik olan matbuatın zuhuruyla âlemi insaniyete şeref verdiği gündenberi kavaidi siyaset ve usulü hikmet ve medeniyet ve marifetin temayülât ve ilcaatından ibret almak umumun müstefit olabileceği bir nimet hükmüne girdiği için ebnayı beşer telâ-

(*) Bu makale, Makalâtı siyasiye ve Edebiye shf. 230-240 ve Mustafa Reşit'in *Muntahabatı cedide* eserlerinde vardır.

huku efkârın ittisaı sayesinde bir iki asır içinde üç dört bin senedenberi zuhûra gelen mesairi celileyi unutturacak derecelerde bedayinümayı kemal olmuştur.

Alemin hazainülkütübü maarifine bakılsın. İki asrı ahirin mahsulâtı irfanı edvarı sabıkanın asârına yalnız ihtivayı hakayıkta değil kesrette dahi bin derece faik görünür.

Hele on sekizinci asrı milâdiyi evvelden tehiye veya içinde bulunarak terbiye eden ve eserlerinin intişarındaki sürat ve sühulet cihetiyle birbirinin idrakâtı mucidanesine feyzbahşı takviyet olan hükema kavaidi mevcudeyi mücerredat ve mevhumatından tecrit ile hikmeti, tecrübe ve istidlâl üzerine tesis ettikten sonra medeniyet, tariki terakkide bir başka şevk ve şitap ile yol almaya başlamıştır.

[O zuhûru hakikatin gönüllere verdiği vecdü hali tabiî cihetiyle Fransızlar doksan sene evvel tâ aksayı garpten kemali heyecan ve ikdam ile Hukuku beşeri silâhbedest olarak neşrü ilân ettiler. Şimdi tâ müntehayı şarkta olan Çin memleketinde bile insanın hayatı hiç olmazsa itiyat sayesinde olsun behreyâbı emniyet oluyor]. (1) Nazariyatı ilmiyenin asarı hariciyeye tatbikiyle maddî ve manevî istifadeye çalışanlar buhar kuvvetiyle seyalei berkiye hasiyetini keşfettiler. İnsaniyete hizmet için ruh kadar bediüleser ve hayal gibi seriüssefer iki vasıta peydah oldu.

Buhar sayesindedir ki insan, sahhar gibi, denizde yürüyor, karada uçuyor. Seyalei berkiye kuvvetiyledir ki, âdem, sahibi keramet gibi, hem tayyı zaman hem kasrı mekân ediyor.

Buhar sayesindedir ki yirmi beş otuz milyon nüfusu olan yerlerde elli altmış milyon beygir kuvvetinde demir ve bakır hiç âram etmeksizin lezaiz ve havayicimizin

tedariki esbabına çalışıyor. Seyalei berkiye kuvvetiyledir ki dünyanın bu cihetteki bir hasta tâ karşı tarafında olan bir hekimin hazakatinden istifade ile hıfzı hayatına muvaffak oluyor.

Gaz zuhûr etti, ömrü beşer bir kat daha müzdat oldu. Memaliki mütemeddinede herkes geceyi gündüze katmış, lezzeti hayattan müstefit oluyor; herkes leyalin hapishanei zulmetinden kurtulmuş, esbabı saadetinin tezyidine çare arıyor.

Tıp, muhayyeri ukul olacak bir hale geldi. Bundan yüz sene evvel mühlik addolunan emrazın bir çoğu bugün nezleden ehemmiyetsiz geçiyor.

[Hukuk, efkârı umumiyenin tahtı himayetine girdi. Memaliki mütemeddinenin ekserinde bir nefsi idam etmek ihya etmekten mükül görünüyor]. (2)

Maarifet serhaddi tasavvura vardı; kıt'alar ayırıyor, denizler birleştiriyor, umman ortalarında karalar, kum deryalarında sular buluyor.

Fenni servet mesaiyi taksim eyledi. Bir nakabil sanatin kendine ait olan cihetinde eski hezarfenlerden on on beş derece üstat oluyor. Bir çocuk uğraştığı işte evvelki kârgüzarların onundan on beşinden ziyade mahsul fiile çıkarıyor.

San'at, iktidarı beşerin haricine çıkmak daiyesine düştü. Üstadı tabiatın asârı bediasından zannolunabilecek revnakta nefais meydana getiriyor.

Ticaret bir garip itibar buldu. Bin şirketten servetli adamlar, bir devletten kuvvetli şirketler peydah ediyor.

Hasılı zamanımızın medeniyet ve mamuriyeti bir hale geldi ki balâda tadat ettiğimiz esbabı icat veya keşfedenler ihya edilmek kabil olsaydı ihtimal ki içlerinde hiç biri bu âlem gene terakkii saadeti yolunda kendilerinin ifnayı ömür ettikleri âlem olduğuna inanmazlardı.

[Mademki bu kemalâtı medeniye hep her ne görülür, her ne işitilir, her ne okunursa cümlesinden az çok ibret almak sayesinde vücuda gelmiştir. Ve mademki biz ibret asârından olan medeniyetin kemalâtmı görüyoruz, işitiyoruz, okuyoruz; ya hiç birisinden ibret almamak milletimizce terakkiden bütün bütün el çekmek değil midir?

Biz ne zaman ibretbin olmaya başlıyacağız? Biz ne zaman netayici itibarımızı fiile çıkarmıya çalışacağız? Ya şimdi hiç bir şey yapmadık mı? Hayır, hayli asâr vücuda getirdik. Elde Tanzimat var, Mecelle var, muntazam asker var, mükemmel bir donanma var, nevicat bir çok silâh var, iki ufak demiryolumuz var, bir kaç şosemiz var. Harbiye bir çok zabit yetiştirdi, hâlâ da yetiştiriyor; Tıbbiye hayli hekim çıkardı, hâlâ da çıkarıyor. (Cüziyattan bir takım asâr daha tadat olunabilir.) Lâkin bunların cümlesi idarenin ya hüsnü niyet veya sevki zaruretle meydana getirdiği şeylerdir.

Halkımızın göze görünecek bir eseri Şinasi merhumun sayei delâletinde - gazetelerin edebiyatça hâsıl edebildiği cüz'î bir tahavvülden ibaret kalıyor. Bir mektep yapmadık. Hattâ bu kadar himmetler, bu kadar akçelerle vücuda gelen Darüşşafaka'yı bile nakıs bıraktık. Şer'an ve aklen memur olduğumuz taharrii marifetin tariki bu mudur?

Bir fabrikamız yok. Mülkümüzde san'at ne ile ileri gider?

Bir şirket tesisine muvaffak olamadık. Ticaret böyle mi terakki bulur? Bir müslüman bankası var mı? Beynimizde servet nasıl vücuda gelir?

İyice bilmeliyiz ki biz hâlâ ecdadımız olan abalı kebeli Türklerin mevki gibi, ahlâk gibi elimize geçen mirasları sayesinde yaşıyoruz. Osmanlı şanı, terakki fikri bunu mu iktiza eder?

Bir takım ukalâ biliyoruz ki «Bu türlü esbab, servetle tedarik olunur, bizde ise o yok. Binaenaleyh arzu olunan şeyleri yapamamakta mazuruz» derler. Halbuki servet te bu türlü esbap mevcut olmadıkça istihsal edilemez. Biz şimdi ne yapalım? Devri daimin imkânına kail olalım da servetimiz olmadığı için marifetten, şirketten, sanatten, ticaretten; marifetimiz, şirketimiz, sanatimiz, ticaretimiz olmadığı için servetten ilelebet mahrum mu kalalım?] (3).

Kanunu tabiat hükmünce her illet bir diğerinin eseri, her eser bir diğerinin illetidir. Lâkin biraz sarfı dikkat olunduğu gibi alel ve asâr arasında mebdei evvel pek kolaylıkla keşfolunabilir. Nitekim bahsettiğimiz davada dahi hal böyledir.

Meselâ yüz kişi bir yere toplansa da her biri hayır için günde bir iki kuruş verse yüz çocuk okutacak bir mektebin mülkümüzde idaresine kifayet edebilir. O çocuklar ise hiç bir vakit bir günde hayır için bir kuruş veremiyecek bir halde bulunmaz. Belki bir takımı bir yere toplanırlar, bir fabrika veya fabrika olmazsa ufacık bir tezgâh peyda ederler. Ondan kazandıkları para ile ufacık bir şirket, onun kârıyle de ufacık bir banka teşkiline iktidar hâsıl edebilirler. Bu da hâsıl olduktan sonra kendilerince zenginliğin başlaması tabiîdir. Yoksa iptida zenginleşmek sonra banka, sonra fabrika, sonra mektep yapmak murat olunursa bizce vusül maksat için kimya ve define aramaktan başka çare yoktur.

Nazarı ibretle bakılırsa görülür ki saadeti hallerine âlemi gıptakeş eden akvamın hepsi alel ve âsâr arasında mebdei evvel ve tertibi teselsülü bulmıya ibretbinâne çalışarak ve bulduktan sonra işlerini tertip üzere yürüterek bulundukları mertebeye vâsıl olmuşlardır.

[Biz ise her ne arzumuz var ise husulünü iptida hükûmetten ve olmaz ise Cenabı Haktan bekliyoruz. Hiç

şüphe edilmemek iktiza eder ki bir hükûmet halkın ne pedridir, ne hocasıdır, ne vâsisidir, ne lâlasıdır. Efradın marifetine, mülkün mamuriyetine, insaniyetin kemaline, medeniyetin terakkisine hizmet ederse hem kendinin hem ahalisinin hem de bütün âlemin menfaatine mürüvvetmendâne bir muavenet ibraz etmiş olur, namı kıyamete kadar insaniyetin evliyayı niamı olan eazımla beraber yâdolunur. Fakat himmetini yalnız vazifei asliyesi olan icrayı adalete hasrederse hakkında ne diyebiliriz? Bize lâlalık etmeye icbar etmekte bir hakkımız var mıdır? Cenabı Hakka ise ne âlemin ıslahı vaciptir, ne bir mülkün mamuriyeti veya bir halkın terbiyeti lâzımdır] (4) Meşiyeti, bizi bu darı imtihana getirmiş; hikmeti, esbaba merbut yaratmış; kudreti, hepimize mahsusata ibretle bakarak o irtibatın keşfine iktidar vermiş. [Kabiliyatı tabiiyemizi meydana çıkarmak istersek biz de şehrahı medeniyette kendilerini ve kendilerini olmazsa izlerini görmekte olduğumuz akvamdan ibret alalım. Biraz da esbabın tayin ve teşebbüsünde iktidarımızı tecrübe edelim. Biraz da nefsimizi veli ve vâsi ihtiyacından vareste bilelim.] (5). Ayetle, hikmetle, icma ile, rivayetle, tecrübe ile, ibretle müsbettir ki, insan için her ne hâsıl olursa say ile olur, insan her neye vâsıl olursa sây ile olur.

İbret, No. 3, Haziran, 1872.

V

BİR MÜLÂHAZA

Cumartesi günü akşam üstü (15 Haziran 1872) vukubulan tevcihat sırasında Şûrayı Devletin muhakemat dairesi Adliye Nezaretine ilhak olunduğu görülüyor.

1 - 5 Kroşeler arasındaki kısımlar *Müntahabatı Cedide*'de çıkarılmışlardır.

Bu tebeddülün faydası zâhirde yalnız emri muhakematın inzibatına hizmetten ibaret görünürse de hakikati halde bildiğine bilmediğine taklit illetinden bir vakit kurtulmamış olan idarei sabıkanın hiç lüzumu ve hattâ kendi menfaatince bile bir tesiri olmadığı halde ihlâl ettiği bir büyük kaidei adaletin avdetine hizmet etmiştir.

Malûmdur ki bir zamanlar hükûmetin kuvveti erbabının halka ilka ettiği dehşetten ibaret zannolunluğu için Avrupada memurları meselâ sırmalı esvap, mineli nişanlarla tezyin etmek gibi bir takım münasebetsizlikler meydana çıktıktan başka hattâ huzuru adalette bile halk ile müsavat şaibesinden kurtarmak için memur mürafaasına mahsus mahkemeler icat olunmuş idi.

Memaliki islâmiyede ise, meselâ bir vezir peşinde bir kaç bin kişi taşımak veyahut yeni gittiği bir memlekette şiddeti şekimesini irae için eline geçen bir kaç bigünahı ağaçlara, köşebaşlarına asmak gibi ef'alde bir çok garaip ve mezalim zuhûr ettiği halde kavaidi şer'iyeyi savni ilâhide bıraktılar, ihlâline değil pirameninde dolaşmıya bile cesaret edemediler.

İslâmm en şerefli zamanında eşrefi azası olan cenabı Ali bir Yahudi ile olan davasını nasıl huzuru şeriatta ruyet ettirdiyse en ziyade tegallûp zamanlarında en meşhur mütegalliplerden olan Tersenkli oğlu filân gibi derebeyleri dahi velev bir çingene ile olsun hukuka müteallik münazaaları zuhûr edince öylece huzuru şeriata gider, kaimen ve müsaviyen hasımları ile mürafaa olurlardı.

Fermanı ilâhî ile teyit olunmuş ve bin iki yüz senedenberi milletin âdat ve ahlâkına yerleşmiş ve hattâ bunca hunu nahak seylâbeleriyle dahi mahvolmamış böyle bir kaidei adaleti bu zamanı medeniyette lâğvedip te devlet ahalisinin efradı beyninde türlü türlü hattı hümayunlar, fermanlar, nizamlar, iradelerle her halü kârda ve hattâ memurîne istihkakta bile musavatı ilân edip dururken

memurlarla efrat arasında müsavatın revacını gösteren muhakime varıncaya kadar ayırmakta ne mana var idi?

Umumun hukukuna kâfil olan devlet o vazifesinin icrası için bu kadar mahkemeler tayin etmiş idi. O mahkemelere itimadı olmasa ibadullahın hakkını rüyete memur etmez idi. İtimadı olunca, kendi hakkını orada rüyet ettirmekten içtinabı abes olurdu.

Ama Avrupada bu kaide mevcut imiş!... Hükûmeti halktan ayırmak ve bu suretle aralarında hâsıl olacak ihtilâftan istifade etmek arzusunda bulunanlardan başka taraftarı görülemez. Vaktiyle bir şedir yapılmış, menfaatperestâna bazı hizmetler etmiş; onun için bir kaç hükûmet tarafından iltizam olunup gidiyor. Ya biz ona taklide neden mecbur olalım?

Bu malûm bir şeydir ki hak, bir zamanda ve bir mahalde tagayyür etmez, binaenaleyh icrasına kâfil olan usul ve heyet dahi vahit olmak lâzımgelir.

Bizde ise tarzı idarenin tebeddülündenberi bu lüzuma hiç riayet olunmamış idi. Memlekette üç dört türlü mahkeme peydah oldu. Bazı kere birbirini mütenakız ilâm verir, bazı kere bir davanın hangi yolda mahkemeye ait olduğunu tayinde akıllar âciz kalır.

Bu ayniyle nizamatta da mevcuttur: meselâ bir adam vefat eder de bir oğlu, bir kızı ve bir de yetim hafidi ve onlara miras olarak bir mülk hanesi, iki vakıf dükkânı, erazii emiriyeden bir çiftlği kalırsa aralarında mülk başka türlü, vakıf başka türlü, erazi başka türlü taksim olunur.

Merci ve nizamda olan bu ihtilâf nefsilemre bir perdei istitar olduktan başka muhakematça bin türlü keşakeş, bin trlü müşkilâtı mucip olmaktadır.

Balâda bahsettiğimiz tebeddül ise ümit ederiz ki ilerde nizamat ve muhâkimin ittihadına bir fatihai hayır olur.

Devlet kendine ait olan işleri bile mahakimi adiyede rüyet ettirince ve bir daire ile bir fert arasında olan davalar dah daavii efradın usulü muhakemesine tâbi olunca meselâ tüccarın ayrı mahkeme, ayrı usulü muhakeme istemesine mahal kalmıyacağında hiç şüphe yoktur.

İbret, No. 4, 18 Haziran 1872.

VI

HUKUK

Eslâfın tarihi baştan başa mütalea olunsun; umumen muasırların haline bakılsın; her zamanda, her mekânda göreceğimiz şudur ki insan denilen muammayı ebediyüleşkâl şu kıtai hakin her tarafına yayılmış; bir köşesinde bir fert bin adam ölürse muaf veya mecur tutuluyor, bir diğr köşesinde bin adam bir ineğin hayatına kasdetse cümlesi birden mazharı lânet oluyor. Yüz arşın yüksekliğinde bir dağın bu tarafında oturanlar şahsı vahidin hükûmetini istererse ve öte tarafında ikamet edenler istemezlerse idam cezasına uğruyorlar. Sekiz arşın genişliğinde bir nehrin sağ tarafında en mucaz olan muamelât sol tarafında en şedit resi mecmuiyetiyle ahlâfına kalmamış; hiç bir halk eslâfının kavaidi idaresini mecmuiyet itibariyle kabul etmek istemiyor. [Londra'da krallık var, onu ifnadan bahsetmek kabil oluyor; Paris'te Cumhuriyet var, onun ipkasina dair söz söylemek mümkün olamıyor. İsviçre'de herkes oturduğu yere devletinin bayrağını çekiyor, fakat nereli olursa olsun her türlü ef'alinde İsviçre kanununa tabiiyet mecburiyetinde tutuluyor; İstanbulda bir sefir bile ikametgâhına tabi olduğu devletin bayrağını çekemiyor; fakat hangi milletten olursa olsun en âciz bir ecnebi devleti

alyenin ahkâmı nizamatında hariç tutulabiliyor] (1). Şarktaki cinayet garpte fazilet addolunuyor; garpteki marufat şarkta münkirattan görünüyor. Dün hak bildiğimiz şeye bugün batıl deniliyor; bugün hata dediğimiz şey yarın savap oluyor.

Acaba hukukta meşhut olan bu ihtilâf bir ziyayı hakikatın bunca kabiliyâtı mütenevviaya in'ikâsından dolayı mezahiri itibariyle birer rengi diğerde görünüşündenmidir? Yoksa dünyada bir nefselemir mevcut değildir de hukuk ve onun ihtilâfatı sırf masnuatı beşereden midir?

Biz katiyen şıkkı evvele kail olanlardanız: çünkü dünyada icada iktidar ya vardır, ya yoktur. Eğer var ise insan da icad olunmuştur; eğer yoksa gerek hukuku ve gerek kavaidinde olan ihtilâfı da insan icat edemez.

Hele tabiatte bir mebdei evvelin vücudu teslim olunmazsa insana hiç bir şey için mebdei evveldir denilemez. Çünkü tabiat, insana nisbetle bilbedahe küllî ve insan tabiata nisbetle bilbedahe cüz'i olduğu için, mebdeiyeti tabiatten nefy ile beraber, insanda isbata çalışmak bir küllün umumiyetinde bulunmıyan bir haysiyeti bir cüzünde aramak kabilindendir, ki her akla göre bahirülbutlandır.

İşte serdettiğimiz mukaddemattan şu neticeler hâsıl oluyor ki, kâinatın silsilei tertibinde bir mebdei evvel yok ise, insanda ihtiyar ve ihtiyarını icraya iktidar da yoktur. Binaenaleyh kâffei asârda olduğu gibi hukuk muamelâtında gördüğümüz intizam veya ihtilâf gibi haller dahi alelâmaya ve müteselsilen zuhûr eder ve birbirinin irtibatından kurtulmaz bir takım illetlerin netayici zaruriyesinden ibarettir.

Halbuki insanın her fiili ıstırar altında bulunursa hiç bir fiilinden mesuliyeti lâzım gelmez. Bu halde pederini öldüren, evlâdını yiyen, vatanını tahrip ile hanesini ma-

(1) Buradaki fıkra *Nümunei edebiyat*'ta çıkarılmıştır.

mur eden, kanlar içen, hazineler soyan herkesin ırzına musallat olan, kendi ırzını kimseden diriğ etmeyen adamlar cümleten mustar sayılmak ve binaenaleyh mazur tutulmak lâzım gelir.

Fenni hukuk eshabı bu itikatta bulunanların fikri fiiliyata çıkmadıkça haklarında bir şey demeye tenezzül etmezler. Lâkin fiiliyatın zuhûru ande kendi itikatlarınca muhik olan muamele ne ise onu icra ile beraber, taraflarından varid olabilecek her türlü itiraza şöyle bir kıyası mukassem ile mukabele eylerler

«Ef'al ya mustardır, ya değildir. Eğer mustar ise biz de hakkınızda icra ettiğimiz muamelede mustar ve binaenaleyh mazuruz. Değilse siz de fiilinizde mustar değildiniz, binaenaleyh gene hakkınızda bu cezayı icra etmekte mazuruz.»

Mebdei evvel kabul olununca - balâda isbat olunmuş idi ki o mebde insan değildir - ihtiyarın vücudu iktiza eder. Ya acaba insan dahi muhtar mıdır? değil midir? Şüphe yok ki muhtardır. Hatta biz, mebdeiyet tasavvurunu bile nefsimizde olan ihtiyar ile hissediyoruz.

Bana istenildiği kadar «Sende finefsilemir ihtiyar yoktur. İhtiyar zannettiğin ahval birbirini takip ederek gelmekte olan bir takım esbabın netayicinden ibarettir» denilsin dursun. Ben madem ki kalemi elime aldığım zaman şu satırları yazmakta veya yazmamakta muhtar olduğumu ilmelyakin, aynelyakin biliyordum, ve bana yazmayı istemekte veya istememekte hariçten hiç bir sebebin tesir eylediğini göremiyorum, elbette kendimi muhtar bilirim. Ve ben mademki insanım, ve insanın sıfatı kâşifesi olan akıl için tarik birdr, elbette herkes kendi ihtiyarına lisanen olmazsa vicdanen mukırdır itikadında bulunurum.

Şimdi mesele avarızdan tecrit oluna oluna şu dereceye indi ki acaba hukukun membaı kâinatta vücudunu a-

radığımız mebdei evelde midir? yoksa ihtiyarı beşerde midir?

Şıkkı sani bir surette teslim olunamaz; çünkü ihtiyarı beşer ya hürrü mutlaktır, ya bir kayıt ile mukayyettir. Eğer hürrü mutlak ise hiç bir fert diğerinin hotbehot tayin ettiği hükme serfüru etmek istemez ve buna bihakkın icbar da olunamaz. Bir kayt ile mukayyet ise o kayıt nedir?

Bizim itikadımızca hakîmi kudretin tabiatı külliyede halkettiği **hüsün** ve **kubuh**'tan ibarettir. Binaenaleyh hukuk «tabayii beşerden muhasini mücerredeye mutabık olarak münbais olan revabıtı zaruriyeye» denilir (1).

Avrupada hukuku başka türlü tarif etmek ister bir takım fırkalar daha mevcut olmakla bazı akvalinin irat ve tetkikini vazifeden addeyledik.

Kurunuvusta maarifmendanından bazıları insanın tabiatı temeddünün üssülhukuk addederek «hak, medeniyete mutabık olan usuldür» demişler. Halbuki angarya da medeniyetin tabiatına mugayir değildir, hatta o sayede bir cemiyet medeniyete hizmet edecek nice measiri azime mydana getirbilir. Fakat bununla angarya muhik addolunmak mı lâzım glir? Af gibi, ihsan gibi muhasini ahlâk ta medeniyete büyük yardım eder, lâkin bununla ebnayı vatan affa ve ihsana icbar olunabilir mi?

Bir diğer fırka hukuku «insanın kendine yapılmasını istemediği şeyi kimseye yapmamasından ibarettir» yollu tarif etmek istemişler.

Hiç bir adam yoktur ki müttehem olsa mazharı affolmayı istemesin. Hal böyle olmakla zulüm görmüş bir adama: «Mademki sen de müttehem olsan mazharı affolmayı isteyeceksin. Kaidei hak, senin de şikâyet ettiğin gaddarı affetmekliğin lâzımgelir.» denilebilir mi?

(1) *Nümunei edebiyat*'ta bundan sonrası yoktur.

Bir diğer fırka, hukukun insanda olan istidadı kemale hizmet eden şeylerden ibaret olduğuna câhip olmuşlar.

Bu tarif te ağyarını menetmez; çünkü hüsnü ahlâk ta o istidadın hadimlerindendir.

Bir diğer fırka «ekseriyetin menfaati hangi fiilde ise hak odur» derler.

Bu kaide kabul olunduğu halde, evvelâ dünyada yalnız iki kişi kalmak lâzım gelse ekseriyet ve onunla beraber hak indifa etmek ve o takdirce heriflerin biri diğerini idam etse fiili mübah olmak netayici zaruriyedendir Saniyen, mademki ekalliyetin ekseriyete karşı hiç bir vakit hakkı olmıyacak bittabi hakkın bedeli misli olan vazifesi de bulunamaz. O halde ekseriyetin haber alamıyacağı surette bir cinayet eden vazifesizlik etmemiş olur.

Salisen, menfaati aranılacak ekseriyet, kimin ekseriyetidir? Umum insaniyetin ekseriyeti mi? Bu halde meselâ «frengi gibi sarî ve mühlik ve evlâda geçen bir takım illetler var, onlardan birine müptelâ olanlar hem muasırlarından bu kadar adamların fenasına sebep oluyorlar, hem ahlâfa da daima azmakta bir zehri katil membaı yadigâr ediyorlar. Menfaatı umumiye ki, ayni haktır, bunların idamını ve hiç olmazsa müebbeden bir yerde hepsini iktiza eder» yollu bir iddia meydana konulsa ne cevap verilebilir?

Yalnız muasırların ekseriyeti mi? O takdirde «Dünyaya kolera Hind'den dağılıyor, bir kere de dağılırsa dünyanın her tarafında mucip olduğu telefattan başka memaliki mütemeddinede ne kadar sahil var ise cümlesini karantine altında durmaya mecbur ediyor, ticaret bu kadar zarar görüyor, ve müvaride bu kadar manilere tesadüf ediyor. Arasıra bütün cihanı mevt muhatarısında ve hapsi medit içinde bırakmaktan ise yalnız Hint bir hapsi daimî altına alınmak ekseriyetin menfaatine ve binaena-

leyh hakka muvafık olmaz mı?» diyenlere ne cevap verilebilir?

Bir kavmin ekseriyeti mi? Ya dünyada bu kadar kavimler mevcuttu ve her birinde ekseriyetin menafii birbirine mugayir ve hatta bir kavimdeki ekseriyetin bugünkü faydası dünkü faydasına taban tabana zıt iken insaniyetin maddei hayatı, hamii kemalâtı olan hukuka böyle rengâmizlikte, sebatsızlıkta kavsi kuzehten farkı olmıyan bir fikir nasıl esas tutulur ?

Bir diğer fırka hukukun esası «hürriyeti efradı umumun hürriyetince lâzım olduğu dereceden ziyade tahdit etmemekten ibarettir» itikadında bulunurlar.

Bu tahdit ekseriyetin menfaati içinse tarif bundan evvel gösterilen tarifin; ve terakkiye veya cemiyete hizmet içinse bu iki meseleye müteallik olan akvalin ayni ve daha şümullü düşünürlürse camiidir. Binaenaleyh, tarifatı selâsenin her birine ne kadar itiraz vârit olursa buna da vârit olur. Ve binaenaleyh manası ne kadar şâmil ise hükmü o kadar zayıftır.

Hâsılı gene tekrar ederiz ki hukuk «tabayii beşerden muhasini mücerredeye mutabık olarak münbeis olan revabiti zaruriyedir.» (*).

Vaz'ı kanun edenlere göre hüsnü mücerret noktai nazarından bed'ile revabıtı zahire çıkaımıya çalışmaktan büyük vazife olamaz.

Bizde hüsün ve kuphu şeriat tayin eder. Ebnayı vatan arasında revabıtın hüsnü mücerrede muvafakati ise gene vukuatın o mihengi adalete tatbikiyle bilinir.

İbret, No. 5, 19 Haziran 1872.

---

(1) Bu fikir Montesquieu'nün «Kanun en şamil manasınca tabiatı eşyadan münbais olan revabiti zaruriyedir» şeklinde *İbret*'in No. 2 sinde Nuri Beyin «Kanun» başlıklı makalesinde zikredilmiştir.

VII

[1872 de hükûmet bir Yemen hareketi yapmıştı. Türk askerleri birçok zorlukları yenerek Yemen'deki meşhur yerlerden bazılarını ele geçirdiği gibi bu arada San'a da epiy bir mukavemetten sonra nihayet ele geçirilmişti. Bu hareketten bahseden Yemen gazetesinin bir makalesini aynen naklettikten sonra Kemal şöyle bir mütalea serdediyor:]

MÜTALEA

Yemen kıt'ası vaktiyle dünyanın merkezi medeniyet ve gülizarı mamuriyeti olan mevakii müstesnadan madut iken muahharan inkılâbatı zamane ile bu feyzini kaybetmiş ise de Mısır ve Hind'in vasatına ve mersayi civarii ticaret ve hazinei cevahiri servet olan ummanı azimin kenarına kurulmuş bir benderi azim olmak cihetiyle mevkice olan ehemmiyeti hiç bir vakit zayi olmamıştır ve olmıyacaktır.

İşte bundan dolayı Süleymanı Kanunî zamanında ittihadı islâm tarafdâranı bekayasının ikdamiyle hem öyle mühim bir noktaelde bulunmak, hem de oradan Hind'e doğru sarkılmak niyeti hamiyetkâranesiyle Yemen'in istilâsına teşebbüs olunmuş idi.

Muahharan ardı arası kesilmeyen gavaili dahiliye ve hariciye münasebetiyle devletin oralara bakmaya vakit bulamaması ve zaten mevkiin merkeze pek bait olması cihetiyle mündefi olan tavaifi mülûk yerine bir takım tavaifi ussat kaim olmuş idi.

Tâ asrı Mahmut Hanîye kadar iş bu yolda cereyan etmekte iken Mehmet Ali Paşanın Hicaz'a tayin ettiği Türkçebilmez namında bir sergerde serkeşâne ve cesurâne bir hareketle Haremeyn'den kıyam ederek oraları zaptetmiş ve bayağı kendisi için ayrıca bir hükûmet teşkiline kıyam eylemiş olması cihetiyle Mehmet Ali Paşa dahi

bir zamanlar Yemen taraflariyle uğraşmıya başlamış ve fakat gene bir hüsnü netice hâsıl edilememişti.

İşte geçende gene saltanatı seniyeden gösterilen bir himmeti mahsusa üzerine Yemen tekrar makamı hilâfete irtibat eyledi.

Bu muzafferiyet hûsulünün süratine ve faidei haliyesinin o kadar büyük görünmemesine kıyasen bazıları nazarında ikinci ve üçüncü derecede olan vekayiden addolunmak isteniliyorsa da bizce asrımızın en ziyade şayanı dikkat olan inkılâbatı azimesindendir.

Çünkü ebnayı arap kıdem ve salâbet cihetiyle İslâmın hâmii asabiyeti ve ifratı zekâvet ve hususiyle her türlü teşebbüsat ve taharriyata cüret münasebetiyle bedrekai marifetidir. Vakıâ bir çoğu sonraları avdet ettiği bedeviyet haymelerinde habı gaflete melûf olmuş duruyor. Fakat her ne vakit sabahı marifetin envarını görmeye başlarla ise gene oturdukları yerleri darülfününu âlem edeceklerinde, gene tabi oldukları devleti kiblegâhı cihan eyliyeceklerinde şüphe yoktur.

Asrımızın envarı kemalâtı Arabistan'a olsa olsa buradan aksedecek ve hilâfeti islâmiyenin arzu olunan feyzi istikbali birinci derecede Tüklerin ve fakat ikinci derecede Arapların ikdamiyle hâsıl olacaktır.

Arap bizim fesadı ruzigâr ile asâbına halel gelmiş üstadımızdır. Biz arabın kuvvei şebap ile her meşakkatini tahammüle muktedir şakirdiyiz. Biz şimdi onları bulundukları halden kurtarmaya muin olacağız. Onlar ilerde bize muhafazai milliyet ve kemalâtı medeniyetçe devam ve terakkide imdat edecek Hasılı ilânı sürurdan başka bir şey için top atmaya muhtaç olmaksızın milyonlarla ihvanı islâmın dairei ittihadına cemeyledik. Böyle bir muvaffakıyet ne kadar şükrana şayeste görülürse reva değil midir?

Bizde askerlik bârı yalnız bir kaç eyalâti Osmaniye-

de bulunan İslâm üzerinde kalmakta ve bu halin tedennii nüfusça (nüfus makalesine b.) pek çok mazarratı görünmekte iken vatanı hilâfeti taarruzdan vikaye için bir kaç yüz bin kişi daha silâhlıyabilecek öyle bir mahzeni satvetin fethine muvaffakıyet politikamızca dahi ne kadar güzel tesirler hâsıl edebileceğini tarife hacet yoktur.

Hele ebnayı vatan içinde menfaatı sahihamız anlaşılmaya başlıyalı hamiyetperverânı asrın azamı amâlı hükmüne girmiş olan ittihadı islâm maksadına bu fatihai zaferin edeceği hizmet tarif olunmak istenilse de kolaylıkla mümkün olamaz derecede görünür.

İbret, No. 6, 20 Haziran 1872.

VIII

AVRUPA ŞARKI BİLMEZ

Vakıâ içlerinde taharrii hakikat arzuları avalimi ulviyede insan var mıdır, yok mudur bilmek için binlerce eshabı müteleayı bir çok faraziyât ve istidlâlât ile uğraştıracak kadar ilerlemiş olan bunca ümemi fazıla bizim gibi bayağı kirpiklerine bağlanmış denebilecek derecelerda karip olan bir yerin halini görememek gariptir.

Lâkin vatandaşlarımız bu yolda sakim sakim fikirlere düşmesinler. Kabristanı fenada gunudei sükûn olan ecdatlarının esatirî selef kuvvetiyle amakı vicdanından istihracı hakayıka çalışmakta iken maderi vatanın kucağına birbirine mülasık tev'mler gibi yekvücut olarak düşmüş oldukları bir milletin mahiyetinden haberdar olamazlarsa ağrep olur.

Biz ise Avrupayı bu vukufsuzlukta mazur tutarız: çünkü islâma dair malûmat alabilmek için bazı dostlarımızın müfteriyatından başka bir membaları yoktur.

Meselâ bir İngiliz İstanbula gelmiş, yangın topu işitmiş, yanında olan Rum tercümanından sebebini sual etmiş, tercüman Beyazıt kulesinde olan sepetleri göstermiş, «İşte bak, iki adam asmışlar, onun için şenlik ediyorlar» demiş. Şimdi bir çok ahât içinde kule darağacı zannolunuyor. Türkler daima adam asarlar ve astıkça ilânı sürur ederler itikadında bulunuluyor.

Bir kıssehân bir takım hikâyeler ihtira etmiş, onun iğfaliyle harem daireleri odalklar, kapatmalarla memlû bir mastabai sefahat biliniyor.

İki çapkın bazı neşriyata muvaffak olabilmiş, onların tesiriyle burada müslüman olmıyanların hayat ve hukuku Rusya veya İngiltere sayesinde mahfuz olduğuna hükmolunuyor.

Bir kaç ilkbalperest efkârı umumiyeyi âlemi temeddünün muhabbetinden mahrum etmek için müslümanlara mutaassıp süsü vermiş. Türk adı anıldıkça Ehlisalip honhârlarına benzer dünyanın altını üstüne getirmeyi arzu eder bir vahşi aşiret tasavvur olunuyor.

Bir kaç nevheves üç beş kelime fransızca öğrenmekle adil ve hikmetin zübdetülkemali olan islâmiyeti cahilâne ve biedebâne istihzaya kıyam etmiş. Ona bakılarak ahkâmı diniye oyuncak suretinde tutulmak isteniyor.

Halbuki biz şimdiye kadar Avrupa lisanlarında şarka dair bir mütaleaya şayan kitap görmedik, ya şarkın ahvalini öğrenmek isteyenler ne vasıta ile vusulü maksada muktedir olsunlar da bu sui zehapları terketsinler. Ezcümle fransızcada kavaidi siyasiye ve vekayi ve ahlâkı millîyemize müteallik mevcut olan kitapların en alimânesi D' Hausson namında bir zatın eseri ve sevabık ve âdâtımızdan bahseden âsarın en muhikkânesi mahut Hammer'in tarihidir. Bunlardan hangisi mütalea olunsa içinde görüle cek rivayâtı cahilânenin kesret ve garabeti akla hayret getirir.

Meselâ D' Hausson'un iddiasınca İslâmda halkın hükûmete karşı hiç bir gûna hukuku yoktur. Sünnîler imamın masumiyetine mutekit, şiiler ihtiyarı ehaliye zâhiptir. Şiilerin muktedası imam Ali, Sünnîlerin pişüvası hazreti Ömer'dir.

Gene o müellif Fatih'e birader idamının cevazına dair bir kanun yaptırır, o asrın ulemasına böyle bir kanunu fetva ile tasdik ettirir, bir padişahın ahdü nizamı hayatiyle kaimdir der. Ulülemr memurlarının mal ve canına tasarrufunda muhtardır itikadında bulunur. Hâsılı kitabı okundukça bahsettiği Çin kanunu mudur, nedir? anlaşılamaz.

Bu türlü tahkikat ile fıkhın kavaidi hakimane ve ahkâmı âdilânesine nasıl vükuf hâsıl edilebilsin?

Hammer, tarihine başlar başlamaz sultan Osman'a ammisini idam ettirir; Kosova muharebesine bizim taraftan bataryalarla toplar gönderir; Selim I. gibi, Köprülü gibi müceddıtleri ervahı musallata haline kor, rahibâne bin nefrin ile yâdeder. Bayezit II. gibi, sefih İbrahim Paşa gibi muharripleri melikülhayır şekline getirir, acemâne bin mübalâğa ile vasfeyler. Fatihi Cengiz'den zalim gösterir. Hain İskender gibi, Hunyat gibi karşısına duran sübaı vahşete havariyuna yakın hilim ve insaf isnat eder. Onun rivayetince biz bir yere gidersek bir kaç yüz bin kişi ile gideriz, düşmanlarımız yalnız on, on beş bin kişiyle gelirler. Hattâ İstanbul'da Fatih'in kuvvei külliyesine karşı duran askeri topu beş bin kişiden ibaret bırakmak ister. Muhaç gazasında sultan Süleyman'nın üç yüz bin kişiye baliğ olan ordusu mukabelesine yalnız yirmi beş bin Macarlı getirir.

Charles Quint'in hücumu osmaniyânı işittiği gibi Venedik'ten İspanyaya firarını ve hattâ hiç bir vakit Kanunî ile imtihanı ikbal meydanına girmemesini maskara

maskara ademi tenezzülle tevile kalkışır. Fazıl Ahmet Paşanın Rabe suyundan geçirdiği on bin kişilik bir taliayı ircaa mecbur olmasını fenni harpte yeni bir devir açabilecek bir mebhamei kübra gibi göstermek ister. Ne vakit galebe edersek araya daima nagihanî bir kaza karıştırır; ne vakit mağlûp olursak düşmana daima fevkalâde bir celâdet verir. Hiristiyanlar hakkında gerek kibeli şeriatten, gerek divanı devletten ne hüküm sadir olsa taassuba hamleder; ne muamele vuku bulsa mezhep muhalefetine isnat eyler. Kara Mustafa Paşa tarafından o vaktin muamelâtı hariciyesince bihakkin ilân edilen Viyana seferine nakzı aht namı verir. Gene o seferde Lehistan kralının nakesâne ihtiyar ettiği aht şikenliği gaza tabiriyle vasfeyler

Namazın tarifine kalkışır «Tulû ve zeval ve gurup dakikalarında salâta iptidanın caiz olmaması islâm itikadınca o zamanlarda güneşi şeytanın tuttuğundandır» yollu hezeyan söyler. Arabiden Türkîden ibareler tercüme etmek ister: küşayişi derun manasına olan **fereç** kelimesini ranın sükûnule okur (yani ferç ki mana son derece değişik olur - ilâve.) tabiratı tahkiriyeden **gidi** kelimesini mahut hayvan manasına **kedi** kıyas eyler.

Bu türlü malûmat ile Osmanlıların azameti şan ve mekârimi ahlâkı nasıl öğrenilebilsin?

Elsinei şarkiyenin bir Avrupalıya hemen hiç faydası yok iken içlerinden birazı onları da tahsil ediyorlar da Araplar için yeni yolda sarf ve nahivler ve Türkler için yeni yolda lûgatler yapıyorlar. Bunlar mükemmel değil, lâkin hiç olmazsa ebnayı vatandan mükemmel bir eser yapmak isteyenlerin husulü maksadına hadim olabilir.

Elsinei garbiye bizim için **katiyülvücup** haline girmiş iken hiç birimiz Selim III. zamanındaki Seyit Mustafa

kadar olup ta yazdığımızı okutacak kadar bir lisan tahsil edemiyoruz.

Ahvalimizin aynası Eteriyal'ların yazdığı kitaplardan ibaret kaldıkça Avrupaya ne kadar zulmanî görünsek çok sayılmaz.

Biz de her ne vakit Rusyalılar, Lehliler, Rumlar filânlar gibi başka lisanlarda uğradığımız isnadatı gene o lisan halkına ifham edebilecek surette redde muktedir olursak Avrupada efkârı umumiye pek çabuk şarkı öğrenir, pek çabuk hakkımızı teslim eder.

Bununla beraber Avrupada şarkın tamamiyle bilinmemesi bizce o kadar hatalı değildir. Çünkü istikbalimizin ehemmiyeti lâyıkıyle anlaşılmış ve ahda vefamız tamamiyle meydana çıkmıştır.

Fakat gene tekrar ederiz: vatandaşlarımız bizde olmayan halleri bize isnat edip te imtizacı menfaatimize çalışmakta tereddüt göstermesinler. Çünkü bizden ziyade kendilerinin hayatı, bekası ona muhtaçtır.

Dikkat etsinler ki dünyada azasının her biri bir lisan söyler bir devlet var mıdır? Nerede bu kadar mezhep taarruzdan berî kalmış? Nerede bu kadar cinsiyet beka bulmuş? Lehlilerin hali düşünülür, Macaristanda kalan Ermenilerden hiç bir eser kalmadığına bakılırsa burada her kavmın necatı devleti aliyenin istikbaline mütevakkıf olduğu anlaşılır.

Biz şimdiye kadar edyanı saire eshabını zimmetimize aldık, her ahdımıza vefa gösterdik, asayişimizden dûr olduk, milyonlarla canlar mallar feda eyledik. Onların asayişini idame ve mal ve canını vikaye eyledik. Onlar tarafından da ahda vefa bekleriz. Vatanı umumî, ağrazı nesaniyeden mukaddes tutulmasını arzu ederiz.

Bazı fırkalarda bu temayülün husulünü memnuniyetle görüyoruz. Ümit ederiz ki bu temayül yakında cümle-

sine yayılır. Efkârı saip, ziyaya benzer, bir mülkün bir tarafında zuhûr edince sair taraflarında gene az zaman içinde yayılmak tabiidir (1).

İbret, No. 7, 22 Haziran 1872

IX

NÜFUS

İnsan, **şukürei zemin** dediğimiz vücudu müteharrikin ruhudur denebilir. Zira ki kışrin haricinde her ne hareket görülüyorsa hep onun sayesinde zuhûr ediyor; tabiatın fevkinde ne eser müşahede olunuyorsa onun himmetiyle hâsıl oluyor.

Kudretin kemaline iman ile secdeberi hayret ve ubudiyet olan odur; meşiyetin adil ve ihsanını idrak ile bu kanunu ezelîyi hariçte izhar etmeye çalışan odur; nefsinin maddiyât ve süfliyattan itilâsını keşif ile ef'alinde deniyyatı alâikten teberri ile zevahirine kıyas kabul etmiyecek surette ruhanî ve tecridî bir azamet göstermeye velev nadiren olsun - muvaffakıyet hâsıl eden odur; dört bin sene evvel cari olmuş bir takım esbaba okuduğu veya gördüğü netayiçten ve dört yüz sene sonra zuhûr edebilecek bir çok netayice işittiği veya düşndüğü esbaptan istidlâl ile nev'inin vefat etmiş veya henüz hayat bulmamış ne kadar efradı var ise hemen cümlesiyle hemmeclis geçinebilecek surette ve binaenaleyh eğer tabire itiraz olunmazsa lâyemutâne bir halde - yaşayan odur.

Ruyu zemini bu kadar masnuatı nazarrubâ ile tezyin

---

[1] Bu makale *Makalâtı Siyasiye ve Edebiye*'nin 339 - 344 sahifelerinde vardır.

[*] Bu makale Mithat Cemal *Nejaisi Edebiye* ikinci cilt 85-103 sahifesinde de vardır.

eyliyor; tabiati külliyeyi iradei cüziyesine hadim ederek bunca bedayii kemalâtı o meydana çıkarıyor; eyyamı zulüm ateşinden, leyali zulmet dumanından kurtarmaya o çalışıyor; deryayı sahra gibi her tarafında gezilir, havayı derya gibi içinde yüzülür bir hale o getiriyor; tabiatle pençeleşerek bu kadar cevahiri serveti sinei hırsından o koparıp meydana dökünyor; ecelle güleşerek bunca emraz ve devahinin vücudunu o defediyor; buhar gibi, en sakil ecsamı, en kuvvetli maadini berkeşte ve perişan etmek şanından olan bir dahiyeyi hizmetkârlıkta ve berk gibi dünyayı yakıp yıkmak levazımından bulunan bir beliyeyi tatarlıkta o istihdam eyliyor; vühuş ona munis oluyor; tuyur onun itaatında duruyor; o isterse şecerlerin semeratı bir başka şekle, bir başka hale giriyor; o murat ederse hacerler hasiyetini değiştiriyor: hâsılı iki ayak üzerinde iki arşın boyunda öyle bir mahlûku garip bir koca âlemde hâkimi ezele hilâfet eyliyor, bir koca küreyi top gibi pençei tasarrufunda oynatıyor.

Vakıâ bu mahlûk bütün bütün âlemi vücuttan zail olmak lâzım gelse his ve taallûktan nasibi olmayan küre ve tasavvur ve tasdik kuvvetinden mahrum olan sair kürenişinler zerre kadar müteessir olmaz. Fakat insanın hemen kâffei asârı telâhuku efkâr ve taavünü sây ile hâsıl olduğu için efradı azaldıkça nev'inin faydası dahi azalacağında hiç şüphe yoktur.

Şu kadar var ki kaziyeyi aksine çevirip te alelıtlak kabul etmeye kalkışırsak netice doğru çıkmaz. Çünkü havayici beşeri ifa edecek esbabın usulü tezayüdü ebnayı beşerin sureti tekessürüyle bir nisbette değildir [1].

İzahı meram için yirmi senelik müddeti ele alalım, meseleyi her türlü avarızdan tecrit ederek düşünelim: Vücudu sıhhatte olan ve vücudu sahih bir erkeğin tahtı iz-

1. Buradan aşağısı *Nümunei Edebiyat*'a alınmamıştır.

divacında bulunan bir kadın hiç olmazsa senede bir çocuk tevlidine tab'an muktedirdir. Bu cihetle iki kişi yirmi senede 22 kişiye baliğ olur. Demek oluyor ki bunda sermaye iki senede resülmal ile tesavi hâsıl ediyor. Ya hele misal addolunan zaman meselâ altmış seneye çıkarılır ve bir koca ile bir karı yerine meselâ dört veya sekiz takım zevceyn mevzuu bahsedilip te onlardan her sene hâsıl olan erkeklerle kızlar rüşte baliğ oldukça birbirine verilirse tenasül üç karna varır varmaz dört ailenin mecmuu efradı mahut şatranç hesabında gösterilen buğday gibi şehirlere sığmayacak bir mıktara varır.

Halbuki muhtaç olduğumuz şeylerin vesaiti tedarikinden olan ziraat veya sanat veya ticaretin hangisi tecriden mütalea olunursa olunsun bu nisbtte terakkiye müsait görülemez. Çünkü insanın her mevlûdu, tab'an müvellittir. Bu vesaitin ise her mahsulü muhassıl değildir.

Bir kere ziraatı düşünelim: evvelâ onun mahsulü sırf istihlâk içindir. Alelûmum hıfzolunamaz ki her sene tohmu semerat mıktarınca tezayüt edebilsin.

Saniyen tutalım ki öyle olmamış, ziraatin mevkufu aleyhi olan toprak zaten bir haddi tabiî ile mahduttur, tohum çoğalmakla yoktan yer icadına imkân hâsıl olmaz ki bu sene önünmüzdeki sene için semeratımız mıktarınca tohum ve ondan sonra gelecek sene de o tohumun bu sene ekilecek tohum ile nisbeti makûsesine muadil gelecek semerat hâsıl edilebilsin.

Binaenaleyh tenasül ile ziraat her türlü avarızı hariciyeden masun olarak şu kavaidi mücerredeye ittiba ederler giderlerse beni nev'imiz kürenin her arşın toprağında bir adam bulunduracak kadar tekessür edebilir.

Çünkü haiz olduğu tevlit ve tezayüt hassaları - avarız bir tarafta bırakılınca umuru tabiiye içinde mevtten başka bir hal ile mahdut değildir. Mevti tabii ise tevlidi tabiînin ancak on beşte biri nisbetinde görülür. Çünkü

bir erkekle bir karı ömrü tabiî mıktarınca yaşar ve kuvvei tevlidiyelerine bir arıza gelmezse cemiyete en azdan otuz evlâd bırakmak istidadına maliktir. Halbuki bir karı ile bir erkek vefat ederse cemiyetten yalnız iki adam kaybolur.

Fakat toprak hiç bir vakit o kadar adamı besliyemez, çünkü gerek vüsat ve gerek kuvvei inbatiyece tecavüzü nakabil bir haddi tabiî ile mahduttur.

Bir kere de sanata bakalım: evvelâ, on adam bir yere toplanır da - nihayet derecede çalışmak itibariyle - meselâ günde otuz gömlek imal ederse yüz adam da 300 gömlek, bin adam da 3000 gömlek imal edebilir. Bir gömlek ne hale girse ve üzerinden kaç sene geçse bir gömlek daha tevlidine muktedir değildir ki insanda olduğu gibi vesaiti muhassıla teaddüt etsin de mahsulâtın tezayüde nisbeti değişsin.

Saniyen tutalım ki değişmiş; mademki sanatin mevkufu aleyhi ham eşya ve ham eşyanın mevkufu aleyhi ziraattır, ziraatin iaşeden âciz kaldığı bir mıktarı sanat bir türlü yaşatamaz.

Ticaret için konulmuş bir sermaye her ne kazansa tenasülde olduğu gibi iki senede mevcudunu taz'if edecek kadar temettü edemez.

(Elindeki eşyayı yüzde yüz kâr ile satanlara bakılmasın. Onların kârı ticaret değil, bayiin heves ve emniyetini suiistimal ederek cevaz perdesi altında setrolunmuş bir nevi sirkattir.)

Hele bir tacir temettüünü resülmale zammederek ikinci derece ondan temettü edebilirse bu müzaaf fayda dahi hiç bir vakit bir kaç aile beyninde evlât ve ahfadın vukuu tabiî olan tezayüdüne mukabil gelemez.

Saniyen, tutalım ki mukabil gelmiş; mademki ticaretin birinci maddei ihtiyacı ham veya mamul eşyadır, ve

mademki onlar ziraat ve sanat kuvvetiyle hâsıl olacak, ziraat ve sanat insamn yiyeceğini tedarikte âciz olursa sair havayicini istihsal için ticarete lâzım olan eşyayı hiç meydana getiremiyeceğinde ve ticaret ise hiç bir vakit ziraat ve sanatten müstağni olarak hayatı beşerin idamesine kâfi olamıyacağında şüphe yoktur.

Dünyada yalnız bir şey görüyoruz ki insan nisbetinde ve belki her türlü nisbetin haricinde tezayüt ediyor: o da medeniyeti hazıranın ahlatı fasidesinden olan faiz ve hele o ahlatın en müteaffinlerinden bulunan faizi mürekkeple alınır dyindir.

Fakat bu hal dahi bir çocuğun ötesinde berisinde görülen pisliklere benzer. Medeniyetimiz daha pek tufuliyet halindedir. Girdiği tariki terakkide hakikaten insan ıtlakına şayan olacak bir mertebeye vardığı gibi faizler, faizi mürekkepler gibi adaleti ezeliye ve tabiatı insaniyeye mugayir olan bir takım müstekrehatın her ne suretle olursa olsun zail olacağından eminiz.

Maamafih faiz veya mürabaha beka bulsa bile herkes faizle para almak ve gene faizle para vermekten başka bir şey yapmaksızın geçinmek kabil midir ki cemiyeti beşerin esbabı meşrua ile taayyüşten naümit olduğu zamanlarda hayatına kâfil addolunabilsin?

İşte bu mütaleata ve Avrupada kesreti nüfusun daha bir çok esbap ile kuvvet bularak ve daha doğrusu aranırsa o esbaba bir medarı kuvvet olarak amele beyninde hâsıl eylediği şiddeti zaruretin tesir ve ilkasıyle fenni servet ulemasından, erbabı idareden, hükemadan, etıbbadan bir çok eshabı kalem bunların kaide ve esbabına ve men'î mazarrâtına dair her güruh kendi noktai nazarından iptida ederek bir çok mebahis meydana koyuyorlar, ve terakki nüfusu bir hadde tutmak için bir çok vesaitten bahsediyorlar.

İnsan çoğalıyor imiş. Ondan ihtiraz ederse hemen her arşın yerinde bir adam bulunurcasına kesretle meskûn, her iki günde bir adam kendini helâk edercesine felâketle memlû olan memaliki garbiye halkı ihtiraz etsin.

Amma bir zaman gelecek imiş ki biz de topraklarımızda taayyüş edemiyecek mertebede çoğalacak imişiz. Biz, buralarını ahfat ahfadımız düşünmeye mecbur olup olmıyacağını bile düşünmeyiz.

[Zira itikadımızca Allahın arzı vâsi, islâmın tevekkülü galip, medeniyetin çarecûlukta kudreti bu asrın tasavvuratiyle tahdid olunabilecek derecelerden âlidir.

Biz bugün en büyük vazifemizi fiile getirmek istersek tenasülümüzün teksirine hasrı himmet edercesine çalışmalıyız.

Çünkü memaliki garbiyenin ahalice el'an mevcut olan ve hatta ilerde vukuundan ittihaz olunan tekessürü cihetiyle çektiği veya korktuğu belâlardan bir kaç kat eşeddini biz burada nüfusun killetinden çekiyoruz.

Elimizde bir Maarif nizamnamesi var, halkı cebren okumakla ve devleti ahalisine meccanen mebaddi ulûmu tahsil ettirmekle mükellef ediyor, her tarafı yarım saatlik bir dairenin merkezinde bir sıbyanmektebinin vücudunu iktiza eyliyor. Şimdi işe ne kadar hüsnü niyetle başlanırsa başlansın, paraca ne kadar fedakârlık ihtiyar edilirse edilsin, ne türlü esbaba teşebbüs olunursa olunsun, mülkün ekseri cihetlerinde her yarım saatlik değil her iki saatlik merkez içinde ancak dört evli bir köye tesadüf olunabildiği halde Maarif nizamnamesinin kaidei münciyesini fiile çıkarmak nasıl kabil olabilir ?

Demiryolları temdidi zaman ve taklili mesafe hasiyetine malik olmak cihetiyle vücudu medeniyetin uruk ve asabı hükmüne girdi, mecrayı hayatı oldu. Binaenaleyh saltanatı seniye mülkün içinde bir takım esaslı demiryol hatları hâsıl etmekle uğraşıyor, bunlar vücuda geldiği

zaman terakkıyatımızca pek büyük faydaları görüleceğinde hiç şüphe yoktur. Fakat böyle vatanımızın bir çok cihetleri hemen hali bir halde iken bahsettiğimiz büyük büyük hatları menkulâtiyle besliyecek kadar şubeler nasıl yapılabilir ? Yapılsa inşa ve idarelerinin masrafı nereden çıkar? Yapılmasa Avrupanın asarı medeniyette gösterdiği sürate ne ile yetişilir?

Memleketimiz gibi vaktiyle mahsulâtı bütün cihanın havaiç ve lezaizini ifaya kâfi olan nazirsiz bir bağzarı servetin belki onda sekiz parçasını sular basmış, çalılar bürümüş, kayalar kaplamış. Nüfus şimdiki mıktarda kaldıkça bu mevanii kim defedebilir?

Sultan Süleyman zamanında Osmanlıların havzai hükûmetinde değil - yalnız şu memleketin içinde yüz milyondan ziyade nüfus var idi, şimdi kırk milyon adam yok. Mülkümüz Fransanın beş misli kadar, nüfusumuz belki Fransızlar kadar değil. Bu killetle biz nasıl yâr ve ağyara muamelesine göre mukabele edebiliriz? Nasıl ecdadımızın devri ikbalini asrın haline mutabık olarak iadeye muktedir oluruz?

Ya biz niçin bu kadar azaldık? Ona sebep manii tekessür olan esbabı tabiiyeye memleketimizde iki yüz elli sene kadar muharebe gibi, veba gibi, ihtilâl gibi, hakkı cezanın suiistimali gibi bir çok avarizi fevkalâdenin inzimamı sebeb olmuştur. Fakat faydası tarihe münhasır olarak akdemi vazaifi istikbal için çalışmaktan ibaret olan gazetenin maksadına hiç teallûk etmez. Binaenaleyh bu bapta tafsilât vermeyi lüzumsuz addederiz.

Acap hâlâ tenakus mu ediyoruz? Yoksa hali vukufta mıyız? Yahut tezayüde mi başladık? Bu mesailin halli birbirini teakup etmiş ve tahkikli yapılmış bir kaç senelik nüfus defterinin elde bulunmasına tevakkuf eder. Böyle bir definei malûmata malik olmak ise en ziyade medeniyet, en ziyade hürriyet, en ziyade marifet, en ziyade neş-

riyat ile melûf olan memaliki garbiyede dahi kolaylıkla hâsıl olur şeylerden değildir.

Yalnız zevahirden istidlâl ile şu kadar diyebiliriz ki asrımızca mebdei saadet tabirine şayan olan Tazminat tarihindenberi zulüm gibi, ileli sariye gibi, muharebe gibi düşmanı hayat olan belâlar binnisbe pek çok azalmış olduğundan zannetmeyiz ki tenakusta olalım. Tenakus değil,hattâ ummayız ki, vukuf tabirine salih bir halde bulunalım.

Bir takım ukalâ biliriz, askerlik münasebetiyle edyanı saire eshabı daima tezayütte ve İslâm daima tenezzülde olduğundan bahsedrler, ve bundan mübalagalı bir takım neticeler meydana çıkarmak istereler.

Ezcümle şurada bulunan heyeti İslâmiyenin bekası muhalâttan olduğunu tevehhüm ederek bu vehmi makulât silkine idhal için her yerden münasebetli münasebetsiz delil taharri eyliyenlerin rivayetine bakılırsa tensikattanberi hazerî ve seferî silâh altında yani askerlik uğrunda beş yüz bin ile altı yüz bin arasında İslâm kaybetmişiz. Bu memlekette ahalii gayri müslime üç yüz bin ile beş yüz bin arasında tezayüt eylemiş.

Farzedelim ki bu hesap doğrudur, biz neden korkacağız? Sahihan edyanı saire eshabının miktarca tekaddümünden mi? Öyle ise hiç ihtiraz olunmasın, çünkü askerin İslâma inhisarı sair vatandaşlarımızın bir fırkasında görülen ve insaniyet nazarında hakikaten makduh olan bazı temayüllerden neşet ediyor.

İtimat buyurulsun ki otuz seneye kadar o temayüllerden hiç eser kalmıyacaktır. Mişon, Petraki, Karabet İstolço, Zeyit ile, Amir ile, Ali ile, Veli ile beraber olarak Joseph'lerden, Yuvanof'lardan, her kim bu toprağa bir adım tecavüz etmek isterse erazii mukaddeseyi pamali hakaret etmiş hükmünde bilerek göğüsüne silâh tutacak ve silâhına can arzedeceklerdir.

Hiç korkulmasın: İslâm hiç bir vakit öyle zihinlere dehşet vereck kader azalmaz. Çünkü askerliğin tamimi belki tensikattan bugünedek geçen müddet kadar zaman beklemiyecektir.

Vatandaşlarımızın temayülâtında zuhûr eden inkılâba dikkat olunuyor mu? Mahmut II zamanında devlet Ermeni katoliklerini müdahalâtı ecnebiyeye sebebiyet verdikleri için nefye kalkıştığı vakit içlerinden umumiyete yakın bir ekseriyetin otuz beş kırk sene geçmeden kavmiyetlerinin ve vatanlarının ef'alince ecnebi müdahalesine meydan vermemek için papanın hükmüne karşı durmak istiyeceğini kim umardı?

O asırda ne kadar Rum var ise Türkleri mahvetmek, ne kadar Türk var ise Rumlardan tahaffuz eylemek için silâha sarılmaktan başka dünyada hiç bir şey düşünmez iken «Bundan otuz beş kırk sene sonra İstanbulda bir Rum peydah olacak, Diyojen namıyle bir gazete çıkaracak, onda Yunanistanın gerek kaideye ittiba etmek istesin, gerek faydasım arasın devleti aliyeye iltihaktan başka çaresi olmadığını Fransızca, Türkçe ve Rumca ilân eyliyecek. Bir Türk gazetecisi de atide tasvir ettiği bedayii medeniyeden birine bürhan suretinde gösterecek» denilmiş olsa kim inanırdı?

Hasılı biz mülkümüzde olan akvamı sairenin ne adetçe, ne marifetçe ve ne de esbabı medeniyetin sair bir şubesince bize tekaddm etmesinden ihtiraz etmeyiz.

Yalnız onlar da, Avrupaya nisbet bir çok mahrumiyetlerde bizimle müşterek olduklarını lâyıkıyle biliriz, ve bu hallerine lâyık olduğu kadar teessüf ederiz. Şimdi bu mesele anlaşıldı.] (1).

Teksiri tenasüle gelince: nev'i beşer bir takım mevanii fevkalâdeden masun olursa eshabı tahkikin iddiasına göre yirmi beş yirmi altı senede mevcudunun bir misli

(1) [*Diyojen, No.* 123, 1 *Haziran* 1872.]

kadar tezayüt ediyor. Bu nisbet ise bir asırdanberi nüfusun Amerikada birbiri üzerine altı yedi ve Avrupada iki üç kat tezayüt etmiş olmasından alınmıştır.

Demek oluyor ki biz de bir asır kadar tenasülde olan kanunu tabiata mümkün mertebe riayet etmiş olsak vatanımızı mamuriyetine gıptakeş olduğumuz memaliki mütemeddine gibi serapâ insan ile dolu, serapâ hayat ile müzeyyen bir hale getirebileceğiz.

Ya acap memleketimizde bu maksadın husulüne meydan vermeyen esbap nedir ?

Dünyanın her tarafında tenasülü teksirden geri bırakan şeyler fennî servet eshabının rivayetine göre bir takımı mucip, bir takımı mani iki sınıfa münkasemdir:

Muciplerin birincisi havanın fenalığı, 2. mahalle ve hanelerin pisliği, 3. hıfzı sıhhat esbabında kusur, 4. vücudu muhafaza edecek surette giyinmeye dikkatsizlik, 5. muzır veya vücudu beslemez şeyler yemek, 6. fisk, 7. işret veya tütün gibi müfsidi mizaç olacak şeyleri istimalde tecavüzü hat, 8. kaht ve galâ, 9. muharebat, 10. idarei servetçe muzır veya kaidesine mugayir olarak ihtiyar olunan bir takım tedabir, 11. keder ve intibazı derun, 12. Çocuk düşürmek gibi esbabı muharribedir.

Bunlar ileli sariyeyi tevlit eder, yahut şiddetlendirir, çocukların neşvü nemasına mani olur, büyüklerin kuvvei hayatiyesini azaltır, hasılı vefeyatı tezayüdü nüfusta olan kanunu tabiiye mukabele edecek bir dereceye getirir.

Maniler ise, işret ve sefahete şiddeti inhimak ve nev'-eyni beşerin karmakarışık bir halde ikametle birbirine teşabühü ve fahişelik [ve (Avrupalıların zehabınca) taaddüdü zevcât][2] maddeleri oluyor ki bunlar da dolayisiyle tevellüdü kesretten menediyor.

Herkesin indinde ulûmu mütearefe hükmüne geçmiştir ki insan teneffüsle yaşar, teneffüsü hava ile hâsıl

olur. Hava ne kadar ciyadetli olursa sıhhati umumiye o kadar kuvvette olacağında şüphe yoktur.

[Memleketimizin ikliminde olan ciyadeti tabiiye dünyanın bildiği şeylerdendir. Hattâ buralarda Şeddat'ın cenneti ne derece bedayi ile meşhur ise Avrupada buranın mevkii o kadar letafetle maruftur. Yalnız şurası var ki memleketimizde devri vukufun iptidasındanberi her türlü hikem ve fünun bütün bütün itibardan sakıt olduğu için havanın meselâ ağaç yetiştirmek gibi ciyadetine hizmet edecek veyahut gölü tathir eylemek gibi esbabı fesadını meneyleyecek tedabire katan riayet olunmamıştır.

Hattâ meşhurdur ki vaktiyle Bağdat etrafının asârı mamuriyetle muhat olması ve sahralarının su basmak şerrinden masun bulunması cihetleriyle sıcaklığı mutedil, havası cana can katar bir saadetabât imiş. Şimdi ise malûmdur ki etrafında o mamuriyetten hiç bir eser kalmadığından başka Frat'ın bastığı yerlerin her köşesinde bir membaı ufunet peydah olmakla o darüsselâm adeta darül'eskam olmuştur.

Kıbrıs gibi (*), Akkâ gibi «menfayı mücrimîn» addolunan yerlerde havayı tesmim eder bir çok esbabın vücudunu işitiyoruz. Mülkün sair bazı cihetlerinde dahi zaten havası fena bir kaç memleket olduğunu biliyoruz. Şu mucibatı helâkin yakında zevalini devlet ve millette meşhut olan temayülâtı terakkinin himmetinden bekleriz.

Mahalle ve hanelerin pisliği pek gözönünde olan şeylerdendir. İstanbuda sokaklar vardır ki köpek leşlerinin ve sair bin türlü mundarlıkların istilâsı cihetiyle bir taraftan bir tarafına geçilmez.

Taşrada memleketler vardır ki lâğamları en büyük caddesinden akar. Halbuki bu muzahrafatın def'i için is-

[*] Dokuz ay kadar sonra kendisi de Kıbrıs'a sürgün olarak gönderilmiştir.

tikbali beklemeye mecbur değiliz. Her yerde mevcut olan devairi belediye memurlarının vazaifşinasâne bir gayret göstermesiyle maksat hâsıl olur.

Fakat hanelerimiz de sokaklarımızdan pek aşağı kalmıyor. Ebnayı vatanın en büyük cüzü müslüman ve kusuru dahi müslümanlar gibi insan olduğundan çoğu naklen, azı aklen nezafetle mükellef değil midirler? Herkesin evini de mi devlet tathir etsin? Kendi hayatına, evlât ve ayâlinin vücuduna rahmi ve vatanın saadetine meyli olanlar için biraz da süprüntüler içinde yuvarlanmaya dikkat iktiza etmez mi?

Hıfzı sıhhat esbabında kusur halkımızın lâzımaı şanı gibidir. Cenabı Hak saklasın, kolera zamanlarında bile bayağı ukalâmızdan addolunan zevatı karpuz ve patlıcan yemekten men'e muktedir olmak kaleler fethetmekten müşkül görünür. Bu ise ecel meselesince halkın zihninde takarrür eden bir yanlış itikattan neşet etmedir. Vâiz efendilei cevamii şerifede kıssehanlık edeceklerine böyle dünya ve ahirete nafi ve hayatı millete kâfil olacak mesailden bahse himmet eyleseler efkârı umumiyede mevcut olan bu yolda bir çok suizehaplar pek çabuk mündefi olur.][3]

Vücudu muhafaza edecek surette giyinmeye dikkatsizlik dahi bizlerde mevcut değildir denilemez. Vakıâ köylülerimiz vücutlarını germü serde ve envaı meşakkate alıştırmışlardır, kemali afiyetle yetmiş seksen sene yaşarlar, çeki taşını kaldırabilirler, bir kuzu yerler hazmederler, hasılı Avrupaca kuvvette darbımesel olan Türkler sorulsa onlar gösterilebilir. Lâkin şehrimiz bütün bütün bu halin aksi görünüyor. Âdet edinmişiz çıplak ayakla geziyoruz. Beşikte bir çocuğa giydirilen, sarılan şeyler bir yere getirilse koca bir adam için bir kat mükemmel elbise imaline kifayet eder.

İnsan böyle giyinmez, soğuktan öyle tahaffuz olun-

maz, vikayei beden için bu türlü esvap kullanmak şifa niyetine zehir içmek kabilindendir.

Arada sırada bazı aileler görülüyor ki hıfzı sıhhat esbabına vâkıf olmuş, çocuklarını lüzumdan hariç elbise giydirmemeye alıştırıyorlar. Mademki ekalliyet bu yolda hakikatbinliğe başlamıştır, her bir emri hayırda olduğu gibi ekseriyet pek az zaman içinde bu yolda dahi o muhakkiklere mukallit olacağından eminiz.

Muzır veya vücudu beslemez şeyler yemek ise bütün bütün bizim mahsusatımızdan denilebilir. Kan zayıflığından ve mide bozukluğundan tevellüt eden hastalıklar burada hemen dünyanın her yerinden ziyade olduğu tecaribi tıbbiye ile müsbettir.

Biraz zeytinyağlı patlıcan, çerviş yağı fasulyeyi tatil etsek te bir kaç lokma et yemeye başlasak hem kendimiz rahat yaşardık, hem evlâdımızın vücudu kuvvetli bulunurdu. Böyle şeyler için de devlet nizamlar mı yapsın?

Fısk hususunda memaliki mütemeddineye nisbet ehven sayılanlardanız. Yalnız bu bapta mucibi şikâyet olabilecek bir halimiz frenginin kesreti ve dembeden tezayüdüdür. İşte sıhhiye veya zabıta bu belâyı def'e salih olacak bir nizam yapmaya borçlu görünür.

Fakat işretin veya tütün gibi müfsidi mizaç olacak şeylerin istimalinde her türlü hududu tecavüz etmişizdir. [İstanbulda yapılan idarei inhisariyenin netayici zuhûrunda ümit ederiz ki bundan sonra beş yaşında çocuklarımızın ağzında sigara görülmez. Hükûmeti seniyenin efkârı mürebbiyânesinden memul eyleriz ki müskirata dahi ifrat üzere istimaline her tarafa intişarına mani ağır bir zecriye vazolunur.

Ama bununla ahali bağlarını sökerler imiş; yerine buğday ekmek te kabildir. Fakat göğüs çürüdükten sonra hiç bir şey idamei hayat hizmetinde onun yerine kaim olamaz.

Kaht ve galâ, hamdolsun, gayet nadir vuku buluyor. Muharebeden ise bir haylı zamandanberi eminiz.

İdarei servetçe muzır veya kaidesine mugayir tedbirlere gelince devri inkilâbımızdanberi (yani Tanzimattanberi. İlâve) burası erbabı fünunun o yolda olan tahkikatına nümunei istidlâl idi. O halin tuz resmi gibi, dahilî gümrükler gibi bir takım bekayâsı hâlâ devam ediyor. Umarız ki ıslahat komisyonunca elbette bir vakit olacak növbeti tahkik onlara da gelecektir.][4]

İnkıbazı derun zaten Osmanlıların tabiatında yoktur. Zannetmeyiz ki bu sebebin tenasülümüzce bir tesiri olabilsin.

[Çocuk düşürmek memaliki Osmaniyede en ziyade yürekler dayanmıyacak facialardan biridir. Hattâ bir zamanlar bu vahşeti mel'uneyi icra için **kanlı ebe** namında mezun cellâtlar var idi. Acaba bir insan iki dakikalık safası için hâsıl ettiği bir masumun daha dünyasını görmeden, daha validesinin memesini emmeden hayatına nasıl yürekle kasdeder? Acaba bir valide ağuşuna düştükten sonra bir kılını kopartmak için fedayı can edeceği malûm olan ciğerpâresine daha cismi cisminden, canı canından ayrılmadan ne merhametsizlikle canına kıyar?

Bir masumun hunu nâhakkı koca bir milletin ve belki bütün âlemi insaniyetin namusunu kıyamete kadar lekedar etmeye kâfidir. İslâmız, insanız, Allah için, cellâtları lerzenaki fütur edecek böyle bir şenianın irtikâbından içtinap edelim. Düşünelim ki kendi sulbümüzden hâsıl olacak ahlâf nazarında öyle bir seyyie ile şeytandan ziyade menfur olmak arzu olunacak bir hal midir?][5]

Gelelim manilere, işret ve sefahete şiddeti inhimakin derecei tesirini az bir dikkatle görmek kâfidir. İstanbuldaki ayyaşların, zendustların hanelerinde birer ikişer çocuk ancak görülebilir. Fakat Kartal'da, Silivri'de bir köy-

lünün evine girilse o fakir bahtiyarın her tarafı beş altı semeretülfuadiyle müzeyyen bulunur.

[Ne'eyni beşerin karma karışık bir halde ikametle birbirine teşabühü Avrupaya mahsus bir haldir.

Buralarda fahişelik, bilûtfullah, ziyade şikâyete değecek ve cemiyetin nüfusça tenakusunu mucip olacak dereceye gelmemiştir.

Avrupalılarm taaddüdü zevcatı kesreti tenasüle mani addetmesi buralarda olan mevanie vukufsuzluklarından başka bir şeye hamlolunamaz. Çünkü haddi zatında bir kadının kuvvei tevlitte üç dört kadına galip olması aklen muhaldir. Evaili islâmda ki, teaddüdü zevcatın en ziyade cari olduğu zaman idi, eshabı kiram veya tabiinden namı siyerlere geçen her zatın lâakal on, on iki ve hattâ bir çoğunun kırk elli kadar evlâdı bulunduğunu tarihler beyan ediyor. Bu delili tecrübî dahi Avrupada iltizam olunduğu balâda beyan olunan iddianın butlanını ret ve cerhi kabil olmıyacak surette isbat etmez mi?][6]

Neticei murat eğer mülkümüzde insanın azalmasını mucip gördüğümüz esbabı ve çoğalmasına mani bulduğumuz ileli defetmiye çalışır da kaidei tezayüdü cereyanı adisine bırakmıya muvaffak olabilirsek yirmi beş yirmi altı ve hiç olmazsa elli altmış senede nüfusumuzu taz'if edebileceğimiz istidlâli nazarînin tecaribi hariciyeye ayni aynına muvafakatle kuvvet bulmuş bunca delâili katıa ile sabittir. Osmanlılar iki misline baliğ olur ise yerlerinin vüs'atile adetlerinin kesreti beyninde olan nisbet Avrupaya mütekarip ve iş ilerledikçe müsavi olacak. Avrupa da ise insan ilâgayrünnihaye tezayüt edebilmek ihtimali yoktur.

Binaenaleyh biz medeniyetin mabihilhayatı olan nüfusta ve onun avarızından bulunan her türlü asârı terak-

1, 3, 4, 5 ve 6 numaralı kroşeler arasındaki parçalar *Münta habatı cedide*' de çıkarılmıştır.

kide ilâgayrünnihaye Avrupanın madununda kalmak hatarına müptelâ değiliz.

Şimdi görüp te hayran kaldığımız i'câzı kemalâtın sani ve muhterileriyle meratibi terakkide hemmesnet olmak topu yüz senelik bir himmete muhtaçtır. Yüz sene ise hayatı cemiyete kıyas olunursa ömrü beşere nisbet bir anı mevhum hükmünde kalır.

İşte bu kadar mütaleata istinaden gene tekrar ederiz, «İstikbalimiz emindir». Gene tekrar ederiz «Her ati kariptir». Gene tekrar ederiz «Yaşasın Osmanlılar».

İbret, No: 9, 25 Haziran 1872.

X

İTTİHADI İSLÂM

Barikai marifette ki, bir yeri tenvire başlar; feyzi in'itafiyle fikirlerde parlak parlak tasavvurlar, gönüllerde büyük büyük arzular peydah olmak tabiidir.

Dikkat buyrulsun ki biz o sabahı saadetin daha mebadii infilâkında (ittifakında?) bulunduğumuz halde henüz fekki müjgâna başlamış olan enzar ne kadar alî, ne kadar mukaddes maksatlara teallûk ediyor.

Avrupanın kemalâtı medeniye ve derecatı marifeti buralarda bilinmeye başladı, öyle bir kuvvei küllliyenin galebei nüfuzuna münferiden şu mülkün karşı durabilmesinde olan imkânsızlık pek az zaman içinde anlaşıldı.

Encümengâhı âlemde akrandan dûn kalmıyacak bir mevkii haysiyet istemek ise herkes için tabiî olmakla bizde dahi o hahiş taharrii esbap arzularını uyandırdı. İşte o saika ile tâ devleti âliyenin zuhûrundanberi bir takım eazımm efkârını işgal eden ittihadı islâm şimdi maksadı umumiden olduğunu görüyoruz.

Maksat bir kere hâsıl olursa iki yüz milyon kadar nüfus daderâne ve yekvücudâne birbirinin terbiyei efkâr ve muhafazai menafiine çalışacaklarından Asya için ne revnaklı bir devri saadet zuhûra geleceği tarife muhtaç değildir.

Binaenaleyh biz de bu fikri mukadesin tervicini arzu eden eshabı hamiyete peyrevliği medarı mefharet bilenlerdeniz, ve ittihadı islâm arzusunun neşir ve müdafaasında rayetkeşi müsabakat olan Basiret'e minnettârâne arzı teşekkürle beraber o bapta mülâhazatı kasıranemizin beyanına iptidar ederiz.

Mesaili malûmedendir ki, kuvvetin tezayüdü teavünün tezayüdüyle hâsıl olur. Hattâ yalnız cihanı insaniyetin değil, avalimi maddiyatın bile rabıtai intizamı eşya beyninde mevcut olan ahengi ittihattır. Bir koca fabrikanın en küçük bir çarkı bozulsa umum edevatına halel gelir; zuhalin en küçük bir şatırı yerinden oynasa bizim şemsimizin tedvir ettiği avalim belki bütün bütün hercümerç olur.

Bu mukaddemattan anlaşılır ki umum ehli islâmm vaktiyle haiz oldukları mertebei ulâyı medeniyeti bugüne kadar idame edemediklerine sebep olan ahvalin en büyüklerinden biri de araya düşen tefrikalardır.

Bu ihtilâfatın - şerhine yürek dayanamıyacak bir dağı derun olan netayici siyasiyesinden başka - beşeriyetin müftekir olduğu terbiye ve marifetçe bulunduğumuz hale dahi pek büyük tesirleri olmuştur.

Vakıâ, vaktiyle Memun'un sarayı darülmuallimini cihan idi, fakat o encümeni marifetin etibbası kûhu Bilûr kenarından gelirse, fukahası muhiti garbî sahilinden vürut ederdi; heyetşinasları Ceyhun membaında peydah olursa, mütekellimleri Sint mansabında vücut bulurdu. Yüz milyonlarla nüfus bir lisan söyler, bir fikre hizmet ederdi.

Biz ise, hâlâ Tahra'nın keşfiyatı fikriyesini bilemiyoruz; hâlâ Kâşgar'a bildiğimizi değil, adımızı bildiremiyoruz.

Bu hal ile eslâfın menzilei kemalâtına ne tarik ile vâsıl olabiliriz? Hele Avrupanın güftar ve etvarca ihtilâfiyle beraber sayi terakki noktasında yekvücut olan yüz elli milyon kadar eshabı himmetine nasıl yetişiriz?

Malûm değil midir ki killet kesrete hiç bir şeyde, hiç bir vakit yetişecek müsavi gelemez.

Bir de devri terakkide takaddüm eden bir kavım, teehhür edenlerin uhuvveti insaniye kaidesinde büyük biraderi değil midir? Büyük birader ise, küçük kardeşlerini bulunduğu sinni kemale iysal etmekle mükellef olmaz mı?

Biz mademki Avrupaya en yakın olduğumuz için garbın envarı maarifini en evvel iktibas eyledik, Asyada bulunan ihvanımızı bu nimetten hisseyâp etmeyi hiç düşünmez de, gıdayı ruhanilerinin fıkdanı cihetiyle bulundukları vakfai mutlakada bırakır isek sinni rüştümüze müterettip olan bir büyük vazifede bir büyük kusur etmiş olmaz mıyız? Ya bu kusur üzerimizde kaldıkça islâmiyet ve insaniyetle iftihara lisanımız nasıl varır?

Osmanlıların ahlâkı fazıla ve secayayı muhsinesini bildiğimizden hiç bir vakit zannetmeyiz ki bu tekâsül fıkdanı hahişten neşet etsin; hiç bir vakit ummayız ki o hahişin fiiliyatına suveri icranın taayyün etmemesinden başka bir mani bulunsun.

İşte bu mütaleaya mebni suveri icranın esasınca hatıra lâyıh olan bazı mülâhazatı efkârı umumiyenin takdirine arzediyoruz.

Şüphe yoktur ki Basiret'in 8 Rebiülevvel (1289) tarihli nüshasında görülen bir lâyihada bir çok esbap ve delâiliyle isbat olunduğu üzere «eğer Arabistan eyalâtı nizamı cedit altına alınır, ve Afrikada bulunan cünudu padişahinin idarei umumiyesi merkezi hilâfeti seniyeye cel-

bolunursa» saltanatı Osmaniye kesreti askerde Avrupanın en büyük devletleriyle yarışabilecek bir dereceye vâsıl olur; ve o suret ise şan ve ikbalimizin teyidine ve hal ve istikbalimizin teminine pek büyük hizmet eder.

Lâkin maksat ittihadı islâm olunca bittabi hududu Osmaniye derununa inhisar edemez; ve o kadar umumî tutulacak bir arzunun beka ve revacı ise zannı âcizanemizce ancak siyaset ve mezhep devaisinden bütün bütün tecridiyle hâsıl olabilir.

Tarih bize göstermiyor mu ki, bu maksadı alî bir zamanlar Timur gibi, Selim I gibi, Nadir şah gibi tabiatın üç asırda ancak bir tanesini yetiştirebildiği havarikulâdât tarafından, fevkine çıkılamıyacak bir himmeti mevaniberendazâne ile, iltizam olundu. Arada sellerle kanlar döküldü, ordularla canlar telef oldu, gene neticesinde muvaffakıyet görülemedi. Çünkü kılıcın kârı, iki cüzü birbirinden ayırmaktır; onu birleştirmek, marifetin himmetine tevakkuf eder.

İşte biz de, matlâbı alâmızı hiç bir emrine itaat ettirmekte cebir ve kuvvetten istianeye ihtiyacı olmıyan öyle bir mutaı cihanıyânın sayei himayesine verir isek o zaman beka ve terakkisinden emin oluruz.

Bir kere Asya halkına mukaddematı maarif ve usul akayit talim olununca herkes tabiatiyle anlar ki şeriatı Muhammediye hiç bir vakit iki arşın bir dağ veya harita üzerinde iki karış bir çizik iki takım insanı birbirinden ayırmakla veya onlardan bir takımı **olmaz** yerine **nebaşet** demekle veya bir takımı yumru yanaklı, diğer takımı çatık kaşlı bir nesilden gelmekle aralarında olan uhuvveti insaniye ve ittihadı islâmiyi unutmalarına hiç bir vakit cevaz vermez. Fıkıh ve kelâm Hanefî, Hanbelî veya Şafiî veya Malikî ile Caferîler ve sair firakı islâmiye beyninde «şikki asa» yı hiç bir vakit emir ve terviç eylemez.

Demek ki ehli islâm sureti ittihadını politika ağra-

zında veya mezhep mücadelelerinde değil, vâiz önlerinde, kitap sahifelerinde aramıya muhtaçtır.

İşte bu esas üzerine Ahyayı islâm unvaniyle bir ittifak teşekkül eylediğini ve her isteyenin azalığına duhul yedi ihtiyarında bulunduğunu kemali memnuniyetle istihbar eyledik, ve buna dair Basiret'te bazı malûmat dahi gördük. Memul ederiz ki bu ittifak şimdi bulunduğu cemiyet halinde kalmaz, yakında umum milletten ibaret olur, ve islâm bir kere şu noktai hayır üzerine burada içtima ettikten sonra pek çok zaman sürmez dünyanın her tarafında birleşir.

Gayret edelim, etrafı kendimize güldürmiyelim.
Ecdadımızı mezarlarında lerzenâkı şerm etmeyelim.
Ahlâfımızın tahkir ve nefrnînden sakınalım.

Gayret, gayret ki bu yolda sarfolunacak himmetler yâr ve ağyar indinde islâmın insaniyetine, Osmanlıların hamiyetine mikyas edilecektir (1).

HAŞİYE İşitildiğine göre bazı taraftan ittifakın, aldığı Ahyayı islâm unvanına ilişiliyormuş. Bize kalırsa, bir unvan bir şeyin vücubunu tayin içi nverilir, mutlaka kâffei havasını ifade ile meşrut değildir. Hele bir zenciye **Mercan** denilmekten hiç bir vakit kırmızı olduğunu iddia çıkmıyacağı gibi, bu unvanı ihtiyar edenler dahi islâmı hayattan berî bilmek veya müceddidlik dâiyesinde bulunmak gibi vehmiyâtı hatıralarına bile getiremmişlerdir. Şimdi işi gücü bırakalım da elfaz ile mi uğraşalım? İsim velev ki yalnış olsun onun için hakikatı, menfaati cümlemiz indinde müsellem olan maksadı mı terkedelim?

İttifakın tasavvurâtı ve teşebbüsâtına dair sırası geldikçe malûmat veririz.

İbret, No: 11, 27 Haziran 1872

---

1. Bu makale 1882 de Emin Osman tarafından tertip olunan *Hadikatül'üdeba* adlı seçme yazılar kitabında vardır.

XI

BİR HATIRA

Bir zamandanberi hıristiyan olan tebeai Osmaniye beyninde bir takım mezheb münazaları cereyan ettiğini görmekteyiz. Bu hallerin esasen vatanı umumiye dokunur bir yeri olmamakla beraber her tarafın kendince mukaddes bildiği bir meselede hiç bir tarafın - mesele ile arasında kat'a taallûku olmayan bir gazete tarafından vicdanına karşı söz işitmesini istemediğimizden bu mebahisi hiç kale almamaya azmetmiş idik.

Teessüf ederiz ki bu azmimizde sebata muvaffak olamadık. Zira zikrolunan mücadeleler pek (?) mukaddematı netayicine münakıs ve netayici umumun menfaatine mugayir bir tavır peydah etmeye başladı.

Evvel, ermeni katoliklerinden yalnız bir fırka mezheplerinin idaresini ecanip elinde bırakmak ister. Ve böyle makûs bir maksat için devleti aliyenin nüfuz ve kuvvetini istimal ettirmeye hariçten tarik arar gibi görünmekte idi. Şimdi onların muhalifi bulunan bir fırka içinde dahi mezheplerini müdahalei ecanipten kurtarmak arzusunu istihsal için bir garip tenakuz ihtiyar ederek ecanibin müdahalesini davet için etrafa mektuplar neşreder adamlar peyda olmaya başladı. (Hatta geçen gün bu mektuplardan birini La Turquie nakletmiş idi.)

Bu fıkraların elbette ikisine dahi malûmdur ki burada müsaadâtı mezhebiyeye kâfil olmak üzere en sonra verilen fermanı alî vakıâ Paris konferansına tebliğ olundu. Fakat ona mukabil muahedeye bu tebliğin mesalihi karışmak için ecnebilere bir nevi salâhiyet vermek manâsına bir şey olmadığını tasrih eder bir bent ilâve edildi.

Eğer burada bir mezhep âyince bir tazyik altına dü-

şerse Avrupa da o vakit ihtarâta kıyam edebilir. Yoksa bir fıkranın kendi mezhebince arzu ettiği bir kaideye diğerlerini ittiba ettirmeye ne bizim devlet ve ne de dünyada hiç bir hükûmet borçludur. Binaenaleyh Avrupada bize böyle bir şey teklif edecek kadar vazife bilmez bir devlet bulunamıyacağım yakinen anlamak lâzım gelir.

Hükûmeti seniye bahsettiğimiz mugayeretin zuhûrundan beri her tarafta arzolunan müddea ve müsted'aları mürüvvetmendâne telâkki ederek bu kadar ağrazı mütezaddeyi kırmıyacak ve bunca amâli muhtelifeye birbirine mazarrat verdirmiyecek surette bir tariki tesviye bulmak için elinden gelen himmeti diriğ etmedi. Ve mesele hallolunmuş denilecek bir hale geldi.

Ya şimdi bir tarafca harice ismai şikâyet arzusunda devamın ve diğer tarafça o arzuya yeniden mübaderetin hiç bir lûtfu, hiç bir faidesi var mıdır?

Memul ederiz ki bu temayül iki fırkanın dahi ekalliyetine münhasırdır. Ve ekseriyeti tarafından izalesine lüzumu kadar çalışılır.

Bir fırkanın bir arzusu varsa burada bağırsın, çağırsın, devlete istida versin, hükûmetin inayetine iltica eylesin; canı isterse zaptiye uğrağı olmıyan yerlerde hasmının saçına sakalına sarılsın, fakat gürültüyü hududu vatandan dışarı aksettirmekten sat hazer ki o dairede kaldıkça davayı hak ve teşebbüsü emel hükmünde tutulan feryatlar, istidalar işitilir; o daireden çıkınca maskaralık veyahut husumet rengini alır. Ve tabiatiyle maksada mani olur.

Ecanibe gülünç olmak ve şuna buna vesiyle ve istifade vermek kârı âkıl değildir.

İbret, No: 13, 1 Temmuz 1872

XII

İMTİZACI AKVAM

Devleti aliyenin sureti terekkübü nazargâhı mütaleaya alınınca bedaheten görülür ki **hukukta birbiriyle müsavi, menfaatte yekdiğeriyle müşterek, ve fakat lisanda, cinsiyette ve hele efkârda mecmuu birbirine ve her biri mecmuuna mugayir bir çok eczanın içtimaından hâsıl olmuş bir heyetiz.**

Binaenaleyh gerek eslâfta, gerek muasırlarda bekamızca misali emniyet olabilecek bir cemiyet bulamayız.

Şu kadar var ki bu halde yaşamış veyahut yaşar bir cemiyet yok ise öyle bir halde bulunduğu için yaşayamamış bir heyet hiç yoktur. Ve madem ki - cemiyâtı medeniyenin terekküp ve zeval hususunda cihan cihan olalı en ziyade sürat gösterdiği - altı asrı ahîr içinde bin türlü felâketlere uğradığımız ve zafın haddi intihasına gelmiş olduğumuz halde yaşamışız; demek ki- hiç bir heyetin dağıldığını veya zevalini görmediğimiz ve dembedem âlemin asayişe meyelânını müşahede etmekte olduğumuz - şu asrı terakkide betarikululâ yaşayacağızdır.

Âlemin haline vüsatlice bir nazarla bakalım: zahirdir ki cinsiyet gibi, lisan gibi, mezhep gibi rabıtalar bir cemiyete noktai içtima olabilir, fakat hiç bir vakit içtmaa kat'iyyen karşı durur bir seddi mümanaat olamaz.

Buna delildir ki İngilterenin, Fransanın, İspanyanın, Portekizin, Belçikanın, Felemengin, Almanyanın, Avusturyanın, İtalyanın, Danimarkanın, İsveçin, Norveçin her yerinde üç din ile bir dinsizlik, her yerinde bir çok cins, her yerinde birden ziyade lisan olduğu halde v a t a n namiyle zuhûratın tayin ettiği ve hattâ ekseri yerlerde hikmet ve hendese gibi ahvali ta-

biiyeye değil, siyaset ve askerlik mukteziyatına bile tevfik etmeye kimsenin muktedir olamadığı - bir hattı mevhum ile gösterilen yerleri herkes eczayı hayatından ve belki hayatını o yerlerin eczasından biliyor.

Çünkü nazariyatta bir şekli mevhumdan ibaret olan v a t a n filiyatça hukuku mütesaviye ve menfaatı müşterekeyi muhafazada taşlara, demirlere müstağrak olan istihkâmlardan bin kat ziyade kâfil oduğuna fikirler tamamiyle ittiaht etmiştir.

Hal böyle iken acaba bizim vatanımız yok mudur? Bilâkis! bedihiyâtın inkârı kabil olmadıkça bizim ve belki hiç bir kavmın vatanı yoktur denilemez.

Yahut vatan içinde hukukça müsavi mi değiliz? Bilâkis! o derece müsaviyiz ki siyasiyâta dokunur hangi fıkıh kitabına müracaat olunsa buna dair bir veya bir kaç fetva ve kavaidi umumiyeye teallûk eder hangi hat ve fermana bakılsa bu bapta bir veya bir kaç ibare görülmemek mümkün değil gibidir.

Hattâ - bir aslı mücerrede isnadı kabil olmadığı için muhakkikler nazarında katiyen madum addolunan - «hukuku siyasiye» mevcut farzolunduğu halde dahi memleketimizde gene her mezhep eshabı o «hukuka» mazhariyette müsavidir.

Biz bir vakitler gördük ki bir hizmete tayin olunmak için mutlak müslüman, mutlak hıristiyan, mutlak yahudi veya mutlak arap, mutlak kürt, mutlak arnavut, mutlak rum, mutlak bulgar, mutlak ermeni adam arandı. Fakat hiç bir vakit görmedik ki bir adam mücerret filân mezhebe veya filân cinse tabi olduğu için bir memuriyetten dûr edilmiş osun.

Mülkümüzün hizmeti kaza ve hizmeti icrasından hangi şubeye müracaat olunsa içinde her - ve hiç olmazsa ekser - cins ve mezhepten adamlar mevcuttur.

Buna ise ahkâmı şeriyeye lâyıkıyle vâkıf olan müslümanlar kat'a itiraz etmez ve hattâ edemez.

Zira mademki memur, halkın velisi değil hadimidir, tayininde yalnız ciheti istihkak aranır, cins ve mezhebe bakılmaz. (Nitekim keyfiyet imam Maverdi'nin El'ahkâmussultaniye'sinde tafsilen masturdur.)

Yahut menfaatimiz muğayir midir? Bilâkis! O derece muvafıktır ki burada umumdan ayrılmak menafiin esası olan meselei hayattan bile kat'ı ümit demektir.

Sünufu muhtelifemizin bulundukları mevakie bir muntazam harita üzerinde bakılsın. Adeta bir insanın eczayı aliyesi gibi kâffesi birbirine girmiş ve cümlesi ferdinin ve ferdi ise hem cümlesinin hem efradının hayat ve kuvvetine kâfil olmuş bir halde görünmez mi? Hiç azayı aliyeden birinin vücuttan ayrılıp ta münferiden hayatta kalmasına imkân var mıdır?

Ya biz vatanımız içinde hukukça müsavi, menfaatçe müşterek bulunduğumuz halde lisan ve mezhep daiyesiyle niçin birbirimizden ayrılmak isteyelim?

Dünyada ne kadar mütefekkir halk var ise cümlesi ittifak için türlü türlü namlar taharri eder dururken biz niçin mücerret medarı iftirak olacak isimler aramayı merak edelim ?

İhtilâfı lisan nedir ki bir yerde oturur ve her halde birbirinin muvanetinden müstefit olur bir çok adamın rabıtai içtimaına halel verebilsin?

Ebnayı beşerin silsilei ensabı levhi mahfuzdan istinsah edilmedikçe cins taksiminin hangi cüzünde dahil bulunduğunu dünyada sahihen kim bilir ki o daiyeyi vatandaşlık vazaifine tercihte haklı olsun?

Arabistan istisna olunduğu gibi, bir ayrı heyet teşkiline kâfi olacak kadar - bir lisan söyler ve kendini bir cinsten addeder - nüfus mülkün neresinde mevcuttur.

Burada bulunan akvam şimdi vesilei ihtilâf suretinde

gösterilmek istenilen lisanlarını, cinslerini, mezheplerini bugüne kadar devleti aliye sayesinde muhafaza edebildiklerini ve ilerde de gene o sayede hifzedebileceklerini idrak edemezler mi?

Bir nam ile vatanı aslînin dairei ittifakından ayrılan küçük küçük akvamın kaçı baki oldu? Baki olanların hangisi saadet buldu?

Kuvvet, muvaffakıyet, saadet, medeniyet hep ittifak sayesinde hâsıl olduğu müsellemâttan iken biz efkârı âlemin bütün bütün aksine yeni bir kaide mi keşfettik ki ikbali atimizin teminini tefrikada arıyalım?

Hıristiyan mezhebi hiç siyasiyata karışır mı ki ittifak veya iftirak gibi sırf siyasî olan maddelerden o nam ile hareket kabil olabilsin?

İşte bu mülâhazat meydanda iken (.....) ne lisan, ne cinsiyet, ne mezhep Rumelide, Anadoluda bulunan akvamın imtizacına mani sayılabilir.

Arabistana gelince, vakıâ orada ayrı bir lisan söyler ve kendini ayrı bir cinsten addeder milyonlar ile nüfus mevcuttur. Fakat arapları uhüvveti islâmiye ve tabiiyeti hilâfet bize bir surette raptetmiştir ki onun fekkine «olsa olsa Allah muktedir olur, olsa olsa şeytan arzu gösterir.»

Hâlâ biri cümhur, biri saltanat tarzında nümunei hükûmet olan İsviçre ve Belçikada müteaddit isanlar söylenmekte; Amerikaya her sene kırk lisan söyler adamlar giderek ertesi yıl kırk yıllık yerli hükmüne girmekte, her tarafta islâm ittihada çalışmakta, âlemin erbabı tahkiki ebnayı beşer arasında imtizaca mani ne kadar esbap var ise cümlesinin izalesini aksayı mekasit bilmekte iken araplık, Tunusluluk, Mısırlılık, Yemenlilik namıyle vahdeti kelimeden ayrılmaya kimsenin hakkı veya kudreti olmadığını hissetmiyen veya hissetmek istemeyen olur ise,

şeriat her ne vasıta ile olur ise olsun, semü basar ve aklü vicdanının perdelerini yırtarak bu hakikati irae ve isma' ve ifham ve iknaa her halde muktedirdir.

Bu ifadeden anlaşıldı ki arapların vücudu dahi mülkümüzde bir tohmu tefrika peydah edemiyor. Binaenaleyh biz hiç bir suretle zarurî iftirak etmek mahkûmiyetinde değiliz.

«Ya imtizacımızın esbabı nedir?» denilirse bizim itikadımızca öyle bir suale şu bir kaç kelime ile cevap verilebilir: Aramızda ittihadı efkâr hâsıl olamamış, herkes birbiriyle imtizaç etmek istiyor, fakat herkes diğerini o imtizaca yanaşmaz zannediyor; binaenaleyh bu türlü muhasini hükûmetten bekliyor.

Şurası malûm olmalıdır ki balâdan vürut eden bir kuvvet bir takım eczayı olsa olsa tefrik edebilir, bir vakit mezcedemez.

İnsanlar beyninde imtizaç, ülfetle hâsıl olur; çocuklukta ve bahusus mektepte husule gelir. Şimdi şu imtizaç maksadınca bize lâzım olan her cinsten, her mezhepten çocuk kabul eder mektepler yapmaya çalışmaktır.

Basiret'te dahi denilmiştir ki, bir kere evlâdı vatan muhtelit mekteplerden çıkarılsın, o zaman aralarına tefrika bırakmak nakabil olur. Nitekim daha fidan iken birbirine sarılan iki ağacı büyüdükten sonra ayırmak, ikisini bile köklerinden çıkarmaktan müşkül olur. 1.

İbret, No: 14, 2 Temmuz 1872

1. Makalâtı Siyasiye ve Edebiye Shf. 241-247.

XIII

MAARİF

İtikadımızca maarifi umumiyenin fevaidinden bahsetmek güneşin vasfında kaside söylemek gibidir. İçinde ne kadar parlak bürhanlar gösterilse hasılı tahsi kabilinden olur.

Zira ki o nuru mukaddes haylı zamandanberi ister istemez gözlere girmeye başladı. «Halkın marifeti devlete muzırdır» diyenlerin vücutları peygulei mezara veya lisanları surahı idbara çekilip gidiyor.

Bizde maarifin derecei fıkdanını ise dünkü nüshamızda arkadaşlarımızdan Tevfik Bey tasvir etmiş idi. Buna dair daha pek çok söz söylenebilir; çünkü o faciayı bir kâtibin karihası veya bir gazetenin sahifesi tamamiyle ihata etmek ihtimalin haricindedir. Fakat o da bir dereceye kadar abes olur, çünkü söylenilecek şeyler herkesin nefsinde, evlâdında, akrabasında, ahbabında bizzat muayene ettiği hallerdir.

Avrupada ise bilâkis maarifin mertebei terakkisini üstümüze giydiğimiz elbise, kullandığımız saat, yazı yazdığımız kâğıt, denizde gezdiğimiz vapurlar, karada bindiğimiz tramvaylar, demiryollar bilbedahe gösteriyor. Bundan başka gazetelerde, kitaplarda buna dair daima pek çok mebahis görülüyor. Maamafih gene bu bapta bazı misaller irat olunmak faydadan hali değildir zannederiz.

Meselâ, Amerikanın, Avrupanın bir haylı yerlerinde halkın lâakal yüzde doksanı kadarı okumak yazmak bildiği daima işitilen, daima gazetelerde, kitaplarda görülen hallerdendir. Fakat şurası dahi bilinmek lâzım gelir ki o yerlerin ekserinde «o k u m a k» yalnız bir sokağın adı-

nı okumaktan, ve «yazmak» yalnız adını yazmaktan ibaret değildir. Oraların âdi gemicisine, hamalına varıncaya kadar okumak yazmak bilir denilen adamların cümlesi mesaili diniyesinin kavaidi umumiyesine vâkıftırlar. - Bazı fününu mahsus olan şeyler müstesna olmak üzere- her okuduğunu lâyıkiyle anlıyacak ve her düşündüğünü imlâsiyle yazacak kadar lisanlarını bilirler. Bir veya daha ziyade ecnebi lisanı anlar, söyler, okur, yazarlar. Coğrafyanın, tarihin, hesabın, cebirin, hendesenin, hikmeti tabiiyenin, kimyanın, heyetin, tarihi tabiinin mukaddematını okumuşlardır.

Bir Alamanyalı vatanının daveti üzerine önünden demirci peştemalını çıkarır, eline bir tüfek, koynuna bir harita alır; Fransa mülküne girer, kendi adi bir nefer veya çavuş olduğu halde maiyetindeki cüzü bir erkânıharp zabiti gibi bastığı, gideceği, girdiği, çıkacağı yerleri karış karış bilircesine mümkün olduğu kadar emniyet, mümkün olduğu kadar rahatla sevkedebilir.

Bir Amerikalı piştahtasında olan akçeyi silkerek sarraf dükkânından çıkar, bir asker libası giyinir, bir veya iki yıl muharebe meydanlarında yuvarlanır, gerek nazariyatta ve gerek ameliyatta dünyanın en meşhur generallerinden olur.

İşte «okumak yazma» tabiri memaliki mütemeddinede o malûmata, o iktidara, o istidada ıtlak olunur.

Avrupanın, Amerikanın bir çok yerlerinde tahsil cebrîdir. Fakat şu da malûm olmalı ki cebrî tahsil kaidesini kabul eden yerlerin ekserinde evlâdını tahsile sevketmek için bir adamı icbar etmeye bindebir kere lüzum görülmüyor. Ekserinin masarifi beytiyesi için tuttuğu defterlere bakılsa yemek, içmek, gezmek, oturmak gibi ihtiyacata sarfettiği para ne kadar ise gazete, kitap, mektep masrafı da hemen o kadar, ve belki ondan ziyadedir. Öyle babaların, öyle anaların evlâdı ise mektebe, sinlerine

nisbet, o kadar gayretli, o kadar malûmatlı giderler ki hallerine bakılsa hevesi tahsili pederlerinin handei iltifatından öğrenmiş ve lezzeti irfanı maderlerinin pistanı şefkatinden almış zannolunur.

Avrupada köyler, kasabalar görülür ki mekteplerinin ders tertipnamelerinde (= program, ilâve) elifba, hat, imlâ coğrafyayı vatan, tarihi vatan, amali arbaayı hesap gibi mukaddemat dahil bulunmaz. Çünkü beşer altışar yaşındaki çocuklar daki bunları mektepte okumaya muhtaç olmuyor.

Biliyoruz ki memaliki mütemeddinede kadınları da, erkekler gibi, terbiye ederler. Fakat şurasını dahi anlamalı ki o kadınlar içinde kendi lisanının ve kendi devletinin birincisi sayılacak derecede kâtibeler, şaireler zuhûr ediyor. On sekiz yaşında bir kız çıkıyor, hikemiyâttan hesabı tefazulî gibi dersler okutuyor. Karşısında aksakallı hocalar kitap tutarak istifadeye çalışıyor.

Memleket bulunur ki her nevi mekteplerinde olan hocaların nısfından ziyadesi kadınlar veya daha vazıh tabir olunmak istenilirse yirmi beş yaşına varmamış kızlardır. Cumhur reisleri, nazırlar, vükelâyı ümmet, generallar, memurlar, âlimler, edipler hemen ekseriyet itibariyle zevcelerini onlardan intihap ederler.

Hasılı şimdi Avrupada, Amerikada ve mukaddemeleri Hintte, Yemende. Suriyede, Mısırda, İranda, Turanda, Yunanistanda, Romada, Irakta, Endülüste, Semerkantte, İstanbulda maarifçe bir çok vekayi, bir çok measir görülür ve görülmüştür ki hakikaten bizim tasavvurlar vücutlarını bile pek kolay tasdik edemez.

Asıl mesele ise burada emri tahsili o dereceye getirmek ne türlü esbaba mütevakkıf olduğunu bilmektir.

İşte yalnız nazariyat itibariyle bakılırsa zamanımızın hikmeti bu maksada vusul için tahsili cebriden eslem tarik bulamamış görünüyor. Biz de bu kaidenin hukukça

uğrayabileceği tarizattan kat'ı nazar bugünlük ehveni esbap olduğunu kabul eyleyelim.

Mademki devlet maarif nizamnamesinde o kaideyi kabul etmiştir, demek olur ki işin nazariyatına müteallik söylenecek bir söz kalmıyor.

Fiiliyata gelince dünyanın her tarafında olduğu gibi Türkistanın ukalâsı nazarında dahi insaniyetin hayatı maarife merbut addolunduğu için herkes feragat köşesinde,rahat yatağında senelerce it'abı efkâr etmek cihetiyle buraca ıslahı tahsil hususunda belki mekteplerin, medreselerin adedinden ziyade reyler peydah olmuştur.

Adam görülür ki maarif nizamnamesinin tamamiyle ve hemen şimdiden fiile çıkarılmasını ister.

Adam görülür ki gene o nizamnamenin birinci ve ikinci derecede tahsil için tayin ettiği mukaddemat ve fünunu kifayetsiz addeder.

Adam görülür ki nizamnamenin umuma ait olan cihetlerini def'aten icra etmekte istihale beyan eder de şimdilik yalnız Darülfünun ve Darülmuallimîn gibi havasın terakkisine hizmet edecek tesisat ile uğraşmak tarafında bulunur.

Adam görülür ki tahsilin yalnız etfale tamimine de kail olmaz da kemalâtı medeniyeyi mümkün olduğu kadar tesri için yedi yaşından yetmiş yaşına kadar her muhtacı, hiç olmazsa geceler, camiler, kiliselere cem ederek cümlesini birden mebadii tahsilden müstefit eylemek ister.

Daha bunun gibi birbirine mugayir fikirler, reyler tadadı kabil olamıyacak derecede çoktur. İtikadı âcizanemize göre şu maarif hususu sahihan âlemde mevcut olan mesaili siyasetin cümlesinden mühim olduğu için o bapta bir mütalea beyan etmek istenilirse en evvel her türlü infialâtı nefsaniye ve hayalâtı şairaneden tecerrüt et-

mek ve güzel fikirler, güzel arzular taharrisinden ise bulunmuş veya bulunacak bir fikrin müsaadei hale göre fiiliyâta tatbiki çarelerini düşünmektir.

İşte biz bu mülâhazata mebni fetaneti fevkalâdesine itimat ettiğimiz bir zatın fikrine iştirak eder de deriz ki: burada sahihan maarifin terakkisi matlûp ise, devlet tarafından olsun halk canibinden olsun öyle büyük büyük darülfünunlar, büyük büyük darülmuallimînler yapmak veya her köyde bir mektep bulundurmak veya herkesi okutmak gibi suubeti, icraatını istihaleye düşürecek teşebbüsatı azimeyi zamanına talik ederek şimdilik bir cüz'î fedakârlıkla velev yalnız İstanbulda olsun bir kaç tane muntazam sıbyan ve rüştiye mektepleri hâsıl etmeye çalışmaktır.

Bir kere bu hâsıl olur da herkes sıbyan mektebinden çocuklarını eline aldığı mektubu okumak ve isterse ufacık bir mektup yazabilmek ve hanesinin aksatasını hesap etmek gibi meziyyata malik olarak çıktığını görür, ve rüştiyeden çıkan evlâdının gerek hizmeti devlete ve gerek sair yolda her ay iki üç bin kuruş kazanabildiğini anlarsa o zaman maarif nizamnamesi umum arasında «mehdii muntazır» itibarını bulur; herkes istida verir, para verir, her türlü fedakârlığı ihtiyar eder, nizamnamenin ahkâmı az zaman içinde fiile çıkar, o ahkâmda tebdile şayan bir yer var ise fiilen sabit olur, iktizası icra edilir (1).

İbret, No: 16, 4 Temmuz 1872.

---

1. Ayni nüshada, bu makalenin altında Nuri'nin *Kızlar* adlı bir makalesi de, kız terbiyesinin lüzumu hakkında bir takım deliller iradından sonra (mevcut olan Darülmuallimat ile birinci ikinci derecede bulunan kız mekteplerinin ıslahı) işinin Maarif nezareti teşebbüslerinde başlangıç tutmakla hasıl» olacağı kanaatini zikreder.

Bu makale *Hadikatül'üdeba* Shf. 89-96 da varıdr.

XIV

MEYLÂNI ÂLEM

Şayanı dikkattir ki insan ile insaniyet beyninde arada sırada garip garip müşabehetler görülür. Meylânı âlem dahi bu mşahedelerin en ziyade nazarfirîp olanlarından biridir.

Meselâ hiç bir fert üç beş sene bir halde, bir heveste kalamadığı gibi medeniyet dahi on on beş yıl bir revişte, bir meyilde duramıyor.

Asrımızın tarihine bakılsa her bir parçası biri birine mugayir bir revişte görünür: Bundan on beş yirmi sene evvel devletlerce maksadı aksâ kalem kuvvetiyle her tarafta imal'i nüfuz ve ika'i tehdit eylemek, akvamca matlabı âlâ küçük küçük fırkalara, hükûmetlere inkisam etmek idi. Şimdi devletler eslihai harbiyeyi mukavemet güdaz olacak bir hale getirerek ve askeri yüz binlerden milyonlara iblâğ ederek kendilerince tasavvur ettikleri bir dairei vatan içinde tezyidi menfaat ve iraei satvetle uğraşıyorlar. Kuvvetler; mezhep gibi, lisan gibi, cinsiyet gibi bir rabıta ile ittihada çalışıyorlar.

Bundan yirmi sene evvel asakiri Osmaniyede şişhaneli tüfek, çelik top, tersanei padişahide duba, gemi, uskur vapur yok idi. Şimdi bu kadar iğneli tüfeklerimiz, şişhaneleri toplarımız, zırhlı gemilerimiz, deniz lâğımlarımız var.

Bundan yirmi sene evvel Kâşgarda islâm olduğu buralarda bilinmez idi. Şimdi efkârı umumiye onlarla ittihada çalışıyor. Bu meylân bir seylânı huruşâna benzer ki önüne hiç bir şey ile set çekmek ihtimalin haricindedir.

Dikkat buyrulsun ki Napoleon muharebei ahîreyi

(Napoleon III ve 1870-71) ilân ettiği sırada cenubî Almanyanın bir dereceye kadar muavenetinden ve hiç olmazsa bitaraflığından emin idi. Cenupta bulunan eshabı hükûmetin menafii zatiyeleri de onu iktiza eder idi.

Fakat efkârı umumiye ki yanardağlar gibi galeyana başlar ona menfaatı mahsusa veya hevesatı şahsiyede takati mukavemet mi kalır? İşte o Fransa ile ittifakı veya işte bitaraflığı düşünülmekte olan cenup hükûmdarları bilâkis Alamanlık namının ilcaatına karşı duramadılar ve hattâ durmak bile istemediler. Prusya ile ittifak ettiler. Hâsıl olan galebede pek büyük hizmetler eylediler. Akibet Almanya imparatorluğu teşekkül etti. Onlar da vaktiyle kendi kendilerine birer hükümdar iken şimdi ihtiyarları ile bir nüfuzu manevî altına düştüler. Fakat bu fedakârlıkla haysiyeti zatiyelerinden büyük şey kazandılar ki o da bulundukları mesanidi celileye vatan nazarında isbatı liyakat şanıdır.

Bu bir ibrettir ki her yerden ziyade memaliki Osmaniyede nümunei imtisal olmaya şayandır. Çünkü islâm ittihat ile uğraşıyor. Akvamın imtizacına çalışılıp fakat bunların cümlesinden mühim arkadaşlarımdan Nuri Beyin 14 numaradaki «Teşyidi revabıt» bendinde bir nebze bahseylediği ittihadı askerî meselesidir.

İstatistik cedvellerinde görüldüğü üzere devleti aliye 45 milyona yakın nüfusa ve gayet vâsi bir haylı hududa maliktir. Bu hale ve Avrupanın en mühim bir noktasında bulunduğuna nazaran menfaat ve haysiyetimizi muhafaza için silâh altında ve redif ve ihtiyat suretinde lâakal 800-900 bin asker budundurmaya muhtaç görünüyor.

Askerlikte mükellef olan tebeai padişahinin en büyük bir cüz'ü ise Mısır ile Tunus'tadır. Vakıâ bunlar muhafazai vatan ve hizmeti padişahî için bir haylı asker silâhlandırıyorlar. Fakat evvelâ oralarda cereyan eden nizamı askerî muahharan neşrolunan nizamata muvafık olmadığı

için silâh altında tutulan veya redif tarzında a'dat edilen neferatın mıktarı nüfusa nisbeti sair eyalâtı Osmaniye ile müsavi değildir [1].

Saniyen Maarifi askeriye Mısır ve Tunus'ta, mektebi harbiye sayesinde buraca hâsıl terakkiye bir türlü tekabül edemiyor.

Salisen muharebelerde her alay ekseri diğer alayların fişeğini kullanmıya mecbur olduğu için eslihanın tarzı vahit üzere bulunmasına ihtiyacı kat'i görünüyor. Mısır ile Tunus'un idarei askeriye ve mübayaatı eslihasında görülen teşettüt bu ihtiyaca mugayir düşüyor.

İşte bu hallere nazaran eyaleteynin askerce idarei umumiyesi buraya merbut olması zamanın en büyük ihtiyacâtından biridir.

Gerek Mısır ve gerek Tunus'un zabitleri aleûmum rütbelerine bir fermanı padişahî ile nail olup durur iken meselâ buradan oralara birer ordu müşürü, bir kaç erkânıharp ve bir takım büyük ve küçük zabit gönderilmekle mahallî idarelerinin haysiyetine kat'a halel gelmez zannederiz.

O zanna binaen vatan namına olarak ümit eyleriz ki böyle bir emri hayrı Mısır ile Tunus idareleri kendi teşebbüsü ihtiyarileriyle fiile çıkarırlar. Ve bu suretle ittifakperverlikle şöhret bulan Almanya prenslerinin madununda kalmazlar.

İbret, No: 17, 6 Temmuz 1872.

XV

HUKUKU UMUMİYE

Malûmdur ki insan şu mihmansarayı vücutta münferit bulunmak lâzım gelse kudretten nail olduğu hakkı hür-

1. Tunus 1881 de Fransızlar, Mısır 1882 de İngilizler tarafından işgal edilmiştir.

riyeti her türlü kayıttan berî olarak azadeserâne icra eder; ortada daima hak görünür, bir vakit vazife meşhut olmaz. Fakat dünya bir ve insan müteaddit oldukça ve bu ahrarı müteaddide cemiyet içinde ve birbiriyle rabıta halinde bulundukça herkesin hürriyeti sairelerinin hürriyetiyle mahdut olmak tabiîdir.

İşte dünyada kanunların ve onların ahkâmına riayet etmekle mükellef bulunan hükûmetlerin zuhûruna hak veren sebep efradın o haddi hürriyetten tecavüze göstertiği inhimaktir.

Bu da malûmdur ki ebnayi beşer bu maişethanei temeddünde yalnız bir cemiyet teşkil etmiş olsa o mecmuun şamil olduğu efrat arasında hukuk daima yektavrı infirat kalır.

Lâkin insanlar böyle kavım ve devlet gibi mecmulara munkasem bulundukça o mecmuların hukuku müşterekesi de birbiriyle mahdut olmak zaruridir.

İşte âlemde muahitlerin ve onların ahkâmına riayet ettirmekle mükellef olan esbabı satvetin vücudunu icabeden madde dahi insanda münferiden hükmünü icra eyleyen meyelânı tecavüzün bu mecmularda müçtemian gösterdiği istidadıdır.

Ayaki insanın efradında bu teaddi ilelebet baki kalacak mıdır? Aya ki bir galibi nkılıcı veya bir kâtibin kalemiyle tayin olunan hudut cemiyeti efkârı âlemde dembedem feveranı tezayüt etmekte olan şu tufanı terakkinin sadematı şedidesine dünya durdukça mukavemet edebilecek midir?

Tasavvurda ittisaı bu raddelere varan mudilâtı olsa olsa efkârı hikmet halledebilir.

Efkârı hikmet budu mutlak denilen muhiti küllinin bir misali zihayatıdır; zaman ile mekân ile mahdut olmaz; mevcudât ne imiş? Nedir? Ne olacak? Ne olmak lâzım gelir? yollu taharriyatın umumuna şümul gösterir.

Fakat kavaidi siyaset şu kürei zemin dediğimiz züc'ü mahdudun bir haritaı maneviyatıdır. Daima zaman ve mekân ile uğraşır, herkesin haddi hukuk ve vüs'ati vezaifini göstermiye çalışır. İstidlâlâtına, bir aslı mücerrede irca etmekle beraber, insaniyetin mazi ve halde meşhut olan etvarı üzerine hâsıl olan tecaripten istinbat eyler.

[Bu cihettendir ki bir takım müellifler insan içinde hakkın münferit ve müçtemi itibariyle iki tavır üzerine cereyan ettiğine bakarak hukuku şahsiyeye mukabil ve ondan ayrı bir de hukuku umumiyenin vücuduna câhip oldular, ve ona dair fenni mahsus tedvin eylediler. Fakat zehapları makrunu hakikat değildir; çünkü hukuku umumiyeyi şöyle tarif ediyorlar:

«Hukuku umumiye en şamil manasınca bir cemiyetin gerek sair cemiyetle ve gerek kendi tebeasının efradiyle olan münasebatından münbais kavaide ıtlak olunur.»

Ve bu suretle taksim eyliyorlar:

«Hukuku umumiye en şamil manasmca hukuku beynelümem ve hukuku siyasiye ve hukuku idare şubelerine munkasemdir.»

Şimdi bir kere tarife bakalım: Evvelâ, bir cemiyet gerek bir diğer cemyiete ve gerek efradına nisbet olunsun hiç bir vakit kendini terkip eden azadan ayrı bir mevcut hükmünü bulamaz. Binaenaleyh o bahsolunan münasebattan, hukuku şahsiyeden başka bir takım kavait inbias edebilmek aklen mümkün değildir.

Bir de taksimi düşünelim Onun şamil olduğu eczadan **hukuku beynelümem** nedir? «Devletlerin münasebatını tayin eden kavait» değil mi? O kavait efrattan herbirinin müşterek olduğu haysiyet ve menfaatin mukteziyatından başka ne olabilir? Ya bu menafi ve haysiyatın içtimaı ayrıca bir menfaat veya ayrıca bir haysiyet icadedebilir mi?

Elbette edemez. Öyle ise bizzarure sabit olur ki beynelümem câri olan hukuk, adeta hukuku efradın bir mecmuundan ibarettir.

Hukuku siyasiye nedir? Vücudunu iddia edenlerce muteber olan tarifene göre «hukukun, efradiyle devlet beynindeki münasebatı tanzim eden cüz'ü» değil mi?

Bu tarifin sıhhati evvelemirde devlet mefhumunun efrat mefhumundan bütün bütün infikâk edebilecek bir mecmua delâlet etmesiyle hâsıl olur. Devlet - efrat ile ıstılahça elfazı müştereke olan - milletten ayrı bir vücut olmadığını ise mukaddema isbat etmiş idik.

(İbret No. 10, sahife 2 ve No 13 sahife 1. diyerek Basiret ile Gülşensaray adıyle Bosnada çıkan gazete arasın - daki devlet menfaatleri ve millet menfaatleri bahsi üzerinde açılmış münakaşaya tavassut için yazmış olduğu iki makaleye müracaatı söylüyor.)

Hukuku idare nedir? Kabul edenlerin kavlince « efrat ile idare şubelerinin münasebatını tayin eden hukuk» değil mi? Madem ki zaten devlet, milletten tefrik kabul eder bir mevcut değildir, nasıl onun şubeleri ayrıca bir mevcudu münferit addolunabilir? Nasıl onlara ayrıca hukuk isnat olunmak kabil olur?

Hukuku umumiye aksamının mevzuatına gelince hukuku beynelümeme dair bizce yeni bir bahis açmaya ihtiyaç görünmez. Çünkü Reşat Bey bizden evvel onun tafsil ve muhakemesi hizmetini lâyikifle ifa eylemiş idi. (İbret, No. 6, sahife. 1.)][1].

«Hukuku siyasiye» nin mevzuunu hemen her kitap başka türlü taksimat ile beyan eder. Maamafih müellifler beyninde en ziyade ittifak hâsıl olabilen maddeler: ümmetin hâkimiyeti, kuvayı hükûmetin tefriki, memurların me-

(1) Buraya kadar olan kısım, Nümunei Edebiyat'ın üçüncü tabında çıkarılmıştır. Diğer baskılar da bu makalede çıkarılmıştır.

suliyeti, hürriyeti şahsiye, müsavat, hürriyeti efkâr, hürriyeti metabi, hürrieti içtima, hakkı tasarruf, haremi büyut gibi kavaidi külliyeden ibarettir.

Hakimiyeti ahali ki kuvayı hükûmetin halktan münbais olmasından ibaret ve lisanı şer'de namı **hakkı biat'tir.** Umum veya ahali kelimesinin ifade ettiği manayı mücerret üzerine ârız olmuş bir salâhiyet değil her ferdin hilkaten malik olduğu istiklâl, istiklâli zatî levazımından bir haktır.

«Her kimse kendi âleminin padişahıdır»[2]

Bu saltanatı hassa hiç bir vakit hiç bir kimsenin tabiatından infikâk edemez; hiç bir vakit hiç bir kimseye terkolunamaz; hiç bir vakit hiç bir kimse o istiklâlden biat gibi, intihap gibi, tevkil gibi mevcut olan vesaitn birine tatbikan bir salâhiyeti mahsusa ktisap eylemeden veya o salâhiyete nail olanlar tarafından ikinci derecede bir mezuniyet almadan bir fert veya bir aile veya bir şirket veya bir heyet namına icrayı ahkâm etmekte haklı olabilmek ihtimalin haricindedir.[3]

Kuvayı hükûmet ifta, ve kaza ve icra veya tabiri ahârla teşri ve hüküm ve tenfiz şubelerine tabiî munkasam olduğundan o inkısamı idame etmek dahi yalnız umumun değil ayrı ayrı her ferdin hakkıdır. Zira ki o kuvvetlerin merciiyeti de umumun avarızından değil efradın havasındandır. Nitekim balâda isbat olunmuştu.

Merciiyet efratta oldukça memurları mesul tutmak hususunda dahi herkesin iştiraki bilbedahe sabit olur. Haddi zatında ise ihtimali var mıdır ki bir küllün hiç bir cüzünde mevcut olmıyan bir hassa yalnız mecmuunda hâsıl olabilsin?

Müsavat - hürriyeti şahsiye - hürriyeti efkâr - hürri-

2. Mısraın Mahmut Nedim Paşanın olduğunu Ebuzziya Tevfik yazıyor.

3. Bundan sonra Nümune Edebiyatı çıkarılmıştır.

yeti metabi - hürriyeti içtima - hakkı tasarruf - haremi büyut - gibi maddeler ise kimi zatında münferit, kimi diğerinden münbais bir takım hukuktur ki hiç birini şahıstan tecrit ederek heyeti siyasiyeye etfetmek katiyen mümkün olamaz.

Vakıâ bir takım müellifler bu kaideleri heyeti siyasiyenin tasdik ve himayesi altında gördükleri için mecmuunun namına **hukuku siyasiye** demek isterler. Ancak şurasını düşünelim: Dünyada hangi hak vardır ki mer'i tutulmak için heyeti siyasiyenin tasdik ve himayesine ihtiyaçtan vareste olsun? Bununla beraber gene dünyada hangi hak vardır ki heyeti siyasiyenin tasdik ve himayetine mazhar olup ta fiilen mer'i tutulmamakla nefslemirde hak vasfını kaybeylesin?

Bu tafsilâttan anlaşıldı ki hukuku siyasiyeye mevzu addolunmak istenilen kaideler dahi nikâh ve tevarüs gibi sırf hukuku şahsiyedendir. Bir de devairi hükûmetin taksimatı külliyesini dahi hukuku siyasiye mevzuatından addedenler vardır. Fakat bilbedahe sabittir ki, meselâ Fransada bir zaman mezhep ve sanayii bedia için birer nezaret mevcut oldu, bir zaman da mevcut olmadı. Bu vücut veya fıkdanın tesiratına bakılarak mezhep veya sanayii bedia nezareti bir memlekete lâzımdır veya lâzım değildir denilebilir. Fakat lüzum dahi tevlidi hukuk etmek haysiyetinden mahrum olmak cihetiyle bir yerde hak öyle bir nezaretin vücudunu veya ademini iktiza eder denilemez.

Hukuku idarenin mevzu ise idare şubelerinin taksimat tafsiliyesiyle beraber efrat arasında memurların sıfatı resmiyelerine ait işlerde gerek devlete ve gerek efrat ile vukubulacak münazaaların halline memur mahkemelerin nizamât ve usulü muhakematıdır. Evvelâ, mademki hak faide veya zarardan münbais değildir; bir devlet idaresinin şubelerini filân yolda teşkil ederse haklı veya filân yolda teşkil etmezse haksızdır demek aynı ile bir adam hukuk

iktizasınca vekilharç kullanmak veya kethüda istihdam etmemekle mükelleftir iddiasında bulunmaya benzer.

Saniyen bir adamın memur olup ta ahaliden münbais olan kuvayı hükûmetin bulunduğu hizmete tayin ettiği vazifeyi icrada umuma vekâlet etmekle hiç bir vakit şahsı, münferit olmaktan çıkamaz. Mesalihi umumiyeye müteallik olsun, kendine dair olsun, gerek hariçten bir adamla ve gerek fevkindeki âmiriyle zuhûr edecek münazaaları şahsın şahıs ile davasından başka bir şey değildir. Bir ailenin velisi veya bir şirketin reisiyle onların mensup olduğu aile ve şirkette azasından biri ve yahut bir diğer aile ve şirketin veli ve reisi arasında veya açıktan bir adam beyninde olan davalar için veli, reisin bir mecmuuna vekâlet etmesine nazaran ayrı mahkeme ve ayrı usulü muhakeme aranmadığı gibi memuru dahi ahkâmı adaletin cereyan adisinden hariç tutmakta kat'an hak yoktur.

Hasılı hak, efradı beşerin havasındandır. Ne şirket gibi, heyet gibi tecridî ve itibarî bir emirden ibaret olan mecmulara izafeti kabil olur; ne de o mecmuların eczasına müterettep olan hukuk içtima etmekle başka bir mahiyet hâsıl edebilir.

Ey milletin serveri ömrü, medeniyetin çerağı irfanı, şarkın ümidi ikbali, istikbalin medarı hayatı olan nevresidegânı vatan! Garptan buralara dökülüp gelmekte olan tufanı terakki emvacı huruşanında devir ve seyrettiği hazine cevahiri kemalâtı elbette bir gün sizin nazargâhı istifadenize tamamiyle iysar edecektir. Göreceğiniz bedayiin revnakı zâhirisine kapılmayınız, intihabına nakkadâne ve vâkıfane dikkat ediniz ki aralarında bin türlü zarar, bin türlü hicap icabedecek sahte şeyler de bulunur.

Ezcümle fiilen veya fikren meyli taaddi ile mecbul olan bir takım «ahlatı faside müvelledatının» heyet tasavvuruna isnat ettikleri hukuk o kabîldendir.

Adil bir vasfı ilâhidir ki zatı ilâhî gibi taaddüdüne

kail olmanın neticesine bakılınca vücudunu inkâr ile beraberdir.

Avrupamn vekayiine im'anı nazar edilsin. Hep cemiyeti medeniyede efradın hukuku şahsiyesinden hariç ve ondan alî bir hak tasavvur olunduğundandır ki bir vakit papaslar teslise kail olmıyanları ateşe yaktılar. Arası on sene geçer geçmez, silâhbedest olarak hürriyeti efkâr ve vicdanı dahi cami olan - Hukuku beşeri dünyanın her tarafına işae için iysarı can eden cümhur taraftarları kimi vücudu ilâhiye kail gördülerse nahak yere kanlarını dökerek sahayifi şan ve haysiyetlerini ilelebet tathiri kabil olmayacak surette lekedar ettiler.

Hep öyle bir hak tasavvur olunduğundandır ki maarifi siyasiyenin merkezi intişarı olan Fransada bir gün «Yaşasın krallık!», dört ay sonra «Yaşasın İmparatorluk!», dört yıl sonra «Yaşasın cumhur!» demek mucibi idam olacak bir cinayet addolunurdu.

Hep böyle bir hak tasavvur olunduğundandır ki birinci Napoleonun yüz bin kadar adam itlâf ederek, hatta ilânı harbe hacet görmeksizin, haydut yolunda bir hücum ile Mısırı zapteyledi.

Süngü kuvvetiyle cumhuru zir'ü zeber ederek imparatorluğu iğtisap etti. On beş sene Avrupayı kendinin ve azayı hanedanının hükmüne esir etmek istedi. Bu yolda üç milyondan ziyade nüfusun itlâfına bais oldu, vatanını iki kere istilâyı ecanibe düşürdü.

Hep böyle bir hak tasavvur olunduğundandır ki üçüncü Napoleon iki kere vatanı aleyhine isyan eyledi. Hatta eliyle adam öldürdü. Gene ekseriyet nazarında mazur tutuldu. Nihayet umuma karşı cumhurun şeraiti idaresine sadakat eyleyeceğine yemin ederek riyasete geçtiği halde hem cümhuru ve hem de o yolda yirmi otuz bin eshabı cemiyeti (hamiyeti?) bir gece içinde mahvetti, imparator oldu. Gene ekseriyet nazarında mazur tutuldu.

Suriye işine karıştı, Meksikalılara bulaştı, «İtalyanın ittihadında hak vardır; bununla beraber hak Roma hükûmetinin bekasını iktiza eder» dedi. Dünyada her ne vaka cereyan eylediyse cümlesine karıştı. Gene ekseriyet nazarında mazur tutuldu. Sonraları idaresinin seyyiatı anlaşıldı. Fransa şûrayı ümmetine muterizlerden azanın bir sülüsüne yakın meb'us gönderildi. Fakat Napoleon kendinin imparatorluğu matlûp olup olmadığını efkârı umumiyenin muhakesine arzeyledi. Gene ekseriyet nazarında mazur tutuldu; hatta umumun yedide biri nisbetinde kabulüne dair reyler verildi. İmparator Guillaume daha Prusya kralı iken şahsî olarak Fransa sefirinin şahsına ettiği bir muameleyi bahane eyledi, muharebei ahîreyi meydana çıkardı. Fransa dünyanın belki hiç bir yerinde ve hiç bir vaktinde görülmedik bir musibete uğradı. Hâlâ ekseriyet nazarında mazur tutulmak isteniliyor!!!

Hep öyle bir hak tasavvur olunduğundandır ki - Paris'te gözümle gördüm - bir zaptiye eshabı haysiyetten bir adamı alâmeleinnas tahkir etti, dövdü. Hükûmet memuru olduğu için oranın şûrayı devletinden başka bir mecliste muhakemesini ruyet etmek kabil olamadı. Hükûmet memuru olduğu için oranın şûrayı devleti tarafından beraeti zimmetine hükmolundu.

Ne hacet! Eğer öyle bir hak tasavvuru mevcut olmasaydı zavallı bir gazeteciyi idam eden mahut Pierre Bonapart'ı muhakeme için ayrıca bir mahkeme yapılmak ve onda, adam öldürdüğü tebeyyün etmiş bir adam iki gün hapse olsun müstahak görülmeden, salıverilmek kabil olur muydu?

Versaille hükûmeti asker zabitlerinin her birine rasgeldikleri adamları, karıları, çocukları muhakemesizce kurşuna dizebilecek derecede mezuniyeti mutlaka verebilir miydi?

Şu mesele hiç hatırdan çıkmamalıdır: Her hükûmet bün-

yesini terkip eden azayı cemiyetten menfaat veya ilcayı zazaruret namına her türlü fedakârlığı ihtiyar edebilir. Fakat bu talebi efradı beşerin havası tabiiyesinden hariç bir hakka isnat ederse ihtimali yoktur ki hukuku şahsiye taarruzdan masun kalabilsin. Mümkün değildir ki her zalim kâffei amâlinin meşrutiyetine hüccet tutacak bir bahane bulamasın.

Dünyada hiç bir fen usulü, mücerredata isnat olunmadıkça sahih olmaz. Fakat hiç bir fennin füruuna da mücerredât karıştırılmak istenilirse nazariyatı tatbikata mutabık gelmek kabil değildir.

İbret, No. 18, 8 Temmuz 1872.

XVI

GAREZ MARAZDIR

Öyle bir maraz ki emrazı nefsaniyenin en ziyade deva kabul etmeyenlerinden sayılır. Meselâ nahveti müdahene, hasedi idbarı mahsut, hırsı vusuli ikbal, hevesi husuli emel izale edebilir. Lâkin garezin intifasına sahibinin fenasından başka çare olamaz.

Garaz vicdanın uyuz illetidir, daima kaşınır, daima kurcalanır, her ne ile setrolunmak istenilse elbette bir taraftan kendini gösterir.

Bu mütaleatın zahirde bir misalini görmek isteyenler Hakayik'ın bir zamandanberi neşrettiği bentlere atfı nazar eylesin.

Vakıâ ahrarâne beyanı efkâr, edep dairesinde muahaze, halisane tariz dünyada herkesin hakkıdır. Mütecebbirlerin istikbarından ziyade garazkârların o hakkı sui istimale şiddeti inhimakları ekseri yerlerde bir takım kuyudun zuhûruna sebep olmuştur.

Mamaafih eshabı garez sübaâne her kime isterse alenî salmakta bir mani görür ise hayye gibi haşâki mezellete saklanarak fırsat buldukça ağızlariyle zehir saçmaktan hâli olmazlar.

Bu sebepten dolayıdır ki dünyanın her tarafında hayatını, menfaatini muhataraya atıp ta bir zulme veya bir fenalığa vatanperverâne mukavemet etmek isteyenler düşman ateşine göğüs geren kahramanlar kadar şerefli tutulurken sözlerini kinayeler, iymalar içinde, kendilerini bin türlü perdeler. kisveler altında setrederek garezkârâne tarizi itiyat edenler gecenin zulmetinden istifade ile dükkân açan, hane yakan sarikler, kundakçılar kadar deni sayılır. Zira ki edeben kendinin namını mepdana komıyanlar kimsenin bir halini meydana koymak salâhiyetini haiz değildir.

Hal böyle iken Hakayik muharriri nefsini aleniyete çıkarmakta kendince bir mani görmeyenlere mahsus salâhiyeti itirazı istiare ve belki igtisap ederek bir zamandanberi Maliye ve Adliye Nezaretlerinin ahvali sabıkasına dair yalan yalnış bir takım mütalealar yazdığı gibi geçen gün neşreylediği «İdarei hazıra» unvanlı makalesinde dahi teşebbüsatı cedideye bazı taraflardan itiraz olunduğunu tasavvur eyler de bu itiraza mukaddema bir nezaret riyasetinde bulunanların hakkı olmayacağını iddia eder. Ve bu sırada gene münasebetsiz bir «meselâ» ile Divanıahkâm ile Maliye Nezaretini bahse karıştırır.

Ya şimdi hükûmet kendisinden bahsettiği yolda itirazın vücuduna delil istese nereden bulabilir?

Yahut mazulini vükelâ muterizlik iddiasının cümleye şümulü cihetiyle bu sözden kim murat olunduğunu sual eylerse ne cevap verir?

Hele ahvali idarece belki sair efrat kadar bile «iraptan hazzı» olmayan bir gazete muharriri mazulîni vükelâyı ri-

yaseti hükûmette bulunan evliyayı umur hazeratına itirazda haksız görünce kendini mazulîni vükelâya itirazda nasıl haklı addedebilir?

Devairi devlet içinde en müşevveş ve en intiamsız Maarif ile Evkaf Nezareti olduğu her zaman ve herkes indinde teslim olunmuş. Ve hattâ idarei hazıra onlarca arzu ettiği tağyirat için bu kadar şiddet ve sür'at göstermiş iken Hakayık'ın onları hiç lisana almayıp ta tarizatını, temsilâtını yalnız Maliye ile Adliye nezaretine hasretmesine o iki nezarette de bulunmuş bir zata garezkâr ve bununla beraber hem Maarifte hem Evkafta bulunmuş bir diğer zata dahi garezkârâne taraftar olduğundan başka ne mâna verilebilir? Hakayık zanneder mi ki iymalı itirazlı yazılmış şeylerin misalleri safdilâne intihap olunacağına herkesi ikna kabil olabilsin?

Mülkümüzde ilânı efkâr ve neşri muahazata cesaret eden bir gazeteciye şurasını bilmek lâzımdır ki idarei sabıka iki zatın vücuduna münhasır idi. O vaktin şikâyet olunacak ne kadar hali zuhûr ettiyse hemen kâffesi onların marifetidir. O vaktin devairi devleti idare eden nüzzar içinde mecalisin müzakeratında muzır gördüğü karalara maişet belâsiyle itiraz edemiyerek teneffüs odasına çıkıp ağladığını delili hamiyet suretinde irat edenler dahi mevcut olsa bile içlerinde pek çoğu nice itirazlara kıyam ettiler. Islahat ve tenkihata dair ne kadar reyler söylediler, ne kadar lâyıhalar verdiler. Fakat hiç birini o iki zata tesir ettiremediler. Hal böyle olunca idarei sabıkanın mesuliyeti seyyiatı faili aslilerine mi ait olur, o vaktin meselâ Maliye veya Bahriye Nazırına mı?

Hülâsa iktikadımızca bir adam bir diğerini sever veya sevmez. Fakat o sevdiği veya sevmediği zat gerek peder veya birader gibi en yakın akrabasından olsun gerek yüzünden mazarrat görülmüş en şedit husemasmdan bu-

lunsun efkârı umumiye karşısında onun ahvali muhakeme etmek istenilince hakikatı o türlü infialâtı nefsaniye altında ezdirmek ve bu suretle bir zattan intikam veya başka bir şey almak için milleti iğfale çalışmak namusu vicdanını en ziyade ihlâl eden ahlâkı seyyiedendir.

İbret No. 19, 9 Temmuz 1872.

MİTHAT PAŞANIN İSTANBULA DÖNÜŞÜ VE SADRAZAMLIĞI

(Temmuz sonu - 18 Teşrinievvel 1872)

Bağdattan hareket ettiği 27 Haziran tarihli gazetede Courrier d' Orint gazetesinden naklen, Mithat Paşanın İstanbula gelmek üzere Halepten yola çıktığı yazılı idi.

Mithat Paşa 6 Temmuz cumartesi İstanbula geldi ve vapurdan çıkar çıkmaz Babıâlide Sadrazamı ziyarete gittiği gibi, pazar günü de saraya gitti. Mithat Paşa «mesalihi mahalliyeye müteallik iş'arâtının Babıâlice işkâlinden münfeilen ve mazulen» İstanbula gelmiş olduğu için Mahmut Nedim Paşa aleyhtarları onun etrafında toplanmıya başladılar. «Bir takım azürdegânı memurîn onun konağına gidip kesreti tebdilât tenkidatı cereyan etmeye» başlamıştı. Nitekim Kemal de 9 Temmuzda neşredilen İbretin 19 numaralı nüshasında Hakayıkulvekayi'in eski nazırlardan bazıları aleyhinde kasden yazı yazması üzerine **Garez Marazdır** makalesini yazınca Mahmut Nedim Paşanın emriyle gazete kapatıldı.

Mahmut Nedim Paşa gazeteyi kapattıktan sonra gazete muharrirlerini de bir memuriyetle İstanbuldan uzaklaştırmak istedi: Kemal, Gelibolu mutasarrıflığına; Reşat Bey, Bilecik kaymakamlığına; Nuri Bey de Ankara vilâyeti mektupçuluğuna tayin edildiler.

Ayni dava Mithat Paşanın başına da geliyordu. Onun konağındaki toplantılar, Sadrazam aleyhinde konuşulan şeyler Mahmut Nedim Paşayı kuşkulandırdı, Mithat Pa-

şanın Edirne valiliğine tayinini istedi. Fakat bu isteyiş muvaffakıyetle neticelenmedi. O sırada ufak bir hâdise de oldu: bir tezkerenin mabeyin başkâtibine verilecek yerde baş mabeyinciye verilmesi ve tezkirenin de onun aleyhine yazılmış bulunması Mahmut Nedim Paşa için düzeltilmesi kabil olmayan bir mesele çıkarmış oldu (Miratı şuunat, Shf. 46).

Mirati Hakikat'te Mahmut Celâlettin Paşa, Sadrazamın idare tarzından çok memnun olan Abdülâzizin, nihayet etrafındakilerin de sadrazam aleyhinde açıktan açığa bulunmaları üzerine «ademi hoşnudii umumiyeye bir tarziye olmak üzere Mahmut Nedim Paşayı muvakkaten olsun feda etmeye ve ahali ile ecnebilerin nazarındaki mesuliyeti ona yüklemek üzere zahiren mevkii ikbalden» uzaklaştırmaya karar verdi (31 Temmuz 1872).

« Mithat Paşa Sadaret mevkiine gelince Mahmut Nedim Paşayı tezlil ve ilânı suiistimalât ve hataiyatla terzil edip te bir daha ikbal mevkiine avdetten menetmek sevdasına düşüp evrakı havadisle müşarünileyhin zem ve hicvine dair ağıza alınmaz makaleler neşrine müsaade ile kanaat etmiyerek geceleri mehtap safası bahanesiyle kayıklarla Boğaziçine çıkan adamların, ki ekserisi Mahmut Nedim Paşanın sadaretinde birer suretle mutazarrır ve mağdur olanlardan idi, müşarünileyhin Bebek'te kâin sahilhanesi pişgâhında herzegûyâne sözlerine meydan verip Bebek körfezini mel'abei sıbyana döndürdü. - **Mirati Hakikat,** Shf. 37.»

DİYOJEN GAZETESİNİN YENİDEN ÇIKMASI

Diyojen'in iki aylık tatil müddeti Mithat Paşa Sadrazamlığının ertesi günü bitmiş ve 1 Ağustosta 124 numara ile yeniden neşriyata başlamıştı. Bu nüshanın hazırlığı

evvelce yapıldığı için idare değişikliği hakkında fazla bir şey yoksa da gene İbret'in tatili vesilesiyle şöyle bir fıkra mevcuttu:

(Tatilim müdetinde gazetelerden hemen hiç biri ceza görmedi gibi. Yalnız bir aralık İbret gazetesi bir dizgin etmek istedi amma onun da dizginine çarparak dört ay müddetle nallarını göğe dayadılar.

Aleksan efendi bu hamlede de söktüremedi. Lâkin teessüf etmesin, gazetesinin muharrirliği Yuşa toprağı gibi işsizlik sıtmasına birebir geliyor, tecrübesi edildi. Hemen durmasın, gazetesini müzayedeye koysun, memulünden fazla talip zuhûr etmezse bana tuu desinler.

Amma muharrirlerinin memuriyeti kendi işine elvermez imiş te hizmet istemeyen ve yalnız gazete ile geçinmek isteyen adam arar imiş keyfi bilir, o da bulunmaz değil ya.

İbret'in son defaki halinden biraz uzunca bahsetmeyi gönül arzu ederse de meydanda olmadığı için sükût eyleriz. - Diyojen, No. 124)

Bundan sonraki neşriyat Mahmut Nedim Paşayı kasdederek devam etmiş ve Diyojen bu hususta epey ehemmiyetli bir rol oynamış görünüyor. Umumiyetle yazıları imzasız olmakla beraber bir çok yazıların Kemalin yazdığı gerek beyan tarzından, gerek evvelce ve gerek sonraları ele aldığı meseleler olmasından dolayı belli. Bu aradaki makalelerden bazıları Makalâtı Siyasiye ve Edebiye'ye alınmıştır. Bunlardan bazıları ile o devir mizah ve hicvini gösteren bir takımlarını naklediyoruz.

«Haddin var ise bir meslek tut ta onda devat et.»

Sadrazam vasiyetnamesi meydana çıkar, muhakeme etmek bize kalır. Tevcihat vuku bulur, gazetelerimiz hazaratı o bapta ciddî bir fikir beyanını gene bize bırakır. İskender gelir gölge eder; Eflâtun çıkar küpü yuvarlar; bu yüklerden ben de bıktım. Fakat ne çare ki Hakayık muhlisimiz böyle dilsiz, Basiret efendimiz böyle basiretsiz durur ise zavallı Diyojen'den başka işe karışacak adam yok.

Ha gerçek! Bizim bir de Ruzname var idi; yüz yirmi ikinci karında bize vâsıl olan rivayete göre kendini okuyan üç beş kişi

için o da şimdi kemali azametle bazı bentler yazıyormuş. Nemize lâzım akıbeti hayrola.

Biz şimdi lâtifeyi bırakalım da oldu olacak biraz da fikrimizi söyleyelim.

Malûmdur ki dünyada efrada müteallik ne kadar hukuk var ise hepsinin hamisi Kanunu Cezadır. Kanunu Ceza fiilden sakıt durdukça dünyada Devlet teşkil etmeye, nizam yapmaya, terakkiye, medeniyete asla imkân kalamaz.

Ceza, tab'an menfur bir şey iken kâffei edyan ve kâffei hükema tarafından iltizam olunması bu mütaleaya mebnidir. Yoksa şu yakınlarda gördüğümüz gibi sırf birinin hevesine hizmet için deqil..

Her ne ise biz galiba şunu demek istiyecek idik. İdarei sabıkanın (Ali Paşa idaresi zannolunmasın) mübalagalı filânlı birçok suiistimalâtından bahsolunuyor. Rivayete göre birçok şeyler olmuş, birçok şeyler gitmiş.

Bunların içinde iki mesele var ki zihnimize dokunuyor :

Onlar da, muhakemesiz adam nefyetmek ve fermanı âlî ile azilden masun olarak Divanı Ahkâm azalığına «tasarrufları» temin olunmuş bir takım zevatı fermanlarda meşrut olduğu üzere rızalarıyle başka bir memuriyete tayin etmeden veyahut bilmuhakeme töhmetleri sabit olmadan ihraç eylemek hususlarıdır.

Bunun birincisi cezasız kalır ise emniyeti şahsiye gitmiş ve tabiri aharla Gülhane hattı hümayunu zulüm ile pamâl edilmiş olur.

İkincisi cezasız kalır ise memaliki devleti aliyede serbest muhakimin vücuduna ve o suretle adaletin cereyanına imkân kalmaz.

Amma neticesi ne olur? İhtimalki bir Bender'li daha çıkar, vatanımızı bir kere daha muhatarai izmihlâle düşürebilir.

Şimdiki idareden halkın memul ettiği hamiyet ve hakkaniyet hem madeleten ve hem de saadeti atiyemiz için zarureten lâzım olan öyle bir kanunperverliğin icrasından geri duramıyacağına kâfildir. Nefyü ihraç olunan zevatın dahi geçmişe mazi deyip te haklarında vuku bulan muameleye enzarı halkta liyakat göstermiyecekleri memul olunur (1).

Diyojen, No. 127, 10 Ağustos 1872

---

(1) Bu makale Makalatı Siyasiye ve Edebiye, Shf. 154-155.

Meraklı bir beyin sevgili pamuk kedisi bir cenkte farelerin vücuduna açtığı yaralardan gözden nihan olması üzerine söylediği mersiyei mütahassirânedir [2].

Kedimin her gece böbrekle dolardı sepeti,
Yok idi nimetinin, rahatının hiç adedi
Çeşmi şehlânigehi fârik iken nik'ü bedi

Kedimi gaflet ile farei idbar yedi
Buna yandı yüreğim ah kedi! vah kedi!

Keyfi gelse bıyığın oynatarak mırlar iken
Kızdırırsan yüzüne atlayarak hırlar iken
Kuyruğu geçse ele dırlanarak zırlar iken
Sofrada her kedinin def'ini hazırlar iken

Kedimi gaflet ile farei idbar yedi
Buna yandı yüreğim ah kedi! vah kedi!

Keseyi kapsa dökerdi yere hep pâreleri
Ciğere işler idi tırnağının yâreleri
Koşturur, oynar idi kukla gibi fareleri
deliğe sokmaz idi bir gün o âvâreleri

Kedimi gaflet ile farei idbar yedi
Buna yandı yüreğim ah kedi! vah kedi!

Ürperip tüyleri bir kere diyince mırnav
Korkudan başlar idi lerzişe bakkalla manav
Saldırırdı adama bulmaz ise başka bir av
Yüzünü görse köpekler diyemezken hav hav

Kedimi gaflet ile farei idbar yedi
Buna yandı yüreğim ah kedi! vah kedi!

---

nemde bir muhavere makalesi vardır.

[2] Ayni nüshada Machiavel ile Diyojen arasında *Cehen-*

Sokulunca yatağa kovmak ile gitmez idi
Okşamakla, tokadı tekmeyi farketmez idi
Yiyecek görse gözü mırlaması bitmez idi
Neylemezdi, daha kalsaydı eğer, nitmez idi

Kedimi gaflet ile farei idbar yedi
Buna yandı yüreğim ah kedi! vah kedi!

Etmedik yer mi kodu salveti dünyada harap
Ne imaret, ne kebapçı, ne salaşü ne kasap
Hep şaşıp kalmış iken bahtına akranı etrap
Akibet eyledi devran onu da mahv'ü turap

Kedimi gaflet ile farei idbar yedi
Buna yandı yüreğim ah kedi! vah kedi!

Diyojen, No. 128, 14 Ağustos 1872.

Bu kedi mersiyesi çok beğenildi, onun bulunduğu Diyojen nüshasının mevcudu kalmadı, 133 numaralı nüshasında tekrar bastığı gibi, bir taraftan bestelenerek notasiyle beraber satılığa çıkarıldı. Fakat yalnız bunun ehemmiyet ve zarafetini bazı mukallitler bozdular, gene Diyojen'in 132 numarasında biri bir nazire yaptı, nazirede kedi, köpek şekline sokuldu.

O kadar ki, her vakit bu gibi münakaşaları kestirmek için vaki olduğu gibi, işe hükûmet karıştı, Matbuat kalemi Diyojen'e şu ihtarnameyi gönderdi:

«Gazetelerin muhakemei vukuatça haiz oldukları mezuniyet kuyudu edebiye ile mukayyet ve meşrut olduğu gibi matbuatın tarzı munazarası terbiyei umumiyenin nümunei imtisali olmak lâzımgelirken Diyojen gazetesinin şu aralık kullandığı lisan hududu marufu tecavüz etmiş ve hattâ 132 numaralı nüshasında dercolylediği manzumede bir takmı tabiratı galize ve müstehcene istimaline kadar gitmiş olduğundan bu tavrı mütecavizâne bir daha tekerrür eder ise tatil edileceği ihtar olunur.

Tercümanı divanı hümayun
Sadullah

MATBUAT NİZAMNAMESİ

Kanun nedir? Nizam nedir? Onu hakimâne tarif etmek İbret'e yakışır, eğer bir daha çıkabilirse...

Amma tarifi sahih olmazmış; orasını da Hakayik düşünsün; eğer İbret bir daha çıkıncaya kadar yaşamaya muktedir olabilirse...

Ben de, evvel tasavvurat ile uğraşır hukemadan idim, bir fayda görmedim, bir şey bilmediğimi bilmekten başka bi rşey bilemedim. Şimdi yalnız gözümün gördüğü, aklımın erdiği ahvali düşünüyorum.

Binaenaleyh benim iktidarımca «Kanun ve nizam, hükmü daimiyülcereyan olan, evamiri seniyei hazreti padişahiden ibarettir», çünkü, Düstur öyle diyor.

Lâkin it'abı efkârı vüs'üm derecesine götürdüğüm halde şunu idrak edemiyorum ki Matbuat nizamnamesi namiyle hükmü daimüyyülcereyan olmak üzere sudur eden evamiri seniyenin cereyanı hükmünü daimî surette kararnameler nasıl tatil edebilir?

Vekilin reyi asilin iradesini ircadan iskat edebileceğine dair yunan sofistaiyesinden bile bir kaide işitmemiş idim.

Amma biz nizamnameden memnun muyuz? Doğrusu aranırsa pek te memnun değiliz denilemez. Nizamname memleketimizde hiç bir gazeteyi lağvetmedi, hattâ tatil eylemedi.

Onun hükmünce vakıâ biz devleti aliyenin dost ve müttefiki bulunan hükümdârana dokunur elfaz ve tabirat istimal edemiyeceğiz. Fakat «Fransa cümhur reisi Mösyö Thiers cenapları vekayii ahîrede medhali olmak töhmetiyle mahkûm olanlardan sekiz ihtiyar hatunla onar

(1) Nuhusette darbımesel olmuş bir karıdır.

on ikişer yaşında beş çocuğu lûtfen ve tenezzülen kurşuna dizdirmişlerdir» diyebileceğiz ya.

Vakıâ vükelâyı saltanatı seniyeye dokunur söz yazamıyacağız (yazmak ta istemeyiz). Lâkin «filân zat filân memuriyette iken filân fiiliyle filân nizamı ihlâl eyledi» demeye muktedir olacağız ya.

Vakıâ hasmane ve muterrızâne lisan kullanamıyacağız (kullanmayı da kim düşünür). Ancak haddü edep dahilinde olarak her şeyden bahsetmeye mezunuz ya.

Kararnameler ise ona nisbet «Zerkayı arap» (1) denilmeye şayestedir. Hattâ tevellüt ettiği gün İstanbulda üç gazete birden mahvoldu.

Ondan sonra muhakemesizce, sebepsizce tatil edilen gazetelerin mıktarı ise bundan biraz evvel gördüğümüz tebeddüllerden pek te geri kalmaz değil mi?

Hele biz bir kaç kere kapandık. Buna ekseri tatillerimizin veya zuhûrlarımızın 4 adetli bir numaraya tesadüf etmesinin şeametinden başka bir sebep tasavvur edememiştik.

Çünkü kulak kuyruktan bahsettik, kapandık; burundan kulaktan bahsettik, bir şey demediler; «hazine faresi» dedik, kapandık; «hazine muşambası», «fare otu» dedik bi rşey demediler; gazetemizin nihayetine iki resim koyduk; üst tarafında altmış bir ( ) ve 74 numaralı nüsha dahi uzun kulaklı bir resim neşreyledik, bir şey demediler.

İşte matbuat nizamnamesinin hali ...İşte kararnamelerin tesiri... Şimdi umar mısınız ki kararnameler bundan sonra da beka bulsun? Heyhat biz bir takım biçareleriz, küpte oturmaya, ağaç yaprağından esvap giymeye, kabahatimiz olduğu vakit her türlü cezaya kailiz. Fakat Allah için olsun, hiç bir sebep gösterilmeden dilimizi kesmeye, beynimizi ezmeye, hele açlıktan midemizi hareketsiz bırakmaya ikdamın bir faydası var mıdır?

Bizim Sokrat şakirtleri derlerdi ki «Hiç kimse söz söylemekle veyahut yazı yazmakla umumda efâr hâsıl edemez, olsa olsa umumun efkârına tercüman olabilir.» Şimdiki eshabı dirayet te «Her hükûmet, efkârı umumiyeyi bilmeye muhtaçtır» diyorlar.

Hakikati hal böyle ise efkârı umumiyeyi hükûmete bildirmek için gazeteler gibi bir lisanı sadakat mevcut iken onu koparıp ta yerine tahkiki efkâr hizmetini ifa için casus denilen uzun kulakları kullanmakta ne letafet tasavvur olunabilir?

İhsan filân lâzım değil. Şu üstümüzdeki gölgeyi kaldırsınlar da biz de biraz ısınalım, biz de biraz nefes alalım. Canileri, katilleri, Girit asilerini, Yunan haydutlarını mahkeme önüne çektiler, hâlâ da çekiyorlar. Muhakemesiz nefyolunmak, muhakemesiz hapsi lisana uğramak, muhakemesiz maişetten ayrılmak, muhakemesiz aç bırakılmak yalnız biçare memurlarla, gazetecilere mahsus bir belâ mıdır?

Amma idarenin adaletine emniyetimiz yok mu? Eğer olmamak lâzım gelseydi hiç bir vakit efkârımızı bu kadar serbest söylemeye cesaret edemezdik (1).

Diyojen, No. 130, 21 Ağustos 1872

KEMAL GELİBOLU'da

(Eylûl - Kânunuevvel 1872)

Gazetesinin kapatılıp memuriyete tayin edilmesi üzerine hemen işine gitmesi için Kemali sıkıştırdılar, fakat bu esnada Sadrazam değişikliği Kemali bu hususta serbest bıraktı ve tâ eylûl ayına kadar İstanbulda kaldı, yukarda bahsedildiği gibi Diyojen ile meşgul oldu. Kemalin

(1) Makalâtı *Siyasiye ve Edebiye*, Shf. 96.

filen mutasarrıflığı eylûl sonlarından kânunuevvel sonlarına kadar üç aydan biraz fazla tutar. İstanbuldan ayrılırken gazetenin tekrar neşri iznini aldığı muhakkaktır. Çünkü Geliboluya eylül sonlarında vardığı gibi, İbret gazetesi de cezasının gerisi affolunarak 30 eylûl 1872 pazartesi günü 20 inci sayısını neşretti. Bu nüshada Kemal'in **İfadei meram** adlı uzunca bir yazısı vardır ki, umumiyetle İbret'in 19 nüshalık neşriyatının mana ve medlûllerinden bahsederek, bilhassa resmî tebliğte zikredilmiş olan (menafii hükûmet ve adabı umumiyeye mugayir hareket) noktasından bu neşriyatı tetkik eder.

Bu yazılarına imza atmıyor, yalnız B. M. (Baş muharrir) rümzunu kullanıyordu. Gazeteye hemen muntazaman yazdığı gibi, Ebüzziya Tevfik tarafından 9 teşrinisani 1872 de çıkarılmıya başlanan gündelik Hadika gazetesine de makaleler yazmakta idi.

Kemalin İbret'teki neşriyatı Şark meselesi, Prusya politikası, Alman sefiri gibi haricî siyaset; bazı mülâhazatı devlet ve millet, reji, idarece muhtaç olduğumuz tadilât, memur gibi dahilî işlere ait makalelerdir.

Bu yazı faaliyeti esnasında kendi idarî işleriyle de uğraşıyordu. Kemalin Gelibolu mutasarrıflığından azline (köpek meselesi) ni sebep olarak göstermek klâsik bir şekil almıştır. Belki öyle bir mesele bahane tutulmuştur, lâkin asıl mesele bir kumandanla bir mülkiye memuru arasında dedikodu mahiyetinde olan bir şey olmasa gerek. Ve bunu biraz da o sıralarda gene İbret'te fakat Beyoğlundaki ecnebi dille neşrolunan gazetelere gönderilip, tercüme edilerek neşredilmiş iki havadisten anlıyoruz:

(Gelibolu mutasarrıfı beyefendi mahalli memuriyetine vüsülünden bir kaç gün sonra memleket muteberânını celb ile mekteplerin tanzim ve ıslahı tedabirini ittihaza mübaderet etmiş olduğu mahallî havadisindendir.)

İbretin 20 inci nüshasında çıkmış olan bu havadisin altına gazete şöyle bir mütalea ilâve ediyordu:

(Memaliki şahanede rehberi saadet olan maarifin intişarı matlûbu alî ve terakkiyatı medeniye ilme merbut idiği emri celi bulunduğundan mutasarrıfı mumaileyh gibi sair memurîni kiram dahi bundan ibret alarak visadei rahat ve vekara ittikâdan biraz feragatle ziri idarelerinde bulunan mahalle mekteplerinin ıslahatına bezli mesai ve ikdam buyurmaları halisâne ihtar ve tavsiye olunur.)

Eğer Kemalin Geliboluya gider gitmez el koyduğu vaziyet yalnız bu mektep işi olmuş bulunsaydı, Kemalin, bir çok nazariyeciler gibi, yılların mahsulü olacak bir takım şeyleri hemen oluversin temennisine düşürecek bir gafletinden ibaret sayılabilirdi.

Ve nihayet kendisi de o işin böyle olduğunu farkeder ve hemen en büyük iksirin zamanla olacak tesirini beklerdi.

Fakat Kemal bununla kalmadı: Yukardaki haberin intişarından sonra çıkan diğer bir nüshada Geliboludan Courrier d'Orient gazetesine gönderilmiş bir mektubun tercümesi bulunuyor ki, bu mektupta Kemalin maarif işinden başka, ziraat, eytam ve belediye defterlerini getirterek hesaplara baktığını ve bu hesapları vermeye borçlu bulunanlardan «pek azının kendini memnun etmiş» oldukları yazılı idi. Binaenaleyh Kemalin Gelibolu mutasarrıflığından azli sebebini yalnız «köpek meselesine» inhisar ettirmek bu bakımdan doğru bir şey olamaz.

Bu mektup şudur:

«Evvelki Cuma sabahı Avusturya vapuruyle mutasarrıfımız Kemal Bey vâsıl olarak ahalinin mucibi süruru olmuştur. Çünkü hükûmet işleri pek karışık bir halde idi. Vüsulünden iki saat sonra muteberanı ahali ve millet tebrike geldiklerinde birinci süali mektepler üzerine olarak her milletin mikdarı nüfusuyle mekteplerin adedini tahkik eyledikte yalnız iki İslâm

mektebi olup Rum mektepleri dahi ona yakın bulunduğu tahakkuk etmiştir. Şimdiye kadar gelen mutasarrıflar tarafından bu misillû muamele görmediklerinden dolayı ahalinin taaccübünü mucip oldu. Mutasarrıfın taaccübü ise onlardan ziyade idi. Çünkü Gelibolu Dersaadetin bir mahallesi hükmünde bulunduğu halde değil diğer büyük şehirlerden Alamaydos'u ile Pristasi'den daha geri kalmıştı. Mektepler maddesinden sonra Kemal Beyin en ziyade cehtü gayreti Rumeli demiryolları için olacaktır.

Mezkûr demiryol meselesinde pek çok kesanın akıl erdiremediği mahal Dedeağaç'ın merkez olması meselesidir.

Bu madde üzerine bir kıta raport tanzim ve takdim olunacağı kaviyen söylenmektedir. Ve ertesi sabah memurînin mahalli memuriyetlerine gelip gidecekleri vakitleri tayin ile olbapta emri kat'î vermiştir.

Badehu ziraat, eytam ve belediye defterlerini celbile badettetkik akçelerin nerelerde olduğunu ve kimlerin yedlerinde bulunduğunu sual eylemiş ise de ne cevap aldığına dair malûmatımız yoktur. Lâkin zannımıza göre mutasarrıf Beyin bu suallerine cevap verecek memurînden kendisini hoşnut edecek pek az memur bulunabilecektir. Gelibolunun ötedenberi su hususunda müzayaka çekmekte olduğu ve bunun için pek çok akçeler verilmiş idüğü cihetle bu akçelerin defterini taharri eylemiş ve bu bapta ne gûna malûmat almış olduğuna biz dahi merak etmekteyiz.»

Bu sırada Kemalin Geliboluda yapmakta olduğu hareketlerin, daha büyük çaptası, İstanbulda Sadrazam Mithat Paşa tarafından yapılmakta idi. Mahmut Nedim Paşayı siyasî ve idarî hayat bakımından çürütmek için tuttuğu yol memleket halini ve vaziyetini bilmezliğin örneklerinden biri idi. Mahmut Nedim Paşaya bir çok noktalardan taarruz kabil iken Abdülâzizin şahsı karışan bir yüz bin lira meselesini ele aldı, buna karşı Mahmut Nedim Paşa daha dikkatli davrandı, kendisine Abdülâzizin iradesi olduğu halde bunu ikrar etmedi ve yüz bin altın lirayı ödemeyi üstüne aldı. Her iki tarafın da bu hareketlerini Abdülâziz unutmadı, Mithat Paşadan şahsı için çe-

kinir olduğu igibi, ilk fırsatta da Mahmut Nedim Paşayı ikinci defa Sadarete getirdi. Bu ikinci Sadrazamlığın akibeti, Mithat Paşa ve diğer Mahmut Nedim aleyhtarlarının birleşmesi Abdülâzizin hükûmetten düşürülmesiyle neticelenmiştir. Para hâdisesini Miratı Hakikat şu yolda anlatmaktadır:

(Mahmut Nedim Paşa cezayı ameli olan bu hakaret ve mezelletlere ister istemez katlanıp **nihanî padişaha dehaletle** kûşenişini uzlet iken Mithat Paşa bir mesuliyeti kanuniye terettüp ettirecek mesele ihdasiyle müşarünileyhi cezayı şedide uğratmak istiyor idi. Binaenaleyh bir istikraz hesabından mukrizlere bilâirade yüz bin altın komisyon vermiş diyerek Mahmut Nedim Paşayı tahtı muhakemeye aldı. Bu yüz bin altın ise saraya takdim olunmuş idi. İşbu komisyonun mukrizlere itası hakkında sultan Abdülâzizin iradei mahsusesi mevcut iken inkâr etmiş olması ve Mahmut Nedim Paşanın dahi padişahı tekzip etmemek için iradenin vücudunu ikrardan istinkâf eylemesi mebhusu anh olan yüz bin altının kendisinden tazminini hükme bais olup ancak hakikati bilen padişah Mahmut Nedim Paşayı cezayı tazminden affeylemiş ve badehu Kastamonu valiliğiyle memnun etmiş idi. Bunun üzerine Mithat Paşa dahi sadarette pâyidar olamayıp mazul ve yerine Mehmet Rüştü Paşa salisen mevsul oldu. Shf. 38)

İbret gazetesi, Rüştü Paşa sadareti hakkında teveccühlü görünür. Fakat Rüştü Paşanın bu çeşit gazete dilinden hoşlanmadığı muhakkaktır. Nitekim dört ay süren sadrazamlığının son zamanlarında Kemal ve arkadaşlarının sürgünlkleri hakkındaki kararı hiç itirazsız tatbik etmiştir.

Böylelikle Kemal, Mithat Paşanın idareden çekilmesinden sonra bir müddet daha Geliboluda bulundu. 22 teşrinisani 1872 tarihinde neşredilen 59 numaralı İbret'te La

Turquie gazetesinden tercüme bir fıkra, Gelibolu mutasarrıfının şehir içindeki ev bahçelerine tütün ekilmesinin yasak edilmesine teşebbüs ettiğini yazmaktadır. Mutasarrıfın karantine hekiminden bu hususta rapor aldığı, bu raporun Edirne Vilâyeti hekiminin nakzettiği ilâve olunan bu fıkradan, Kemalin doğruluğuna karar verdiği bir meseleden caymamak hususundaki karakterine nazaran bu mevkide fazla duramıyacağı pekâlâ tahmin edilebilir. Nitekim 16 kânunuevvel tarihli gazetelere Teşrifat dairesinin tebliğ ettiği memur değişiklikleri ve tayinleri listesinde «Gelibolu mutasarrıflığı Cezairi Bahrisefit vilâyeti merkez mutasarrıfı sabık saadetlû Asım Paşaya» verildiği okunmaktadır.

XVII

İFADEİ MERAM

Hamiyeten gazetemizin mütaleasına temayül edenler nezdinde malûmdur ki İbret bundan seksen iki gün mukaddem menafii devlete ve adabı umumiyeye mugayir bir meslek ittihaz ve onda ısrar ettiğinden bahisle dört mah müddetle tatil olunmuş ve bu mealde gelen beyannamenin matbaamız tarafından neşrolunduğu zaman zeyrine gazetemizin Ramazanın üçüncü günü (4 teşrinievvel 1872) çıkacağı ilâve kılınmış idi (1).

Saltanatı seniyenin adaleti müsellemesi sırf bir ferdin iradei keyfiyesinden zuhûr eden bu cezayı zalimaneyi üzerimizden ilga ederek hükmü tatilin haksızlığını ilânen şimdiden İbret'in intişara başlaması müsaadei seniyeye makrun olmuştur.

Hükmü tatilin haksızlığından bahsettiğimiz bir küstahlık addolunmasın. Çünkü haksız bir fiil ne kadar büyük bir taraftan gelse haksız ve haksıza haksız demekte ise ne kadar küçük bir adam olsa haklıdır.

Evet, hükmü tatil haksız idi: Çünkü eğer İbret bihakkin kapatılmış olaydı iptida Matbuat nizamnamesi hükmünce muhakeme edilmesi lâzım gelirdi. Gazetemiz hak-

---

1. «İbret gazeetsi *menafii devlete* ve *adabı umumiyeye karşı* ittihaz etmiş olduğu meslekte ısrar eylediğine mebni dört ay müddetle tatil edilmiştir. -*Ceridei Havadis*, No. 1946, 11 Temmuz 1872.» Kemalin bu makalede bahsettiği ilâveyi bulamadım.

kında böyle bir şey vuku bulmadı. Hattâ Babıâliden gelen beyannamede «kararnamei âli» den bile bahsolunmadı. Mamaafih eğer karardan bahsolunsaydı gene hükmü tatil haksız olurdu. Çünkü evvelâ Matbuat nizamnamesinin mütemadiyen cereyanı hükmü iradei seniye tahtındadır. Kararname ise Babıâlinin bir hükmünden ibarettir. Kuvvei icraiyenin hükmü ise iradei seniyeyi hiç bir vakit ilga veya amelden iskat edemez. Saniyen zaten kararname Girit meselesi için ve o meselenin devam ettiği zamana münhasıran ilân olunmuş idi. Nitekim derununda müsarrahtır. Muvakkat ve meşrut bir nizamın ise şart bertaraf olduktan sonra gene ilelebet cereyanı hükmü nasıl kabil olabilir?

Evet, hükmü tatil haksız idi: Çünkü gönderen kuvvet kendi kavlinin butlanını kendi fiyliyle isbat eyledi.

Malûmdur ki gazetemizin imza altında bent çıkaran muharrirleri İbret'in tatilinden sonra birer memuriyet kabulü için bin türlü ilhah ve icbara düçar oldular. Hatta nefiy ile tehdit olundular. Ve hatta hapis bile edildiler. Acaba o zaman Babıâlinin riyasetinde bulunan zat onların «menafii devlete ve adabı umumiyeye mugayir meslek» tuttuklarını bu bapta gönderdiği emrin beşinci günü unutmuş mu idi? Yoksa öteye beriye memuren göndermek için mücerret «menafii devlete ve adabı umumiyeye mugayir meslek» tutmuş adamlar mı aradı?

Evet, hükmü tatil haksız idi; Çünkü biz İbret'te ne idik? İstikbalimizin emniyetinden bahsettik (2). Acaba bundan bahsettiğimiz zaman devletin hayatından ümit kesilmiş idi de hâlâ dehşeti herkesin rüyasına girmekte olan halâtı malûme onun için mi ihtiyar olunmuş idi?

İşte bir Sadrazamın muhakeme altına alındığını gördük. Bu fatihai adalete nazaran istikbalimizin emniyeti zâhir değil midir?

2. *İstikbal*, Shf. 29.

Biz hukuku cezaiyeyi tarif ettik (3). Acaba hakikatı hal söylediğimize mutabık değildi de devletin üç günde üç tuğlu vezirini bilâmuhakeme nefyetmek gibi usullere mi muvafık idi ? (4)

Şimdi ise bilmuhakeme bir takım masumları nefyedenlerin müttehem oldukları halde bile muhakemeye celplerinde bu kadar külfet, bu kadar dikkat ihtiyar olunduğunu müşahede eyledik (5). Bu hallere göre hukuku cezaiye için beyan ettiğimiz kavaidi muhsinede hakkımız yok mu imiş?

Biz devletin emniyeti hariciyesinden bahseyledik (6). Fakat onda dahi muhti olduğumuzu tasdik edemeyiz. Vakıâ Alî Paşa Fransa muharebesinin hitamından dolayı zuhûr eden bir zamanı müsait içinde vefat etmek cihetiyle devleti bütün bütün gavailden hali ve Avrupaca bayağı ittifakı taharri olunur derecede mer'i bırakmış iken ona halef olan idare ancak beş asırda zuhûr edebilir böyle bir fırsatı beş ay içinde ihtiyar ettiği etvarı geçnazarâne ile heba ve heder etmiş idi. Görülen bu kadar ahkâmı örfiyenin failleri ukabı şimalî kanadiyle uçmaya başlamış idi. Tanzimat ve nizamata verilen haleller cihetiyle devleti aliyenin hukuk ve temamiyeti Avrupanın tekâfülü umumisi dairesinden çıkmaya yaklaşmış idi. Fakat bu haller çiçek illetinin buhranı kabilinden olduğunu tabiati âleme az çok vâkıf olanlarla beraber biz de görmüş idik. Nihayet zannımız isabet etmedi mi? Bizim dört gözle mun-

---

3. Reşat Beyin *Hukuku Ceza* makalesi. Hulâsası Shf. 17.

4. Mahmut Nedim Paşa sadrazamlığının ilk zamanında sürülenler. İsimleri Shf. 7.

5. Mahmut Nedim Paşanın muhakeme için Babıaliye getirilmesi epey uzun bir mesele teşkil etmiş idi.

6. Kemalin *Bir Mülâhaza* (Shf. 37) makalesi ile Reşat Beyin İbret'in 5 ci sayısındaki *Bir Mülâhaza* (hülâsası Shf. 17) makalesi.

tazır olduğumuz istikbali efkârı umumiye bizden ziyade meserret ve memnuniyetle istikbal eylemedi mi? Yalnız bizim memleket değil bütün Avrupa bir fatihai meserret suretinde alkışlamadı mı?

Biz Avrupadan ibret almaya muhtaç olduğumuzu söyledik (7). Acaba iş öyle değildi de kırk elli sene evvelki mütegalliplerin etvarı celâliyanesine taklit edip te hevesatı hotseraneye kavanini ilâhiye ve medeniyeyi pamâl ettirmek mi menafii devlete muvafık idi?

Biz hüsnü ahlâkın methinde bulunduk (8). Acaba fikrimiz yalnış olup ta mülkün menfaatine hizmet etmiş seksener doksanar yaşında bir takım biçarelerin kırk elli yıllık mahsulü ömrü olan maaşlarını kat'ile mecmuundan müntesibanı kayırarak rahm'ü şefkatı bütün bütün memleketten kaldırmak ve Alî Paşa zamanındaki zabıta idaresinin kaza nevinden olarak ihtiyar ettiği bir hüsnü tedbiri ilga ile İstanbul hamamlarını gene ondan evvelki tarza getirmek gibi etvar ile mi hâsıl olur idi?

Biz islâmın taassupsuzluğundan bahsettik (9). Acaba iddiamız yalnıştır da bazı Bektaşilerin zannı gibi insan menhiyatın kâffesini mübah bidmedikçe mutaassıp vasfından kurtulamaz mı?

İslâmın tarihinde ve hali hazırında taassuba delâlet eder fiil gösterilemez zannederiz. Meğer ki geçen Ramazan Bahçekapısı civarında bir yahudinin içtiği sigarayı o zamanki idarenin tayin eylediği müstait memurların yahudinin elinden alarak burnuna soktularına dair mütevatir olan rivayetten bahsoluna.

Biz memleketimizde teksiri nüfusa dair ulûmu müte-

---

7. *İbret* makalesi, Shf. 38.

8. Nuri Beyin *Ahlâk* (hülâsası, Shf. 19), Sabit'in Ibret'in 17 ci sayısındaki *Ahlâk makaleleri.* Namık Kemal bundan sonra da bu ahlâk meselesine bir kaç kere daha avdet etmiştir.

9. Taassup meselesi hakkındaki münakaşa hülâsası, Shf. 19

arife hükmünde bazı kaideler beyan ettik (10). Acaba vatanda hiç insan bırakmamak mültezem mi idi ki bu bapta olan fikrimiz menafii devlete mugayir addolunabilsin?

Biz dünyada islâmın ittihadı ve memaliki Osmaniyede akvamın imtizacı lâzımdır dedik (11). Acaba menafii devlet bunu iktiza etmezdi de meselâ Tunus'u durup dururken imtiyazı verasete nail etmeyi ve Yemen'i doğrudan doğruya hükmü padişahî altında bulunan eyalâtı devleti aliye adadından çıkarmaya çalışmayı ve memlekette bulunan akvamın hemen en küçüğü olan Ermeni katoliklerinden bile bir fırkayı diğer bir fıkraya zor ile itaat ettirmek için arada senelerce def'i kabil olmıyacak bir maddei ihtilâf peydah etmeyi ve Bulgar meselesini bu hale getirmeyi mi icabederdi?

Biz asakiri Osmaniyenin her nerede olursa olsun muttarit bir nizam altında bulunmasının lüzum ve faidesine dair bazı deliller gösterdik. Acaba devletin menfaati bunda değildir de mülkün bir çok parçalarında meselâ Girit fesadı gibi bir vakada celp olunamıyacak veya celp olunduktan sonra istenildiği kadar istihdam edilemiyecek yolda ordu'ların vücudunda mıdır?

Biz mahiyeti hukuka ve hukuku umumiyenin hukuku şahsiyeden başka bir şey olmadığına dair bazı mülâhazalar irat eyledik. Eğer menafii devlete mugayir addolunan şeyler bunlar ise acaba o zehapta olanlar yazdığımız sözlerin mânasını anladılar mı? Yoksa zehaplarını koca Hakayikulvekayi'in tarizatı hakimanesinden mi öğrendiler? Biz buralarına bir hükmü kat'i beyan edemeyiz. Şu kadar deriz ki, hak, adlî ilâhî ile elfazı müştereke kabîlinden olan hüsnü mücerretten inbias eder. Hakkı menfaati amme üzerine tesis etmek isteyenler mücerreptir ki menfa-

10. *Nüfus* makalesi, Shf. 59.

11. *Mütalea* (Shf. 52), *İmtizacı Akvam* (Shf. 81), *Meyelânı Âlem* (Shf. 91) makaleleri.

ati amme namiyle menfaati mahsusaları için adaleti mutlakayı daima pamâl edegelmişlerdir (12).

Şunu da ilâve ederiz ki bir cemiyet içinde huku müştereke vardır, fakat ferde hiç teallûku olmaksızın yalnız içtima üzerine terettüp eder bir hakkı umumî aklen mevcut olamaz. Çünkü hukukun mazharı insandır. İnsan ise tabiî infirat ve istiklâl halindedir.

Umum namına o istiklâla taarruz etmekte hiç bir ferdin kat'a hakkı olamaz.

Her kimse kendi âleminin padişahıdır.

Yalnız şurası şayanı teessüftür ki lisanen buna kail (13) olup ta fiiliyatta hotserâne ihtiyar ettiği harekete «menafii devlet» tabiri mefhumunu nakaratı beraet suretinde göstermek isteyenler vicdanen kendi âlemine değil bütün âleme padişahâne infazı hüküm için hem kendi âleminin ve hem de bütün âlemin harabına razı olanlardır.

Biz maarifin faydasından bahsettik (14). Acaba menafii devlete mugayir olarak ittihaz ettiğimiz meslek bu mu idi? Vakıâ vaktiyle Roma devletine istilâ eden akvamı vahşiye ümerası ellerine geçen esirlerin yağ çıkarmak için süt çalkar iken etrafa bakınıp ta ifatei vakit etmelerine meydan kalmamak için gözlerini çıkardıklarını tarihte görmüş idik. Fakat İbret'i neşrettiğimiz zamanlarda idaremizce herkesin aldığı emre cemadane mutavaatı ve devlet levazımından madut olduğunu anlamamış idik. Ya bunun husulü için envarı basiretten mahrumiyeti menafii devlet levazımından madut olduğunu anlamamış idik. Yaşayet anlamış olup ta gene fikrimize hutur eden zerratı

12. Üç numaralı notta bahsedilen makale ile Nuri Beyin *Kanun* (hülâsası, Shf. 19), Kemalin *Hukuku Umumiye* (Shf. 94) makaleleri.

13. Mahmut Nedim Paşanın olduğu söylenen bu mısra vesilesiyle onun hareketlerine tariz ediyor.

14. *Maarif*, Shf. 86.

idrakâtı her türlü muhatarasına katlanarak alâzumuzzaman ebnayı vatanın nazarı takdirine arzetmek istemiş isek - her âkilin vicdanına müracaat ederiz - bu mesleğimiz milletin ve onun zıllı müşahhası hükmünde olan devletin menfaatine mugayir midir?

Biz «devlet istikrazsız yaşayamaz» kaidesinin butlanını beyan ettik (15). Acaba bu iddiamız devletin menfaatine mugayir idi de sekiz milyon kadar mevcut olan düyunu gayri muntazamayı tesviye için on milyon lira borç almak, onun da yalnız bir milyon lirasını mavuzulehine sarfederek kusurunu öteye beriye ibzar etmek böyle bir istikrazın akdi için faizinden komisyonundan başka arada iradesizce yüz bin lira telef eylemek (16) ve bunlarla beraber düyunu gayri muntazamayı on bir ay içinde iki misline vardırmak mı mutabık idi?

Biz sabit olan nâbit olur fikrinde bulunduk (17). Acaba iş böyle değildi de menfaatı devlet için bir zatı on beş günde on beş yere memur etmek ve bir valiyi sekiz ay içinde İstanbuldan Girit'e, Girit'ten Yanya'ya, Yanya'dan İstanbul'a, İstanbul'dan Bağdat'a, Bağdat'tan Diyarıbekir'e sevkeylemek ve bir diğerini yirmi beş gün içinde İstanbul'dan Selânik'e Selânik'ten - karadan gitmek emri kat'isiyle - Ankaraya göndermek ve diğer bir zatı Nafia müsteşarlığından Zaptiye müsteşarlığına ve arası iki üç ay geçer geçmez Zaptiye müsteşarlığından Erzurum valiliğine ve vusulünün altıncı günü Erzurum valiliğinden Trabzon valiliğine ve üç ayda oradan dahi azille İstanbula celbederek bir müddet mazul bıraktıktan sonra İzmir **Mahkemei kebirei merkeziyesi** riyasetine tayin eylemek elhasıl on bir ayda mülkî ve seyfî ve ilmî beş altı bin

15. Reşat Beyin *İstikraz* makalesi (hülâsası, Shf. 19).

16. Mahmut Nedim Paşayı muhakemeye alıp töhmetlendirmek için sebep tutulan meşhur 100.000 lira.

17. Sabit'in *Men sebete nebete* makalesi (İbret, No. 11)

tevcihat icra etmek ve devletçe otuz senedenberi icra olunan tesisatın lâakal yüzde otuzunu otuz dakikada ve onun yerine konulan şeyleri otuz saatte veya otuz günde lâyankati değiştirmek mi lâzım gelirdi? (18).

Biz garez marazdır, dedik (19). Yalnız bu kavlimiz için İbret'in uğradığı şiddeti ceza hiç olmazsa bu kavlimizin hak olduğunu isbata kâfidir.

İfadatı meşruhadan başka şudur diyecek nemiz var? Gerçek! **Hakayık** ile bazı mübahaselere girişmiş idik (20). O ? yani **Hakayik** - cülûsu hümayun gecesi şehriayinini hidivi Mısr'ın getirdiği fişekler ile revanaklandırmak istedi. Biz - yani **İbret** - yalandır dedik. Yalan olmadığını isbat edecek bir delil de göremedik. Bunda menafii devlete - velev tarafdarânının nazaranında olsun - mugayir görülecek bir şey var mıdır? O, idarei Mısriye hariciye ve maliye müdürlerine nazır unvanı vererek sadrazam hazretlerine vizite resmini icra ettiklerine dair bir söz neşreyledi. Biz makamı sadaretin hilâfeti seniyeden haiz olduğu vekâlet cihetiyle orada bulunan zata Mısır maliye ve hariciye müdürlerinin değil daha büyüklerinin bile arzı ubudiyete gitmeleri lâzım geleceğini ve Devleti Aliye mülkünde yalnız bir hariciye ve bir maliye nezareti olduğundan imtiyazı veraset altında bulunan Mısır gibi bir eyaleti adiyenin değil istiklâli idarei dahiliyeye malik olan Memleketeyn ve Sırbistan'ın bile umuru maliye ve hariciye ve sairesini idare eden zatlara nazır denilemiyeceğini söyledik. «Menafii devlete» mugayir hareketimiz bu mudur?

O, Hidivi Mısır hazretlerinin huzuru hazreti padişahiye müsûl olduğu sırada yanında tercüman getirdiğine dair bir ürcüfe neşreyledi. Biz, müşarünileyhin türkçe bildiği cihetle böyle sefir veya bir ecnebi hükümdar suretinde sarayı hümayuna gitmesi ihtimalden hariçtir dedik. Adabı umumiyeye mugayir hareketimiz bu mudur?

O, bizim ile mübahaseye başlar başlamaz Bursal'ı bir askerin vücudu mevhumundan istirak ederek neşrettiği makalede meselâ **zabıtanı askerî** yerine **zabıtanı askeriye** yazılmak caiz olmıyacağına dair fikir beyan etmek yolunda olan neşriyatımızı «rezalet» tabiriyle vasfetti. Hasonist'lerden bir takım adamlara haini devlettir dedi. Mazul ve mansup vükelâyı fiham içinde mertebesine bihakkın lâyık olmuş ne kadar zat var ise hemen cümlesini bize ve Hasonist'lere (21) kullandığı lisan ile ve belki ondan şedit bir tarz ile tahkir eyledi. Yazdığı şeyler adabı umumiyeye mugayir addolunmadı. Yalnız bir kere bir kavlini tashih etmekten başka hiç bir ceza görmedi; bilâkis her türlü taltif ve ikrama mazhar oldu. Biz ise yalnız Hakayık'e kendi ihtiyar ettiği mesleğe karşı gelebilecek suretle ve fakat daha nezahetle mukabele etmiş idik. Adabı umumiyeye mugayir hareketimiz bu ise ne diyelim.

Heyhat... İnsan her çalmak istediği havaya böyle bir manasız nakarat uydurtuvermekle zamanımızın kabulüne mazhar olamıyor. Olsa da tesiri iki üç ay sürmüyor. Bundan evvel uğradığımız bir buhran on bir ay sürdü ise bundan sonra uğrayabileceğimiz bir buhran - eğer o kadar şedit olur ise - on bir gün süremez. Adalet ejder gibi nefes aldıkça büyüyor; büyüdükçe imtidadı hayata istidat hâsıl ediyor. Zulüm ise beli kırılmış yılan gibi çırpına çırpına teneffüs edebiliyor; her çarpındıkça nefesi ve her nefes aldıkça hayatı azalıyor.

---

18. Diyojen'in fıkrası (Shf. 8 deki not).

19. *Garez marazdır* (Shf. 102).

20. Bu mesele hakkında hülâsa (Shf. 23).

21. Papalık makamının karışmasıyle, intihabı siyasî bir şekil almış olan ermeni patriği Hason efendinin patrikliğini tanıyanlar ile tanımıyanlar arasında uzun zaman süren bir mücadele açılmıştır.

Ey ümmeti Osmaniye
Ey muhteşem şiri jeyan
Bu habı gaflet elverir
Şan günleri geldi uyan

Uyan ki subhu safayı medeniyet afâkımızda bir ruhanî feyz ile nur efşanı infilâk olmaya başladı. Efkârı terakki sahabı seher gibi nümayişinde olan ihtilâf ile beraber gene hemahengi letafet görünür bir ziyayı rengârenge mustağrak olmuş duruyor.

Memleketimiz, zamanımız muamelâtı zalimaneye tahammül etmiyor. Zulüm aleyhine kıyam edenler ise mesleklerinde sebât için her zulme tahammül ediyor. Menfaları, gurbetleri. mahbesleri, kaleleri, zindanları dolduran fedakârlar hem hüriyetlerine nail oldular, hem de üzerlerine musallat olanların akibet iki arşın mezarlarını doldurduklarını (22) veyahut iki bin arşın ikametgâhlarını hatta nârai hiddetle bile dolduramadıklarını (23) pek az zaman içinde müşahede eylediler.

Şimdi hepimiz anlıyoruz ki mülkümüzde ilâhî bir şeriat ve mer'iyet ve mutaiyet istidadını haiz bir «kanun» ve karşısında mukavemet nakabil bir «efkârı umumiye » var imiş.

Eğer Cenabı hakkın şer'ine inkiyat eder, saltanatı seniyenin nizamâtına mutavaat eyler, ve efkârı umumiyenin kuvvetine müstenit olur da milletimizi, devletimizi, vatammızı gerçekten sever isek ve bahusus bu muhabbeti Osmanlılığın lâzimei şanı metaneti edibâne ve terbiyeti akilâneden ayrılmaksızın hakgûkluk ve fedakârlık ile isbat etmeye gayret eder isek çektiğimiz meşakkatlerin saadete tahavvülü mukarrerdir. İşte delillerini de gördük, emin olalım. İstikbalimiz emindir. Bir daha tekrar edelim. Yaşasın Osmanlılar.

Söze hitam vermeden evvel şunu da söylemek isteriz ki nail olduğumuz müsaadei seniyeden dolayı teşekkürâtı hâlisanemizi beyan etmeye hakikaten vicdana lisan verilse o da muktedir olamaz. **İbret** bu vecibei minnettariye bedel yalnız ittihaz ettiği mesleki sadakatten ayrılmamaktan başka bir hizmete muktedir olamaz. Geçenki 19 numaramızın sahaifini tezyin eden kalemlerden gazetemizin mahrum olduğuna fevkalgaye beyanı teessüfle beraber mesleğimizi tayin eden fikirden hiç bir vakit ayrılmadığımızı temin ederiz.

İbret, No. 20, 30 Eylûl 1872.

XVIII

BAZI MÜLÂHAZATI DEVLET VE MİLLET

Bu iki unvanın fennen ifade ettiği manalar lâyıkıyle bilinemediği veya bilinmek istenilmediği için halk arasında veya büyük mecliste ve hattâ bazı kere evrakı resmiyede meselâ «memaliki mahrusede dahilî gümrüklerin lâğvından büyük halka bir hayır olamaz, fakat ne çareki devletin menafiine dokunuyor «yahut» falân adam millet tarftarıdır, esrarı devlete pek te vâkıf etmeye gelmez» gibi bir takım garip garip sözler mesmu ve meşhut olmaktadır.

Böyle **hükûmet**'le **halk**'ı «biri yağ derdi ve diğeri can kaygısı çeker» kasap ile keçi hükmünde veyahut üst tarafı şarka giderse alt tarafı garbe gelir ve aksi halinde gene müteakis olarak cereyan eden Boğaziçi akıntıları tarzında cinsen muhtelif veya muvafakati cinsiyenin vücuduyle beraber tavran birbirine mugayir iki mevcudu münferit addetmek ise ahvali siyasiye ve efkârı umumiyece hiç istenilmiyecek derecede suitesiri görülen batıl zehaplar bekayasından olduğu için bu vesvesei muzırrayı zorn

bazuyu istidlâl ile vicdanlardan koparıp mahvetmek isteriz. Bu ümit ile tafsilâtı atiyenin iradına cesaret eyledik. Zannederiz ki bu makalemiz İbret'in kapanmadan evvel neşrettiği bir çok bentlere şerh veya haşiye gibi olur.

Umuru malûmedendir ki insan tedbiri umura tabiî bir iktidar ile muttasıf olduğu için hiç kimse ihtiyarına dokunmıyan harekâtında dünyevî hiç bir kuvvetin muavenet ve himayetine muhtaç değildir.

Fakat hukuku insaniyenin tekabülünden hâsıl olan haddi adaleti bilmeye umum ebnayı beşer muktedir olamadığından ve muktedir olanların dahi pek çok defalar bilmek veyahut bilişine göre hareket etmek istemediği her gün bin tecrübe ile bedahate çıktığındandır ki zaten mücerret ve binaenaleyh hükmünü mer'i tutturmaya iktidardan mahrum olan bu haddin taarruzdan vikayesi için her cemiyette maddî bir kuvvei galibenin vücuduna zarureti kat'iye messetmiştir.

Bazı hükema bu zarureti kabul etmezler de «herkes bir mükemmel terbiyeye malik olsa teaddiye mümanaat için aranılan kuvvei galibenin hizmetini ifaya ahlâkı umumiye kifayet eder» derler.

Böyle ümit hatıra geldikçe insan ebnayı cinsi için terettüp edecek füyuzatı tasavvur lezzetiyle hakikaten nefsini bahtiyar addeder. Fakat bu saadetin kaç bin sene sonra nasip olacağı pek te belli bir şey olmadığı için yalnız tecarip değil ümidi istikbal ile uğraşanlar dahi cemiyatı medeniyenin bulunduğu hale nazaran ve o halden hiç olmazsa bir kaç yüz senelik atisini istidlâlen insanı daima bahsettiğimiz «kuvvei galibei maddiye» ye ihtiyaç halinde görüyorlar.

Bu kuvvet ise elbette ekseriyetin mecmuu kuvasından başka bir şey değildir.

Bu bapta delil iradına bile hacet görmeyiz, çünkü ek-

seriyetin akalliyete galebesini dünyada bir akıl yoktur ki kabul etmesin.

Demek ki cemiyet içinde adaleti yalnız ekseriyetin kuvveti muhafaza eder. Bununla zannolunmasın ki ekseriyetin kuvveti muhafaza eder. Bununla zannolunmasın ki ekseriyet her neye mail olursa ve yahut her nede fayda görürse adalet ondadır. Âlemde gelmiş, gelecek ne kadar mahlûk var ise bir yere toplanarak en âciz bir Habeş çocuğunun rızasını istihsal etmeksizin başından bir kıl koparmıya teşebbüs etseler hareketleri ayniyle bir adamın ifnaya kalkışması gibi bir zulmü sarih olur, ve bu iki fiilin arasında olan fark faillerinin kesret ve killetinde değil yalnız zulmün hiffet ve şiddetinde kalır.

Umum veya ekseriyet hakkı icade değil, fakat muhafazaya vasıta olduğu bir kere tebeyyün ettikten sonra şurasını bilmek lâzım gelir ki hiç bir cemiyette umum bizzat hıfzı adalet vazifesini ifaya muktedir değildir.

Bosna ile Yemen ve Tunus ile San'a'da ne kadar adam var ise bir yere toplanıp ta sadrı sabıkın (1) muhakemesini ruyet eylemeye veyahut Bursa civarında olan Lefter avenesinin bekayasını takip etmeye hiç bir vakit muktedir olamaz. İşte bu imkânsızlıktan dolayı dünyanın her yerinde hükûmet denilen hıfzı hukuk hizmeti umum tarafından efradının bir veya bir kaçına havale olunmuştur.

Hükûmet veyahut devlet, halkın böyle bir tevkili icra etmek şartiyle bulunduğu tavrına denilir.

Ümmet tabiri ise emri tevkilden kat'ı nazarla bir heyeti medeniyenin mecmuunu ifade etmek için kullanılır.

Bu tarifat anlaşılınca bilbedaha sabit olur ki (filân hareket halka faydalıdır, fakat devletçe mazarratı vardır) demek hakikati halde (filân gıda vücuduma nafidir, fakat bana dokunuyor) kavli gibi sırf lügaviyattan olur.

(1) Mahmut Nedim Paşa.

Amma bu türlü sözlerin kailleri indinde hükûmetten icrayı hükûmete memur olanlar murat olunursa onların menfaatı sırf fevaidi şahsiyedendir.

Hükûmet namına olarak erbabı hükûmetin hıfzı menfaatine kalkışılınca bir veyahut bir kaç ferdin yekdiğerine teaddi etmemesi için müracaat olunan ekseriyet kuvveti bir veya bir kaç kişinin umuma teaddi etmesine alet edilmiş olur.

Bu hallere nazaran meselâ efradımızdan bazılarının sadareti sabıka zamanında gördüğü her hale hükûmete itaat namiyle tahammül etmeleri ne kadar yanlış bir zehap ise şimdiki halde dahi meselâ umum mekteplerin ıslahını, umum ebnayı vatanın saadeti halini, memleketimizde hemen ne kadar kese var ise her akşam ya mekûlât veya melbusat veya meşrubat satanların piştahları önünde boşalıp dururken bir keramet izhariyle ertesi sabaha kadar gene imlâ olunmasını hükûmetten beklemek dahi o kadar fasit bir mütaleadır.

Hükûmet bihakkın bir nizam yapar, halkı bihakkın ona itaat ettirir, fakat bigayri hak nizamsız bir harekette bulunursa halk dahi hakkı tabiiyet dahilinde olmak şartile bihalkkın o muameleden feryadı şikâyetini ayuka çıkarabilir. Fakat memlekette herkesin okumasını, her türlü sanatın vücudünü, her türlü esbabı ticaretin zuhûrunu hotbehot temin edecek dünyada hiç bir hükûmet yoktur.

Yalnız erbabı hükûmet eğer isterler ise devletin terakki yolunda olan teşebbüsatını kendi taraflarında şahsî olarak bir takım fedakârlıklar ibraziyle efkârı umumiye karşısında teyit edebilirler.

Meselâ, üphetlû devletlû Kâmil Paşa hazretleri def'ai ulâ olarak Şûrayı Devlet riyasetinde bulunup ta el'an mevcut olan Maarif nizamnamesini neşrettikdikleri zaman serveti zatiyelerinin pek küçük bir cüzünü feda ederek İstanbulda nümune yollu beş altı sıbyan ve bir iki

rüştiye mektebi tesis etmiş olsalar idi elbette mülkümüzde neşri maarif fikri fiiliyatça bir esası sahihe istinat eder ve o mekteplerde görülecek fevait ahali ve ahattan milyonlarca adamın nazarı ibretine tesadüf edeceğinden ve efkârı umumiyenin bu kadar hayırlı bir tarafa temayülü hükûmeti dahi elinden gelen ikdamatı dirig etmemeye mecbur eyleyeceğinden şimdiye kadar Maarif nizamnamesi ihtimal ki mülkün bir sülüsünde olsun tamamiyle icraya gelirdi. Bu muvaffakıyet ise - hiç şüphe yoktur - müşarünileyhin unvanı mefharetini teyit etmeye Telemak tercümesine olan himmetlerinden bin ve belki yüz bin kat ziyade medar olurdu.

Şu meselede müşarünileyh hazretlerini misal gibi gösterdiğimiz ne kadar küstahlık ise de ümit ederiz ki mazur tutulur. Vakıâ intihabı mesel hususunda daha başka bir takım zevatı kiramın unvanı hamiyetine müracaat edebilir idik, mütaleatımızı kendilerine hasredişimiz zamanı riyasetlerinde ilân olunan Maarif nizamnamesinin sadadı bahsa münasebetiyle müşarünileyh hazretlerinin efkârı hürriyetpesendâne ve marifetperverânelerine olan itimadımızdandır.

Hattâ o kadar diyebiliriz ki öyle bir zat için bahsettiğimiz muvaffakıyeti cüz'î bir inayetle ihraz bugün dahi kabil olabilir. Bu ümidimizin husulünü biz göremez isek hiç olmazsa otuz sene sonra şu nüshamızı okuyan ebnayı vatan nezdinde fikir ce cesaretimiz İbret heyeti için yâdolunmaya vesiyle olur. Çünkü otuz seneye kadar elbette milletimizin ealisi ve ealisi olmazsa ahadı neşri maarif gibi esbabı medeniyetin daima muaveneti hükûmetten ziyade mübadereti şahsiye sayesinde husule gelecğini bulunduğumuz zalâmı chalet içinde dahi farkedebileceklerinden zimdilik yalnız nümunesine bile kail olduğumuz muntazam mekteplerin vücuda geleceğinde, vücuda geldikten sonra ondan çıkan nevresidegânı irfanın şu ehem-

miyetsiz İbret gazetesini dahi kütüphanelerde ve sahaf dükkânlarında araya araya bulacağında ve mütaleasına imalei nigâh ettikçe göreceği münasebetsiz şeyleri handei istihzaya bedel mürüvvetmendâne ve mazeretşinasâne bir tebessüm ile geçiştirerek sahih olup ta nazarı ehemmiyetle bakılmaya lâyık görülmeyen fikirlerin ise tatbikatınca fevt olunan fırsatlar için kemali ciddü teessürle ağlayacağında hiç iştibah etmeyiz.

İbret, No: 27, 9 Teşrinievvel 1872.

XIX

REJİ

Tiryaki ah çeksin hasretle yan yana
Üç yüz kuruş verilmez bir kıyyecik duhana

En büyük asarı terakkiden biri olmak ve halka bâr olmaksızın hazineye para hâsıl etmek üzere «reji» namında gayet nafi bir idare tesis olunacağını bir kaç aylardanberidir idare taraftarlarının neşriyatında görmekte ve lisanı sitayişinden işitmekte idik.

Akibet meydana çıktı, ne olduğunu biz de anladık.

Tütün inhisarının evvelki tarzı idaresinde İstanbul rüsumundan ne hâsıl olrdu bilemiyoruz ki «reji» usulünden hazineye bir faide müterettip olup olmadığını tayin edelim. Lâkin «halka bâr olmaksızın» sözünden murat «reji» yapılmakla herkesin omuzuna bir denk tütün veyahut hamam kubbesi kadar bir kambur yükletilemiyeceğini beyan ise ona biz de bir şey deyemeyiz. Yok eğer bahsettiğimiz tâbir bu «reji» kimseye sıkıntı vermeyeceğini ifade etmek için yazılmış ise bu iddiada bulunanların afivlerini rica ile kendimizi bahtiyar addederiz.

İhtimal ki tütünü makineye sıkıştırmak ve kıyyeyi üç yüz otuz dirhemden ibaret olan kilograma tahvil ederek okkası üç yüz kuruş namiyle on üç dirhemi on iki kuruşa tütün satmak gibi ihtiraâtı mebrure reji halkına hiç sıkıntı vermemiştir, fakat bir kere de tütün içenlere sorulsun!

Hele âcuze yastığı gibi yumrukla veya makine ile tıkılmış ve haddi zatında deniz suyiyle tavlanmış ve cins ve mahiyeti asla düşünülmeden ayrılmış yığın yığın tütünleri paket içinde veyahut idarenin sonraları merhameten ilân ettiği usul mucebince terazi gözünde görüp te tütün içmekten nefret etmeyen bir tiryaki bularak matbaamıza getirmeye her kim muvaffak olabilirse bir kehlibar takım, bir yasemin çubuk, bir revnakî Tophane lülesiyle beraber rejiden evvel tedarik olunmuş ve saçak saçak kıyılmış alâ yüz dirhem göbek tütünü hediye etmeye hazırız. Zannımıza göre bugün İstanbulda rüşvet cinsine idhal olunamıyacak hedaya içinde bundan ziyade «makbule geçen» bir şey de yoktur.

Vakıâ reji idaresi her şeyin bidayetinde bir takım nekayisa tahammül etmesi lâzım geleceğine dair bir ilân neşretmiş idi.

Bu ilânın kâtibi kim ise tebrik ederiz. Edebiyatı Osmaniyeyi Avrupa edebiyatının mikyası fesahati olan Yuannii atikin şiveleriyle güzel mezcetmiş (1)!

---

1. İfade garipliği noktasından Kemalin hayli sözünü celbeden bu ilânı 142 No. Diyojen'den naklediyorum.

«Tütün kumpanya meclisi aşırı mertebe esef etmiş şunun için ki dükkânlarda küçük tütün paketi bulunmadığıyle tütünün yapılmasınca bazı gûna noksaniyet vukubulduğuna ve bu sebeplerden dolayı ahali hem tes'ibata düçar ve hem de memnun olmadıklarından vukubulan sehviyatı düzeltmek üzere evvelemirde şimdilik olarak derakap küçük paket bulunmıyan dükkânlarda büyük paketleri açıp ahaliye dilediği tütünden kaç dirhem isterler ise vermeleri için esnafa ruhsat verilmiş ve ahalinin istirahatları ile memnun olmaları için ne derece

O derece tatbik eylemiş ki ilânı okudukça göz önünde ağzında çubuk, suratı ekşi, sağ tarafı Tunus fesi giyinmiş, ağabanî sarmış, kırkık bıyıklı, uzun sakallı ve fakat sol tarafı başına tefne yaprağından bir deyhim koymuz, bıyığı üç günlük traş halinde sakalı sıcak maşadan geçmiş perukalar gibi büküm büküm sünbül şeklinde bir adam dolaşıyor!

Zannolunmasın ki bu adam Reji idaresinin aza veya memurlarındandır. Böyle bir teşbih ile ilân kâtibinin eski Yunanlı ve yeni Osmanlı lisanını bir yere cemetmekte meşhur ressam Fidyas ile bizim merhum Tevfik Paşa nın ruhaniyetlerine halef olurcasına ibraz ettiği belâgati musavvirâneye bir misali muşahhas göstermek istedik.

Ne çare ki tiryakilerimiz havayi nesîmîye ne kadar muhtaç iseler kendilerini teayyüş için tütün dumanına ondan ziyade müftekir bildikleri için gözlerini duman bürümüş bu ilânı edibânenin fesahati eda ve belâgati müeeddasına zihin bile sarfetmiyorlar; yalnız onunla lezzetyâp olmak bizim gibi bir kaç hüsnü beyan meftunlarına münhasır kalıyor.

Hele şurası ağrep değil midir ki bu idare sayesinde R e j i lâfzı gibi bir kelimeyi evrakı resmiyeye dercederek lisanı edebiyatımıza bir sermaye ilâve ettiğimiz ve kapalı çıkınlar içinde tütün satarak herkesi aksatasında emniyeti esas tutmaya alıştırdığımız hiç düşünülmüyor da gene «tütünlerin kıyımı saçak değil, kokusu yok, en alâsının okkası üç yüz kuruşa olacaktı, halbuki kilogram itibariyle dörty üz kuruşa varıyor» gibi bir takım cüz'iyât ile rejinin bu kadar aleyhinde bulunuluyor.

çalışmakta olup ve azadei beyan olduğu üzere böyle bir büyük umurun bidayetinde her halde sırasına konuluncaya değin biraz vakte mühtaç ve güçlük çekilmesiyle vücuda gelecği cümle indinde müsellem bulunduğundan bu bapta ahali dahi insaf ederek acil etmemeleri için kendilerine rica olunur.»

Lâtife bertaraf! Eğer reji kumpanyası Naima tarihini dikkatle mütalea edip te Murat IV. zamanında tütün içtiği için lâakal günde on kişi idam olunurken böyle bir şiddet içinde tütün için katlolunmuş bir adamın başı ucundaki meşaleden çubuğunu yakar adamlar bulunduğunu görmüş ve halkımıza çebir ve kuvvetin terkettiremediği bir iptilâyı desise ve meharetle bıraktırmak için senede seksen bin kese feda etmeyi kurmuş ise şirketin hissedârânını fevkalâde bir bir muzafferiyete nail oldukları için lisan ile tarif olunamıyacak bir memnuniyetle tebrik ederiz.

Zira ki Reji idaresi icraâtına başlıyalı daha otuz gün olmadı, İstanbulda otuz bin kişi tütün içmeyi terke kalkıştı. Zannederiz ki Reji böyle giderse yıkın vakitte payıtahtın tiryakilerini idare için iki üç dükkânda kırk elli okka tütün bulundurmak kifayet edecektir.

Yok eğer şirketin muradı bu yolda para kazanmak ise - bu maksada vusul için pek doğru bir yola gidilmediğini beyan etmekten bir türlü kendimizi alamayız.

Çünkü anladığımıza göre paketlerin rengâmiz kâğıtlarla tezyin olunması ve tütünün bir şekli hendesî üzere basılmış olması ve kurumamak için tuzlu su ile tavlanması ve kaidei müsavata hürmeten evvelleri kıyyesi iki yüz kuruşa satılan bohça tütünüyle üç kuruşa satılamıyan kabak terazi bakayâsının birbirine mezcolunması terakkiyatı medeniyeden madut olabilir; fakat halk nazarında bu fevait kıyye ile kilogram beyninde olan farka ve tütünün türkvâri tavlandığı tiryakilerce şira dökmek tabir olunan halden halkın tasavvur ettiği nefasete ve bohçadan saçak kıyılmasından tabiatlerde hâsıl olan lezzete ve yaprak yaprak ayrılan tütünlerin rayihasına bir türlü bedel tutulamıyor!

Fakat bitaraf olalım da şurasını itiraf edelim: Reji idaresi vakıâ paketlerin üzerinde şu kadar kuruşa beyan

ettiği kıyyeyi kilogram hesabiyle tutarak altıda birden ziyade bir nisbette tenzil ettiği için elinde olan mukavelenamenin hükmüne mugayir hareket eyledi, hele halkı etvarından hiç memnun etmedi; fakat buna bedel o kadar dikkatli bir idare teşkil etti ki intizamı, hakkaniyete tercih eder ne kadar idare var ise cümlesine misali imtisal olsa şayestedir.

Bu iddiamıza inanmıyanlar olursa arkasına bir zembil alsın, içine bir koyun çeyreğiyle bir kaç tane patlıcan vazeylesin, etin bacak tarafıyle patlıcanın saplarını istediği kadar zembilin ağzından göstersin, bu hal ile Perşembe pazarından Aksaraya inînceye kadar rasgeleceği sekiz on Reji memurunun hiç birine zembilini muayene ettirmeksizin geçebilirse bir kutu frenk sigarası takdimini teahhut ederiz.

Bezlegûlukla meşhur olan Fuat Paşa «Bizim memlekette tulumbacılar gayrette her fırkanın serfırazıdır» der imiş. Eğer Reji memurlarının çalışkanlığını görmüş olsaydı elbette bu kavlinde ısrar etmez idi.

Tulumbacı dedik te hatırımıza geldi. Eğer var ise günahı, vebali, cezası, mesuliyeti rivayet edenlerin boynuna.

Geçende vukubulan bir harikte saçağına ateş sarmış bir haneden kucağında bir bohça ile bir adam fırlar, derhal Reji memurları yakasına sarılırlar. Herif başlar feryada, Reji memurları başlar bohçayı karıştırmaya... karıştırırken içinde kırk elli dirhem kadar tütün bulurlar, bir kızılca kıyamettir kopar. Herifi tevkife kalkışırlar, biçare uğraşır, nihayet âciz kalır: «Ağalar, tütün de sizin olsun, bohça da sizin olsun, isterseniz Yenice, Samsun, Cebel, Bafra filân hepsi de sizin olsun. Beni bırakınız, evde bir takım eşya var, bâri onları kurtarayım» demek isterse de Reji memurlarından biri derhal dile gelerek kemali tehevvürle: «Seni hayvan herif, sen mademki yanmak-

tan başka bir işe yaramayan tütünü ateşten kurtarıp bizim idareye bu kadar zarar edersin, elbette evinde işe yarar ne kadar eşya varsa yanmalıdır, sen de onunla mutazarrır olmalısın ki fiilinin mücazatını bulasın» diyerek bir türlü biçareyi koyvermek istemez. Her ne hal ise halk araya girer, bin belâ ile münazaa tıs olur.

Şimdi insaf olunsun, İstanbulda bu gayrette, bu zekâvette bir tulumbacı var mıdır?

Bir rivayet daha işittik: Reji memurlarından biri yolcuların birinde yüz yüz elli dirhem tütün bulur, zaptetmek ister; arada kavga büyür, nihayet Reji memurunun burnu parça parça olur, gene tütünü bırakmaz.

Şimdi hakça söylensin: bir garibi beş on lülelik kokulu tütününden müstefit etmemek için aleti şammesini feda edecek kadar gayret göstermek her yiğidin kârı mıdır?

İşin daha mühim bir cihet var: Reji kolcuları Rumelinin devlet postasını bastılar, evrakı resmiye çantalarında tütün aramak istediler! Zamanımızda hükûmetin her hal ve kârını nezaret altında tutmak terakkii medeniyetin azam'ı esbabı addolunuyor, ya bu muamele o maksadı âliye vusul için bir mukaddime değil midir? Mukaddime olduğu teslim buyurulursa dünyada bundan büyük vatanperverlik mi olur?

Hasılı, bu bendi yazan efkârı âlemin zıddını iltizam etmekle maruf olanlardandır, mademki Reji idaresini dünyada hiç kimse beğenmiyor, hiç kimse istemiyor, muharriri makale bendeniz kurmuş, iltizam edecek... Fakat lâkırdı söylemek değil, ağzından cevherler saçmış olsa Reji idaresince bir faidesi olmıyacağını biliyor, binaenaleyh idareye para kazandırmak için şu zirde beyan olunan tedbiri tavsiyeden başka bir çare bulamıyor:

Reji tarafından en alâ tütünün kıyyesi üç yüz kuruşa satılacağı resmen ve mükerreren ilân olunmuş iken ma-

demki bir çare bulunmuş okka, üç yüz otuz dirheme indirilmiş ve mademki bir diğer çare daha bulunmuş daha iyi tütün isteyenler olursa tedarik için Reji idaresine müracaat etmeleri lâzım geleceği ilân edilmiş, önümüzde Ramazan geliyor (bu makale 12 Şaban tarihli gazetede neşredilmiştir. İlâve), Bahçekapısında Kostaki'nin, Veznecilerde Tanaş'ın, İbrahim Paşa hamamında Toma'nm ve daha bir kaç yerde bunlar gibi kokulu tütün satmakla meşhur olanların dükkânlarını açtırsa evvelki yolda bir takım alâ bohça tütünleri kıydırılsa, teneke kutularla peştahtanın kenarına dizilse, bu tenekelerden bir takımı da camilerdeki sergilere konulsa «Bu tütün Reji mahsulünün tayin ettiği adi kıymetlerden müstesnadır, kıyyesi tutturabildiğine satılır» yollu birer yafta yapıştırılsa, İstanbul halkı kemali rağbetle ve hususiyle oruç keyfiyle dirhemi bir çeyrekten bir liraya kadar tütün almaktan çekinmez ve bu tedbir ile idare bir ay içinde ihya olur.

HAŞİYE

Reji idaresi memlekette her türlü efkârı tahrik ettiği gibi, fününu siyasiyece meşgul olanlarca dahi bir takım münazaalara sebep olmuş. Avrupa tezgâhlarında fenni hukuk öğretenler «Bu ne demek efendim, üç beş kişiden mürekkep bir şirket teşekkül etsin, İstanbulda ticaretiyle ve tütün çıkan eyalâtta ziraatiyle meşgul olan on binlerce ve belki yüz binlerce ahrarı beşeri hizmetkârlık namında olan esareti sahihaya mecburiyet halinde bulundursun. Tütünü Petro eksin, Mariçe toplasın, Yanko kurutsun, Manol bohçalasın, Zahari İstanbula getirsin, Kostaki ayırsın, Mihali kıysın, Panayot destelesin; bunların cümlesi mahsulü saiyleriyle karınlarını doyurmaya muktedir olmasın; Zarifi, Hıristaki ellerini sıcak sudan soğuk suya sokmadıkları halde tütün sayesinde milyonlarla para kazansın. Böyle şeyler hukukun hangi kaidesine tevafuk eder» diyorlar.

Komisyon hanı piyasasında fenni servet tahsil edenler ise «Bir memleketin terakkisi ancak bu yolda hâsıl olur, yüz bin kişi çalışmalı, gene kutu lâyemut ile geçinmeli; cümlenin neticei ikdamatı bir veya bir kaç kişinin eline geçmeli. Dünyada Roçilt'ler, Hirş'ler filânlar bu suretle vücude gelir. Vakıâ Avrupada olduğu gibi her sene yirmi bin kişi açlığından ölür, fakat yirmi kişi de bir yere toplandığı gibi - yirmi kuruşa satmak şartiyle - hergün yirmi bin değil, yirmi milyon adamı besleyecek bir ekmek fabrikası ihdas etmeye muktedir olabilir» yollu mukabele ediyorlar.

Hele iki fen esbabının nazarlarında olan ihtilâfı muhakeme ile hakikat meydana çıkarmak vazifesi allamei faikurrevabi keşşafı dekayıkussanayi hadiyü sevabıkuttalâyı vessabı hanadıkulmevani mazharı havarıkulbedayi yani muharriri Hakayıkulvekayi hazretlerinin sa'yi zayi ve fikri hadi'lerine raci olur. O meydanda dururken biz bu bapta her ne desek mertebei lâğvü abeste vaki olur.

İbret, No. 30, 14 Teşrinievvel 1872.

XX

[Bundan evveiki Reji makalesi ile bu makale Kemalin Diyojen'de işlek bir hal almış olan hiciv ve polemik sisteminden birer örnektir. Reji meselesi, hükûmetin sonunda bir aralık kaldırmaya mecburiyet duyduğu bir hale girmiş; İbret gazetesi bu haberi yazdığı fıkradaki bir cümleden dolayı Babıalide muhakemeye davet olunmuş ve bu dava gazetenin kapatılıp muharrirlerinin sürülmesine kadar devam etmiştir.

Bu makale ise evvelce başlangıcından kısaca bahsedilmiş olan Hakayık gazetesi münakaşasının bir devamıdır. Yazıda çok ağır bir ifade olduğu meydanda. O vakitler yapılan ve sonraları da zaman zaman kendini gösteren münkaşa tarzının tipik bir örneği ve kaynaklarından biridir.]

MEĞER HAKAYIK HALÂ ÇIKIYOR İMİŞ!!!

Geçen gün mahalledeki bakkal bizim eve balık yu-

murtası getirmiş idi. Baktım, bir Hakayık nüshasına sarmış.

« — Bunu nerden buldun? diye sual ettim.

— Ucuz verir, dedi.

— Oğlan, neyi ucuz verir?

— İşte kâğıdı.

— Nasıl kâğıdı?

— Hey beyim, bilmiyor musun, Çiçek pazarında birisi şu kâğıtlardan her gün iki üç yüz tanesini karalıyor. Köprü başında gezdiricilere veriyor. Onlar da bir takım daha pisliyor. Sonra getiriyor, okka ile bize satıyor. Zararı yok, yumurta balmumuludur, üstüne el kiri, yüz karası filân bulaşmaz.»

Yollu bir muhavere cereyan etti. Nihayet bakkalı defeyledim. Başladım Hakayık'ı okumaya...

Bir de ne göreyim? Orta yere «Hikemiyâtı Kostantiniye» namında ve kulağı kuyruğuna bağlanmış merkep yavrusu kıyafetinde bir ucube yuvarlamış. Zuhurî kolu saçmasına merakı olanlar için okudukça eğlenmemek muhal gibidir.

Gazetemizi mütaleaya rağbet buyuran zevatın müsaadelerine iğtiraren zikrolunan makalenin ekseri fıkralarını alarak şerh ve cerh yolunda bazı mütaleât ilâvesiyle neşrine iptidar eyledik.

«Hikemiyâtı Kostantiniye»

Bu Kostantin elbette makalenin muharriri olacak. Fakat bazı ahbabtan işitiyorum, Beyoğlu ve İstanbul taraflarında eshabı zevk ve şevkın istifayı müştehiyâtına hizmetle kesbi mefharet eder havsalası geniş, meşrebi vasi bir hâkîmi züfünun var imiş ki adına arasıra Kostantin dahi derler imiş.

Acaba bu Kostantin bahsettiğimiz saadet sıfatına mazhar olan zat mıdır? Yoksa başka biri midir?

Her kim ise bu zat hikemiyâtında der ki:

«Yazılmış bir şeyin kâtibi hakkında rağbeti nası celbetmesi hürmeti nası celbetmesiyle meşrut değildir.»

Fakat bu sahibi hikemiyât gibi kâtiplerin yazdığı şeylerde herkesten gördükleri istikraha mazhar olabilmek zatlarında olan ve umumca malûm bulunan menfuriyet istihkakiyle meşruttur.

Gene der ki:

«Maskaralık perdesi mevcut oldukça ehli kalem için cebanet abestir.»

Öyle ise acaba niçin bu sözün sahibi olan maskarai rüzigâr hiç bir vakit namını meydana koyamıyor da nefsini şunun bunun veyahut şu türlü ihtifa, bu türlü istitarın altında tutuyor? Meğer ki maskaralık perdesini de kendinde sair perdeler gibi paralamış ola.

Gene der ki:

«İhtiyaçsızlığı irtikâpsızlığa delil olarak irat etmek medarı def'i cû olacak sermayeye malik olmayı bir taamın ekli iştihasının fıkdanına senet ittihaz eylemek hüküm ve kuvvetindedir.»

Fakat şunu beyan etmez ki, meselâ, ihtiyacı bahane ederek bir kaç yüz altın veyahut bir mücevherli saat veyahut hem saat hem altın kapmak için «gene meselâ» Hidiviyeti hilâfetle bir haysiyette göstermeye çalışmak gibi hareketler acaba kendi nazarında hüküm ve kuvvetçe hangi fiile müşabih addolunabilir?

«Nedret mucibi kıymet ise bizde sebata paha bulunmaz.»

Bak, bunu dünyada hiç kimse inkâr edemez. Delil ister misiniz? İşte Hakayık. Kendisi Muhbir oldu, Ayinei Vatan oldu, Terakki oldu, bilmem ne oldu, vatanın dostlarına değil akıllı düşmanlarına bile çatamadı; nihayet

fiilinin aksi bir isim ve etvarında her dakika geçtikçe hali hazırı sabıkını tekzip eder bir meslek ittihaz eyledi. Muharriri memur oldu, tardedildi. Muteriz göründü, muterizler tarafından yüz bulamadı. Nihayet ikisi de, yuvarlana yuvarlana kapağı bulan tencereler gibi, hallerine münasip birer efendi peydah ettiler. Tayyarât devam etmekle meşrut olmak üzere hizmetkârlıklarında devam edip duruyorlar. Ama gazeteyi kimse okumuyormuş, okuyan olursa «Keşke Avrupada çıksa idi, bâri tathiri bedene müteallik bir işe olsun yarardı» sözünden başka bir şey demiyormuş. Oraları kim düşünür? Memlekette sebata paha bulunmuyor, yani tuttuğu meslekte sebatın Hakayık'a verdiği pahayı Hakayık hiç bir şeyde bulamıyor. Bu kadar bir muvaffakıyet bir insanın veya bir gazetenin namus ve haysiyetini ilân etmeye kâfi değil midir?

Hiç şüphe yok ki kâfidir. Bahusus ki hikemiyât sahibi Kostantin bu itikatta buluna Nukile an Nikola kaidesi hatırdan çıkarılmasın.

Gene der ki

«Dalkavukluğunu belli etmemek ister isen başkasını dalkavuklukla takbihte bulun.»

İtimat buyurabilirsiniz, herif bir kaç yıldanberi nefsinde hâsıl ettiği yüz bin tecrübelerle söylüyor. Bakınız meselâ «Dayısı dümende bulunduğu vakit İbret'e **dalkavuk**, Basiret'e **kâselis** demiş idi. Onunla dalkavukluğunu setretti». dedikse başka manaya haml buyurmayınız. - meselâ, idarei sabıka zamanında o idareyi her kim beğenmezse «erazil» tabiriyle ilân eden bir gazetenin ve muharririnin yalnız dalkavuk değil adeta «en şamil manasile» edepsiz olduğunu dünyada hiç kimse ve belki dayısı, amcası, babası, anası bile inkâr edemezdi.

Lâkin ne çare halkta bazı garip tecrübeler peydah olmuş. Meselâ, İpşir Paşa sadrazam iken yanına bir uyuz tazı getirmişler, meclisine her kim girerse «Bu nedir? »

diye sual edermiş. Nihayet kapısındaki çavuş bir gün odasına girmiş, derhal gene o suale mazhar olmuş. «Efendimiz gibi bir aslanın yanında bulunan her ne olursa olsun, adına ne derseniz olur» demiş, cellât elinden yakasını bununla kurtarmış. Herkes bu mütaleayı düşünüyordu da «Hakayık bence şu veya bu sıfatı haizdir, fakat ona resmî bir isim tahsis etmek sahiplerine düşer» der, sükût ederdi.

İşte o muteber ve muhterem gazetenin dalkavukluğu belli etmemek için başkasına, yani dalkavuk olmayanlara o sıfatı isnat etmek kâfi olduğuna dair beyan ettiği söz bu tecrübeden neşet etmiş bir mütaleadır.

«Terakki lâfzının ne kadar çok manayı iştimal ettiğini nemimekârlığın dahi vesaiti terakkiden olması gösterir.»

Aferin Hakayık! Meğer sen sahihan tecrübesiz lâkırdı söylemez imişsin! Dikkatsiz iş görmez imişsin! Nemimekârlığın vesaiti terakkiden olduğunu iptida keşfedip ve bu keşif üzerine İbret muharrirlerinin Hürriyet muharrirlerinden bulunduğunu hafiye memuru suretinde fakat gayet alenî bir tarzda ihtar ile tafrafüruş olan sen idin, ve belki vasıtai ilânın dahi muharrirlerinden şu hikemiolanlar eshabı terakki indinde ne kadar memduh olmuş yâtın sahibi olan Kostantin idi.

Avrupanın bazı yerlerinde fıskın aleniyetine sebeb olanlar esbabu terakki indinde ne kadar memduh olmuş ise Türkistanda Hakayık vasıtasiyle politika casusluğunu aleniyete çıkaran muharrir dahi o kadar namdâr olmaya lâyıktır.

«Şimdi herkes bilmez amma bir zaman ettikleri»
«Söylenir tarihlerde eski papalar gibi»

Gene der ki

«Büyük adamların kalplerinde hangi sırları vardır ki hareketleri onu ehli dikkate göstermesin» ve «Şeytanat nümayişi şeytanatın gördüğü işlerin aksini intaç ettirir.»

Acaba sahibi hikemiyât olan Konstantin bu tetkikatı nereden öğrenmiş? Sırrını söyler büyük adamlardan mıdır? Veyahut büyük adamların mesturatını görür ehli dikkatten midir? Yahut şeytan mıdır? Ya ki bir iş zanniyle şeytanlığa özenecek kadar bi iz'an mıdır? Hasılı şu meselede nefsinde tecrübe gösterecek bir delil göremiyoruz. Ya şu «intaç ettirir» tabirinde meşhut olan ve hiç lüzumu görülmeyen faili zaidin ne lüzumu olsa gerek?

Gene der ki:

«Emeli ahzı sâr dünyanın umuru müşkülül'ızmarlarındandır.»

Bilmeyiz ama, muharrir bey meme çıkarmış ve bundan dolayı her neden ise mucibi şikâyet gördüğü bir fiili tevile mecbur olmuş olmak gerek...

Gene der ki:

«Düşmanın derecei kuvveti tedabirin kuvvetsizliğiyle sencidei mizanı kıyas olabilir.»

Bu kadar anlaşılmaz, bu kadar münasebetsiz lâkırdı söylenmez zannolunmasın. Geçende bir yere gitmiş idim. İki tuhaf sarhoş gördüm. Biri zurefadan geçinir, kendini pek büyük zanneder, hattâ İranda bulunmuş olsa bir hanlık olsun kazanabileceğini söyler durur uzun bıyıklı, orta boylu bir adam idi. Eliyle ayağıyle belki kuyruğuyle kulağıyle terennüm ederek şu bir kaç mısraı okurdu:

«Çeşmi caduna olur mazharı kahrı ebedî
«Karakuş çahı mezarında mı bulsun rasadı
«Nist ceza anti Hasonist beavneş mededi
«Leyse mısrî ene ya haci fekad kef yedi
«Kedimi gaflet ile farei idbar yedi
«Buna yandı yüreğim ah kedi, vah kedi»

Öteki pancar yüzlü, şaşı gözlü, yılan başlı, akrep kaşlı, kırsakal gayet mallı, arasıra mütemarız, kolera gibi umuma ârız, boynu eğri, yalnız «yoğurt ak Allah hak» dediği doğru bir heykeli garip idi. Daima da şu aşağıdaki koşma yollu sözlerle gözünü ağzını eğerek mahzun mahzun veya hazin hazin teganni eder dururdu.

«Mevlâ kad cerâ
Alma benden para
Ene minelfukara
Etraka kera
Enenneamet
Filmülkü macerâ
Açma yüreğime yara
Vallahi muhtasara
Etraka kera
Fil'karâ»

Şimdi vezinde, kafiyede, fasahatte, manada şu iki nazım ile Hakayık'ın balâda irat olunan maddei hikemiyesi beyninde bir fark var mıdır?

Ama birisi Hakayık'ın maddei hikemiyesinden sadrı sabık übühetlû devletlû Mahmut Nedim Paşa hazretlerine karşı her türlü ahkâmı kanuniye ve tedabiri idarenin kuvvetsizliğini iyma eder yollu bir mana çıkarmak veyahut sarhoşların şu iki manzumesini Çin imparatoruna veya pir evinde postnişin olan babaya tariz addetmek ister imiş. Bu türlü tevilâta bihakkın manadır denilemez.

Gene der ki:

«Büyük balıkların küçükleri beletmesi ve küçük balıkların fırsat buldukça büyük balıkları ısırması cihetinde gene insan ile alık beyninde müşabehet ulunabilir..»

Yatacağı şeyde büyüğe küçüğe bakmamak hususunda ise bir takım eğri büğrü gazete muharrirleri biliriz ki yılandan hiç farkı yoktur.

Gene der ki:

«Müstaklebi bilmediğimiz gibi maziyi dahi külliyen nisyan edebilsek ne kadar rahat edeblir idik.»

Kimbilir ne kadar rahat ederdiniz? Şu kadar var ki

vaktiyle bir delikanlı varmış, sevabıkından unutmak istediği ahvali istikbalde bir suretle tamir gareziyle ziri bârında kaldığı her mahcubiyet için odasının duvarına bir çivi kakarmış. Ba'de badün çivileri çıkarmıya başlamış. Bir gün ahbabından biri bu halin sebebini sormuş. O da şöyledir böyledir diye tarif eylemiş. Sual eden adam «Vakıâ çiviler çıkıyor, fakat deliklerinin yeri duruyor» demiş... Bir meşhur hikâyedir de onun için naklettik.

Gene der ki:

«Âciz denileceğine hakkında edepsiz dedirtmek pek çok ehli kalemin mesleki muhtarıdır.»

Şinasi'ye Allah rahmet eylesin, ne güzel şiir söylerdi. Gûya ki hikemiyât sahibi Kostantin kim ise onu gözünün önüne almış ve ağzından şu yukarıda gösterdiğimiz maddeyi işitmiş te

«Nasıl etmem bu kavline iman
Sen dururken nümune-ü bürhan»

beytini ol suretle söylemiş!

Ama bir muteriz çıkar da «Şinasi merhum bu beyti hangi hayvan- kendi tabirince kuyruğu dikerse insan suretine girer davasında bulunan bir tenasühîye karşı söylemiş idi, bu dava ise başkadır» demek isterse biz de ona mukabil deriz ki «Böyle insan iken mantıksızlıkta papağan derecesine tenezzül etmiş bir mutasallıfın hayvan iken insan suretine girmiş bir mütefelsiften ne farkı olabilir?»

Gene der ki:

«Doğrudan doğruya ifadei meram eder iken erbabı maarifin mazharı istiskali olan bazı hodpesendânın maskaralıkta muvaffakiyetine nazaran ehli kalem sıfatını terkedip zuhuri koluna yazılsalar daha muvaffak olacaklarına istidlâl olunur.»

İşte hikemiyât sahibinin beyan ettiği şeyleri daima

tecaribi nefsiyesinden istintaç eylediğine bir delili bedihî daha geldi. Çünkü doğrudan doğruya ifadei meram ederken erbabı maarifin mazharı istiskali olur dünyada kimse yoktur, meğer ki hikemiyât sahibi Kostantin gibi etrafına lâkırdı yerine ağız salyası ve yazı yerine yüz karası serpeler ola.

Yalnız şurasına taaccüp ederiz ki bu zat Diyojen'de gördüğü bir makaleden kendince orta oyununa girmek gazete başında bulunmaktan daha hayırlı olacağını yeni keşfolunmuş bir hikmet suretinde âleme neşredecek kadar itminanı tam ile idrak etmiş olduğu halde acaba niçin elindeki kâğıdı bükerek ve önündeki hokkaları ötesine berisine raptederek o cimcime karpuzu kadar boş ve lâstik uçurtmalar kadar hâli olan başcağızına bir çangıldaklı külâh yapmıyor, ve bu hal ile meydana çıkmıyor da daima çehrei namusuna Hakayık'ı perde ediyor ve içinde istediği kadar maskaralıklar, biedeplikler ediyor?

Zannımıza kalırsa bu Kostantin veyahut Hikemiyâtı Kostantiniye sahibi kâh Alî Paşa mezarına, kâh asker kucağına, kâh Hakayık matbaasına sığınarak porsuk gibi lotmaı tahkire, uğradıkça safasından ağzı kulaklarına varan ve un çuvalı gibi dövüldükçe tozıyarak etrafını taciz etmek şanından olan zatı muhterem ise girdiği hizmetlerin hangisinden olursa olsun o kadar da istifadeye muhtaç olmadığını biliriz. Ve hakkında Darphanesi işler... geliri var» desek pek te inanılacağına itimadımız yoktur. Kendini her işten müstağni etmek için bir gizli sanat bulmuş olmalı. O halde zuhuri peşekârlığına ne ihtiyacı kalır?

Hal böyle iken gene der ki:

«Müdahene ve müdârâdâki kemalimizi Cenabı Hak esbabı terakkiyatımızı tedarik yolunda ihsan etse âlemi medeniyet bize nazar endazı tahassür olur.»

Entakallah!!! İydiniz sait olsun. emsaliniz nabedit ol-

sun, zatınız herzeperdazlıkta ferit olsun dünyada ne kadar ahmak varsa batıl batıl davalarını isbatta kimseyi üzmeye meydan bulmamak için sizin kadar anît olsun!...

Müdahene ve müdârâdaki kemaliniz acaba ne derecelerdedir ki memleketin esbabı terakkisini o nisbette bir himmete müftekir gösteriyorsunuz?

Bir iki manasız beyit söylemek ve bir iki imlâsız dua yazmakla kendinizi marifette İbni Kemal zannettiğiniz gibi dalkavuklukta Nedim mi zannettiniz ki yalnız kalbinizce memduh olan bu mesleki tezellülde olan bıdaanız lisanınızda bu kadar mahmut oluyor?

Ya hele «nazarendazı tahassür» tabirini o keman kaşlarınızın, o çapaklardan perü bâl peydah etmiş tatar oku kirpiklerinizin, ayinei endamınız in'ikâs eden şekline nazarla mı ihtira buyurdunuz?

Ey müdahini hodbin... meslek riyasetince haydutlukta Lefter, hamiyeti cahiliyede tulumbacılar... Çivizade imamı ...yalanı doğru göstermeye çalışmakta müteveffa Süleymaniye hatibi... casuslukta, dolandırıcılıkta mahut Sait Beyden ziyade temayüz kabil mi olur? Size müdahene ve müdârâda kemal, pederden mevrus bir hasia mı dır ki onlar tarafından mesleklerinde gösterdikleri gayrete bir gazete muharririnin tuttuğu tariki taaddipesendânede nakit sarfettirerek ve yedlerinde beyhude yere vakit sarfederek gösterdiği sebat muadil olabilsin.

Maamafih farzdelim ki seyyiatta Hakayık muharririnin sebatı ve hususiyle sebata fırsat bulması balâda tadat ettiğimiz rüesayı şakavetin haline müreccah imiş... biz ki osmanlılarız hayduttan fenni harp okumak istemedizğimiz gibi, erazilden sebat öğrenmeye dahi kat'an ihtiyacımız yoktur.

İbret, No. 33, 17 Teşrinievvel 1872.

XXI

İDARECE MUHTAÇ OLDUĞUMUZ TADİLÂT

Biraz zamandanberi afakı havadisten zuhûr eden tebeddülât arasında efkârı umumiye uzaktan uzağa memleketimiz için bir devri necat ve saadet hazırlanıp gelmekte olduğunu tasviri ve belki tasavvuru kabil olmıyacak bir şevki derun ile müşahede ediyor.

Mebadii emel her millete ve hususiyle bir kaç yüz senedenberi sevabıkının iclâl ve azametine meftunu hayret ve ahalinin iğtişaş ve felâketinden dolayı giryebârı hasret olan Osmanlılara göre inanrübayı (?) ihtiyar olacak derecelerde vicdanî bir helecan hâsıl etmek tabiî olmakla zuhuratı ahîrdenberi (1) mülkün her tarafında bin türlü fikir ve heves, bin türlü meyil ve temenna görülmektedir.

Kârı âkıl böyle vecdi hal zamanları içinde parlak parlak hayalât ve şedit şedit temayülâta meftun ve müncezip olmadan, kabil olduğu derecelerde temkin ve dikkatle ihtiyacatı hakikiyeyi zevaitten ve tatbikatı mümkineyi muhalâttan tefrika çalışmak ve istikbal için irat olunacak makasidi bu haddi maruftan harice çıkarmamaktır.

Biz de mülâhazatı meşruhaya mebni vicdanımızı bir galeyanı tam ile melûfu ihtizaz etmekte olan bir çok eşvak ve temenniyatı yalnız vicdanımıza hasrederek kemali sabır ve sükûnetle idarece muhtaç olduğumuz tadilâtı taharri eyledik. Şimdi burada hülâsasını tadat edeceğiz, ilerde cümlesini birer birer tafsil ederiz.

---

(1) Tebeddülât dediği, Mahmut Nedim Paşadan sonra Mithat Paşanın idareye gelmesidir, ki makalenin neşrinden iki gün sonra o da azledilmiş, yerine Mehmet Rüştü Paşa sadrazam olmuştur.

Tekrar ihtiyacından müstağnidir ki dünyada vücudu hükûmetin illeti asliyesi icrayı adalettir. Bu maksada ise ancak kanunun hakka muvafakati ve tatbikine memur olan mahakimin intizamı kâfi olur.

Elde mevcut olan ahkâmı fıkhiye âlemde mevcut olan kavaidi teşriin kâffesine hakkaniyet ve inzibat ve ittirat ve şümul hususlarında galip olmakla beraber mesalihi ammece mer'iyeti yalnız münakehat cihetine ve ukubattan veraset intaç eden katil ve diyet mürafaatıyle muamelâttan Mecelle'de neşrolunan bazı mesaile inhisar etmiştir. Daima düstur'un hükmiyle baş kesiliyor; Düstur'un hükmiyle ayaklara zincir vazolunuyor; Düstur'un hükmiyle adam nefyolunuyor; Düstur'un hükmiyle bir kaç muamelât cereyan ediyor. Vakıâ bu türlü harekâtın bir zamanlar hükmü Düstur'a dahi müracaat olunmaksızın icra olunduğunu gördük ve şimdiki idare altında o yolda olan mesaibin tekerrür etmeyeceğine haylı emniyetimiz vardır. Maamafih asıl şayanı dikkat şurasıdır ki Düsturvelev ki hükûmetin küllî ve cüzî kâffei harekâtına miyar edilmiş olsun - usul ve şumul ve hakkaniyet ve medeniyetçe bir mülkün istidadı zaman nisbetinde terakki ve saadetine ne kâfi olabilir ve ne de meydan bırakır.

Binaenaleyh hükûmet için her şeyden evvel ihtiyacı adalete çalışmak lâzım olduğu gibi bizde dahi icrayı adalet için her şeyden evvel teşride görülen nekayisin ıslahına çalışmak elzemdir.

Fakat bu nakayis tamamiyle ikmal olunmuş farzolunduğu halde dahi mademki tatbika memur olan mahkemeler şimdiki bulunduğu haldedir, mülkümüzde adalet arzu olunduğu yolda cereyan edemez. Çünkü kalemden yetişmiş veyahut çiftçilikten gelmiş bir adamın, usul ve furuiyle müdevven bir fenne tatbikan yapılmış bir kanunun her hükmünü teşri ve tatbik ve belki istifhama muktedir olabilmesi bütün bütüne ihtimalin haricindedir.

Binaenaleyh kanunca yapılabilecek ne kadar tadilât varsa mülke müfit olması mahkemelerin ihtiyacatı hazıraya muvafık bir hale getirilmesine tevakkuf eder.

Bir devletin hemen icrayı adalet derecesinde mühim denilebilecek makasidinden birisi de ikbali istikbali teminidir. Her hükûmet, ki ahlâfını muasırlarına faik etmeyi kendince bir büyük maksat addeylemez ve maarifin idaresine meselâ zabıtasının nihayet sekizde biri kadar para sarfederse kapısında iki hırvat bekletmek için iktiza eden parayı oğlunun mektep masrafından çıkarmak isteyen pederler gibi vezaifi terbiyet ve medeniyette bir büyük noksan ihtiyar etmiş olur.

Bizce en ziyade ehemmiyet verilen bu halimize nazaran haddi zatında dahi en ziyade ehemmiyet verilmeye şayan olan şubei idare maliye cihetidir. Onda görülen fenalıkların menşei ise itikadı âcizanemizce birinci derecede hazinei devlet her sene ağaç gibi büyür bir altın madeni hükmünde tutularak «Bu seneki irat kâfi olmamakla ne lâzımgelir, bir parça terhin eder borç alırız, gene görülür. Tek Zeyit arzusundan, Amir mükâfatından Bekir maişetinden mahrum olmasın; hiç bir iş, hiç bir teşebbüs, hiç bir sefahet geri kalmasın» yollu nihayet derecede lâkaydâne bir mesleki sakime girilmiş olmasıdır.

İkinci derecede, fününu siyasiye iktizasınca bir hükûmet şahsiyetten bütün bütüne müstesna ve binaenaleyh muntazaman gelir irada malik olabilmek istidadından berî olarak her vekâletin şeraiti zaruriyesinden olduğu veçhile müekkillerine ettiği veya edeceği masrafı gösterip bedelini almak lâzımgelirken bizde her şeyden evvel gûya

tabiî ve bihakkın zevali nakabil bir temettü imiş gibi varidat düşünülerek masrafın ona tatbikiyle uğraşılmasıdır.

Üçüncü derecede halka bâr olan bir teklif devam ettikçe sene besene serveti umumiye azalmak ve binaenaleyh o teklifin getirdiği irat dahi tenakus etmek zaruriyâttan olduğu ve hatta bazı kere o türlü vergi veya resimler tahfif olundukça mahsulü ziyadeleştiği fennen sabit olmuş ve gerek Avrupaca ve gerek buraca bin tecrübe ile teyit olunmuş hakayikten iken - meselâ bir vakit olduğu görüldüğü gibi Osmanlı mülkünde çıkan ve tüccar beyninde iki kuruştan yüz kuruşa kadar satılan tütünlerin alesseviye kıyyesine sekiz kuruş resmi inhisar vaz'ına böyle bir teklifin menfaat ve kabiliyeti icrasınca hiç bir mani düşünülmeksizin -sellemehüsselâm mübaderet olunduğu halde mazarratı bedihiyâtı evveliye derecesinde ve ve tadadı kabil olamıyacak kadar kesrette olan dahilî gümrüklerin «Hazinei celilece bu senelik şu kadar kese bu kadar kuruş zararı olur» yolunda mütaleat ile ilgasına cesaret olunamamak gibi parayı sarfederken daima zevaidi ilerki senelerde tasavvur olunan varidatın örtebileceğine ümitvâr olmak ve hal böyle iken iradı hâsıl ederken ondan ileriki senelere terettüp edebilecek noksanı veya terkinden istikbale ait olabilecek fevaidi kat'iyn gözönüne almamak mesleğinden hiç bir vakit inhiraf olunmamasıdır.

Maliyenin ıslahı matlûp ise bu üç esası fasidin beeyyihal ortadan kaldırılması ve bir de istikraz karşılıklarımıza bir müessir çare düşünülmesi lâzım gelir.

İdarece zerre kadar ihmal kabul etmeyen maddelerden biri de - vatanın temini hayatına kâfil olan - umuru askeriyedir. Askerliğin nazariyat ve techizat hususlarında ise Nizam askerlerinin bidayetindenberi büyük terakki-

lere muvaffak olduğumuz halde Avrupa orduları kadar muntazam bir fırka tertibine muktedir olamadığımızı eshabı vukufun cümlesi teslim ediyor. Bu noksanın mümkün olduğu kadar sürat ve gayretle izalesine çalışmak ve bir de memaliki Osmaniyece askerlik yalnız Türklere inhisar etmiş, düveli mütemeddine ise umum efradının silâh tutmaya muktedir olanlarını hıfzı vatan vazifesiyle mükellef etmekle bu hale nazaran bizce dahi talimin tamimine ve mülkün her cihetinde bulunan asakiri Osmaniyenin idarei umumiyesini bir merkezde birleştirmeye bir çare tedarik etmek (1) akdemi vezaif görünür.

Devletlerce hıfzı hukuk ve ikaı nüfuz için can ve mal fedakârlığı ihtiyacından vâreste bir kuvvet daha vardır ki o da muamelâtı hariciyedir.

Bir devletin muamelâtı hariciyesine meslek tayin etmek, zuhurâtı âlem ve dirayeti beşere bir had vaz'ına çalışmaya benzer. Şimdiki halde ise inanı idarenin mevdu olduğu eller emniyeti umumiyeye mazhar olmakla mevaddı hariciyenin külliyâtı hemen en mahir devletler kadar dilhâha mutabık bir yolda gideceğine ve istifade için bir fırsat veyahut gaflet ve mümaşat ile bir hak zayi edilmeyeceğine itimadımız vardır (2). Hariciye nezaretinden şimdi yalnız ecanip ellerinde bulunan imtiyaznameler belâsının def'i için iktiza eden tedabiri ittihaz ile beraber bu teşebbüsün muvaffakıyetini temin için mahkemeleri-

---

(1) Bu fikir, Kemalin, Mısır ve Tunus askerî idarelerinin İstanbula bağlanması hakkında evvelki makalelerinde zikrettiği fikrin bir daha tekrarıdır.

(2) Mahmut Nedim Paşa sadrazamlığında Rus sefirine karşı gösterilen mümaşat ile gene o zamanki gafletlere işaret ediyor.

mizin tesrii ıslahı hakkında imali nüfuz olunmasını bekleriz.

İdarei dahiliyemizde ise vilâyet teşkilâtı bir hayli fevait ve ıslahata vücut veya istidat vermiş ise de evvélâ nizamname bazı elviye ve hele bir çok kazalarca tatbiki fevkalgaye müşkül ve belki bir dereceye kadar imkânsız görünüyor. Saniyen gerek Alî Paşa idaresinin evahirinde ve gerek sadareti sabıka zamanında tenkihat namiyle (1) ittihaz olunan tahribat mülkî nizamnamenin gerek inzibatı idare ve gerek terakkiyatı mülkiyece hemen ne kadar fevaidi varsa cümlesini icradan iskat etmiştir denilebilir. Bir derecede ki meselâ hiç bir yerin zaptiyesi bile vezaifi zabıtanın ifasına kâfi değildir. Bununla beraber zaptiyeler de topu topu seksen kuruş maaş ile geçindikleri için ekseri yerlerde hizmetlerinden tardolunmayı intlerinde azamı mükâfat addederler. Bunun gibi valilerle payıtahta karip olan mutasarrıflardan başka hemen hiç bir memurun maaşı idaresine ve hele nasıpta azimet ve azilde avdet için iktiza eden yol masrafına kâfi değildir. Devairi belediye tahsisatı bütün bütün ebniyei emîriye tamiratiyle hükûmet ve hapishanelerin masarifi müteferrikasına gidiyor. Hemen hiç bir yerde bir iki senedenberi iki arşın bir kaldırım yapıldığı yoktur. Teşkilâtın cihatı sairesi dahi tamamiyle böyledir.

Binaenaleyh vilâyâtın teşkilâtça olan mahsulü tecaribi her taraftan istidrak edilerek ona göre nizamname badettadil mevkii icraya konulursa memleket için sahihan

---

(1) Tenkihat, gerek Âlî Paşa sadareti sonlarında paraca olan sıkıntı yüzünden, gerek Mahmut Nedim Paşa zamanında paraca sıkıntı ve bir de bazı kimselere yer açmak için maaşlardan kesmek, bazı dairelerde memurları eksiltmek ve bazı daireleri de lâğvetmek gibi şekiller de yapılmıştır.

bir vasıtai necat peydah edilmiş olacağında ve bu yolda ne kadar fedakârlık ihtiyar olunsa bir sene ve belki altı ay içinde hâsıl edeceği fevait bir bereketli toprağa atılacak tohum ile ondan zuhur edecek nisbetinde bulunacağında hiç şüphe buyurulmasın.

Ticaret nezaretimiz sermayesinin müsaadesizliğinden midir nedir asıl maksadına müteallik olarak şimdiye kadar hemen hiç bir eser göstermemiş ve mesaisi yalnız maiyyetinde bulunan bir kaç mahkemenin mesalihine münhasır olduğu için bayağı Adliye nezaretinin bir şubesi hükmünde kalmıştır denilebilir.

Mülkümüzde ise İstanbulca hazinei celilenin daima Galata Bangerleri ile muamele halinde bulunması cihetiyle serveti mevcudenin en küllî parçası sarraflığa inhisar eylediğinden mevcut olan ticaret şehrin büyüklüğüne nisbet keenlemyekûn hükmünde ve mevcudun dahi belki yüzde doksan dokuzu ecnebiler elinde olduğu gibi taşralarca dahilde turuku muvaredenin fıkdanı cihetiyle adeta madum denilecek bir dereceye inmiş ve yalnız sahilde bir kaç memleket bir kaç yüz ecnebi tacirine bir definei istifade olmuştur.

Halbuki dünyada mevcud olan üç membaı servet içinde ticaret en ziyade isarı menfaat istidadında bulunduğundan serveti milliyemiz o yolların açılmasına bir iftikar şedit arzedip duruyor.

Umuru nafıamız bir iki demiryoluyla bir kaç şoseye münhasırdır. Tahsisatının dahi bundan ilerisine müsaadesi yoktur. Halbuki memlekette ziraat, ticaret ilerler ise nafıanın tedbir ve teşebbüsüyle ilerliyecek.

Bu hallere nazaran umuru nafıa evliyayı umur hazeratının bir sureti mahsusa ve fevkalâdede himmet ve itinasına şayan görünür.

Umuru zabıtamız taşralarda pek muhtel olmuş ve İstanbulda dahi bir mütemeddin devlete yakışacak kadar intizam bulamamıştır. Hâlâ zaptiye idaresinde mahkeme bulunuyor.

Binaenaleyh bu cihet dahi devletçe bir hayli uğraşmaya ihtiyaç gösterir.

Tafsilâtı meşruhadan anlaşılır ki idarece aranılan ıslahatı sahihayı şöyle bir himmetle bir kaç gün içinde vücuda getirivermek sahhar veya sahibi keramet olmaya tevakkuf eder. Fakat mülkün ve halkın haiz olduğu kabiliyâtı mütenevvia da isbat eyler ki otuz beş yıl tanzimat ve ıslahat velveleleri ayyuka çıkıp dururken gözönünde olan âsâra hasretmek dahi bizim «merhum» lara mahsus olan garaiptendir.

Saltanat ve milletin emniyetine mazhar olan idarei cedidenin harekâtı memul ederiz ki geçmiş zamanlarımızın acısını unutturur.

Islahatı matlûbenin en mühim ve en müşkül olan cihetı tasavvur ve tertip olunan şeyleri fiile çıkarmak için memur yetiştirmektir. Biz de mesaili meşruha hakkında olan mülâhazatı tafsiliyemize onunla iptida edeceğiz (2).

İbret, No: 33, 17 Teşrinievvel 1872

---

(2) Kemal bundan sonra sıra ile *Memur* (No. 34), *Askerlik* (No. 35), *Rütbeler* (No. 39), *Vilâyat* (No. 47), *Islahatı dahiliye* (No. 48), *Sanat ve Ticaretimiz* (No. 57), *Ziraatımız* (No. 61), makalelerinde bu bahisleri ayrıca tafsil ederek yazmıştır.

XXII

SEBEBİ KAHTI RİCAL

«Şark meselesi» unvanlı neşreylediğimiz makalelerde (1) beyan olunduğu üzere, devleti aliye 1255 (1839) senesine gelinceye kadar dahilen ve haricen bir takım emvacı gavail ve müşkilâtm sadematı mütakibülvürudu arasında çalkanır sefine gibi bir girdabı hatar ve tehlike içinde kalmış idi.

O zaman hariciye nazırı bulunan merhum Reşit Paşa hakikaten - keramet - denilebilecek hasafet ve fetanete malik ve tedabir ve tasavvuratının ibrazı âsârına, icrayı fiiliyâtına kadir bir zat idi ki o asrın ilcaât ve ihtiyacatı fevkalâdesi zerine ittihaz eyledikleri mesleki hakimâne ve icraâtı musibâneye nazaran şanında devleti Osmanıyenin fatihi medinei medeniyeti denilse lâyıktır.

Merhumu müşarünileyh devletin ahvalini, haricî ve dahilî bir takım gavailini pişi nazarı im'ana alıp akibetin vehametini tamamiyle keşfeylemeleri cihetle mücerret temini istikbal ve istihsali saadeti hal için her ferdin canından ve malından emin olmadığı bir zamanı biamânda mevaddı esasiyesi **«emniyeti can ve mahfuziyeti ırz ve namus ve mal ve tayini vergi ve bedel ve asakiri muktezıyenin sureti celp ve müddeti istihdamı»** kaziyelerinden ibaret olarak Tanzimatı hayriyeyi tesis edip onu mutazammm ve mütekeffil olan Gülhane Hattı Hümayununu Gülhane meydanında bir kürsii mürtefi üzerinde bir cemmigafir karşısında biperva ve bi muhaba kıraat eylediler.

İşbu hattı hümayunu mevhibetmakrunu öyle bir zamanda kıraat eylediler ki her bir fıkrai âdilâne ve meza-

(1) Üç makaleden mürekkep olan bu yazı *İbret*'in 24, 28 ve 31 ci nushalarındadır.

limşikestânesi iradei keyfiye ve zulmiyeden istifadeye alışmış ve ağızlarından çıkan sözleri birer kanunu lâyetegayyer hükmüne koymuş olan bir takım müteneffizânın gözlerine diken sokmak değil can evlerinde ot yakmak kadar müessir olup icrayı ağrazlarının sektedâr olmaması zımnında bermutat tasnii fesat etmeleri dahi pek te memul olunmaz değil idi.

Öyle bir zamanda kıraat eylediler ki devleti aliye Avrupanın nazarında tekâlifi nizamat ve kavaninden azâdeser bir derebeyi menzilesinde görülüp eğerçi ehemmiyet mevkiiye ve menafii nisbiye misillû bazı esbabı mühimme olmamış olsa idi mukaseme vahimesi hemen kuvveden fiile çıkacak raddeye gelmiş iken işbu «hattı hümayunu adilmeşhun» un muktezayı münifince Tanzimatı hayriyenin tesisi o vaktin hükmünce devleti düveli mütemeddinenin mümtazı sırasına geçirdi.

İşte böyle dahilî ve haricî bir takım müşkilât ve sademat ara yerinde müşarünileyh Reşit Paşa imkân ve zamanın müsait olduğu derecede ıslahı ahval ve def'i gavaile muvaffak olmuş ise de bir çarkı, merkezi müstakim ve kavîmde tedvir etmek mutlaka alâtın kemali intizamına vabeste olduğu misillû devletçe berveçhi marzî iş görebilmek için dahi en evvel müstait ve umuru mufavvazayı hüsnü ifaya muktedir memurlar yetiştirmek levazımı hikmeti hükûmetten bulunmakla o zaman içinde tez elden Alî Paşa, Fuat Paşa, Şinasi Efendi merhum gibi bir takım zevatı yetiştirdi.

Doğrusu müşarünileyha Alî ve Fuat Paşaların istidat ve malûmatları ne kadar memduh ise ağrazı nefsaniyelerinin bunlara galebesi o kadar makduttur.

Böyle garazkârları ne için intihap edip yetiştirmiş diyerek Reşit Paşaya itiraz olunamaz.

Zira öyle bir zamanı buhranda denize düşen yılana

sarılır hükmünce insan birinde fartı istidat görünce onu ileriye çekmesi umuru zaruriyedendir.

Betahsis ahvali kalbiyeden olan garez marazmı öyle karışık bir vakitte çar çabuk keşfedememekte Reşit Paşa mazurdur.

Lâkin Reşit Paşa esasen tanzim ve tahkimi idareye teşebbüs eylediği vakitten vefatı tarihine gelinceye değin rukaba gailesinden ve bahusus kendisinin yetiştirmiş olduğu Alî ve Fuat Paşaların ağrazı nefsaniyelerinden kurtulamamıştır.

Bununla beraber Reşit Paşa, zamanında vukubulan mesaili mühimmeyi gayet akılâne ve ihtiyatkârane hallederek cümlesinin netayicinden devlete faide hâsıl edemediyse bile zarar olsun terettüp ettirmedi.

Ancak Reşit Paşanın kevkebi ikbali sipihri kemalde şaşaapâş olmaya başladıkta bir yandan zamanın gösterdiği asayişi hali kendisinin vesiylei arâmişi bâli addedip ve bir taraftan rukaba ve huseması ile uğraşmaya başlayıp tarafdârânına atâyâ ve müsaadât ve masalihi devlete ademi itina ve mübalât pek ziyade revaç bulmaya başladı.

Hattâ Alî ve Fuat Paşalar süllemi vezarete ayak bastıktan sonra ağrazı şahsiye o kadar terakki gösterdi ki bunlar birbirlerinden ahzı intikam için bir takım fedakârlıklar ihtiyar ettiklerini ve muhafazai ikballeri için haricen ve dahilen devletin bir çok menafiini göz göre feda eylediklerini velhasıl menfaatı şahsiyelerini menafii devlet ve millete müraccah tuttuklarını dahi hiç bir vakit inkâr edemeyiz.

Şu rekabet ve husumetin netayici muzırrasından olarak burada bir takım ehliyetsiz ve kifayetsiz adamlar memuriyetler kapıp ve müdahin, mürtekip gammazlar yüz bulup naehilâna müsait bir devir icrayı ahkâmı keyfemayeşaya başladı.

Hal şu merkezi müşevveşe dair iken Reşit Paşa mer-

hum gene liyakatli, dirayetli adamlar yetiştirmeye çalışır idi.

Amma ne çare ki Reşit Paşa vefat eyledikten sonra adam yetiştirmemek modası çıkıp nasiyei hallerinde asârı rüşt ve istidat görülen gençlerimizi ileri çekmek nerede kalmış, mücerret bu misillû müsteidâm nevcivanânın mucibi yeis ve füturları olmak üzere bir alay naehillere rütbeler, nişanlar ita olunur idi.

Bayağı okuduğunu anlamaz, yazdığından bir şey anlaşılmaz adamlar memuriyet başına getirilir ve hiç okuyup yazması olmayanlar bile birer hizmeti mutenabiha ile kayrılır idi ki gûya rütbeler, nişanlar ehliyetsizlere mahsus emarei mükâfat ve memuriyetler kârnaşinasâna münhasır imaret imiş.

Hattâ asrının yegânesi Şinasi Efendi merhum fatancti fevkalâde ve malûmatı kâmile eshabından olup Reşit Paşanın hali hayatında mazharı iltifatı olarak o sayede bir mertebeye kadar yetişmiş ise de hayfa ki ondan sonra efendii müşarünileyhin çerağı ikbalinin ziyaküsteri iştihar olacağını düşmeni daniş ve istidat olanlar hissedince bir türlü çekemeyip hatır ve hayale gelmez muamelâtı tahkiriye ile biçarenin genç yaşında hasafet ve malûmatı uğuruna kurban eder gibi sebebi vefatı oldukları unutulur musibetlerden değildir.

Lâkin Fuat Paşa merhum o asrın modasına muhalif olarak adam yetiştirmeklikte bir dereceye kadar Reşit Paşa isrine iktifa eylemiştir ki yetiştirdiklerinden elyevm mevcut bulunan zevatı kiram içinde bir kaçını tadat edebiliriz.

Fuat Paşa vefat eyledikten sonra zimamı idare hasren Alî Paşanın yedi istibdadına geçip adam yetiştirmemek modası o kadar mültezem oldu ki eli kalem tutar, söylediğini bilir, söyleneni anlar ne kadar eshabı istidat

var ise vadii yeis ve hırmana değil mezlakai hevilnâke düşürülmeye çalışılıyordu desek mübalagadır denilemez.

Çünkü hiç bir müsteit görülemezdi ki o devrin sitemdidesi olmasın.

O zamanın hükmünce gençlerimiz için istidat ve malûmat zehri helâhil gibi düşmeni hayat olmuş idi diyebiliriz.

Adam yetiştirmekten ve yetişmiş zevatı istihdam etmekten bu kadar ihtirazın var ise bir sebebi her umuru ruyet ve temşiyete kadir bir zatın uhdei liyakatine meselâ Hariciye nezareti gibi mühim bir mevkiin nezareti ihale olunsa, idaresince dahi bazı fevait görülse kendisinin ehemmiyetinin rüknü azamı, hiç olmazsa bir cüz'ü olsun, gideceğinden ve bu ise bilâhara müstelzemi zevali kemali ikbali olacağından devlet ve milletin istikbalini düşünmeyip ikbalini muhafaza mütaleası olmalıdır. Nitekim Fuat Paşanın vefatında hariciye nezareti celilesini idareye muktedir gûya ne vükelâyı fiham ve ne de sair zevatı kiram içinde ehli ve erbap yok imiş te Hariciye nezaretini dahi sadareti uzma ile beraber Alî Paşa der'uhte eylediler.

Hak rahmet eylesin, daha geçenlerde vefat eden ve yirmi seneden mütecaviz sefaret gibi umuru nazikede istihdam buyurulan Cemil Paşa acaba o vakit yok mu idi?

Bir zamanlar sefirlik ve bir zamanlar dahi Hariciye nezareti müsteşarlığı edip bilfiil isbatı iktidar ve meharet eden ve elyevm Hariciye nazırı bulunan devletlû Şerif Halil Paşa hazretleri acaba o vakit yok mu idi?

Ve bir müddet Hariciye nezareti ve vekâleti hizmeti celilesinde bulunan Ethem Paşa ve Saffet Paşa hazerâtı acaba o vakit yok mu idi?

Acaba Alî Paşa sağlığında bu zatlardan birini hariciye nezaretine getirip te ittihaz edeceği mesleği nezareti mahsusası tahtında tutsa idi fena mı olurdu?

Alî Paşanın fetanet ve politikaca mehareti müsellem

ve alelhusus bunca senelerdir devleti aliyenin dahilî ve haricî nice bin politika mesailiyle uğraştığı cihetle malûmatı daha mükemmel olmasıyle mümkün mertebe faideden hâli olmaz idi.

Diğer sebep icraâtı vakıâca edilen hataların, bilâmucip bunca fedakârlıkların hedefi tîri itiraz olacağı mülâhazası olmalıdır.

Nitekim hamiyet ve hasafeti fıtrıyeleri ulûm ve maarifi âliye ile tezyin eylemiş bazı zevatı kiram ol vakit Hasonist maddesine, Rumeli şimendiferine, Girit, Bulgar meselelerine ve daha bu gibi bir takım mesaili mühimmeye dair ittihaz olunan meslek ve tedabir hakkında bihakkın ihtarat ve itirazâtı halisâneye müsaraat eyledikçe hüsnü telâkkiye mazhar olmadıktan başka bilâkis güce giderdi.

Küçüklerden hayır ve şerre aklı eren biri tarafından böyle bir ihtar veya itiraz vukubulsa biçarenin başı belâlara uğrar idi.

(Bu iki mütaleanın hangisi olur ise olsun atimiz için hakikaten gayet muzir olduğu edna mütalea ile bedahaten malûm olur.)

Vakta ki Alî Paşa dahi irtihali darıbeka edip yerine übühhetlû devletlû Mahmut Nedim Paşa hazretleri sadrazam olurlar.

Badii nazarda bir haylı ıslahata intizar olunarak iptida davranış dahi bu sureti gösterir gibi oldu ise de muahharan işin rengi pek ziyade değişti. Televvün, ademi ıttırat, ademi sebat üssülharekât ittihaz edildi. Cihanda hiç bir kimsenin tekrar müşahedesini istemediği bir idare yolu tutuldu. Böyle idarede ise adam yetiştirmek değil kıyıdan bucaktan güç hal ile yetişmiş ve bir memuriyete geçmiş olanlar bile türlü felâketlere uğratıldı. Bir şey istifade olunamıyan tenkihat cihetiyle bir çok efendiler kalemlerden çıkarıldı. Halbuki memur yetiştirmek için

mükemmel mülkiye mektebimiz olmadığından kalemlerimiz bir nevi mektep hükmünde olmasıyle bu efendiler içinde dirayetli, oldukça malûmatlı bir haylı gençlerimiz dahi var idi. Demek oluyor ki bu vakitte dahi adam yetiştirmek nerede, yetişecek bir haylı müsteitler tenkih edilmiştir.

Übühhetlû devletlû Mitat Paşa hazretlerine mesnedi celili sadaret tevcih olundukta müşarünileyh hazretlerinin adam yetiştirmeye olan himmeti mahsusası Tunada ibraz eylediği emsal ile müsbet olduğundan adam yetiştirmekliğin çaresine bakılacağına cümlenin vicdanları emin olduğu halde fahametlû devletlû Mehmet Rüştü Paşa hazretlerinin makamı celili sadareti uzmaya teşrifleri bu bapta halka bir kat daha emniyet verdi.

Müşarünileyh hazretlerinin her şeyde olan mehareti mükemmele ve hasafeti fevkalâdeleri müsellemâttan olduğu gibi ehilperverliği dahi musaddak bulunmasıyle eshabı istidat ve malûmata müsait bir devir geldi.

Adam yetiştirmek hakkında olan mütaleamızı ileride yazacağız.

İbret, No. 38, 24 Teşrinievvel 1872.

XXIII

EFKÂRI UMUMİYE

Malûm olduğu üzere efradı beşer şu âlem dediğimiz taayyüşgâhı umumîye sıfatı hürriyeti hâmil geldiğinden daima her türlü amâl ve hevesatının icrasına mail bulunur.

Fakat bir fert bu meyelânı tabiîsini tamamiyle fiile getirdiği halde diğer efradın hürriyeti mevhubelerinden istifadelerine mani olmak zarurî bulunmakla ve bununla

beraber alelûmum tabiatı mahlûkat dahi münasip ve hele insan havası fıtrıyesinin cümlesinden ziyade bu seciyei tegallübü aleddevam fiil ve harekette bulundurmaya talip olmakla her ferdi, hürriyeti gayr ile mahdudiyeti bilbedaha sabit olan hakkı hürriyetinin haricine çıkarmamak için cemiyet içinde bir kuvvei galibenin vücudu selâmeti beşerin levazımı zaruriyesinden addolunmuştur.

Dünyada ise temyiz hassasımn akla inhisarı cihetiyle tasdikatı akliyenin nefselemre mutabakatını tayin edecek akıldan başka bir mümeyyiz bulunamadığı gibi kudret ve galebe dahi insana mahsus bulunduğundan iktiza eden kuvvei galibeyi hariçten tedarik muhal ve binaenaleyh gene insan içinde aramakta zaruret derkâr olarak cemiyeti beşerde ise umumun kuvvetinden büyük bir kudret olmadığı fennen ve bedahaten sabit olduğundan dünyada efradın hukuku tabiiye ve ona hadim olmak için tayin olunan hukuku mevzuasını muhafaza etmek umumun kuvvetine mevdu görülmüştür. Yalnız umumun milyonlarla nüfusu muhtevi olan bir kişveri azîmde değil yüz haneli bir köyle bile, bu vazifeyi bizzat icraya muktedir olamamasındandır ki usulü tevkile müracaat etmeye ıstırar gelmiş ve bu usul her hükûmetin senedi meşruiyeti olmuştur.

İşte her kavim içinde bir takım efradın meratibi müteselsile üzere âmir ve muta' halinde bulunması müccerret hıfzı hukuk hizmetine kıyam etmelerinden neşet ederek bu halde ise kudreti umumiyenin idaresi uhtelerine mevdu olan zatlar gene o kudretin kendi aleyhlerinde dahi infazı hükmedebilmesinden ihtirazdan bütün bütün berî olunca her istediklerini yapabilirler ve o halde ise ferdin refde teaddisini men için müracaat olunan kuvveti amme bütün bütün maksadın hilâfına olarak birkaç ferdin umum aleyhine tecavüzüne alet edilmiş olur ki bu seyyienin de-

vamı halinde cemiyetçe hükûmetin zararı, hükûmetsizliğin zararıyle hemen müsavi bulunur. Meselâ Hâkim Biemrullah zamanı gibi dünyada her bir cezayı idam ve hetki ırz ve musaderei emvale sebep olabilen bir cemiyette yaşamak, aralarında daiyei menfaatten başka bir rabıtai müşareket olmayan haydut fırkalarında bulunmaktan pek te hayırlı bir şey değildir.

Mukaddematı meşruhaya nazaran hükûmet her ne surette olursa olsun ve kudreti dünyada her ne türlü kuyuda raptolunursa olunsun mademki kuvvei ammenin her halde istimalinden emindir, bir tegallübü mutlak iktidarına temellükten hiç bir vakit hâli olamaz.

Bununla beraber tevarihi âlemin umumu tetebbü olunsa hiç bir hükûmet görülemez ki elinde olan kuvveti bilâistisna her istediği yere sarfederek bir müddet tegallübü mutlak halinde bulunabilmiş olsun.

Zira umum ne kadar cahil ve ne kadar fasidülahlâk olsa dünyada hiç bir şeyin riayet ve talebinde ittifak edemiyecek, ve riayet ve talebinde ittifak ettiği şeylerden hiç birini taarruzdan hıfzeyliyemiyecek derecelerde zillet haline tenezzül edemediği, nakizini gösterecek her türlü delâil ve marâtın fıkdaniyle, müsbettir. Kahve veya tütün hakkında neşrettiği memnuiyete muhalefet edenlerden on on beş kişiyi fetvasız ve muhakemesiz olarak idama muktedir olan Murat IV. eğer Yeniçeri kışlasından iki kadının geçmesini emretmiş olsaydı veyahut selâmına durmadıkları için beş altı yüz kişiyi diri diri baş aşağı toprağa gömdürüp te süvarilerine çiğnetmekte hiç bir muhalefet görmeyen eski İran Hanlarından biri bayram namazını camide kılmak isteseydi, arzularının nüfuzu değil belki saltanatlarının bekası bile kabil olamazdı.

İşte lisanı siyasette efkârı umumiye şu balâda beyan ettiğimiz mevadı mer'iye ve matlûbe hakkında olan ittifaka tabir olunduğundan ve bu ittifakın ise bütün bütün

intifası hiç bir zamanda ve hiç bir millette görülmediğinden, Hakayık'ın, memleketimizde hiç vücudu olmadığına dair 687 No. nüshasında beyan ettiği iddia bütün bütün lâğvı mutlak ve hele «...halkımızda vücudunu iddia ettikleri efkârdan maksatları filhakika efkârı siyasiye ise içimizde bu iddiada şimdi adam bulunması dahi terbiyei siyasiyemizin ne derecelerde olduğunu mükemmelen ispat edecek mevattan olmak iktiza eder» yollu irat eylediği fikir, efkârı umumiye tabirinin manasını bilmediğine veyahut bilmek istemediğine bir delili bedihidir. Çünkü, efkârı siyaset, bir kavımda umumun esbabı saadet ve terakkisine az çok vukuftan ibaret olarak efkârı umumiye denildiği halde, bu manayı anlamakta, her istediği lâfızdan her istediği manayı çıkarmak meyelânı istisna olunursa, cehilden başka bir sebep görülemez. Ve efkârı siyasiyenin vücudu, terbiyei siyasiyeye mütevakkıf ise de terbiyei siyasiye dahi, gene Hakayık'ın o nüshasında iddia etmek istediği gibi, meselâ her kalem zabiti tabi olduğu nezaretin vezaifini bilmek ve her mülkiye memuruna vilâtı idareye müteallik cüz'iyât ile hasıl olamaz.

Eshabı fen ıstılâhında t a l i m ile t e r b i y e zaten manaca birbirinden ayrılmış iki tabir olarak, her memurun hamil olduğu vazifenin nazariyatına vukufu bütün bütün talim cihetine ait bir meseledir.

Terbiyei siyasiye, halk içinde balâda beyan ettiğimiz efkârı siyasetin husulünü ve hükûmeti onun ilcaatından ayırmamak üzere efkârı umumiyenin icrayı nezaret ve lüzumu halinde ikaı tehdit edebilmesi için iktiza eden ve - vatan ve millet ve hürriyet ve adalet muhabbetlerinden ibaret olan - ahlâkı siyasiyenin vücut ve terakkisini temin için lâzım olan hissiyat ve ilkaatı vicdaniyenin mecmuuna derler.

Bir kavmın terbiyei siyasiyesine içlerinde Metternich gibi bir diplomat veyahut Fould gibi bir maliye nazırı bu-

lunmak veya üç dört bin avukat her biri kendi fırkasının galebesinden başka hemen hiç bir şey düşünmedikleri halde teşri ve kaza meclisine ve neşriyat kalemlerine dolarak efkârı umumiyeye verdikleri heyecanlarla meyli inkilâbı yirmi sene bir hükûmet dayandırmamak derecesine götürmek bir delil değildir.

Terbiyei siyasiyenin hali anlaşılmak istenilirse devleti aliye tarihine bakılsın. Görülür ki aralarında yüz ihtilâl zuhûr etmiş ise doksandan ziyadesi lüzumu hakikî üzerine zuhûr etmiştir. Hiç bir hâdisede zalim addolunanlardan gayrı kimsenin bir kılına dokunulmamıştır, müslim gayrı müslim hiç bir ferd hakkında dükkânını soymak veya kesesini kapmak gibi teaddiler vukubulmamıştır. Hele bu türlü tağyirata sebeb olanların yalnız kudeması değil, sonradan gelerek beeyyi hal o yolda hükûmetin şimşiri kahrından can kurtaramıyacaklarını bin türlü tecrübelerle yakınen bilenleri bile, galeyanı umumî sırasında ellerine geçen kuvvei umumiyeyi yalnız maksadı umuminin husulüne kadar istimal ederek ondan sonra ırzıyle, namusuyle hükûmeti cedidenin pençei tasarrufuna teslim etmiş ve bu hamiyetperverlerden bir çoğu zuhûra getirdikleri hizmetten hemen bir kaç gün sonra kemali sükûnet ve mutavaatla siyaset meydanına gitmişlerdir.

Terbiyeyi siyasiyenin kemaline efrat içinde misal aranılmak istenilirse gene Osmanlı eşrafının teracimi ahvali tetebbü olunsun. İçlerinde Alâeddin Paşa gibi biraderine, milletine, mihirdarına terahhümen vezareti saltanata tercih etmiş fedakârlar; Çelebi Sultan Mehmet gibi kimseye siyaseten mücazat etmediği ve hiç bir ahdını bozmadığı halde devleti aliyeyi Timur taarruzunun tesiratı altından kurtarmış âdiller; Murat II. gibi her türlü müştehiyatı nefsaniyesinin galeyanını zamanında taht ve tacını terketmiş ankameşrepler; Fatih gibi bir kere padişah olduktan sonra genç yaşında sekiz sene kemali sabır ve mutavaatle şedaidi

mahlûiyete tahammül etmiş vazifeşinaslar; Selim gibi canını, cananını, akrabasını, ihvanını milletinin azameti yoluna feda etmiş cihangirler; Zembilli gibi o kadar şedidüşşekime bir padişahın icrayı adalet ettirmek için dizginine sarılmış müteşerriler; Gazi Hayrettin gibi korsanlıktan yetişerek sırf kılıcının kuvvetiyle Trablus ve Tunus ve Cezayiri fethetmiş iken zaten Osmanlı olduğu için vatanının tabiiyetini öyle üç padişahlık yerin metbuiyetine tercih ederek kılaı meftuhanın anahtarlarıyle beraber metbuu meşruunun hizmetine şitap eyler sahibi hamiyetler; uzun İbrahim Paşa gibi bigayri hakkın kendi idamına hükmeden Kara Mustafa Paşayı Viyana'nın fethine ondan başka muktedir bir adam bulunmadığı için son nefeste padişahının hamiyet ve merhametine tavsiye eder hakgûlar görülür.

Ve hele eşraftan ahâda inilirse fedakârların, vatanperverlerin adedi sayılamıyacak bir dereceye gelir.

Bu eşraf ve ahât ise terbiyei siyasiyelerini devairı devletin vazifesini aramak ve vilâyet nizamnamesinin ezberlemek yollu asrımızın ummacıdan korkan beylerine göre dahi pek müşkül bir kâr olmayan umuru sathiye ile değil zahir ve batında mürebbileri olan akaidi diniye ve teamülü siyasiye sayesinde vicdanlarının hâsıl ettiği azamet ve nezahetle vücuda getirmişlerdir.

Şu ifadâttan anlaşılır ki eğer terbiyei siyasiye Hakayık'ın zannı gibi mekâtibi mülkiyenin ve efkârı umumiye dahi terbiyei siyasiyenin vücuduyla kaim olsaydı hukuk mektebi olmayan bir memlekette halk bütün bütün hacer ve şecer kabilinden kalmak lâzımgelirdi.

Bir kere tarihlere müracaat buyurulsun Üç, dört yüz sene hürriyette, vatanperverlikte bir mevkii kemal ihraz ederek milletler padişahı unvanını kazanmış olan Roma'da bu feyze sebep efkârı umumiyeden başka bir kuvvet mi idi? Yahut efkârı umumiye hukuk mekteple-

rinde mi hâsıl olmuş idi? Yüz bin askerle kırk elli sene zarfında iki yüz milyon nüfus liva ilhamdi şeriatin sayei adaletinde cemetmeye muvaffak olan ve zalemei Emeviye karşısında hıfzı hakikat ve hürriyet yoluna üç yüz binden ziyade şehit veren birinci karnı hicrî ricalinde efkârı umumiye yok mudur? Veyahut var idi de tenkihatı idareye vukuf kuvvetiyle mi vücut bulmuş idi? İsviçre dağlıları ve Amerikan züraı asrımızda efdalı hükûmet olan cümhurlarını efkârı umumiyenin fıkdanı halinde mı tesis ettiler? yoksa tesis etmeden evvel maarifi siyasiyeye dair dersler mi okurlar idi ? Milletimizin hayatını Feyzullah Efendi ve İbrahim Paşa gibi nice müstebit zalimin pençei itisaf ve sefahatinden halâs eden fedakârlar bu memlekette efkârı umumiyenin misali müşahhası mı değildiler. Yoksa o vakit Yeniçeri kışlalarında Fransa veya Almanyanın siyaset kitapları mı tedris olunuyordu

Hülâsa hiç bir vakitte hiç bir millet yoktur ki efkârı umumiyeden mahrum olabilsin ve Hakayık'ten başka hiç kimse bulunamaz ki «Bizde efkârı umumiye var iddiasında bulunmak ehli kuburda hayat ve can vücudunu iddiaya şebihtir» gibi bir saçma söylesin de ona da «Memaliki mütemeddinenin bile bir ikisinde efkârı ammenin zaâfından şikâyet olunmakta olduğunu bilen bir adamın böyle iddiaya handei taaccübü istihzaamizden başka cevap bulamıyacağı derkârdır» yollu evelki saçmasından daha manasız bir hezeyanı müeyyidi müddea suretinde irat eylesin.

Çünkü evvelâ bir memlekette efkârı umumiyenin vücudunu inkâr aynı aynına umumda fikrin vücudunu inkâr ile beraberdir. Mademki herkeste fikir ola, elbette o fikirler bir çok veya hiç olmazsa bir kaç madde üzerine olsun ittifak edebilirler. Herkeste bir fikir olduğunu kabul etmemek isteyenler olur ise yalnız kendinin efkârı umumiyeyi reddetmekte ibraz ettiği fikir kavlinin butlanına

bürhan olur. Eğer kimsede fikir yok ise kendinde niçin mevcut oluyor Eğer kendisi kendinde de fikir olmadığına zahip ise davasının ne hükmü kalır? Ya hele memaliki mütemeddinenin bir ikisinde efkârı ammenin zaâfından şikâyet olunmakla bizim memlekette efkârı ammenin hiç mevcut olmaması neden lâzım gelsin?

Memaliki mütemeddinenin bir ikisinde ve belki bir ikisinden maade hepsinde maarifin ve tenasülün ve servetin de noksanından şikâyet olunuyor. Şimdi biz onlara bakalım da memaliki Osmaniyede ilim dedikleri şey, insan dedikleri mevcut, servet dedikleri madde var demek mezarda hayat iddia etmek gibi bedihiyülbutlandır mı diyelim?

Hakayık'ın mülkümüzde efkârı umumiye yoktur demesi, efkârı umumiye fiilden sakıttır, manasına ise yalnız kendisinin biraz zamandanberi revacında görülen tefavüte bir kerecik im'anı nazar edivermek bu iddiasının ne kadar hükümsüz olduğunu göstermeye kâfidir.

Bizde efkârı umumiye kendi mevcudiyetini bir delili bedihî ile ityan eyledi. Hatta nümayişe başlar başlamaz gösterdiği mekâneti mutabassırâne bütün Avrupayı hayran eyledi. Çünkü en evvelki hareketi intikam gibi devaii nefsaniyenin en şeditlerinden bir hale masruf idi. Onda dahi Türklerin en büyük meziyatından madut olan vüs'atı havsala ve itidal dem hükmünce intikam yolunda yalnız ilânı nefretle kanaat olundu. Sair yerlerde de bunun gibi ahvalde meşhut olan şiddetli heyecanların ve mütecavizâne muamelâtın hiç birisi vukubulmadı.

Efkârı umumiyenin bu fatihaı zuhûru ise vatanını sevenler için istikbalimizin ikbalince ne kadar medarı em niyet olsa ve meşhut olan sabahı necatın feyzi infilâkını «handei taaccübü istihzaamiz» ile geçiştiripte - nefsini vikaye için himayetine ve açlıktan ölmemek için mütessilâ ne inayetine arzı iftikar ettiği - milletin bir felâketine ağ-

lamaz iken ümidi necatım istihzayı handeye cesaret edenlerin birdeplerin ağızları kulaklarına kadar yırtılsa revadır.

Her ne hal ise bu türlü herzeler gönüllerde mevvaç olan deryayı hamiyeti bulandıramıyacağına kailleri hakkında kasrı sem' ve keffi lisan tavsiyesiyle iktifa ederek sadadı bahse şu veçhile rucu ederiz ki henüz habı sükûnetinden uyanmaya başladığını gördüğümüz efkârı umumiye ki umum ebnayı vatanın veledi kalbi ve heyeti milliyemizin mümiddi hayatıdır, perverişinde herkes tarafından evlâdı hakikasını beslemekte olan gayretten büyük bir itina gösterilmeye ihtiyacı kat'i görünür ve bu maksadın husulü için her şeyden evvel şurası bilinmek lâzım gelir ki bir halkta eğer ahlâkı siyasiye bozulmuş ise efkârı umumiye, hükûmeti adalet dairesinde tutmak için, daima bir nümayiş halinde bulunmak lâzım gelir iken Rusyada olduğu gibi nihayet derec de üzerine varılmadıkça keşdini göstermiye kıyam etmez ve bilâkis efkârı siyasiye yanlış bir yola girmiş ise efkârı umumiye, adaleti hükûmet kuvvetiyle fiile çıkarmak için, nümayişini daima edep ve mutavaat halinde tutmak iktiza eder iken manalı manasız her iş için ihlâli asayişe kıyam eyler ve evvelki halde hükûmetin iktidarı haddi lüzumu bir kaç bin kat tecavüz etmiş olur. Çünkü ihtiyar etmek istediği taaddiyatın belki yüzde doksanı için karşısında bir mania görmez. İkinci halde ise gene hükûmetin iktidarı lüzum haddini bir kaç kat tecavüz etmek tabiidir. Zira efkârı umumiye öyle bir galeyanı şedit halinde bulundukça seylâbı huruşan gibi daima bir kaç şubeye munkasem olmak ve her şube mercii kül olan hükûmetin diğer şubeleri istiap etmesine hizmet etmek zaruridir.

Bir kavmın yalnız ahlâkı siyasiyesi bozulursa içlerinden bir Louis XIV çıkar, «Devlet benim şahsımdan ibarettir» diyerek her istediği hükmü icra eder. Efkârı siyasi-

yesi yanlış bir yola giderse aralarında bir büyük Napoleon peydah olur, ruyu zemin üzere sarayı saltanatını tesis etmek için gûya Fransanın şan ve azametinden tutturarak üç, beş milyon nüfusun kanını ibzar eder. Bir kavmın efkâr ve ahlâkı siyasiyesinden ikisine de fenalık arız olursa havası maneviyesi sektedar olmuş bir vücudun azayı maddiyesinde hâsıl olan ahlatı faside gibi hiç umulmadık yerden bir üçüncü Napoleon çıkagelir, arız olduğu vücudu siyasiyi maddî ve manevî inkiraza müsteit olabilecek bir hale getirir.

Vakıâ balâda hallerini tafsil ettiğimiz üç türlü belâdan birincisinin pençesine düşmek necip bir adama göre hizmetkârının hizmetkârlığına mustar olmak ve ikincisinin tahtı kahrında bulunmak bir sibaın atfarı hakkından ceriha görmek ve üçüncüsünün şerrine uğramak vücudun hem maneviyatına ve hem maddiyatına dokunabilecek bir yaranın kurdundan cana kâr edercesine eza görmek kabîlinden olarak mutlak helâki müntiç olamaz, bahusus ki bir vücudu siyasi helâki mutlak korkusundan daima berîdir.

Şu kadar var ki öyle bir vücudu muzır ve hususiyle öyle bir vücudu muzırrın vücudunu iktiza eden terbiyei siyasiye noksanı bir karnın ricalini hemen alelûmum bedbaht eder.

Bu bedbahtlıktan helâs olmanın çaresi ise efkârı umumiyenin balâda irat olunan ifrat ve tefrit noktalarından tamamiyle içtinap ederek bir edep ve itidalden sükûnet ve mutavaatla arzı matalip ve tervici makasittir. Eğer böyle olursa onuncu karnı hicride (on altıncı asır) haiz olduğumuz saader on üçüncü karnı hicride (on dokuzuncu asır) dahi zamanımızın her türlü tantanai terakki ve beddebei kemalâtiyle beraber vücuda geleceğinde asla iştibah etmeyiz.

İbret, No. 40, 28 Teşrinievvel 1872.

XXIV

TERAKKİ

Kabil olsa da ecramı ulviyeden bir mahlûku müdrîk kürei zemin üzerine inerek insanın halini teftişe kıyam eylese, meselâ Çinde hükema görür ki masnuattan istidlâlen bir sanii Hâkimin vacibülvücut olduğuna itikat ederler ve o davayı isbat için binlerce delili kavi irat eylerler, sonra masnuatı beşerden olan bir tahta veya taş parçasını sanii mükevvenat addedecek kadar belâhat gösterirler.

Ve Avrupada ulemaya tesadüf eyler ki kamerde olan enharın umkunu tayin ederler ve iddialarını fennen isbata muktedir olurlar, fakat gene Avrupa içinde bulunan Meriç nehrinin halini tamamiyle bilmeyecek kadar gaflette bulunurlar.

Elbette bu hallere bakarak fikri beşer idraki hakayikte olan aczi tamından başka melekâtı tecrübiyesinde dahi umumiyeti itibariyle ifrat ve tefrit akabelerinden ve bir cihette olan kudreti nisbetinde diğer cihette noksan şaibesinden hiç bir vakit kurtulamıyacak derecede itidalden berî bir hassai garibe olduğuna hükmeder.

Fakat bir de mesaii beşerin asârına atfinazar eyler ve bahusus memaliki mütemeddineyi im'an ile temaşa ederse insanın ne büyük bir mucizei kudret olduğunu o zaman idrak eyler de sanii Hakimin - tabiattan alî - bir sania ihtiyaç gösterecek kadar asâr ibdaına muktedir masnuatı bulunduğuna hayran olur kalır.

Bütün memaliki mütemeddineyi dolaşmıya ne hacet. İnsan yalnız Londrayı im'anı nazarla temaşa eylese göreceği bedayi akla veleh getirir.

Londraya enmuzeci âlem denilse mübalâğa değildir.

Ruyu arzda mevcut olan asârı terakkinin fotoğraf ile resmi alınmış olsa medeniyeti hazırayı ancak Londra kadar gösterebilir. Binaenaleyh biz de misal olarak onu ihtiyar eyledik.

Bu memleket reyp ve güman bulutları içinde mestur olan ikbali beşer gibi, ekseriyet üzere bir kara duman ile muhat, ve hatta gûya ki âdâtı medeniyet ahçar ve eşçarına varıncaya kadar sirayet etmiş gibi, haneleri bile siyahlara müstağrak görünür. Fakat bir de o nikabı zulmaninin maverasına taliki nazar olunursa, nazenîni dilrübayı temeddün, nazarfirîbi efkâr olacak bir ziynet ve saltanat ile arzı didar etmiye başlar ki bedayipesent olan gönüller için hüsnü endamına meftun olmamak ihtimalin haricindedir.

Londrada bulunan bir adam, ahkâmı adaletin cereyanını görmek isterse önüne herşeyden evvel merkezi teşri olan ve dünyada gördüğümüz kavaidi siyasetten hemen bir çoğunun mehdi zuhûru bulunan o koca Parlemento çıkar ki yalnız binasına bakılsa efkârı umumiyenin dehşet ve mukavemeti nazarı idareye karşı bir cismaniyet kesbetmiş ve gûya ki o cismi hail değme bir sademe ile zevalden masun olduğunu göstermek için tahaccür eylemiş kıyas olunur.

İçine girilirse yüz seksen milyon azadan mürekkep olan ve kemalâtı medeniyede birinci değilse birincilerden sayılan bir milletin en mümtazlarından üç, dört yüz mebus görülür ki her biri amâli kavme ve metalibi istikbale bir fesahati fevkalâde ile tercüman olmuş, zorbazuyu irfan ile ahkâmı adalet ve esbabı terakkiyi serairhanei tabiattan istihraca çalışmakta haddi imkâna tekarrüp edecek kadar meharet gösterirler.

Bu heyeti mümtazenin kuvvei istinadı ise, her biri vüsatte bir başka memleket denilmiye şayan olan umumî bir maksat üzerine efkarca ittifak etmiş kırk, elli ve bazı

kere yüz, yüz elli bin kişiden mürekkep encümeni siyasîlerdir ki içtimalarmdan bir tecavüz veya dağdağa zuhûr etmek değil, aralarında cereyan eden mübahasatı edibâneden başka sıkıca bir öksürük sesi bile işitilmez. O kadar adam bir yere toplanır, içlerinden bir kaçı söz söyler; kusuru sükûnetle istima eyler. Cümlesi birden hulûsu niyet ve adâbı mutavaatla hükûmetlerine giderler, arzıhacet ederler. İstidalarının yüzde doksanı hakka muvafık ve bir kuvvei galibe ile müeyyet olduğu için makbul olur.

Hele Parlâmentonun verdiği ahkâmı tatbika memur olan mahkemelerde hâkimler görülür ki tarafeyne sorulsa insaf ve adaletlerine pederlerinin şefkati übüvvetinden ziyade istinat ederler. O hâkimlere tayini hakikatte hükmü vicdanisini ketmetmemiye yemin etmiş jüri heyeti muavenet eder ki cümlesi iki hasmın dahi can ciğeri, komşusu, akrabasıdır. Bunların huzurunda tarafeynin müddeasını terviç için fakirlere bedava hizmet eder vekil ve muinler bulnur, ki ekserinin indinde mesaili hukukun kâffesi melekâtı rasıhları sayesinde ulûmu müteaarefe hükmüne girmiş; bir haklı davayı kazanmak, etek dolusu altın kazanmıya tercih olunagelmiştir.

Mahkemede hiç kimse edaninin ehaslerinden madut olan bir katile bile «Efendi!» sözünden aşağı bir tabir ile hitap, veya işaret edemez. Hiç kimse cebir ve şiddeti, memuriyet vezaifinden veya izharı hak vesaitinden addeylemez.

İşte adalet bu halde, ve hele marifet ondan ziyade kemaldedir. Hangi mektebe gidilirse gidilsin, içinde bulunan on iki yaşında etfali gûya ki büyümüş te sonra gene küçülmüş gibi adeta yirmi, otuz yaşına girmiş adamlar kadar her türlü intizam ve terbiyeye melûf bulunur.

Rüştiyeler vardır ki şakirdan üç dört lisan okur; ve ulûmu âliye ve aliyeden altı yedi esaslı fen bilir.

Sıbyan mekteplerine tesadüf olunur ki ekser müda-

vimleri sinnen hemen alelûmum yedi, sekiz yaşından ziyade değilken, talim cetvellerinde bizim mekâtibi sıbyaniyeye mahsus olan - elifba, yazı, amali erbaa, mebadii itikat gibi - derslerin hiç biri bulunmaz. Ve sebebi hocalardan sual edilirse «On beş veya on sekiz senedenberidir mektebe bu türlü mukaddematı bilmez çocuk gelmediği için cetvelde derslerin vücudu abes görünerek lâğvolundu.» cevabı alınır.

On, on ikişer yaşında yirmi, yirmi beş çocuk bir bahçeye giderler; kâh, ellerinde bir gazete bulunur; o vasıta ile dünyanın halinden haberdar olmıya çalışırlar. Ve kâh birer köşede oturarak havanın letaifini, ve eşcarın teravetini müdrikâne bir nazarla temaşa ederek bedayii tabiatten vicdanî telezzüz ederler.

Gemilerinde tayfa görülür ki boş vakit buldukça, meselâ riyaziyatın kuvvei cazibe kanunları gibi en amik mesailini mütaleaya uğraşır.

Dükkânlarında yazıcı görülür ki faraza Almanya hükemasının hikmeti hukuk hakkında olan fikirlerini muhakemeye kalkışır.

Bir nümunehanesi var: derununa girilse, üstadı kudret zevilervah ve cemadatı halk ve tezyine ne kadar san'an bezletmiş ve hayali beşer icadı bedayide ne türlü kemalât göstermişse, cümlesi bir yere içtima eylermiş gibi görünür.

Bir hayvanat bahçesi var: kafeslerinde bulunan mahlûkat birer birer nazardan geçirilse, Sefinei Nuh henüz Tufandan kurtularak oracıkta karaya vâsıl olmuş ta derununda her ne mevcut ise kenara uğramış tasavvurunda bulunulur.

Rasathanesindeki dürbünlerle, semaya bakılsa, insan kendisini bu tabiatin fevkinde bir saika ile avalimi ulviyenin seyrine çıkmış kıyas edebilir.

Kütüphanelerine girilse, her lisandan iki, üç milyon kitap ve onları bulmak için hemen «allâmei herfen» vasfına lâyık yüzlerce hafızıkütüp mevcuttur. Eshabı mütelea ise en hâli vakitte sekiz yüz kişiden eksik olmaz ve içlerinde doksan yaşında hocalar ve on sekiz yaşında kızlar bulunur.

Hele nümunehane derununda olan Darülkütüp'e her kim gider, ne kadar namaruf bir lisanda olursa olsun, matbu bir kitap isterse vermiye, ve mevcut değilse sür'ati mümküne ile getirtmiye mecburdur.

Parlamentoda bir Hizanetülkütüp var; yalnız bir lort ona otuz bu kadar bin cilt kitap vakfetmiş.

Ne hacet! Bir terbiyeli eğlence mahalline gidildiği halde, kimya ve hikmeti tabiiyeye dair bir takım mesaili amikanın berahini aleniyesini görür ki Çinde meşhut olsa mucizeye hamlederler. Veyahut adap ve ilâhiyattan hutebü eş'ar işitilir ki İranda mesmu olsa keramet addedenler bulunur.

Meselâ: on beş yirmi kuruş sarfiyle girilen bir tiyatroda letafeti ile beraber teşekkül etmiş te nurlara garkolmuş, bir ruhu mücerret gibi, elektrik ziyaları, mücessem hayaller gezinir, bir oyuncunun evzaına bakılırsa beyan ettiği sözlerdeki maani ve hayalât insanın gözü önünde tecessüm eder.

Ya hele bu asâr ile kanaat olunmayıp ta meşhut olan kemalâtın esbabı öğrenilmek istenilir ve o taharri ile Darülfünunlara, Encümeni danişlere, eshabı marifetin mecalisi mahsusasına girilirse o zaman hicap ve hayretten mürekkep bir hal ile müşahede olunur ki bir ağızdan çıkan sözü biraz zaman içinde dünyanın her tarafına yayabilmek hassasına malik olduğu için cihanı bir meclisi marifet haline getirmeye ve fikri insana cihan kadar vüsat vermeye istidat göstermekte olan t ı b a a t; kendi âleminde bir gedayı dahi padişah eden h ü r r i y et;

kimseyi madûnunun mağduriyetine hissedâr etmeksizin herkesi mafevkinin saadetine nail etmeye kabil görünen m ü s a v a t; bir zayıf çocuğun ellerini yirmi pehlivanın pazuları kadar müfit eyleyen t a k s i m i m e s a i; aazzi misal addolunan altının fiatini daima tezyit etmekle beraber yırtık paçavralara, kırık kemiklere o cevheri saf gibi kıymet vermekte olan u s u l ü s e r v e t; insana karada yüzmeye ve ummanda gezmeye iktidar veren ve kat'ı mesafede kemali sürati ve hidematı şakkada zevilukule bir dereceye kadar vekâleti cihetiyle ebnayı beşerin müddeti hayat ve mıktarı kudretini kat kat tezyit eden b u h a r k u v v e t i; dillere (daima itale olunagelmekle melûf olan biedepler lisanı kadar dahi uzamaksızm) şarktan garba kadar iblâğı peyam ve kulaklara (maddî veya manevî bir türlü tabiiyi haiz olan merkepler sımahına nisbet cirmen bir sıgari adi halinde iken) şimale cenuptan istima meram ettiren s i y a l e i b e r k i y e h a s i y e t i; geceleri ettiği hizmete nazaran Meyyiriefkârın mahitabı denilmeye şayan olan g a z i n m a h i y e t i gibi şu makalede icmalen gösterebildiğimiz ve belki binde birini iyma edemediğimiz nice yüz bin fevaidi medeniyetin vücuduna sebep olan kavait ve vesaitten her birini icadetmek ve terakkice bulunduğu mertebeye getirmek ne derecelerde tamiki nazar ve ne mertebelerde it'abı efkâr sayesinde vücuda gelmiştir; ve bu türlü icat ve ıslah uğurunda dünyaya bir gelenlerden sayılmaya lâyık kaç bin sahibi kemal kaç seneler gecelerde uykusunu, gündüzlerde rahatını terketmiştir.

Hele memleketin servet ve mamuriyetini nazarlar ihatadan ve tasavvurlar tasvirden âcizdir. Yalnız şehir içinde mevcut olan ve her biri milyonlarla altın kıymetinde bulunan ebniyei âliye yan yana getirilse İstanbul kadar şahane bir saray teşekkül eder.

Pazarlarında olan cevahir ve nefayise bakılsa dünyanın defaini tabiat ve hazaini serveti serâpâ yağma edilmiş te oraya getirilmiş zannolunur. Bankalarında olan ve daima kantarlarla tartılarak devrolunmakta bulunan altının kesreti görülse hatırlara şayet sikletinden cezire münhasif olmasın gibi vahimeler gelir.

Muamelâtı ticaretinin ahvali tahkik olunsa bir emniyet görülür ki insan bir türlü inanmak istemez. Şirketlerin, ticaret evlerinin milyon milyon altın veya evrakı nakdiyesi üçer beşer yüz kuruş aylıklı kâtiplerin emanetine mevdudur, bir halde ki onların tuttuğu defterden maada hiç kimsenin elinde bankalarda mahfuz olan servetini mübeyyin ufacık bir kâğıt parçası bile bulunmaz.

Bir sürat müşahede olunur ki vesaiti servet burada saati eyyamın akrebine ve orada yelkovanına bağlıdır denilse mübalâğa edilmemiş olacağına bilbedahe hükmedilir. Belki bu ifade tedavülün Asya ve Avrupada olan farkını beyan için kâfi addolunamaz. Çünkü membaı servetimiz ziraat olduğu için buralarca yılda bir iki kere ancak yerinden oynıyabilen nükut oralarda ticaret saikasıyla belki bir günde bir yerde durmaz. Hattâ Londrada evrakı nakdiyeyi birine ita ederken sahibi imzalamak mutat olduğundan günde sekiz on kere bir tacirin sandığına girmiş çıkmış kâğıtlar pek çok görülür.

Bu devir ve hareketin kesreti o derecededir ki sokakların her biri devri daimî ve cereyanı seri bir girdabı azime dönmüş lâyankati bir tarafından bir tarafına insan akar durur; şehir içinde kırk bini mütecaviz olan ev arabalarından başka otuz beş binden ziyade kira arabası ve on beş binden ziyade omnibüs vardır. Bununla beraber şehirde olan demiryollarının büyük merkezinde yevmî on dört saat ve her iki dakika altmış arabalı bir vapur hareket eder. Bu hal ile dahi gene şimendifere veya omnibüse

binmek için nöbet beklemek ve şehrin pek kalabalık yerinde araba bulamamak arasıra herkesin başına gelir hallerdendir.

Şehrin içinde yer vardır ki üç kara vapuru köprülerle birbirinin üzerinden geçer. Bahçe vardır ki seyir zamanları içinde elli altmış bin araba devreder.

Taymis nehrinin kenarında olan mahzenlere gidilse her gün vukubulan ithalât ve ihracata bakılsa, adam der ki: nehrin günde bir kere yükselip bir kere alçalmasını mucip olan cezrü met ile dünyanın ne kadar mahsulâtı varsa buraya dökülüp geliyor, insanın ne kadar mamulâtı varsa buradan dağılıp gidiyor.

Fabrikalarına girilse dehşetten vücutte tüyler urperir. İşleyenler makine değil, gûya dağ parçası kadar bir divi ahenîn bedendir ki ağzından ateşler püskürerek, ve her uzvu hareket ettikçe başka bir sadayı müthiş peyda ederek, kendini zinciri hükmüne esir eden melekül'aklın gece gündüz bilâarâm infazı fermanına çalışır. İçlerinde alâtı tab'iye görülür ki İbret'in sekizi büyüklüğünde bir gazeteden bir saatte iki yüz bin nüsha basar. Vesaiti tahrik müşahede olunur ki idaresine memur olan adam o kuvvetle üç dört odalı hane kadar bir pulat çekici istimal ederek istediği çelikten kale topları, demirden gemi zırhları döker.

Bir matbaada elli bin amele istihdam olunduğu, bir bira fabrikasının on beş bin araba beygiri bulunduğu görülmüştür.

Serapâ yaldızlara müstağrak ve saraylara gıpteresâ olacak surette müzeyyen otelleri vardır ki içinde üç bin adam yatar, sofralarında dört bin kişi yemek yiyebilir.

Dükkânları mevcuttur ki, meselâ, terzi elinde olan bir mağazada bizim Üsküdar halkının yedi yaşından yetmiş yaşma kadar kâffei efradını giydirip kuşatmıya kâfi

elbise görülür; ve içinde müşteriye eşya göstermek için yedi sekiz yüz erkek ve beş, altı yüz kadın hizmetkâr bulunur.

Madenlerinden bahsolunmak istenilirse akıl kabul etmiyecek bir takım hayalâta sapmakla ittiham olunmaktan ihtiraz olunsa revâdır.

Kerameti marifet oralarda demiri altına, kömürü gümüşe tahvil eylemiş, o iki cevheri bulmak için amakı zemine iniyorlar, Bahrimuhitin altında bir ufak kaza kadar yerler açıyorlar, içine dört beş bin kişinin iskânına kâfi köşeleri gazlı, sokakları muntazam kasabalar yapıyorlar, etrafında kara vapurları işletiyorlar.

Altın çıkarmak için ibraz ettikleri gayret, para kazanmak için olan himmetlerinin hiç birinden dûn değildir. Avusturalyanın bir büyük parçasında hemen ne kadar toprak var ise elemişler, yalnız oradan hâsıl ettikleri altın bir yere cemolununca -hesap edilmiş- Kızkulesi büyüklüğüne yakın bir şekli ehramî vücuda geliyor!!!

Nehir altında muntazam çarşıları, hava yüzünde mükemmel köprüleri var!

Ayna saray namında bir mesireleri mevcuttur; uzaktan bakılırsa in'itafı şûleden hâsıl olan havaî mavi bir zemin üzerinde cevval olan alâimisema parçaları nazarı hayal önüne bir mücef kûhu elmas görünür. Gündüzleri fıskıyelerinden feveran eden sular nurdan yapılmış bir minare şeklini bağlar; geceleri gazlere, mehtaplara müstağrak olan sütunları amudu suphu andırır. Nuru nazar bahçesinin bir başından bir başına bitâp olarak yetişir. Öyle bir bahçe ki riyazı hüldü temaşaya muktedir olan bir adam bu dârı mihnet içinde ondan mükemmel bir taklidini yapmaya muktedir olabilmesi meşkûktür.

Hükûmetlerinin satvetini görmek için bir kere nehir

kenarına inilmek veyahut şehrin eski kalesine girilmek kâfidir. Zırhlı sefineler görülür ki demirden dökülmüş bir büyük memleket hükmündedir. Yalnız yeni çıkmış ve fakât daha muntazamının zuhûru cihetiyle terkolunmuş o kadar silâh müşahede olunur ki bir yere toplamışlar tavanıyle, duvariyle, bölmeleriyle, merdivenleriyle Tophane kadar bir daire tertibine kifayet etmiş.

Halkın mikneti anlaşılmak istenilirse yalnız gazetelerin ilân ettiği iane defterlerini görmekle buna bir ilmi icmalî hâsıl etmek kabildir.

Bir dul kadın eytam mektebine üç yüz bin altın ihda ediyor, kundura boyası yapar bir adam vasiyetnâmesinde fukaraya yirmi bin lira bırakıyor. Bu saadet yalnız Londraya değil Fransanın, Almanyanın, İsviçrenin, Amerikanın derecatı mütefavite ile her tarafına şamildir.

Memaliki mütemeddine dediğimiz yerlerde tabiatı beşer bayağı tabiati âleme tahakküm etmiş. Çocuk büyütüyorlar ki bir yaşında olanlarını gören vücudunun kuvvetine ve kanının saffetine nazaran başka bir neviden doğmuş veyahut başka bir âlemde perverde olmuş olmasına zâhip olur. Hayvan terbiye ediyorlar ki meselâ bir öküz bin iki yüz okka ve bir koç üç yüz kıyye geliyor. Ağaçların kuvvei nâbitesini tezyit ediyorlar, karpuz kadar armut hâsıl oluyor. Toprağın kuvvei inbatına feyiz veriyorlar, saçtıkları tohum bire elli derecesinde semere getiriyor. Sahralarında zürra terbiyesi görmemiş bir karış yer ve dağlarında üstat eli dokunmamış bir küçük ağaç bulunmaz. Hiç bir mülkün hiç bir tarafında ayıklanmıya muhtaç bir göl, köprüsüz bir nehir, intizamsız bir yol, şimendifersiz bir şehir, limansız bir sahil, rıhtımsız bir liman görülmez. Limanların ekseri de demirlere garkolmuş derecede müstahkem bulunur.

O eshabı himmet terakki namında bir tariki felâha

girmişler; bu sayede gündüzleri bir iyidi saadet, geceleri bir şehrayîni meserret olmuş, lezzeti ömürden sahihan istifade ediyorlar.

Garibi şurasıdır ki o kadar satvetli bir hükûmetin yalnız asayişi halkı muhafazaya memur olan zaptiyelerinden başka ortada bir eseri görülmez. Vükelâ yarı ömrünü sahralarda geçirir. Binde bir iş devairi hükûmete düşmez. Zaptiyelerin kârı ise gündüzleri arabların çarpışmamasına nezaret ederek meselâ ahâdı nastan birinin bindiği kira arabasını nöbetinden geri bırakmamak için en büyük eshabı haysiyetin bir işaretle faytonlarını durdurmak ve geceleri bir kaç sarhoş mücadelesi bastırdıktan sonra sabahlara kadar hanelerin, dükkânların kapısı kapalı ve pencereleri mahfuz olup olmadığını gözetmek gibi adalet ve asayiş hizmetlerinden ibarettir.

Halkın ise, o kadar miknetle beraber hazinelere malik olan en büyük eshabı serveti seksen yaşında olduğu halde gene mağazasına gider, akşamlara kadar aylıklı hizmetkâr gibi işle iştigal eder.

Daima sâiy ve ilim cihetlerine masruf olan fikri hakikat kuvvetiyle öyle bir cihanı refahiyet peydah etmişler ki bin türlü mübalegat ile muhat olan İran hayalâtı şairânesinin Hint ve Çinde tasvir ettiği cevherîn kaleler, zerrîn saraylar, rengîn gülüstanlar hiç hükmünde kalır.

Vakıâ medeniyet oralarda dahi bütün bütün nekayisten berî değildir. Hele bir takım yerlerde asaletin haiz olduğu imtiyazatı maddiye ve bazı taraflarda konsolide oyunları gibi habaisin icabettiği tefavütü istifade ve hususiyle kavaidi teşride bir takım âdatı atikanın ahkâmı akla tercih olunuşundan husule gelen seyyiatı külliye cihetleriyle bir çok mezalim vukua gelmekte ve bir çok adam aç kalmaktadır. Ve ilâhiyatta tabiiyat fikrinin, ve siyasette o fikir netayicinden olan menfaatı ekseriyet ve mük-

teziyatı hükûmet gibi mevhumatın tesiriyle ahlâkı siyasiye ve terbiyei umumiyece görülen temayülâtı seyyie bayağı ileride ukalâyı bir fetreti uzma vukuundan endişeye düşürmektedir. Maamafih gene yalnız marifet ve vesaiti servette dembedem meşhut olan kemalât ve terakki, adalet ve ahlâkça balâda bahsolunan noksanların pek çok tesiratını setrediyor (1).

Ya bizde ki, ekmeli teşriat olan ahkâmı fıkhiye hükûmetin esası terkibidir; ya bizde ki necabet umuma ait bir vasıf olduğu için hiç kimsede bir imtiyazı maddî hâsıl etmemiş ve ilâmaşallahütealâ hiç bir vakit hâsıl etmiyecektir; ya bizde ki tefavütü istifadeyi mucip olan vesait zaten menolunmuş ve bu memnuiyetin tesiri karnen bade karnin herkese tevarüs eden melekâtı fikriye ile gönüllerde yerleşmiştir; ya bizde ki ahlâk ekseriyet arasında bozulmak değil hâlâ lâyıkıyle neşvü nema dahi bulmamıştır, bununla beraber bir de terakkiperverlik iltizam olunursa acaba medeniyetimiz ne hale gelir?

Evet, şöyle bir kaç sene içinde İstanbulu Londra veya Rumeliyi Fransa haline getirmek mümkün olmadığını biz de biliyoruz. Fakat madem ki Avrupa bu hale topu iki asır içinde gelmiş ve mademki esbabı terakkice onlar mucit olmuş, biz o vesaiti hazır bulacağız. İş etraflı tutulursa hiç olmazsa iki asır içinde olsun biz de en mütemeddin memleketlerden sayılacak bir hale gelebileceğimizde hiç iştibah var mıdır? İki asır ise hayatı cemiyete nisbeten lemhaı basar hükmünde kalmaz mı?

Bu maksada vusul ise bir çok mevaniin def'ine, bir çok halâtın tağyirine, bir çok esbabın ihzarına tevakkuf ederse de esasen marifet ve saiyde olan noksanımızın ıslahına bir çare bulmak her işe mukaddemdir.

---

1. Ebuzziya, *Nümunei Edebiyat*'a bu kadar kısmı, ve adını Londra diye değiştirerek, almıştır.

Bizde mehitten lâhde varıncaya kadar ilmi velev Çinde olsun talep etmek hakkında olan evamir bütün bütün untulmuş. İnsan biraz elifba okudu ve biraz da «amma terin» in ilâli gibi abesiyât ile uğraştı mı, tahsilini tekmil etmiş zannolunur. Her ne işe girecekse sellemehüsselâm iptida ediyor.

Elden gelen sayi fiile getirdikten sonra müyesser olan kisp ile iktifa demek olan kanaat başka manaya hamlolunmuş. Bir hırka ile bir lokma nasip oldu mu bir kenzi lâyefnaya malikiyet zehabı hâsıl olarak tenperververlik peygulesinde yan gelip zevka bakmak sevap hükmünde tutuluyor.

Her türlü ikbal ve menalin bekasına gururdan tahzir için nazargâhı ibrete vazolunan fenayı âlem bütün bütün hilâfı maksat bir takım fikirler tevlidine medar edilmiş. İnsan bir kere öleceğini bildi mi, ölünceye kadar kendinin ve ondan sonra evlâdının nasıl yaşayacağını hiç düşünmek lâzımgelmez itikadında bulunuluyor. Kırmızı yemeni veya tek yelkenli çırnık yapmak itikadiyât hükmünü bulmuş; bir botin imal eylemeye veya bir vapur peyda etmeye çalışmaktan, ilhadı mucip olacak haller kadar, tevakki ediliyor.

Halkta bu fikirler mevcut iken hemen hiç kimsenin çekmecesinde havayici zaruriyesini idare edecek mıktardan ziyade ve belki o kadar para bulunabilmek ve hemen hiç kimseye ceddinden - tamir ihtiyacından vâreste - bir kârgir hane kalmak ihtimali yoktur.

Ey ihvanı vatan, nice bu zalâmı gaflet?... Nice bu hâbı tenperestâne?... İdrakten mi kaldık? Biz de bir fen öğrenmeye çalışalım... Ellerimiz tutmaz mı oldu? Biz de yeni bir şey yapalım da meydana çıkaralım.

İbret'in üç numaralı nüshasında dahi denilmişti: «Ayetle, hikmetle, icma ile, rivayetle, tecrübe ile, ibretle

mübeyyendir ki insan için her ne hâsıl olursa saiy ile olur, insan her neye vâsıl olursa sâiy ile olur.» (1).

«İbzali mesaide kusur etmek ki, olmuş
Vâbeste bu âlemde sükûnun harekâta.

Mevta yakışır var ise rahat döşeğinde,
İkdamü tahammül gerek erbabı hayata.»

İbret, No. 45, Teşrinisani 1872.

XXV

RUMELİ DEMİRYOLUNUN AKDENİZLE OLAN MÜNASEBATINA DAİR BAZI MÜTALEAT

Tahtgâhı saltanatın Akdenize karşı ağyara seddolunmuş bir babı ahenîni denilmeye şayan olan Kalei Sultaniye boğazından girilir ve bir saat kadar daha beri gelinirse kudretten nümunei letafet olmak için yapılmış bir havzı behişti görülür.

İnsan bir kaç gün o deryayı safanın kenarında temaşayı tabiat etmelidir ki hazinei bedayiinin ibzalinde feyyazı kudretin ne kerim olduğuna zihninde bir mütalea hâsıl edebilsin.

Ekser günlerde, vaktaki akşam takarrup eder, badı şimalî ile havayı cenubî birbirinin aguşu vefasından koparak her biri dünyanın bir köşesine atılmış ve âlemin en garibane bir demi olan zamanı gurup ile memleketin en âşıkane bir seyrangâhı olan o zemini bimisali mev'idi visal eylemiş iki nazenîn gibi muanakaya başlarlar. O ka-

1. Shf. 43 Kemal, bu makalenin neşredileceğini bir nüsha önce ehemmiyetle ilân etmişti.

dar aheste hareket ederler ki teneffüsleri birbirinin gül cemalini soldurur ve sadayı pâları ağyâra ifşayı râzedar endişesindedirler zannolunur.

Badı şimale cilvegâh olan suların emvacı o kadar küçülür, ve şemsin ziyası o kadar pâre pâre dağılır ki o zemine altın pul işlemeli bir mavi atlas serilmiş gibi görünür.

Havayı cenubun gezindiği sular o kadar saffet, o kadar letafet kesbeder ki zemine bir berrak ayna ferşedilmiş denilebilir.

Poyraz güzergâhı olan yerlerin bazı kere ötesine berisine lodos dokunur, yollar açar ki servisimînden farkolunmaz.

Lodos uğrağı olan tarafların bazı vakit ötesinden berisinden poyraz geçer, şekiller hâsıl eder ki havada bir ebri baharî paralanarak denize dökülmüş kıyas edilir.

Hurşidi münevver azamet ve saltanatiyle afaka cevahirfeşan olarak ufkun müntehasına gelince atılmış pamuk şeklinde etrafı mağribi dolaşan ufak ufak bulutların hâsıl ettiği nura karkolmuş renkler, ne kavsi kuzahta, ne nigîn elmasta, ne ezharı baharide, ne mürganı Hindide görülmek ihtimali vardır.

Bir tarafı gayet açık benefşe ve bir tarafı gayet koyu alev rengine garkolmuş veyahut, bir ciheti ateşîn aldan başlıyarak ve tabaka tabaka pembe ve turuncu ve kavun içi renklerinin kırk elli derece koyuluğundan açıklığına ve açıklığından koyuluğuna intikal ederek nihayet kanarya sarısında karar vermiş veyahut, dünyada ne kadar parlak renk varsa - açıklıkta, koyulukta kabil oldukları derecatın hiç biri hariçte kalmamak üzere umumunu cemetmiş bin türlü mülevven bulutlar dakika dakika renklerini bir letafetten bir bediaya tahvil ederek aheste aheste afakı seyretmeğe başlarlar. Bir surette ki yalnız denizde değil dağlarda bile şekliyle, levniyle akisleri müşahede olunur. Bu akisler ise daima birbirine in'itaf ede-

rek - galiba - badı şimal ile badı cenubun hiffet ve gılzetçe olan tefavütü dahi havada tabakat ve tabakat ta bittabi aynalığı istidat hâsıl eylediğinden sathı mâdan evci havaya kadar daima tagayyürde, daima televvünde bir nur âlemi hâsıl olur ki tasvirine değil tasavvuruna bile imkân yoktur.

Zaman olur ki deryaya bir bulutun levni akseder; bir mahir ressam tatlı sarı üzerine mevç mevç parlak pembe çehreli (bir güzelin)[1] yanaklarını tasvir etmek istese bir ayinei billûr üzerine şebabın taraveti ve hüsnün nuraniyetiyle mümteziç bir takım ateşîn elvan ezmiş olsa gene bu in'itafın letafetine ya müşabih olabilir, ya olamaz.

Guruptan sonra gâh olur hava gene o halde rakit kalır, mehtaba da tesadüf olunmaz, nazarlar habı seherî gibi lâtif ve ruhâver bir zulmeti sükûta dalar; vücutlar camehabı nevbaharî gibi hafif ve canperver bir sütrei arâm içine düşer.

Gâh olur hava rakit kalmakla beraber ayın bedir olduğu zamanlara tesadüf olunur; servisimînine bakılsa sanılır ki şûleden mahlûk bir peri deryaya girmiş, nazân nazân şinaverlik ediyor, o şinaverlik ettikçe vücudundan, geldiği yere doğru, nur akıp gidiyor.

Gâh olur rüzgârlardan biri galebe etmekle beraber mehtaba da tesadüf olunmaz. Umman zalâm içinde nazardan nihan olarak seyrü sefer eden gemilerin sağındaki, solundaki kandillerden öteye beriye allı, yeşilli mehtap akarmış gibi hâsıl olan temaşalar damat İbrahim Paşa çeraganlarına handezenan olur.

Akşamlarının bu letafeti sabahlarının ruhaniyetine nisbet olunsa aralarında - uykusuzluktan cemalini rengi

1. Bu kelime asılda olmadığı gibi bir kaç seçme yazı kitabında da yoktur. Mustafa Reşit, manayı tamamlamak için olacak, bunu ilâve etmiş, hakikaten de bunsuz olunca mana düşük kalıyor.

melâl bürümüş ve camehâp yerine siyah geysularına bürünmüş te henüz uykuya varmış bir esmer güzeliyle, sırma saçlarını boynunun üstüne dağıtmış açılmış ve gayet hafif bir sehap ile mestur olan nuru seher gibi göğsünü bir ince tel gömlekle setretmiş te henüz mavi gözlerini uykudan açmış saf çehreli bir dilber kadar - fark bulunur.

Öyle sabah ki istilâ ettiği yerlerin neresine bir nazarı hakîm ile bakılsa dağları, taşları, katreleri, zerreleri birer lisanı hal olmuş, sanii Kudretin eltafı azamet ve i,-cazı kemaline hamdü senada görünür.

Berrak havalı geceleri vardır ki ayın on dördüncü gecesini andırır. Adeta güneşin aksi denizde servisîmin hâsıl eder.

Mevkiin bedayii yalnız meşhudatına münhasır değil. Bir kere de tarihi tasavvur olunursa bir iki sal ile Anadoludan karşıya geçen ve Avrupa üzerindeki bunca muvaffakiyetlerimizin fatihai zuhûru olan o kırk elli Osmanlı kahramanı hatıra gelir. İkbali milletin yadı azameti dağda, sahrada tahaccür ve havada, deryada temessül etmiş gibi görünür.

Gûya ki o şefaklar, şimşiri himmetlerinin afakgîr olan şaşaai nazarrübasından yadigâr olmuştur.

Gùya ki o servisimînler nail oldukları muzafferiyette mesleki ihtidaları olan nuranî minhacı tevfikten nişan kalmıştır.

Hayf ki bu deryayı letafetin etrafında bulunan üç kasaba ile bir kaç köyün şimdiki hali, kudreti halıkla aczi beşerin nisbetini göstermek için yapılmış gibidir.

Fakru zaruret ve ıstırabu mezellet her köyünün ve belki her evinin toprak duvarlarında ve çürük tahtalarında yeni mezarlara ve eski tabutlara yakışacak kadar hail ve siyaha mail bir kirli renk ile tasvir olunmuş görünür.

Gûya ki âsârı medeniyet eski revnak ve ikbalinin fenasına tahassürle matem esvabına bürünmüştür (1).

Halbuki tarihlerden anlaşıldığına göre vaktiyle oraları Rumelinin fethine kifayet edecek kadar dehşetli ordular beslemiş; asırlarca Avrupanın kuvayı mecmuasını lerzan eden Osmanlı donanmasının en büyük fırkalarını teçhiz eylemiş; sahralarında şimdiki kasabalardan büyük köyler, sahillerinde şimdiki şehirlerden büyük kasabalar var imiş. Şehirlerinde kırk elli sanat bulunuyormuş. Sahralarında ziraatten mahrum kırk elli arşın yer bulunmaz imiş (2)

Sat hayıf ki Tanzimata gelinceye kadar mülkün her tarafında nahak yere dökülen kanlar ve muharebatı bahriyemizde harkü gark olan canlar ekser memalikimiz gibi buralardan dahi insanı ve hususiyle gayret ve idraki nihayet derecelerde azalttığı için o şevket ve azamet şimdi bir aciz ve meskenete münkalip olmuştur ki tafsil olunsa gönülleri hun eder.

Rumeli demiryolu gibi oraları ihya etmeye salih bir fırsatı uzma elde iken hiç düşünmeden iş görmeyi en büyük vazife ve menfaatten mazarrat çıkarmayı en büyük maharet addeden ve bilûtfihitealâ biraz zamandanberi vücutları riyaseti idareden zail olan zevatı malûmenin himmetiyle Edirneden Akdenize isal edilen demiryol şubesine Dedeağacı gibi etrafında ot bitmez, insan yaşamaz bir mevki merkezi ticaret ittihaz olunmuş; demiryol gibi bir vasıtai mamuriyet dahi bahsettiğimiz yerlerce mucibi harabiyet oluyor.

Acaba Geliboluyu bırakıp ta Edirne yolunu Dedeağacına indirmekte ne fayda var idi?

Edirnenin Dedeağacına bu'dü Geliboluya olan bu'-

(1) *Müntehabatı Cedide*'de buraya kadar kısım vardır.
(2) *Hadikatül üdeba*'da buraya kadar alınmıştır.

dünden yüz kilometre kadar azdır. Acaba bu yüz kilometrenin masrafından mı korkulmuş?

Eğer öyle ise şuraları düşünülmemiş ki, fakat evvelâ Dedeağacında liman yok. Mevki ise dünyada mevcut olan rüzgârların kâffesine açık. Binaenaleyh demiryolu üssülharekâtına tabiî bir liman yapılacak... Öyle ifayı ihtiyaca kâfi bir limanın yapılması kumpanya tarafdarlarının hesabı ferahına bakılırsa lâakal on beş milyon franga tevakkuf ediyor. Bu masraf az şey midir?

Saniyen, Akdenizde donanması bulunan devletlerden biriyle münasebet münkati olursa istediği zaman Dedeağacından İstanbula on, on beş saat içinde bir maniaya tesadüf etmeksizin azdan az kırk elli bin asker dökebilecek. Bu mahzuru ref için limanı istihkâmatı kebire ile tahsin etmekten başka çare var mıdır? Öyle sevkulceyişçe üssülharekât olabilecek bir mevkiin tahkimi ve istihkâmatının mühimmatı kâfiye ile techizi kaç yüz bin kese ile hâsıl olur? Harp zamanlaında bu şube tahrip mi olunacak? (1) Yoksa yüz kilometrenin masarifi inşaiyesini kazanmak için yüz binlerce keseler mi gözden çıkarılacak?

Salisen, eshabı vukufun rivayetine göre Dedeağacı her rüzgârın tahtı şiddetinde bulunmak cihetiyle orada bir liman yapabilmek mümkün değil gibidir. Altı yedi ayda yapılabilecek şeyleri, her kış vukuu muhakkak olan fırtınalar altı yedi saatte kâmilen tahrip edeceği, limanın inşaatiyle uğraşan mühendislerin dahi pek kolaylıkla inkâr edemiyeceği hakikatlerdendir.

Eski Yunanlılar deryayı teskin ile geçilir bir hale getirmek için en sevgili gençleri kurban eder de sahile kanını dökermiş (2). Şimdi biz de karayı üzerinde sür'atle

(1) 1897 Yunan harbinde, 1912 İalyan harbinde bu noktalar meydana çıkmıştır.

(2) Truva seferine çıkacak Yunanlıların gemilerine yol açmak için Itijeni'yi kurban etmelerine ve bu âdete telmih ediyor.

gidilir bir hale getirmek için en ziyade sevmekliğimiz lâzım gelen ebnayı vatanın zamanı hayatını ifna ederek vücuda getirip te vatanın emniyet ve saadeti için hükûmete verdiği altınları denize mi isar edelim?

Rabıan, tutalım ki bin türlü fedakârlıkla liman yapılsın; etrafı da tahkim ve techiz edilsin; bu şube ne kazanacak? Edirneden Dedeağacına varıncaya kadar yolun kenarında ve arzan on beşer yirmişer saat civarında ticaret ve sanatten eser görülmez. Demiryol Dedeağacından Edirneye veyahut Edirneden Dedeağacına adam mı taşıyacak? Öyle ise yolcuları yalnız, Edirneye gitmek ve oradan gelmek zaruretinde bulunan, on on beş eshabı maslahata münhasır kalır. Çünkü Dedeağacında bir kaç gün oturup ta hayatını hıfzedebilmek, meyyit zannolunarak defnolunduktan sonra mezardan çıkmaya muvaffak olmak hükmündedir. Demiryol yapılmış, hâlâ sahilde üç yüz evli bir köy yok, üç bin mezarlı bir kabristan peydah olmuş.

Mamulât mı getirecek Malûmdur ki Rumeli Avrupaya sanat elinden geçmiş hiç bir şey göndermez. Avrupa ise, memaliki Osmaniyeye gönderdiği eşyayı masnuaya Selânik ve İstanbul gibi maruf olan yerler durur iken hiç bir vakit Dedeağacı gibi bir membaı eskamı merkezi taksim eylemez.

Dedeağacı şimdiki halde Edirneden başka hiç bir yere bir şey nakledemiyor. Bir kere Rumeli demiryolu Balkanın öbür tarafına geçer, Avrupa şimendiferlerine ittisal ederse nakli masnuatça kara vapurlarının deniz yollarına rüçhanı küllisi sabit olduğundan memaliki garbiyeden Rumeliye bahren eşya mı gelir?

Zahire mi nakledecek? Bu hizmeti ifa için Meriç nehri yanı başında duruyor. Ağır yükün hafif baha ile nakline sudan ve sular içinde nehirden büyük bir vasıta yoktur.

Hamisen, demiryollarının faydası yalnız nakli mevcuda münhasır değildir. Bir yere medeniyet ve terakki yol ile gelir. Dünyada ne kadar yol yapılmış ise etrafının temeddün ve mamuriyetine medar olmuştur. Hal böyle iken Dedeağacı şubesi bu maksadı asliye de kat'a hizmet edemiyecek. Çünkü sahilden Uzun Köprüye ve belki Edirneye varıncıya kadar şubenin etrafına tesadüf eden ovalar zaten çoraklı bir bataklıktan ibaret olduğundan ve Meriç'in taşması cihetiyle hâsıl ettiği taafünat, humma kadar şiddetli sıtmalar, veba kadar müessir ve sarî hümmalar, kemendi cellâda rekabet edecek kadar mühlik kuş palazları hâsıl edegeldiğinden devri Âdemdenberi - hattâ buraların merkezi medeniyet olduğu zamanlar bile - kabulü imaret etmemiştir. Bu yolda, bir taraftan bir tarafa yalnız ileli sariye mi taşınılacak? Uğradığı yerlere kasaba yerine kabristanlar mı yapılacak?

Bir de kışın Meriç taşıyor ve demiryolunun güzergâhı olan yerleri basıyor. Vapur denizde olduğu gibi karada da mı yüzecek? Yoksa senede yalnız altı ay mı işleyecek?

Her ne hal ise bir kerre olmuş. Bâri bundan bir şube de Uzun Köprüden Geliboluya indirilse mazarrâtı mevcudu idame edilmemiş olurdu ve bir çok faideler de husule gelirdi.

Çünkü Gelibolu kasabası bir ufak burun üzerine tesadüf ederek vüs'at ve emniyette dünyada pek az misli bulunabilir bir limanı ikiye bölmüştür ki biri en şiddetli lodosta ve diğeri en sert poyrazda üçer beşer yüz gemi muhafaza eder.

Bunlardan başka karşısında dahi bir Çardak ve bir Lâpseki limanı vardır ki adeta kudretten yapılmış ve her biri bir koca donanma hıfzına kifayet eder birer havuz demektir.

Binaenaleyh Geliboluya bir şube yapıldığı halde Dedeağacı şubesi tabiî merkezlikten çıkacağından oraya liman yapmak ihtiyacı sakıt olur. Bu cihetle bir temennii muhal uğruna binlerle can ve milyonlarca altın telef edilmemiş olur.

Rivayeti vakıaya göre hazine celile izni sefine fermanlarından senevî otuz bin kese kadar harç almakta imiş. Dedeağacı merkez olunca Boğazdan geçer gemi pek nadir kalacağından tabiatiyle bu iradın hiç olmazsa sülüsanı kaybolacak, merkez Geliboluya tahvil olunursa hazinei celile öyle bir membadan da mahrum kalmamış olur.

Gelibolu mevkiinin fenni harpçe olan ehemmiyeti maarifi askeriyede olan mahareti fevkalâdeleri dünyanın müsellemi bulunan eski Osmanlı kahramanlarının iptida buraya geçmesiyle müsbettir. Bu ehemmiyet inkilâbat zaman ile tenakus etmedi, belki tezayüt eyledi. Delildir ki Kırım meselesi esnasında düveli muavine Rusyaya karşı olan tedabiri harbiyelerinde ordularına gene Geliboluyu üssülharekât ittihaz etmişler idi. Zaten ise mevki Bahrisefit boğazında olan istihkâmatı cesime ile mahfuzdur; ona binaen demiryolun oraya bir şubesi inerse muharebe zamanlarında Dedeağacı şubesinin sahilden içeri doğru bir kaç saatlik yerini tahrip edivermemekle memleket her türlü hücumu nagihanî şerrinden muhafaza olunabilir. Bu cihetle Gelibolu şubesi devleti aliyeyi bir muntazam istihkâmatı kebire için iktiza eden masarifi külliyeden dahi kurtarmış olur.

İstenilen şubenin civar ve etrafı dünyanın en mahsuldar olan yerlerindendir. Oralarda senevî bir milyon kile buğday ihraç olunur. Yalnız Geliboludan Anadoluya yılda iki yüz bin koyun geçer ve Anadoludan cümlesi birden gene Geliboluya avdet eder.

Şube ise ancak yüz kilometre tulündedir. Masrafı ne

kadar geniş tutulsa yüz bin keseye ancak baliğ olur. Yüz bin kesenin yıllık faiz ve resülmal karşılığı nihayet senede on iki bin keseye baliğ olacak. Demiryolunun yapılmasiyle hâsıl olacak sühuleti muvarededen dolayı idhalât ve ihracat hiç tezayüt etmemiş olsa yalnız şimdiki mevcut olan derece faiz ve resülmal karşılığını maaziyade ifaya kâfi görünür. Çünkü Avrupalıların en yeni ve en sahih olarak vukubulan tahkikatına nazaran Gelibolu gümrüğünün ihracat hanesi senevi üç bin keseyi tecavüz ediyor ve oraların ihracatı ise yükte ağır bahada hafif olan mahsul ziraat olduğu için mahreçten Geliboluya gelinceye kadar birbiri üzerine mutlka kıymetinin yüzde onu kadar nakliye masrafı vukubuluyor. İhracat gümrüğü ise yüzde birdir. Gelibolu iskelesinin rahatça araba işler bir yolu olmadığı halde cezbettiği eşyanın otuz bin kese nakliyesi hazır duruyor. Bu eşyanın üçte biri olsun demiryola gelmez mi? Ya bir kere Rumeli demiryolu Avrupa hatlariyle iltisak eder ve Anadolu hatları dahi bir münasip yerden Lâpsekiye bir şube indirirse Marmaraya karşı Karadeniz Boğazında olduğu gibi Akdeniz boğazında dahi vüs'atiyle, letafetiyle bir İstanbul peydah olacağında ve bu teşebbüs Rumeli ve Anadolunun ziraat ve ticaretini ihya edeceğinde hiç şüphe yoktur.

Oralar ahalisinin böyle bir yol talebini havi vilâyete mazhar tertibiyle uğraştıklarını maalmemnuniye işitiyoruz.

Canibi saltanatı seniyeden mesullerinin is'afına dirigi inayet buyurulmayacağına kaviyen ümitvarız.

Rumeli demiryolu şirketinin imtiyazı yalnız muayyen olan şubelere münhasır olarak Rumelinin başka bir tarafında bir tarik açılmak istenildiği halde talipleriyle şeraiti mütesaviyede müraccah tutulmaktan başka hiç bir şey demeye hakkı olamıyacağı mukavelenamede mu-

sarrah olmasına binaen bu şubeyi saltanatı seniye isterse kendi dahi yapabilir, ve isterse bu kadar temettüe müsait bir teşebbüse bir çok talipler de bulunur.

İbret, No 49, 9 Teşrinisani 1872.

XXVI

AİLE

Bizde herkesin aile muamelâtından az çok bir fikir hâsıl etmek için orta halli bir efendinin hanesine girilse, câri olan ahvale nazarı ibretle bakılsa, ne görülür? Tabiatiyle pişi nazara en evvel ailenin pederi tesadüf eder; onun muamelâtına lâyıkıyle dikkat olunursa görülür ki, vaktiyle çocuk imiş, her türlü havayiç ve lezaizini hazırlıyacak bir dadı veya bir beslemesi varmış, her belâsını o çeker imiş. Biraz sinnini almış, evlendirmişler; dadı gitmiş, yerine bacı gelmiş. Efendinin münasebetli münasebetsiz ne kadar merakı ne kadar arzusu var ise - velev ki, her biri birkaç gece uykusuzluğu, birkaç gün hastalığı, bin türlü meşakı cismanîyi, yüz bin türlü azabı ruhanîyi mucip olsun - hanım onların cümlesini yerine getirmedikçe boğazından rahatça bir lokma geçmek ihtimali yoktur.

Efendi, çocukluğunda, meselâ bir de kedi beslemiş; onunla eğlenirmiş. Teehhülden sonra kedi gitmiş; yerine bir iki çocuk gelmiş. Evvelleri kedisine yaptığı gibi, şimdi de terbiye namiyle kendinin ne kadar hevesatı var ise çocuklarının fikir ve vicdanına intiba ettirmiye çalışıyor.

Hanım ise altı yedi yaşında iken, kendini vasisi besler, giydirirmiş. On beş on altı yaşına girince vasi bertaraf olmuş, yerine bir zevç gelmiş. Vakti olsun, olmasın hanımın eğer bir gün sekiz türlü et ve hamur ile midesini ifsat etmez, ve iki düğünde bir kat esvap giydirip te ak-

ran ve emsali arasında mahçup bırakır, ve ziynet namiyle o güzel başına bâr olmak için bir kaç okka taş, ve kalay parçası tedarik eylemez ise zevciyet ve belki insaniyetten çıkmış hükmünü alır.

Hanımın da çocukluğunda bir sevgili bebeği varmış. Teehhülden sonra bebek gitmiş, yerine bir kız gelmiş; o da büyümüş, Bebek nasıl hanımefendinin emrettiği yerde yatmıya mecbur ise kız da öylece hanımefendinin arzu ettiği beyin koynuna girmekte muztar olmuş, nihayet teverrüm etmiş. Biçare gâh ettiğini, ve gâh Cenabı Hakkın mücazatını düşünerek, iki elini böğrüne koymuş, rahat döşeğinin etrafını hazin hazin dolaşır durur (1).

Yahut kız o kadar içli bulunmaz; kocasının kahrını bir çeker, iki çeker; nihayet iş mahkemeye dayanır. Eğer arada bir de çocuk bulunur ise nikâh, nafaka kavgaları iki hanedanın ömrüne sürer.

Mahdum Beyler ise bu dârı mihnete her türlü hıfzı hayat esbabından mahrum oldukları halde gelmişler; kapısı açık yemeği hazır bir mihmanhanei ihsana konmuşlar. Yerler, içerler, gezerler, eğlenirler. O esbabı maişete ve saadeti hâsıl eden pedere vekilharç ve idare ve terbiyesine çalışan valideye kethüda kadın nazariyle bakarlar.

Akibet bir gün evin büyükleri terki hayat eder; tevarüs eden bir kaç parça mal ve mülkü bir türlü paylaşamazlar. Onlar bir taraftan yaka yakaya mahkeme mahkeme dolaşırlar. Akibet iki adamın fenasiyle bir koca hanedan perişan olur gider.

Böyle bir ailenin haline hakîmane nigâh edenler için büyükleri hâlâ çocuk, ve fakat irileşmiş; küçükleri hâlâ cenin ve fakat rahmi maderden sâkıt olmuş gibi görünür.

Ey zevci bihaber! Meskeninde bir refikadır peydah

1. Kemal, bu fikri *Zavallı Çocuk* piyesinde sahneye de çıkarmıştır.

olmuş; niçin ailenin bârını bütün bütün kendi üzerine yüklenir de yalnız kendi meşakkatini o biçareye tahmil edersin?

Ey bineva peder! Sebep nedir ki, kendin insan iken, dünyaya yadigârı ömrün ve neticei hayatın olan, evlâdının yalnız muallem hayvan gibi, kaşının gözünün aynayışından tasavvuratı fikriye ve iradatı kalbiyeni öğrenmesi uğruna bütün zamanı tahsilini izaa edersin?

Ey ümmülheves sahibetülbeyt! Sana hanende ehlinle, evlâdınla, sıhhatinle, rahatınla geçinmek nimeti, ve gençliğinde hüsnü cemal, ve yaşını aldıktan sonra, evlâdü ayâl ziyneti yetişmez mi ki, iki lokma yemek veya dört arşın bez parçası için daima bir ıstırap ve keşakeşi iltizam edersin de gerek kendine ve gerek yanında olanlara nimeti zehir ve rahatı haram eylersin?

Ey bahtsız valide! Derdin ne ki, vücudünden ayrıldığına teessüf edecek kadar müptelâ olduğun ciğerpareni kendi istediğin ve onun istemediği bir ecnebinin yatağına vermek için habgâhı ârâmını pamuk şiltelerden kara topraklara tahvil etmiye sebep olursun? Veyahut pederinin yanında halinden bahsetmiye hicap eden bir muhaddereyi muhzirlere ve vekayi kâtiplerine gönlünün en aziz olan serairini fâşeylemeye mecbur edersin?

Ey insafsız evlât! Sen vücudünün müsaadesi, gençliğinin kuvveti vaktinde hicap etmez misin ki bütün zamanını gönlünü eğlendirmeye sarfedersin de hanedanının meşakı maişetini ihtiyar pederinin ağarmış başına ve bükülmüş boynuna bırakırsın?

Ey mürüvvetsiz birader! Dünyaya geldiğin zaman validenin rahmini, sütünü kemali kanaatle taksime razı olduğun kardeşinle hanenin taşını, duvarını; dükkânın, mülkünü, iradını neden paylaşamadın ki biçareyi canı gibi, hükûmetgâhlarda sürükleyerek hem onu, hem kendini, hem de insaniyeti terzil edersin.

Başka yerlerde zevçler görüyoruz ki, zevcesini ruhunun nısfı addeder. Kendinin her türlü lezaiz ve meşakına onu teşrik ederse, kendi de onun her türlü lezaiz ve meşakına iştirak eyler.

Pederler görüyoruz ki, evlâdını kendi fikir dairesinde hasretmek değil, kendi fikrinin erişemediği maaliye isal etmedikçe bir türlü rahat edemez. Evinin en büyük masrafı oğlunun terbiyesi uğruna bezleylediği paradır. Kendine faik bir halef görmeden vefat ederse dünyanın gözü açık gider. Kendinin bir fikri, yetişmiş oğlunun bir fikrinden müstakim çıkarsa, hicabından kan terlere batar. Evlâdını galebei şeyhuhetle gözlerine âmâ geldiği zaman elinden tutup ta yedmek için beslemez. Sinni tahsil hitama erişip te zihni sükûnet ve inhisara mecbur olduğu zaman tariki terakkide kendine rehber bulmak için büyütür. İstikbalin ikbalini bilir; halefinin her suretle kemaline çalışır.

Zevceler görüyoruz ki, zevcini iz'aç ederse, evlâdının bazı kusurlarını affettirmek için eder. Elbisesini, tezyinatını zevci kendisinin istigna ve mürüvetinden hicap ederek tedarik eyler; kendisi zevcinin muhabbet ve mürüvvetinden hicap ederek kabul eder. Zevcine hayatı saniye, hanesine meleküssiyane görünür.

Valideler görüyoruz ki, evlâdı bir dakika gülmezse kendi bir saat ağlar; evlâdı bir saat ağlarsa kendi bir ay hastalanır, evlâdı bir ay hastalanırsa kendi bir yıllık ömrünü kaybeder. Kendi gönlünü evlâdına esir eder; evlâdının gönlünü irtibat edecek yer aramakta padişahlardan ziyade hürrü mutlak bırakır. Evlâdını insan etmek için kendi bin türlü mücahedat ile melek haslâtında bulunmıya çalışır. Evlâdını canından ayırmaz ki o başka bir şey istesin, kendi başka bir şey istesin.

Evlât görüyoruz ki, pederinin gümüş renkli saçlarından bir telini hazinei âleme ve belki cevheri canına de-

ğişmez; valideyninin gönüllerine fenayı âlemden tesellâ bahşolur; fikirlerine bin türlü tecarip ve müdrikât ile revnak verir. Vücutlerine şehap kadar kudret ve bir müttekâyı zihayat gibi muavenet arzeyler. Ailenin ne kadar meşakı varsa gayret ve iftihar ile deruhte eder; akrabasının görür gözü, tutar eli olur.

Biraderler vardır ki, neslen bade neslin mülâsık doğar tev'emler gibi kendilerinin ve evlât ve ahfatlarının dünyada iştirake salih her neleri var ise müşterektir. Yarım haneye temellük için değil, bir koca mülke tasarruf için bile biribirine bir kere iğri bakmazlar.

Saadet, bahtiyarlık bu türlü aileler içindir; hayat böyle yaşamıya derler; insaniyet bu insanların halidir

Biz ne zamana kadar şairin mevç ve kenar teşbihi gibi akrabamızla daima bir yerde bulunduğumuz halde daima halen ve fikren birbirimizden girizan olacağız? Ne zamana kadar erkekler haremini dövecek? Ne zamana kadar kadınlar zevcini yaşmak, ferace iz'acatiyle sabahlara kadar uykusuz bırakacak? Ne zamana kadar pederler oğlunun kendi gibi olmasını veyahut meselâ kendi mahalle imamı iken oğlu tabip olmak isterse ayıbını kara toprak örtmesini temenni edecek? Ne zaman kadar valideler kızlarını satılık matah gibi senelerce her gün bir esirci bakışlı görücünün nazarı muayipcûyanesine arzettikten sonra hediyelik cariye gibi bir kerecik rızasını sormıya bile tenezül etmeksizin kendi beğendiği bir adamın eline teslim edecek? Ne zamana kadar oğullar, kızlar sebebi vücutları olan pederlerinin, validelerinin, kâh hissetinden, kâh atehinden, kâh hiddetinden, kâh huysuzluğundan bahsederek mevtlerine arzuyu zımnî gösterir bir halde bulunacak? Ne zamana kadar biraderler, hemşireler, kayınvalideler, gelinler menfaa için, nahvet için, inat için, zevzeklik için birbirinin etini yemeye, kanını içmeye çalışacak? Ne zamana kadar yalnız içimizden biri doğarsa se-

vineceğiz; doğanlardan biri ölürse ağlıyacağız; sağ kalanlar madamelhayat birbirimizi iz'aç edip duracak?

İnsanı peder hâsıl eder, kabile doğurtur, valide besler, fakat cümleyi halkeden feyyazı kerimdir ki zatına ibadet, sun'una marifet, ibadına şefkat irade ediyor.

İnsan bir memlekette bulunur; fakat medarı saadeti, hafızı hayatı, odalarımızda yakmak için İngiltereden buralara kömür ve hastalarımıza deva için Bahrimuhit adalarından İstanbula kınakına vüruduna bais olan insaniyettir ki efradı beyninde uhuvvet ve her ferdinde diğerlerinin ihtiyacatı maddiye ve maneviyesine muavenet bekliyor.

İnsan bir hanede bulunur, fakat kendisinin, hanesinin istiklâl ve rahatına kâfil olmuş bir de maderi vatan vardır ki bizden evlâdının teksir ve terbiyesine ve istiklâl ve rahatının hıfzına hizmet talep ediyor.

Biz ibadeti ilâhiyeye bedel pederimize isyan mı göstereceğiz? Marifeti sun'için sılai rahim hususunda olan gafletimizi mi arzedeceğiz? Hizmeti dini, ailemize hizmet etmemekten ibaret mi bileceğiz? şefkati ibat yerine veraseti kendimize intikal edenlerin mevtini temenni ile mi meşgul olacağız? Uhuvveti insaniyeyi kardeşlerimizi bir kaç kuruş için zaptiyeye vermekle mi öğreneceğiz? İnsaniyete bu türlü aileler teşkiliyle mi muavenet edeceğiz?

Ebnayı vatanın tksirine çocuklarımızı daha rahmi maderden öldürmekle ve doğanlarını körükçü oğlu macunu veya afyon şurubu ile tesmim etmekle, vücutlarımızı müskirat denilen zehri müzmin ile helâk eylemekle mi hizmet edeceğiz? Çocuklarımızın terbiyesine daha kendimiz evlâdımızın hakkını öğrenmemekle mi muvaffak olacağız? Kendi istiklâlimizi bir kaç kuruşa feda etmekle mi vatanın istiklâlini hıfzeyleyeceğiz? Kendi hanelerimizden ra-

hatı selbeylemekle mi vatanın rahatına muavenette bulunacağız?

Bir mülkün evleri bir evin odalarına benzer; her odasında bir nefreti daimiye ve kavgayı ruzümerre câri olan hanelerde rahat mı olur? Mamutiyet mi kalır? Saadet mi husul bulur?

İntibah, intibah ki içinde bulunduğumuz sefineyi ardı arası kesilmez intizamsız hareketlerle biz mehlikei iğtiraka düşüyoruz, sonra ruzigâra kabahat buluyoruz.

İbret, No. 56, 19 Teşrinisani 1872

KEMALİN GELİBOLUDAN DÖNÜŞÜ

Kemalin, Geliboludan İstanbula, ancak 26 Kânunuevvel 1872 Çarşamba günü döndüğünü gazete haberlerinden öğreniyoruz. Resmî işini devir muamelesini, pek sık olmayan nakil işinin ve bilhasa o kış İstanbulda olan sıkıca bir fırtınanın bu gecikmeye sebep olduğunu tahmin edebiliriz.

1873 yılı matbuat için pek hayırlı denecek bir şekilde başlamıyordu. Hükûmet, kânunusaninin ilk on beş günü içinde bir gazeteyi ilga ve üç gazeteyi de muhtelif müddetlerde tatil ettiği gibi, o zamana kadar matbaaların serbestçe basmakta oldukları eserlerin, basılmadan önce muayene ettirilip izin alınmak usulünü koymaya kalkıştı.

İlga edilen gazete Diyojen idi, tatil için istinat edilen de Kararnamei Alî bulunuyordu.

«Diyojen gazetesi mizaha mahsus bir gazete olduğunu bahane ederek *âdabı umumiye ve kaidei hükûmetin cevaz göstermiyeceği* bir yolda idarei lisan etmeyi itiyat etmiş ve tashihi usul etmesi için defaatla ihtar ve tembih ve bir kaç kerre tatil edilmiş ise de gene mesleğinde israr ve 179 ve 180 ve 182 numaralarında dahi bazı zevatın fihamın şan ve haysiyetine dokunacak isnadatı şamil imzalariyle sahte mektuplar neşretmek fecîasına kadar içtisar etmiş olduğuna ve bu hal ile devamı asla caiz olmıyacağına binaen 12 Mart 1867 tarihli kararname mucibince işbu tarihten itibaren külliyen feshü ilga kılınmıştır.

Ebuzziya, Hadika gazetesine dercettiği bu Matbuat kalemi tebliği altına bir mülâhaza ilâve ederek (No. 44; 13

Kânunusani 1873) kararname noktasına itiraz ediyor ve diyor ki

«Vakıâ hükûmet bir gazeteyi kanunen bihakkın lâğvedebilir; lâkin hükûmet Girit meselesinin devamına mahsus ve muvakat bir karar ile gazete tatil veya lâğvetmek bihakkin dahi olsa zihinlere hadşe vermektedir.

Eğer Diyojen kanunen feshedilmiş olsa idi, hasbî olan şu muahezeciğe de hakkımız olmazdı; fakat bu yolda kapanışı bizce de bazı mütalealar hâsıl eyledi. Yavaş yavaş idrak ediyoruz ki memleketimizde Hakayık'ın mesleğini iltizam etmedikten sonra hiç bir gazeteye namusuyla devam etmek müyesser olamıyacaktır. Öyle bir meseleki gareze sülûk ise bizim harcımız olmadığı için bu gidişle Hadika ile İbret'in dahi tatile memur edilmesi şüphesizdir.»

Tabiî bu fıkrada Hakayık için sarfedilen ağır sözlere o gazeteye yazanların mukabelesini davet ediyor, hattâ iki gün geçmeden, gene böyle şeylerin ekserisinde olduğu gibi, hükûmetin müdahalesi bir tebliğle kendini gösterecek kılığa giriyor

«Mülga Diyojen'in münderecatı vesilesiyle Hakayık ve Hadika gazeteleri beyninde açılan muhaverede *haddi marufu tecavüz edildiği* ve bu yolda hangi taraf israr ederse mesul olacağı ihtar olunur. - Hadika, 16 Kânunusani 1873 .»

Diyojen'in ilgasında nsonra L e t a i f i a s â r ile M a m o l gazeteleri ikişer ay, H a y r e n i k te üç aylığına kapatılmışlardı.

Courrier d' Orient gazetesinin bu hâdiselerden bahsederek «İstanbulda matbuatın zuhûrundanberi gazeteler bu derece şiddet görmemiş idi» diye yazdığı bir fıkraya Ebüzziya gene Hadikada cevap verirken, Alî Paşa zamanında Utarit, Vatan ve Muhbir gazetelerinin üçünün de aynı günde kapatıldığını hatırlattıktan sonra İstanbul-

daki ecnebi ve Müslüman olmayan unsurların çıkardıkları gazetelerin halini tasvir ediyor ve bütün bu halerin gazetelerin muntazam bir kanun tahtında olmamasından ileri geldiğini söyliyerek (hangi şey intizamdan çıkarılıp ta örf altına alınırsa menfaat değil mazarrat görülmek tabiidir) hükmünü veriyor. Ve Alî Paşanın, Fransada Napoleon III. tarafından hükûmetinin ilk zamanlarında başlayıp ta son devirlerinde, gene Alî Paşa tabiriyle matbuatın «inanının ıtlak» mecburiyetinde bulunduğu sırada, memlekete tatbik edilmeye kalkışılmış bir sistemin devamına karşı koyuyor.

Kemal, İstanbula dönüşünden sonra da gene B. M. harfleri altında yazı yazmakta devam ediyordu. Bu yazıları ceza hakkına dair hukukî fikirler, kıraat ve imlâ meselesine dair terbiyevî fikirler, vergiler, masraf ve iradımız gibi malî işlere dair yazılardı. 15 Kânunusani tarihli İbret'te Türkçe matbuat serlevhasıyle matbuatın memlekette geçirdiği kısa hayata umumî bir bakış attı ve nihayet 20 Kânunusanide Kemal imzasıyle bir yazı neşretti ki, o vakte kadar «şahsî, mevki ve zaman icbarıyle» matbuatta isminin görünmediğini, fakat bu tarihte nitibaren gazetenin idaresini eline aldığını ilân etti. Kitap sansürünün ilk kurbanı olan Evrakı Perişan dolayısıyle mücadeleye başladı, ilerde örneklerinin bulunduğu bahiste teferrüatı görülecek olan bu mücadele İbret'in 6 Şubattan itibaren bir ay tatiline sebep oldu (28 Kânunusanide de Hadika iki aylığına tatil edilmiştir.)

Bu tatil müdetinde Kemal Vatan - Yahut Silistre piyesini hazırlamakla geçirdi. Çünkü, daha Geliboluda bulunduğu son zamanlarda İstanbulda, arkadaşlarından bazılarının, o sırada tek tiyatro olan Güllü Agop efendinin Osmanlı tiyatrosunu ilerletmek için bir komite teşkil ettiğini haber almış, hattâ bu iş için oradan yazdığı bir ma-

kale 28 Kânunuevvel 1872 tarihli Hadika'nın 33 üncü sayısında (Tiyatrodan bahseden arkadaşlar) başlığıyle çıkmıştı. Sonra İbret'te de imzasız imzalı bazı yazılar yazdı. Provaları ve bilhassa oyuncularının telâffuzlarını düzeltmekle meşgul oldukları bu tiyatroda Ebüzziyanın Eceli Kaza ve direktör Alî BeyinAyyar Hamza 26 Kânunusani 1873 akşamı, Hariciye Nazırı Halil Şerif Paşa himayesinde olarak oynanmış, sadrazamın himayesinde olarak Darüşşefaka menfaatine Paris Fukarası piyesini gene bu komite nezaret ederek hazırlatmış, 30 Martta da Ahmet Mitat'ın Eyvah! piyesi oynatılmış idi.

31 Martta çıkan İbret'te Kemalin Tiyatro adlı bir makalesi vardır.

Bütün yazılarında olduğu gibi tiyatronun lûzumunu ve Avrupa memleketlerinde olan ileriliğini anlattıktan sonra

«Velinimeti hakikî bildiğimiz hazreti milete her türlü hizmetten çekinmemek azmi kavisinde bulunan bir takım erbabı kalem eğlence tedarikini dahi deruhte eylediler. Her biri bu tiyatro hakkında serbestii mütaleatını muhafaza ile beraber terakki maksadına çalışmakta birbirinin ittifakından gene ayrılmadılar.

Bu abdi âciz dahi mingayriistiyhal müessislerinden bulunduğum halde tiyatronun ilerlemesine hizmet için akdettiğimiz encümenin zuhûru daha iki ay olmadan hali hazırca ehemmi umur olan telâffuz derslerinde edilen ikdamlar haylı neticeler gösterdi. Gelecek sene verilecek oyunlarda telâffuzun hiç bizim söyleyişimizden farkolunmıyacağım kaviyen ümit ediyoruz.

Gayreti kemalini tarife hacet görmediğim arkadaşlarımdan Mitat efendi yvah isminde bir oyun tertip etti, dün gece oynandı. Züvarı memnun ettiğinden eminiz.

Asârı âcizanemden Vatan yahut Silistre unvanlı

oyunun tertip ve talimi hitam buldu. Birinci defa olmak üzere önümüzdeki Salı akşamı yani Çarşamba gecesi icra edilecektir.

Gene asârı âcizanemden Razdil (1) namında diğer bir oyun var. Arkadaşların himetiyle Fransızcadan bir dram, iki komedya tercüme olundu, daha ufak tefek şeyler de yazılıyor. Tiyatro mevsimi bitmeden evvel talimi hitam bulan olursa oynatılacaktır. Hele encümen gelecek sene bir haylı asâr ile iptida edeceğini şimdiden vadeder.» diyor.

Yazının nikbin ve istikbale karşı çok ümitlerle dolu satırları yazıldığından 48 saat sonra değişiyor.

1 Nisan 1873 Salı akşamı Vatan oynandı. Kazandığı rağbet çok büyük oldu, tiyatroyu seyredenlerden bir çokları sokaklara dökülüp İbret gazetesi idaresine gidip Kemali aradılar, Çarşamba ve Perşembe günleri hep bu heyecan ile geçti (2).

5 Nisan Cumartesi günü İbret gazetesi kapatıldığı gibi muharrirleri de Babızaptiyede tevkif olundular. 9 Ni-

---

1. Kemal, Mağosa'da tamamlayıp basılmak üzere İstanbula gönderdiği zaman bu piyesin adı maarif tarafından, Gülnihal'e çevrilmedikçe izin verilmedi.

2. «Silistre oyunu tiyatro sanatına ait havas ve mezayadan isterse bin defa hariç, yüz bin fersah bait bulunsun; fakat tasviri necdet gibi, istihkarı mevt gibi havası hamaset ve recüliyetten olan secayayı ve hususa milletin hissiyatı vatanperveranesini tercüme eden o eser, mevkii temaşaya konduğu o geceden itibaren iki ay zarfında 47 defa tekrar olunmuş ve İstanbuldan ib,adımızdan sonra Sultan Abdülaziz bile bir iki kerre huzurunda icra ettirdiği gibi İzmirde, Selânikte tâ Sultan Muradın cülusuna kadar üç sene zarfında belki 500 kere oynanmış ve üç aydan ibaret olan ahdı Murat hanide ise iki üç günde bir defa Koru ve Bağlarbaşı ve haftada lâakal üç gece Gedikpaşa ve Konkordiya tiyatrolarında icra edilmiş... - Ebüzziya, *Süleyman Nazif Beyefendiye*, 21 Mayıs 1908.»

san Çarşamba günü de sürgünlük zamanlarını geçirecekleri yerlere yollanılmak üzere Hidiv kumpanyasının Mısır vapuruyla Çanakkaleye doğru yola çıkarıldılar.

İşte, 13 Haziran 1872 de neşredilmeye başlanan İbret gazetesi son nüshasının çıktığı 5 Nisan 1873 tarihine kadar dokuz aydan biraz fazla süren zaman için 132 nüsha neşredilmiş oldu.

XXVII

MEDENİYET

M e d e n i y e t Kelimesi Avrupa ile olan ihtilâtımızdan sonra lisanı avama düşen tabirattan olarak, vatanımızda pek çok adamlarca makasidi âliyeden olduğu gibi, bir takım fırkacılarda dahi yeni çıkma fuhşiyatı tayinde kullanılır tabiratı tehekkümden madut olmuştur.

Biraz düşünelim: Acaba medeniyet sahihan levazımı insaniyeden mi? Yoksa sui ahlâkın tevellüt ettiği zevaidi muzırradan mı madut olmak lâzımgelir?

Hiç şüphe yoktur ki medeniyet bazıların ve hususiyle bizim eski hükemanın tarifi gibi, insanın içtima üzere yaşaması manasına alınır ise hayatı beşer için levazımı tabiiyedendir. Bir çocuk sütten kesilir kesilmez tay veya buzağı gibi başı boş salıverilmiş olsa uğrayacağı bin türlü muhataradan kat'ı nazar kendini iaşe edecek rızık tedarikinden âciz kalır, açlığından ölür.

Kudretin tabiatı beşere ihsan ettiği istidadı terakki dahi infirat üzere taayyüş halinde meydana çıkmamak zarurî olmasına bakılırsa insanın temeddüne ihtiyacı bir kat daha sabit olur.

Eğer Diyojen infirat üzere yaşar bir kavim içinde zuhûr etsydi, elbette içinde yatacak bir küpe malik olduğu için milletinin en bahtiyarı addolunmak lâzımgelirdi.

Fenni siyaset nazarında ise medeniyet içtima değil, asayişte kemal manasını ifade etiği için bu mefhuma göre ebnayı beşere zarurî lâzım mıdır, değil midir? Oralarını tetkik etmek isteriz.

İnsan kendini âdet ve hayalâttan tecrit eyler de ahvali âlemi itidali dem ve huzuru fikir ile düşünürse a s a y i ş lâfzını lâyıkıyle tahdit edecek tarif bulamaz ve bu cihetle bipervâ diyebilir ki «Çavdar ekmeği yemeyi ve toprak üzerinde yatmaya alışmış bir adamın karnını ve uykusunu uyumakta gördüğü a s a y i ş, nefîs taamlar yemek ve yaldızlı karyolada yatmaya melûf olanların rahatından az mıdır? Ve bu iki türlü maişet arasında fakirin bir lokma siyah ekmekle bir kaç arşın kara toprağı bulabilmekten daima emin olduğundan, ganinin ise her dakika elindeki nimetten mahrumiyet muhatarasında bulunduğundan başka bir fark var mıdır? Vücudu ısıtmakta Fransız çuhasının âdi abaya ne rüçhanı olabilir?

«Medeniyet insanı milyonlarla altına malik edermiş. Altın, iştihayı mı ziyadeleştirir? Hayatı mı çoğaltır?

«Medeniyet mermeden masnu saraylar peydah edermiş. O kadar metîn binalar ecele mi methal bırakmaz? Hastalığı mı meneder?

«Medeniyet geceleri sokakta gaz peydah edermiş. Allahın güneşi zail olduktan sonra insana göre akrabasının arasına girip te itilâfı aileden müstefit olmak gibi bir lezzeti terkederek kahve kahve dolaşmakta ne letafet tasavvur olunabilir?

«Medeniyet vapurlar, şimendiferler husule getirirmiş. İkametine bir kulübe ve maişetine iki dönüm toprak kâfi olan bir adamın üç yüz saatlik yerlere gitmeye ve beş on gün denizler içinde kalmaya ne ihtiyacı olabilir?

Medeniyet telgrafı icadeylemiş. Yanı başındaki odada geçen ahvali bilmiyen biçareye göre Amerikanın vukuatını öğrenmiye çalışmakta ne mana var? Keza ve keza...»

Bu türlü mütalea insanın tabiat ve istidadından bütün bütün gaflet eseridir. Göryoruz ki insan, tevlit kuvvetinde, hemen kâffei hayvanatın madunnunda iken dünyada meşhur ve maruf olan hayvanatın kâffesinden bir

kaç bin kat ziyade buluyor; ve bu kesret sahrayı vahşette değil saadet sarayı medeniyette görülüyor. Bundan bilbedaha sabit olur ki, medeniyet, hayatı beşerin kâfilidir. Bu sübuttan dahi bizzarure anlaşılıyor ki medeniyet aleyhine kıyametmek eceli kazaya katilerden, haydutlardan ziyade muin olmaktadır.

Bundan başka insanın saiy ve fikir ile dünyada izhar ettiği bunca bedayi öyle bir parça ekmek yemek ve topraklarda yuvarlanıp uyumak için yaratılmış bir mahlûk olmadığına bürhanı kâfidir. Binaenaleyh medeniyeti zait görmek insanın halkında kudreti fatıraya abes gibi bir nakısa isnat etmek kabilinden addolunur.

Evet, vücudu çuha, abadan ziyade ısıtmaz. Fakat tabiatı beşer hüsnü intizama maildir; çuhanın letafeti giyenlerin o iki meyline tekabül ediyor. Kimseye zararı dokunmayan bir lezzetten müstefit olmak neden şayanı tayip olabilsin?

Evet, altın hayatı çoğaltmaz. Fakat levazımı hayatı ikmal eder. Sıtmaya uğramış bir adam tabibe müracaat etmek, iktiza eden mualecatı almak için paraya muhtaç değil midir? İlletinin defi için ne yapsın? Kendini köşe başılarına dükkân açan mağrıbîlere okutarak ve koluna pamuk ipliği bağlıyarak mı iadei sıhhate çalışsın?

Evet, kârgir binalar ecele, hastalığa mukavemet etmez. Fakat yanmaya, yıkılmaya karşı durur; letafet ve memuriyetle bir kaç karın evlâda kalır.

Evet, geceleri işsiz bir adam için muttasıl ailesini terkedip te sokaklarda eğlence tahari etmekte bir letafet yoktur. Fakat gaz olan yerlerde eshabı saiy ve ticaret geceleri de altı yedi saat işiyle veya alışverişiyl meşgul olur ve bu surtle ömrü üzerine bir ömür daha katar.

Şimendifer veya vapur ile bir kaç yüz saatlik yerlere giden veya bir kaç gün deniz üzrinde çalkalananlar ise marifetin bir kerameti garibesiyle tayyı mekân tmiş veya

postuyla sulardan geçmiş gibi cihanın ta öbür tarafına giderler, havayici hayatı getirirlr, vatandaşlarının ayağına isal derlr.

Telgraf kullanan akvam eğer eski dünyada ise yeni dünyada bulunan bir tabibin hazakatinden veya zuhûr eden bir vakanın tesiratından hayatlarınca, saadetlerince büyük büyük faydalar görürler.

Bir de insanın hak ve maksadı yalnız y a ş a m a k değil, h ü r r i y e t e l e y a ş a m a k'tır. Bu kadar mileli mütemeddineye karşı kabil midir ki akvamı gayrı mütemdine hürriytlerini muhafaza edebilsinler?

[«Bize şu lâzım, onunla kanaat etmeliyiz. Ve, pederlerimizden bunu gördük, onun haricinde nevarsa bid'attir. Derslr, talimler, kitaplar, makinalar, terakkiler, icatlar ne işe yarar?» diye diye Hintliler, Cezayirliler gibi, ecanibin kahır ve galebesi altında izaai hürriyet, şanı insaniyete hiç bir suretle yakışır şeylerden değildir.] 1

Asayişi hakikinin kesreti daima meşakı sayin kesretiyle mütenasip olagelmiştir. Medeniyetin her sıkıntısı bir rahat tevlit eder, vahşetin her rahatı bin eziyeti mucip olur. İnsanın havayici yalnız arzın kuvvei nabitesine sığışmak ihtimali yoktur. Onu, olsa olsa, medeniyetin hazinei iddiharı istiap edebilir.

Hülâsa medeniyetsiz yaşamak, ecelsiz ölmek kabîlindendir.

Eğer medeniyetin Avrupaca fuhşiyata ve bir gürühun zaruretine verdiği revaç cihetlerine hasrı itiraz olunur ise bu yolda olan tarizatı hiç bir âkıl yoktur ki teslim etmesin.

Şu kadar var ki fuhşiyat onun avârızı zatiyesinden değil nekaisi icraatındandır. Çünkü «asayişte kemal» tarifinde men'i fuhşiyat dahildir. Bir memlekette ki müskirat, itlâfı nefis ve teksiri cidal edecek derecelerde şayi o-

lur; bir memlekette ki ileli efrenciye ve sıbyanı maderbehata başağrısı, hayvan yavrusu kadar kesrette bulunur; bir memlekette ki müdahene zerafetten ve yalancılık kârgüzarlıktan madut olur; hasılı bir memlekette ki adâp ve ahlâk fesat halinde bulunur, asayişte dahi tabiatiyle kemal olamaz.

Hele asayişte kemal, herkesin asayişinde mümkün mertebe kemal demek olduğundan, açlıktan telefat vukubulmak gibi medeniyetin sırf hilâfında olduğu, tarifi medeniyetle zahir olan halleri netayici medeniyeden addetmek, zakizeyni birbirine illet ve malûl tutmak kadar bedihiyülbutlandır.

Bir de farzedelim ki medeniyetin Avrupadaki hali bin türlü nakayis ve seyyiat ile malâmâl imiş. İktisabı medeniyete çalışan akvam için tamamı tamamına Avrupayı taklit etmek neden lâzımgelsin?

Bir takım hakayıkı ilmiye vardır ki dünyanın hiç bir tarafında değişmez, hiç bir yerde suitesiri görülmez. Meselâ, ticartte de olsa hassai inbisata maliktir, hassai inbisat nerede olsa vasıtai tahriktir, vasıtai tahrik nerede olsa sayi bşere büyük büyük muavenetler eder.

Sayi beşerin muavenetlerinden nerede olsa istifade olunur.

Şimdi biz tervici medeniyeti arzu edersek bu kabîlden olan hakayıkı nafıayı nerede bulursak iktibas ederiz. Temeddün için Çinlilerden sülük kebabı ekletmeyi almaya muhtaç olmadığımız gibi Avrupalıların dansına, usulü münakehatını taklit etmeye de hiç mecbur değiliz.

[Kendi ahlâkımızın ilcaatı, kendi ahlâkımızın tasvibatı asârı medeniyetin füruatına maaziyadetin kâfidir.

Hattâ öyle memul ederiz ki şeriatı İslâmiyenin kavaidi münciye ve mevki ve halkımızın kabiliyatı fevkalâdesi elde iken Kıpt ve Geldan ve yahut İran ve Arap ve Yu-

nan zamanlarında altı yedi kere marifetin Darülmuallimini ve terakkiyatın merkezi intişarı olan memaliki Osmaniyede iş lâyıkıyle tutulur ise measiri bediasına dünyayı hayran decek yolda bir medeniyet vücuda getirilebilir.] 2

İbret, No. 84, 1 Kânunusani 1873

XXVIII

TÜRKÇE MATBUAT

Matbuat ki bir ağızdan çıkan sözü dünyanın her tarafına dağıtmak şanındandır, ihtiraatı beşerin eşrefi ve medeniyeti hazırada görülen kemalin sebebi aslîsi addolunur. Avrupada buralardan birkaç asır evvel basmayı istimale başladılar, medeniyetçe buralardan bir kaç asırlık mesafe ileri gittiler.

Memaliki Osmaniyede basma bundan bir hayli zaman evvel zuhûr etmişse de bazı esbap devamına mani olmuş idi. Muahharan devletin mebanii azametini tecdide çalışan Sultan Selimin himmetiyle şimdi elde mevcut olan huruf mydana gelmiştir ki bu eser, asrında zuhûr eden ıslahatın fayda ve hususiyle devam cihetiyle en büyüğü addolunur. Daha sonraları Mısırda Mehmet Ali Paşa ve burada sultan Mahmudu sani dahi basmanın terakkisine haylı hizmet ettiler. Hattâ onlar zamanında idi ki gerek burada gerek Mısırda birer de resmî gazete neşrolunmıya başlamıştı. Sultan Abdülmecidin evaili saltanatında buna **Ceridei Havadis** namıyle bir de nimresmî gazete ilâve olundu.

Fakat bu asârın cümlesi hükûmetin semeratı sayinden

---

1 ve 2 numaralı kroseler arasındaki kısımlar *Müntahabatı Cedide*'de çıkarılmıştır.

madut olarak mülkümüzde Türkçe birinci neşrolunan serbest gazete **Tercümanı Ahval**'dir ki zuhûru Şinasi merhumun ianeyi kalemi sayesinde idi. Bu hale muahharan tesis ettiği **Tasviri Efkâr**'ın gerek serbestii matbuata ve gerek edebiyatımıza ettiği hizmetlere nazaran merhum mülkümüzde neşriyatın mucidi ve lisanı edebin müceddidi addolunur.

İşte basmacılığın bu devirlerinde devletin tasdikine arzolunmaksızın mülkümüzde bir kelime tab'ına cevaz yok idi. Hattâ gazetelerin her nüshasına basılmadan evvel kâh Maarif nezareti, kâh Tercüme odası, ve kâh daha büyük zatlar bakardı.

Ne kadar ehemmiyetsiz bentler biliriz ki ekser nuzzarın kalemleriyle tashih görmüştür. Hattâ Fuat Paşa en ikballi sadaretinde Tasviri Efkar'ın köpeklere dair neşrettiği makaleyi iş güç ederek tashihiyle vakit zayi etmekten çekinmemiş idi.

Neşriyat hakında gösterilen şiddet ise bir derecede idi ki Ceridei Havadis bir kere Avusturya devletine Nemçe devleti dediği için kapanmak muhatarasına düştüğünü rivayet ederler. Hele zamanınca en mukbil bir zatın mlkümüzde maarifin haline dair bin türlü dualarla, senalarla yazdığı makale neticesinde maarifin muhtacı ıslah olduğuna mtealik bir kaç kelime bulunduğu için Tercümanı Ahval'in bir ay kadar tatiline sebep olduğunu reyelyakin biliriz. Tasviri Efkâr'ın sahibi bulunan Şinasi bundan daha küçük bir sebeple Maarifteki memuriyetinden mahrum edildi.

Ya bu şidetlerin neticesi ne oldu? Gene zamâne hükmünü icra etti. Hükûmet matbuat nizamnamesini neşretmek mcburiyetinde bulundu.

Bu hal ile matbuatı Osmaniye için bir devri cedit açıldı. Türk gazeteleri memleketin ve Girit mesaili gibi mühim işlerde Beyoğlu gazeteleriyle bahis ve rekabete

başladılar. Bir taraftan da edebiyetın memulün haricine çıkarcasına gösterdiği terakki yardım eyledi. Halkın günden güne matbuata rağbeti tezayütte idi. Kendilerine güvenen gençler neşriyatı kalemlerine bir tecrübegâh ittihaz ettiler. Taayyüş için devlete bâr olmak istemiyen üdebaya bir sanatı istifade açılacağı ümit olunmakta idi.

Hayfa ki Belgrat meselesinin zuhûru üzerine gönüllerde galeyan eden ateşi hamiyet kalemlere dahi sirayet ederek bir günde iki gazete muharrirlerinden mahrum edildi. Arkadan mahut kararname yetişti. Bir darbe ile üç gazeteyi birden mahveyledi. Nefiy çıktı, memuriyet suretiyle tağrip icat olundu.

Ya bu şiddetlerden görülen semere vatan gurbete, fıkdanı riayet hakarete, iyma aleniyete tahavvül eylemekten ibaret değil miydi?

Arada üç gazete kapanmış ve neşriyat hiç olmıyacak derecelerde şiddetler göstermişken gene İstanbulda altı yedi gazete birden zuhûr etti. Kararname ile fikri beşer beyninde bir meydanı girü dâr açıldı. Gazetelerin kimisi kapandı, kimisi kendi kendine tatil etti; kimi gene çıktı, kimisi çıkamadı. Maamafih fikri serbestî günden güne terakkide idi.

Âlî Paşa vefat etti. Hükûmet neşriyat üzerinde olan şiddetini kaldırır gibi göründü. Tezkiyei emavata dair her ne söylendiyse hürrü mutlak bırakıldı. Hattâ o münasebetle devlet de usulü idaresini bütün bütün başka bir surete çevirmekten bahsetmek bile caiz görüldü!..

Nöbet eshabı hayata gelince gene kararname meydana atıldı. Gene gazeteler kapanmaya ve hattâ kendi kendine kapanmış olanların tekrar intişarına izin verilmemeye başladı. Dalkavuğa dalkavuktur demek adâbı umumiyeye, gareze marazdır demek «menafii devlete» mugayir addolundu. Memuriyet namiyle adam nefyetmek hususu daha ziya-

de şiddet ve kuvvetle meydana çıktı. Hattâ buna, memuru gece zaptiyede hapsetmek ve sabahleyin mahalli memuriyetine tahtelhıfz göndermek mahareti dahi ilâve edidi. İmdadı ilâhî erişti, gene iş değişti. Hezel ciddin intikamını almıya başladı (1).

İnayeti padişahî muin oldu. Kararnamenin verdiği hükümler keenlemyekün hükmüne girdi, gene ciddiyat meydana çıktı. Gene hakikatten bahsetmeye imkân bulundu. Hattâ bir gazetenin umum heyeti ile mahkemeye davet olunabilecek kadar hakkı dahi tanıldı.

Saltanatı seniyenin müsaade ve zamanın ilcaatı ve efkârı umumiyenin himayesi ve fikri serbestinin terakkisi bu halde gidip duruyor. Maamafih gene kararname de hükmünü icradan geri kaldığı yoktur.

Tatillerden kat'ı nazar üç ayda iki muteber gazetenin lâğvolunduğunu gördük.

Vükelâyı fiham hazeratının efkârı hürriyetperveranesini bilenlerdeniz. Binaenaleyh bu garibenin onlardan sâdır olmuş bir şey olmadığına emniyetimiz vardır.

Matbuat idarei behiyesinin fatanet ve hakkaniyetine dahi itimadımız kemaldedir. Binaen aleyh bu nizamsızlığın o taraftan sudûr etmediğini dahi itmınanı tam ile iddia edebiliriz.

Ya acaba araya şeytan mı karışıyor? Hayır, şeytanın biçare gazetecilerle ne alışvrişi olabilir? Yakinen biliyoruz ki bu hale sebep yalnız bir meseledir. Gazeteler hükûmeti seniyenin iradâtını lâyıkıyle bilmekten âcizdir. Çünkü bir hükûmetin muradı ne ise neşrettiği nizâmattan bilinir. Elde bir matbuat nizamnamesi var, onun da hükmü câri değil.. Kararname ise yalnız Girit meselesinin devamına mahsus olmak üzere neşrolunmuş idi. Bihamdillâh şimdi Girit'te mesele yok. Bir gazeteci yazı yazarken

1. Bu anlattığı İbret'in ilk devresiyle Diyojen neşriyatıdır.

kendine mecnun nazarile bakmadıkça o kararnamenin hükmünü nasıl düşünebilir? Yalnız şurasını idrakten beyenı aczederiz ki hükûmeti seniye gazeteleri niçin bir intizam altına almak cihetine meyletmiyor? Zannetmeyiz ki dirayet ve kifayetleri müsellem olan ricali devlet suiistimalâtın men'inde muamelei örfiyeyi nizamdan müessir addeylesin. Elde bu kadar da tecrübe var. Elli altmış sene evvel bir köy subaşısı istediği yolda adam öldürmeğe muktedir de gene her köyde hemen hergün bir büyük cinayet, şimdi vali mahkemenin hükmü olmadıkça bir caniyi hapse muktedir olamıyor, bununla beraber vilâyette ayda bir iki cinayet ya vuku bulur ya bulmaz.

Mülkümüzde matbuat kadar şiddetli ceza görmüş hiç bir şey yoktur. Gene matbuatın gösterdiği sebatı cesurane herkese hayret veriyor.

Matbuat bir nizam altında olsaydı, şimdiki müşkülâtın yüzde biri mevcut olmazdı. Delildir ki matbuat nizamnamesinin hükmü câri iken o müşkülâtın binde biri mevcut değil idi.

Bu mülke gazeteler fena hizmet etmedi. Gazeteciliğin zuhûrundan evvel sıfatla mevsuf mutabakatini bilenler mülkün en büyük üdebasından madut idi; bugün osmanlıların bir lisanı edebi varsa gazeteler sayesindedir.

Gazeteler bu hale gelmeden evvel herkes «rimpapa» gibi, «kızıl elma» gibi türrehât ile meşgul idi. Dünyada bir medeniyetin vücudundan ve devleti aliye politikasının ilcaatından halkça bir itikat hâsıl olduysa hep matbuat sayesindedir.

Devlet bir muntazam encümeni dâniş açmış olsaydı belki edebiyatın terakkisine gazeteler kadar medâr olamazdı. Herkesi senelerce politika talimine çalışılsaydı belki efkârı umumiyeye gazeteler kadar hizmet edemezdi.

Gazetelere bu kadar şiddet gösteriliyor. Fakat şura-

sını bilemiyoruz ki şimdiye kadar hangi gazete devletin cüz'î, küllî dünkü işine sekte getirdi?

Gazetelerin bir münasebetsiz yola gittiklerinden şikâyet olunmaktadır. Ancak türkçe muharrirler bin türlü yemin etseler hânis olmazlar ki şimdiye kadar hiç biri gazetesini kapatmak için bir kelime yazmamıştır. Gazete ile iştigal edenlerin en zekileri, en tecrübelileri mesuliyet ne türlü makalâttan geleceğini tayinden âciz kalıyor. Zaman oluyor ki en şiddetli addolunabilecek bir makale için hiç bir şey denilmiyor; zaman oluyor ki gazeteciler arasında hiç hüküm verilemiyecek bir makale için tatil ve ilga hükümlerine düşülüyor.

Hattâ kapanan gazetelere sorulsa yarısı hangi bent için tatil olunduğunu bilmez.

Hasılı kararnamenin hükümleri gazetelerce kaza kurşunu kabilinden olarak, tevarütte dahi kesret olduğundan tabiî muharrirlere bir havf, bir tereddüt ârız oldu. Bir derecede ki bazı kere bir gazetenin tatiline kapanması için yazılan sözler sebebiyet vermektedir.

İtikadımızca gazetelerde vücudundan bahsolunan münasebetsizliklere nizamsızlıkla mukabele etmek hükûmeti seniyenin şanı adaletine yakışmaz.

Malûm bir meseledir ki, ne bulunduğumuz asır içinde ve hususiyle neşriyat gibi en mühim bir meselede muamelei örfiyenin tesir ve faydası görülebilir, ne de Girit meselesine mahsus olmak için yapılan kararname ile gazete lâgvü tatil ettirmeğe salih bir nizam hükmünü bulmak kabildir.

İşin bir düşünecek yeri de menafii nakdiye hususudur.

Herkes gazeteyi taayyüş için çıkarıyor. Hangi gazete kapansa sahibini tabiatiyle maişetinden mahrum etmez mi? Mülkümüzde esbabı taayyüşün kılleti nev'ine nazaran bu mahrumiyet bir gazete sahip veya muharri-

rini aç ta bırakabileceğine şüphe olunabilir mi? Ya dünyada açlıkla mücazata cevaz var mıdır?

Memaliki osmaniyede envai cinayatın tertibi mücazatına kâfi görülen kanun ve mahkeme gazetelerin tayini cezasına niçin kifayet etmesin?

Silâh derdest olarak mülke hücum ile halkı isyana tahrik eden haydutlar muhakemeye çekilirken gazeteciler onlardan şeni veya hukuku insaniyeden mahrum mudurlar ki görecekleri cezada hiç muhakeme külfetine düşülmesin?

Hasılı devletçe her türlü faideden berî ve gazetelerce bin türlü mazarratı câmi olan şu usulde devam ile medeniyetin en büyük saliflerinden olan ve mülkümüzde henüz yetişip gelen neşriyatın daha mehdi zuhûrda iken fenapezir olmasına hükûmeti seniyenin efkârı terakkicûyânesi rıza vermez zannındayız.

İbret, No: 94, 15 Kânunusani 1873

XXIX

MODA

Moda bir kelimedir ki elsinei ecnebiyeden alınan kelimeler içinde zamanın ihtiyacına en ziyade muvafıktır denilebilir.

Biz vaktiyle daima terakkiye mail bir kavim imişiz. Söğüt nahiyesinden çıkmışız, bu kadar yerleri istilâ etmişiz. Sonra vukufu iltizam eder bir kavim olmuşuz, bulunduğumuz halde duracağız diye bu kadar yerler kaybetmişiz. Daha sonra pergel haline girmişiz, bir ayağımız daima bulunduğu yerde mıhlanıp kalmak istiyor, öbür ayağımız daima öteyi beriyi dolaşmakla uğraşıyor.

Tagayyür halinde daima vukuf isteriz; vukuf halinde daima tagayyür arzusunda bulunuruz.

Başımızdan kavuğu çıkarıp ta fes giydirdikleri vakit kıyametler koptu. Şimdi herkese fesi çıkartıp ta kavuk giydirmek dünyanın altını üstüne getirmedikçe hâsıl olamaz.

Dikkat olunursa ahlâkı umumiyenin bu tarzı garibi bir hikmete müstenit görünür. O da şudur ki, halk daha iyi bir şey zuhûrundan korkuyor, halin tagayyürünü istemiyor.

Devleti aliyenin beş altı yıllık tarihi siyasisi düşünüldüğü halde bu iddiamıza bir bürhanı bedihî görünür. Bundan bir buçuk seney gelinciye kadar hükûmetin bir tarzı idaresi vardı (1). Herkes ondan daha güzel bir yol tutulmak kabil olduğunu düşündüğü için her tagayyüre bir mevhibei mahsusa nazariyle bakmakta idi.

Ondan sonra bir tagayyür geldi (2), ve herkes memnun oldu; fakat tagayyür o kadar sürdü, o kadar büyüdü, o kadar çoğaldı, o kadar ahlâkı milliye ve menfaati vatanın aleyhine zuhûr etti ki - o tebeddüllere sebep olan halin tebeddülünden başka her nevi tagayyür vatan için bir musibet addolunmağa başladı.

O hal tagayyür etti (3), hâlâ da tagayyür ediyor (4), efkârı umumiye de o hal ile mütegayyir oldu; fakat tagayyüre asla meylettiği yoktur.

Daha iyi bir hal zuhûrunu ümit edip te daima tagayyür istiyenler, tagayyürden, daha fena neticeler gördükleri için iki sene evvelki hali bulmağı (5) ayni saadet, bir sene evvelki hale dönmeği (6) en büyük musibet biliyorlar.

---

1. Âlî Paşa idaresi. 2. Mahmut Nedim Paşa sadrazamlığı. 3. Mitat Paşanın sadrazamlığı. 4. Rüştü Paşanın sadrazamlığı. 5. Âlî Paşa zamanını. 6. Mahmut Nedim Paşa zamanına.

Bundan dolayıdır ki şimdi efkârı umumiye bulunduğu yerde durabilmekten büyük terakki göremiyor. Gene bundan dolayıdır ki vatanın ne kadar düşmanı var ise halin bulunduğu derecede durabilmesini istihale düşürmek için her gün bir tagayyür vukuundan bahsediyor-

İki üç sene evvelki ümitleri bugün kim hâsıl eder? Meğer ki Allah... Bir sene evvelki hali bugün kim arzu eder? Meğer ki şeytan...

Biraz daha açık söyliyelim: Üç dört aydanberidir her gün işitilmekte olan mütenevvi mezhep (mesele) leri nedir? İzornik (mesele) si nereden çıktı?... (Mesele) si,... «mesele» si neden peyda oluyor?... Devletçe mesele yok, memleketçe mesele yok... Gene her gün bir meseleden her gün bir tagayyürden bahsolunuyor!!! Sebep konsilitçiler ise... ne diyelim? Yok... «bazıların zannı gibi» naili ümit olamıyacağını bilenler naili emel olacağını ilân ile teselli bulmakta iseler... gene ne diyelim?

Yalnız şuracığını efkârı umumiyeye ihtar ederiz ki sürüp gitmekte ve daima tekerrür etmekte olan yalanlara inanıp durmak neden lâzımgeliyor? Otuz yıldır bu kadar vaitler işitiyoruz... Dört beş ay da tebeddül havadisi işitsek ne lâzımgelir? Vatanla hiç münasebeti olmıyanlar bizimle eğleniyor. Gûya öyle dört aydanberidir bir yalana inanıp durduğumuz korktuğumuzdan imiş!!!

Bir gazetenin kararname meydanda dururken beyanı efkâra ne kadar tereddütler içinde cesaret edebileceğini dünkü numaramızda bir dereceye kadar beyan etmiş idik (Türkçe matbuat makalesi. İlâve.)... Şimdi meramımızı tamamiyle anlatamadıksa mazur tutulmamız lâzımgelir.

Biraz daha izahı merama cesaret edelim mi?... İşitilen büyük büyük tevcihat sözleri yalandır, eshabı hırs ve garez ihtiraatındandır.

Vesselâm. İbret, No: 95, 16 Kânunusani 1873

XXX

Kendimi vatan hizmetkârlığı için doğmuş bilenlerden olduğum gibi bu vazifeyi ifaya yazıdan başka kendimce bir vasıta bulamadığımdan elimde kalem tutmağa kudret hissettiğim gündenberi gazeteciliği ihtiyar etmiş idim.

Gazeteciliğe başladığım zaman bu meslekte her gûna ketmi efkâr için vicdan ile dövüşmek veyahut bir söz için bin türlü muahaze görmekten başka semere yok idi.

Neşriyata başladığım zamanlar devletten maaşı olmıyan bir gazetenin masraf defterlerini görenler basma masrafı vermek için yazı yazmağı merak etmiş adamların vücuduna zâhip olurdu. Memlekette bir gazetenin yevmiye altmış nüsha sattığı görüldü. Gene gazete yazmak istiyenler gazete başında bulundu.

Garip bir haldir ki devlet gazetelere nazarı ehemmiyetle bakmağa başladıktan sonra halk ta gazetelerin ehemmiyetli bir şey olduğunu anladı. Üç yüz nüshayı haddi intiha addeden eshabı kalem üç bin nüsha ile iktifa etmez oldu... Sonraları şiddet tezayüt ettikçe rağbet te tezayüt eyledi.

Bugünkü günde bir adam âdeta kalemine dayanarak geçinmeği göze alabilir.

Vakıâ kararnamei «alî» gazetelerin başına kaza kurşunu yağdırmak için bir nevi mitrayöz (aynen) hükmünü aldığından hâlâ memlekete hiç bir gazetenin yarına kadar yaşamağa ümitvar olabildiği yoktur. Maamafih efkârı terakkinin buralarca hâsıl ettiği maişeti ahrarane arzuları gene gazete ile geçinmek hevesini gençlerimizce makasidi âmmeden olabilecek bir dereceye getirmekten hâli olamıyor. Ben de nefsimce gazete ile taayyüş ede-

bilmek arzusunda bulunanlardanım. Fakat gazete medarı maişet olmamak değil manii maişet olsa gene gazetecilikten keffi yed etmeği gönlüm istemez.

Gazete, vatanı bir meclisi ülfet haline getiriyor. Öyle bir meclis ki içinde herkesin meramını istima müşkül ise herkese meramını isma esheli umurdur. Hal böyle iken gene biraz zamandanberi neşriyatta namım bulunamadığı icin hakikaten müteessifim. Buna ise birbirini müteakip icbarı şahsî ve icbarı mevki ve icbarı zaman gibi bir kaç kuvvei galibenin pençesine düştüğüm sebep olduğundan zannederim ki halkın nazarı insafında özrüm kabul olur.

Hususiyle elimden geldiği kadar kendimi neşriyattan çekmemeğe de çalışmış idim...

Şimdi iktidarsızlığımı itiraf ile beraber gene İbret'in idarei tahririyesini deruhde eyledim.

Yalnızlık cihetiyle o kadar büyük bir gazetenin her parçasını gözden geçirmeğe belki muktedir olamıyacağımdan görülecek hataiyattan dolayı şimdiden istifayı kusur ederim.

İbret'i çıkarmağa başladığımız zaman «istikbalimiz emindir» demiş ve buna bir kaç delil dahi göstermiştim. zamane o iddianın hakkaniyetine bir bürhanı bedihî ilâve eyledi. Yani on bir aylık bir idare geçirdik ki devleti aliyenin kazak süngüleri Silivri'de; süvari bayrakları Kütahya'da göründüğü zamanlar bile o kadar şiddetli bir buhran geçirdiği yok idi. Allah devleti o muhataradan da hıfzeyledi. Bugün istikbalimiz gibi halimiz de emindir. Tagayyür istidadı devlette değil ricali hükûmette bile görülmüyor. Hükûmetin tagayyürü halini düşünmek şimale; ricali hükûmetin tagayyürü halini düşünmek ise şimal taraftarlarına inhisar eyledi.

Bununla beraber gene kimse bulunduğumuz halde

kalmak istemez. Fakat herkesin arzusu bir devir ve teselsül içinde dönmek değil ileri gitmektir. İstikbalimizin ilcası da onu iktiza eder. Halimizin bekası da ona muhtaç görünür. İlerde izahı meram ederim.

İbret, No: 97, 20 Kânunusani 1873

XXXI

İbret gazetesi şimdiki idarei tahririyenin eline geçip de bu şekil ve heyete girdikten sonra on dokuzuncu numarasında bir sektei tatile uğramakla beraber bihamdilillâhi tealâ geçen perşembe günü (24 Kânunusani 1873) yüz numarayı doldurdu.

Bizce bu miktar bir cilt itibar olunmakla onda tutulan mesleğin ve o meslekte görülen hallerin bir hülâsasını efkârı umumiyenin nazarı takdirine arzetmeği münasip addederiz.

Hamiyet ve dirayetleri bazılarca meçhul bazılarca muhtacı imtihan olsa bile - efkârı umumiyenin tasdikine mazhar olan bir kaç arkadaşlarımla (aynen.) beraber bundan takriben dokuz on ay evvel bir gazete neşrini arzu etmiştik. En büyük ümitgâhımız istikbal olduğundan bu gazeteye İ s t i k b a l namı vermek istedik. Tenzilen (tenezzülen olacak) ve gazetecilikte sebkat eden tecrübelerime hürmeten arkadaşlarım idarei tahririyece bu abdi âcizi öne atmak arzusunda bulundukları için namı kemteraneme olarak o isimde bir gazete neşrine mezuniyet itasını havi Hariciye ve Maarif Nezareti Celilelerine istidalar takdim olundu. Nezareteynin ikisi tarafından dahi istidamız hüsnü kabule mazhar oldu. Terviç edildi. Sür'ati mümküne ile muamelâtı lâzıması icra buyruldu. İş oradan usulü üzere Babı Zaptiyeye in-

tikal eyledi. Babı Zaptiyece dahi iktiza eden muamelâtın ifasında bir gûna suubete düşülmedi.

Nihayet evrak Babıaliye geldi. Neticei karar makamı sadaretten istizana muhtaç görüldüğü için vuku bulan müracaat üzerine İstikbal'in çıkamıyacağına dair kat'iyyen cevabı yeis alındı!

Halbuki o zamana kadar hiç bir taraftan bir türlü suubet görülmediği halde yalnız rüsumu lâzimenin icrası yoluna bir buçuk ay kadar vakit zayi edilmiş idi. Maamafih eğer istenilmiş olsaydı o cevabı yeis birinci arzuhalimizin takdim olunduğu gün dahi verilebilirdi!

Her ne hal ise biz zihnimizde gazete çıkarmağa katiyyen karar verdiğimiz için bu maksadı istihsal edebilecek esbabın hiç birine müracaatta kusur etmedik. Akibet İbret'i bulduk, neşre başladık.

(İbret elime geçtiği zaman bir çok defa kapandıktan sonra açılmağa mezun olduğu bir vakit idi. Gazetenin bu hali kendimce bir medarı ihtiraz olmadıktan başka **İbret** unvanını nazarımda hemen **İstikbal** tabiri derecesinde kıymettar eylemiş idi.)

Birinci nüshamızın mukaddemesinde beyan olunduğu ikinci ve üçüncü nüshalarımızda dahi tekrar eylediği (?) veçhile biz gazeteyi taayyüş için çıkarmış idik. Şu kadar var ki gazetecilikte aradığımız taayyüş bir maişeti ahrarâne idi.

Vatanımca en büyük terakkiyi edebiyatta ve edebiyatça en büyük terakkiyi gazetelerde gördüğüm için o yolda yaşamağı mevcut olan esbabı taayyüşün bir çoğuna tercih etmiş idim. Felek müsait olmadı. Gazete çıkar çıkmaz devlet hizmetinde kullanılmağa istihkakımız hakkında bin taraftan bin türlü sözler çıkmağa başladı. Bir iki gün içinde bu istihkak iddiası arkadaşlarım hakkında dahi ulûmu mütearifeden, müsellemattan, belki

bedihiyattan oldu. Bayağı bizlerce devlet hizmetine girmemek vatan hizmetinden kaçmak hükmünde bulunduğu herkesin lisanında dolaşır dururdu.

Hattâ ezkiyadan biri: «Siz gazetecilikte bir kaç gün daha ısrar ederseniz memuriyet kabul etmemeğe, askerlikten firar hükmünü verecekler» demiş idi.

Maamafih devlet hizmetinden kaçınmak ne benim, ne de arkadaşlardan birinin hayal ve hatırına gelmiş idi.

Vakıâ biz o zamanlar hizmette bulunmadık, fakat buna sebep yalnızca bir memuriyette bulunmak için beyanı aczü fakr ile hizmet namına nanpare istidasına görülen ihtiyaç idi.

Hasılı biz hizmetten kaçmadık... Yalnız memuriyet dilenmek elimizden gelemedi.

İbret ise günden güne ehemmiyetini arttırmakta olduğu için hizmetler, memuriyetler heyeti tahririyenin ayağına gelmeğe başladı. Belki âdeta gölge gibi yüz çevirsek te arkamızdan ayrılmaz oldu.

Biz vuku bulan teklifatın hiç birine mutavaattan başka bir hal göstermedik. Çünkü cümlesi devlet namına idi. Fakat cümlesini nazarı hakaretle gördük. Çünkü hiç biri bir garazı mahsustan berî olmadığı indimizde muhakkak idi.

Bir taraftan bu haller cereyan etmekte ve diğer taraftan İbret gene mesleğinde devam edip gitmekte iken **"Garez marazdır"** unvaniyle 19 numaralı nüshamızda neşrolunan bent üzerine gazete birdenbire dört ay müddetle tatil olundu.

Gelen emri resmiye nazaran gazetenin tatili "menafii devlet ve adabı umumiyeye mugayir" harekette bulunduğundan imiş. Bu söz bizce kabul olunmıyacağını ilândan hiç bir vakit geri durmayız. Eğer öyle bir cerime ihtiyar

etmiş olsaydık o vakitler halk nazarında şehidi sadakat nazariyle mi görülürdük? Eğer öye bir cerime ihtiyar etmiş olsaydık menafii devleti muhafaza için teşkil olunan makamı sadaretin o vakitler sahibi bulunan zat (6) menafii devlet aleyhine söz yazan muharrirleri - tahtelhıfız göndermek ve hapsetmek derecesine kadar cebir ve zor istimal ederek - devlet memuriyetlerine mi tayin ederdi?

Gazete hakkında gösterilen şiddet bir derecede idi ki İbret'in tekrar zuhûrundan ümitler münkati olmak mertebesine gelmiş idi. Mamaafih biz gene fütur getirmedik. Gene müddeti tatilin hitamında gazetemizi neşretmek azmi kat'isinde bulunduk.

İnayeti padişahî destigir oldu, o müddeti de bitirmeye ihtiyaç kalmadı.

Gazetemizi mütalea etmiş olan zevata malûmdur ki İbret vicdanlarda dolaşan bir fikri hamiyetin ayinei in'itafıdır. Hiç bir vakit tebdili meslek etmedi. Hiç bir vakit sahifelerini tarafdarlık seyieleriyle lekelemedi. Bundan böyle dahi ilâmaşallahütealâ o mesleki sadakatte devam edip gidecektir.

Avava kabilinden olan itirazlar bir tarafa bırakılırsa şimdiye kadar İbret'in mesleğince yalnız bir tariz işitiyoruz. O da kullanılan lisanı şidetli görmekten ibaretir. Fikri sadakat tezvirli tabirler altında saklanamadığı için biz kendimizi daha nazik bir lisan peydah etmekte aciz görüyoruz. Lisanımız ne kadar sert olsa vatanın menfaatı için türlü menafii zatiyesini feda etmek ve milletin edebiyatına hizmet eylemekle melûf olan adamları menafii devlete ve adabı umumiyeye mugayir hareketle itham eden lisanı resmiden şedit değildir.

İbret'in tabınca pek çok kusurlar oldu. Bu da tadadiyle halkı tasdie etmiyecek bir çok esbaptan neş'et eyledi. O hususta ıslahı hale elden geldiği kadar çalışılmaktadır.

İbret tuttuğu caddei istikamette ve efkârı umumiye hakkımızda ibraz ettiği himayet ve inayette devam ettikçe vatana hakikaten hizmetle şerefyap olacağımızdan eminiz. Şuna en ziyade müteşekkiriz ki iki üç gündenberi en celil ve âlî bir makamdan dahi tuttuğumuz meslek hakkında nim gayrı istihkak eseri tahsin istidlâl ediyoruz.

İbret, No: 101, 26 Kânunusani 1873.

KİTAP SANSÜRÜ MESELESİ

Kemal'in Gelibolu'dan dönüşü ve İbret gazetesi yazı heyeti başına bir beyanname ile geçmesi, bir taraftan da kitaplarından bazılarının tekrar basılmaya hazırlanması hükûmeti kitap işi hakkında tedbir almayı düşündürttü. Gazete neşriyatının tatil cezası vardı. Binaenaleyh bürokratlar faaliyete giriştiler ve 1273 tarihinde yapılmış olan bir kitap tab'ı bir de basmahaneler nizamnamesi buldular. Bunun bir maddesini tefsir yollu tatbike geçmek istediler. Ve ilk iş olarak ta Ebbüzziyanın matbaasında tab'a hazırlandığı Evrakı Perişan neşriyatının durdurulması için zaptiyeden bir tebliğat yapılıyor. Bu arada Ahmet Mitat'ın neşrettiği Dağarcık için de ayni tebligat yapılıyor. Kemal (No: 99) bunun yapılmasına teşebbüsün manâsızlığı hakkında bir yazı yazdı. Ertesi gün (No: 100) bir yazı daha yazdı, üçüncü makale (No: 103) gazetenin ilân kısmından başka heryerini işgal eden üç sahifeden fazla ve Kemal'in ufak bir takdimi ile (Kalemini dilenci değneği etmek istemiyen erbabı kalem) imzasile uzunca çıktı. Bu makaleler bir hayli heyecanlı idi, gazetenin o nüshaları bir hayli satıldı, hatta 105 ci numarada o makalelerin bir risale halinde çıkaracağını ilân etti

Umuma ilân:

Evvelden basılmış şeyleri tekrar tabolunmak için matbaaya vermiş idim. Aldığım habere göre kitap ve risale ve saire hakkında zuhûr eden memnuiyeti ahîreye nazaran bunların bilâ ruhsat tab'ına matbaaca cesaret olunamıyarak Maarif Nezare-

ti celilesine bugün müracaat olunacak imiş. Matbaa nizamnamesi denilen şeyin derecei şiddetini ve Meclisi Maarifin neşriyat hakkında olan fikri ve niyetini bu müracaatın hâsil edeceği neticeden anlarız.

109 numaralı nüshada Faik imzalı bir makale de Maarif meclisinin kabul etmşi olduğu bazı mektep kitaplarındaki yanlışlıklar gösterilerek Maarif meclisinin her çeşit eserleri muayene salâhiyeti meselesi mevzuu bahsediliyor.

Ayni nüshada Ebbüzziyanın da şu:

İlânı mahsus :

Matbaa nizamnamesinin üçüncü bendini kitap tab'ı hakkında olan nizamnamenin birinci bendiyle mülga bilenlerden, yani kalemini dilenci değneği etmek istemiyenlerden bulunduğum cihetle Hadika'da vadettiğim cüzdanı yarın ilân ediyorum. Maarif Nezareti celilesi bu risalemi (ki en nâfi asârı camidir) muzır görürse zaptetsin, kanun mugayir görürse kanunen terettüp edecek cezayı icra eylesin. Ben de vaktiyle İbret'e hizmet edenlerden olduğum için bu ilânın sahihen kadrini bildiğim - İbret'te neşrini niyaz ederim.

Hadika muharriri
Tevfik

110 numarada Maarif ve kitapların maarife gösterilmeden basılmaması aleyhinde 103 numaradaki yazısından dolayı gazetenin tatil olunması istenildiğine dair olan fıkrasından sonra gazete bir ay müddetle tatil olundu. Bir ay sonra tekrar çıkmaya başladığı zaman (No: 111) gene bir (İfadei meram) ile bu işi kurcaladı.

— ——

XXXII

Hadika'nın bir nüshasında istihkaksızlığımla beraber nazarı mütaleaya arza cesaret ettiğim **Evrakı Perişan** ile Dağarcık'ın bundan böyle serbestçe neşri men olunmsı için Maarif nezareti tarafından Babıâliye bir ihtar vukubulduğuna ve hatta Hadika matbaasına Evrakı Perişan'ın basılmaması hakkında zaptiyeden pusula geldiğine dair bir makale görüldü. Malûmatı mahsusamıza göre bu memnuiyet her türlü asâra şamil olarak basmahaneler nizamnamesinin izinsiz kitap tabolunmamasına dair olan hükmünü file çıkarmaktan ibaret imiş. Yoksa **Evrakı Perişan** yahut **Dağarcık**, meselâ Sâl takvimleri gibi bazıların kendinde tasavvur ettiği imtiyazı mevhuma dokunmaz ki maddei memnuiyet bu kitaplar olsun. **Evrakı Perişan** veya **Dağarcık** ne kadar fena olsa Sürurî hezeliyatından olsun aşağı addolunamaz ki onların intişarı kitap basmak memnuiyetine bahis olabilsin. Her ne hal ise şimdi Maarif nezaretine gösterilmeksizin İstanbul'da kitap bastırılamıyacak demek olur.

Gazetelere bir nizam vaz'ı için edilmedik istida ve iddia kalmamış ve böyle bir nizamın lüzumu alâ ve ednadan herkesin tasdikine mazhar olmuş iken Matbuat nizamnamesinin ihyayı ahkâmına olsun bir himmet olunmayıp ta hiç bir şey için lüzumu olmıyan ve hiç kimsenin hatırına gelmiyen basmahaneler nizamnamesinin birdenbire meydana çıkmasına taaccüp olunmadı desek yalan söylemiş oluruz.

Gazeteler iş başında olan evliyayı umurun ef'aline ve devletin en mühim ve nazik olan ahvaline dair muhakemat ve mütalea iradına iktidarlariyle beraber hiç kimseye gösterilmeksizin yalnız sahip ve müdürünün mesuliyeti üzerine neşrolunabilmekte iken üç yüz sene evvel vefat etmiş bir zatın tercümei halini veyahut politika ile hiç münasebeti olmıyan bir fennin bazı kavaidini havi olan kitaplar basılmak için teftişten geçmeye muhtaç tutulmak ağrep değil midir?

Acaba mülkümüzde kitaptan başka menolunacak bir şey kalmadı mı? Nizamatı mania elbette bir lüzum üzerine yapılır. Acaba hangi kitabın intişarından devletçe bir mahzur tevellüt etmiştir ki basmahaneler nizamnamesine müracaat olunuyor?

Bu meyanda bir şeydir ki hiç kimse etrafa neşredeceği bir kitabı Maarife göstermekten çekinmez. Neden çekinsin ki eğer kitabın intişarı menolunacak ise hükûmet basıldıktan sonra da menedebilir. Şu kadar var ki bildiğimiz bir zat bundan üç dört sene evvel bir tarihçe kaleme almış ve nüshasını Maarif nezareti celilesine takdim etmiş idi. İki buçuk seneden sonra kitabını ancak istirdat edebildi. Hatta buluncaya kadar define arar derecede müşkülâta uğradı. Herkes ise kitabını Maarif nezareti celilesindeki battal torbalarına yadigâr etmek için değil, halka neşreylemek için yazdığından şayet menolunursa çekilecek zarar göze alınarak kitapların istizansız basılması tarafı tercih olunuyor. Bir de Maarif Meclisi takdim olunan eserleri tashih etmekte imiş Eshabı asâr ise yazdıkları şeye kalem karıştığını bittabi istemiyecektir. Meclisi Maarifin malûmatını inkâr etmemekle beraber herkesin yazdığı şeyi tashih edebilecek kadar iktidarını dahi kolaylıkla tasdik edemeyiz. İşte Maarif nezareti celilesine kitap takdim olunmadığına bir büyük sebep dahi bu mütaleadır.

Bildiğim bazı eshabı kalemle beraber elmizde kendi e-

serlerimizden on iki ve asârı eslâftan yirmi beş cilt kadar kitap var ki bunların cümlesi bir kaç güne kadar tab'a verilmek mukarrer idi. Maarif Meclisi o kadar kitabı kaç günde okuyacak ta ret veya kabul edecek?

Evrakı Perişan'ın bir iki cildi de İbret'te yazdığım bazı bentlerden ibaret olacaktır. Şimdi o makalât İbret'te basılırken istizana muhtaç olmayıp ta kitap şeklinde basıldığı zaman mı teftişten geçmek ihtiyacında bulunacak? Kitap neşrini gazete neşrinden ziyade suubete düşürmek dünyanın neresinde görülmüştür? Politikaca meselâ bir hikmeti tabiiye kitabı bir Levant Herald bendinden daha müessir mi olabilir? Devletçe bir gazeteyi kapatmak münderecatında tasavvur olunan mazarratların def'ine kâfi görülüyor da bir kitabı basıldıktan sonra menetmek neden kifayetsiz addolunuyor?

Kitap teftiş etmek gibi Avrupaca bir kaç asırlar evvel mücerret maarifin intişarını men için yapılmış bir kaidenin bu zamanda ve hiç bir sebep olmadığı halde memaliki Osmaniyece fiile ihracına kıyam olunmasına hakikaten ne derecede teessüf olunsa yeri vardır.

Bir çocuk sıbyan mekteplerimizde altı yedi sene izaai vakit ediyor, gene harekeli yazıyı hecelemeden okuyamıyor. Rüştiyelerde bu kadar gençler çürüyor, içlerinde imlâsı, mânası yerinde iki satır yazı yazmaya muktedir adam çıkmıyor. Maarif nezareti celilesine iştigal lâzım ise bu haller imalei nazar eylemesi iktiza eder, yoksa neşri maarif için tesis olunmuş bir daireye göre kitap meneylemekle uğraşmakla **sebep**'le **eser** beyninde bir tenakuz hâsıl etmeye çalışmak kabilindendir.

İstanbulda hamamların, Galatada çalgılı kəhvelerin sabahtan akşama, akşamdan sabaha kadar iki kapısı birden her türlü mefaside açık dururken matbaa kapanmasını ve zampara, gulâmpare destanları ramazanı şerifte alâmeleinas cami kapıları önünde satılacak kadar mülkün

her tarafına fesadı ahlâk dağılmakta iken yalnız kitap neşriyatının maniaya uğramasını hükûmeti seniyenin medeniyetperverliğine nazaran katiyyen ümit edemeyiz.

Elbette memlekete cehalet mültezem değildir. Elbette kitap olmayınca husulü marifet kabil olamıyacağı hükûmeti seniye nezdinde müsellemdir.

İbret, No 99, 22 Kânunusani 1873.

XXXIII

İFADEİ MAHSUSA

İbret'in dünkü nüshasında kitap intişarına dair hükûmetçe ittihaz olunduğu rivayet edilen karar üzerine neşreylediğim makale - garip haldir ki - meydana çıkalı üç dört saat olmadan üç dört taraftan üç dört türlü tarizlere mazhar oldu.

Bazıların rivayetine göre bu makale Düstur'da münderiç olan bir nizamnamenin icrayı ahkâmına tariz demek imiş, binaenaleyh bu tarize hakkım yokmuş! Bu bapta kanun noktai nazarınca olan mütaleai âcizanemi İbret'in en evvel çıkacak nüshasında bir makalei mahsuse ile efkârı umumiyenin takdirine arzedeceğimdir. Şimdilik şu bir kaç sözü söylemek isterim.

Düstur'da matbaalara dair bir nizam hükmünce Maarif nezareti celilesine gösterilmeksizin kitap bastırılmamak kaidesi hükûmet nazarında mer'i mi idi? değil mi idi? Eğer mer'i ise - her tarafta binlerce nüshası görülen - Bahnâme'lerden, Türkçede, Arapçada misyonerler tarafından diyaneti islâmiye aleyhine neşrolunan hezeyanlardan kat'ı nazar - ben **Evrakı Perişan**'ı bundan üç dört ay evvel neşre başlamıştım. O vakit niçin menolunmadı? Demek ki Ma-

arif nezareti celilesi uhdesine muhavvel olan bir nizamın icraatınca vazifesinde kusur etmiş, bir de Maarif nezareti celilesinin ziri idaresinde bulunan Devlet basmahanesinde basılan ve el'an basılmakta olan kitapların cümlesi için mezuniyeti resmiye istihsal olunmuş mudur?

Mer'i değilse demek ki devlet, matbaalar nizamnamesini bilfiil icradan iskat eylemiş, devletin lüzumsuz, hükümsüz gördüğü bir nizamı biz de lüzumsuz görmekle ne lâzımgelir?

Bir milletin medarı kıyamı bir hükûmetin kaidei devamı nizam olduğunu biz herkesten ziyade bilenlerden ve devletin en küçük bir nizamını muhafaza için her türlü fedakârlığa hazır olanlardanız.

Şu kadar var ki Matbaalar nizamnamesini hem fiilen icradan sakıt hem de Matbuat nizamnamesi hükmüyle mülga biliyoruz da şimdi hükmünün avdetinde hak ve lüzum göremiyoruz.

Biz matbuata bir nizam yapılmasını veyahut mevcut olan nizamnamenin hükmü iade olunmasını istiyoruz. Nizamı biz yapacak değiliz. Devlet yapsın, hilâfında hareket edenlere ceza etsin.

Biz yazdığımız şeyleri Maarif nezareti celilesine göstermekten aciz beyan ediyoruz. Çünkü, evvelâ verdiğimiz kitabı ne zaman alacağımızı bilemeyiz. Saniyen yazdığımız şey ne kadar fena olursa olsun, lâkin kimse tashih etmesin, halk beğenir ise beğenir; beğenmezse yüzümüze çarpar. Eğer neşredeceğimiz asârda devlet bir mahzur görürse sattırmamak daima elindedir. Bir müellife de senelerce çalışarak ve avuçlar ile para sarfederek meydana getirdiği eserini iptal etmekten büyük ceza olamaz diyoruz.

Memaliki mütemeddinenin ne tarafına gidilse gazeteler, kitaplar hakkında olunan muamele de bu yoldadır. Hanki âkıle sorulsa ne gazetelerin uğradığı kaza kurşunla-

rını, ne kitapları uğratılmak istenilen tekellüfat ve teşrifatı faideli görebilir.

İran'da matbaalar her istediği kitabı basabiliyor. Biz neşriyat hürriyetinde onlardan da mı aşağı kalacağız?

Bir diğer tarafın kavline bakılırsa bu memnuiyetin zuhuru bazı münasebetsiz kitapların intişarından neş'et etmiş.

Memlekette münasebetsiz neşriyat olduğu **Küfrî Divanı, Kalpakçılarbaşı destanı** basıldığı zaman hatıra gelmeyip te **Evrakı Perişan**'la **Dağarcık**'ın intişarından sonra zihinlere sühun etmiş olmasına taaccüpten başka bu itiraza bir cevap aramıya hacet görmeyiz.

Bir diğer tarafın iddiasmca Matbaalar nizamnamesinin meydana çıkması Matbuat nizamnamesinin ihyayı ahkâmını intaç edeceğinden bu karara tariz etmek hata imiş!

Matbuat nizamnamesi Matbaalar nizamnamesinin ahkâmını nasıl ihya edebiir bilemeyiz?

Hasılı bizim itikadımızca hükûmeti seniye bir taraftan Matbuat nizamnamesini hükümden sakıt tutmakla beraber bir tarftan Matbaalar nizamnamesini fiile getirdiği halde eshabı kitabet için gerek gazetecilik gerek müelliflikle taayyüş mümkün olmıyacağından elde kalem, suali atıfet için dilenci değneği hükmüne kalır. Onu ihtiyar edemiyenler ise açlıkla yaşamak muhal olduğu için kalemine dayansa dayansa ağır ağır kabristânı fenaya gider dayanır.

Böyle facıalara ise ne hükûmeti seniyenin insafı kaildir, ne de zamanımızın istidadı tahammül eder (1).

İbret, No: 100, 24 Kânunusani 1873.

---

(1) Ihtar — İzinsiz kitap neşri hakkında bu numaraya dercini vadeylediğimiz mülâhazayı gazetede yer kalmadığı için bilmecburiye gelecek nüshaya talik eyledik.

İbret, No 101, 26 Kânunusani 1873.

İhtar İzinsiz kitap neşri hakkında bugün için vadettiğimiz

XXXIV

«Maarif Nezaretine sorulmadıkça kitap intişarının men'ine dair muahharan ittihaz olunan karar hakkında hukuk noktai nazarına tatbikan bir mufassal makale neşri vadolunmuş idi. Ertesi gün gazetede neşri elzem görülen bazı mevadın zuhûru o makalenin teehhürüne sebep oldu. Ondan sonra ise kalemlerini dilenci değneği etmek istemeyen bazı üdeba bu sayde müşterek olmak istediler. Binaenaleyh neşri bugüne kadı.

Zirdeki makaleyi esiri teftiş olmaktan çekinen bir kaç müellif namına olarak hükûmeti seniyenin temyizgâhı adaletine ve halkın nazarı dikkatine arzederim.

KEMAL - „

MÜELLİFLER NEDEN MEYUS OLACAK ?

İşte Düstur'daki Matbuat nizamnamesi şu oluyor:

BİRİNCİ MADDE — Dersaadette gerek litoğrafya ce gerek harf ile kitap tabetmek isteyenlerin keyfiyetleri meclisi Maarif ve Zaptiye marifetiyle tahkik olunduktan sonra meclisi mezkûrda nbu mazbata makamı âlii sadareti ulemadan iltizan ile canipi Zaptiyeden mezuniyeti havi yetlerinde senedi mahsusları olmadıkça basmahane küşat edemiyeceklerdir.„

MÜTALEA

Niçin memnuiyet harf basmasıyle litografyaya hasrolunmuş? Neşriyat için litoğrafi var, foto - tipoğrafi var, otoğrafi var, hatta fotoğrafi bile buna hizmet eder.

Bir de garez, neşriyatı mızırrayı meneylemek ise, aca-

---

mülâhazanın yarınki çıkacak gazetemizle derç ve işaa kılınacağını beyan ederiz.

İbret, 102, 28 Kanunusani 1873.

ba neşriyatı muzırra yalnız kitap mıdır? Gazetelerden kat'ı nazar, resail yok mu? Zampara ve kulampara destanlarının köküne kıran mı girdi? Diyelim ki risale kitap yavrusudur, ilânat ta sessiz tellâl hükmünde tutulsun, ya o nazenin destanlara ne tevil bulunacak?

Kanunu tabiat eşyadan münbais revabıtı zaruriyedir. Her devlette kanun yapılır. Fakat tebea üzerine tasarrufa lüzum görnen kavaidi tayin için yapılır.

«Ahkâmı adliye" nin kitabı evvelinde on dokuzuncu sahifede musarrah olduğu üzere "raiye yani tebea üzerine tasarruf maslahata manuttur."

Yoksa mücerret bizde de bir Matbaa nizamnamesi bulunsun diye bir kanun vazolunur ise şu itirazatın davetinden başka bir netice hâsıl edemez. Bilâkis bu türlü nizamlar halkça sui ef'al için ihrayı inan eder Meselâ bir adam fotoğraf ile bir münasebetsiz ilân neşreylese madem ki Düstur'da fotoğrafla ilân neşrinin memnuiyetine dair sarahat yoktur, hükûmetçe mesuliyeti nasıl kabil olabilir?

İKİNCİ MADDE — "Memaliki mahrusei şahanenin bazı mahallinde kitap basmasını arzu edenler evvel emirde valii eyalete haber verip vali tarafından dahi keyfiyet derbarı şevketkarara inha ve kezalik Meclisi Maarifte görülüp bâmazbata makamı alii sadareti uzmaya arz ve istizan olunmadıkça bir harf basmaya muktedir olamıyacaktır."

MÜTALEA

Birinci made hakkındaki mülâhazat tamamiyle bu maddeye dahi varit olduğunu tarife hacet yok.

Bundan başka

1. Kitap basmak yalnız mülkün bazı tarafında mı arzu olunacak?

2. Düstur'da şu ikinci hükmü altında bulunan vilâyatı "mümtaze" ye bu bendin mer'iyeti şamil midir?

3. Şu maddeden istinbat olunduğuna göre taşralılar bilâistizan basmahane açabilecek, fakat bilâistizan bir harf bile basamıyacak! Bilâistizan matbaa küşat edebilmek imtiyazına taşraların mazhariyetine bir sebep görmüyoruz. Elbette bu imtiyaz İstanbulda cari olan vergi muafiyetine bedel değildir.

4. Taşra matbaalarının birisi "bir harf" basmaz da bir kaç harf basarsa ona ne denilecek?

İnsaf olunsun bir nizamın tanziminde bu kadar intizamsızlık nedir?

ÜÇÜNCÜ MADDE — Basmahanelerin tab'ü temsil edecekleri her nevi kütüp ve resail evvelemirde Dersaadette doğrudan doğruya ve taşralarda ise vilâyatı eyalet caniplerinden inha ile Meclisi Maarifte görülüp mülken ve devleten bir gûna mazarrat olmadığı tebeyyün ederek meclisi mezkûr tarafından kezalik bi-mazbata makamı alii sadareti uzmaya arz ile istizan olunmadıkça tab'ü neşrettirilmeyecektir.

İHTAR

(Nizamnamenin asıl baisi münazaa olan maddesi budur. Binaenaleyh bu madde hakkında bazı tafsilâta girişmeye mecburiyet göründü. Mütaleamızı fasıl fasıl taksim eyledik. Her birine birer rakam koyduk.)

MÜTALEA

1. Gelecek "her nevi kütüp ve resail" in teftişine değil, hatta muayenesine hangi meclis muktedir olacak? İstanbulda her ay elsinei mütenevviada küçük büyük iki yüz cilt telifatı cedide tabolunuyor. Asârı eslâftan bastırılmak istenilen - Camii Fusuleyn gibi yetmiş iki cilt - kitaplar gene başka... Bu kadar asârın yedi sekiz azalı bir meclis - velev başka bir meşguliyeti olmasın - teftişine değil hatta

muayenesine nasıl vakit bulabilecek? Buna imkân o kadar gayri müsait görülür ki bu fani âlemin eyyamı değil cennet günleri bile kâfi addolunamaz.

2. Fünunu mütenevvianın şubeleri iki yüze baliğ olduğu gibi memaliki Osmaniyede arabi, farisi, türkçe, rumca, ermenice, bulgarca, yahudice, fransızca, ingilizce, italyanca, almanca, islavca kütüp ve resail ve saire tabolunuyor. Bu matbuatın herbirini telif veya tercüme olunduğu lisanda şamil olduğu fenne tatbikan teftiş ve muayeneye alemi ulemadan lâakal dört beş yüz kadar müntahap zat ister zennediyoruz. Acaba bizim zannımız hatadır da Meclisi Maarif bunca fünuna, bunca elsineye ârif ve vâkıf mıdır?

Bir de bu maddenin hükmü Düstur'un ziri ahkâmında bulunan vilâyatı "mümtaze" matbaalarında basılan kitaplar, risaleler hakkında da mı cari ve mer'i olacak?... Acaba Maarifin ruhsatı olmaksızın Bulak matbaasında dahi bir şey basılmıyacak mı? Halbuki Bulak'ın bastığı kitaplar hatta Maarifin tahtı idaresinde bulunan koca basmahanenin matbuatından hem kesretli ve hem de muteberdir.

3. Madem ki bu Matbaa nizamnamesinin vaktiyle vücuduna lüzum görülmüş, yapılmış! İcrası da Meclisi Maarife havale olunmuş. Şimdiye kadar Meclisi Maarife niçin mevkii icraya koydurmamış? Mülkümüzde **Sürurî hezeliyatı** nasıl basılmış? Mülkümüze **Mizanülhak** namıyle bir "muvazenei batıla" ne şekil girebilmiş? Böyle bir nizamın cereyana gelmesi âzım ise şimdiye kadar icrasına muktedir olamıyan bir heyete ilerisi için emniyet acaba caiz olsa mı gerek?

4. Alelhusus milletin terbiyesini ve edebiyatın terakkisini himaye edecek ve ilim ve ahlâkını muhafaza eyleyecek o Meclisi Maarif midir ki, Meclisi Maarifin tasdikinden geçtikten sonra 25 recep 1989 tarihinde tabolunan Zübdetüccoğrafiye nam kitabın 42 nci sahifesinde şu ibare muharrerdir:

SURETİ HÜKÛMET VE USULÜ İDAREİ DEVLETİ ALİYEİ OSMANİYE

(Devleti Aliyei Osmaniyenin hükûmeti hem cismanî «hem ruhanî olarak hükûmeti müstakille olup hükûmeti «osmaniye vekili bulunan zata (sadrazam) ve (vekili mut«lak) hükûmeti ruhaniye vekili bulunan zata dahi (şeyhis«lâm) tabir olunup usulü idarei hükûmet ve memleket bu «iki zatı filâtunsimatın tahtı nezaretlerinde teşkil olunan «meclisi âliye ve devairi ilmiyeye ve anifen zikrolunan va«linin iradeleri dahilinde bulunan dairelere muhavveldir."

İnsaf buyrulsun ki, kitabını serbest tabettirmek isteteyen müelliflerin asârında mı muzır şeyler bulunuyor? Yoksa Meclisi Maarifin muayene ve teftiş ettikten sonra ruhsat verdiği kitaplarda mı?

Ne gariptir ki bir mülkte bir Meclisi Maarif bulunsun, o Meclisi Maarif hilâfeti islâmiyenin hakkını, vasfını bilmesin ! Hükûmeti islâmiyede de Avrupa gibi ruhan,, cismanî itibarı vardır zanneylsin!!

Kitabını serbestçe tabettiren müelliflerden hiç bir vakit böyle bir münasbetsizlik sudur etmemişken neden lâzımgelir ki on altı yıldanberi hükümden sakıt olan bir nizamın - icraatı muhal olduğu halde - iadei hükmüne teşebbüs olunacak kadar haklarında suizan gösterilsin de elindeki nizamı hükme çıkarmıyan ve balâda tahrir ettiğimiz kitabı tasdik ve kabul eden Maarif Meclisine milletin mümeyyizi efkârı ve devletin hamii asayişi hükmünde tutulacak kadar emniyet olunsun?

5. Meseleyi tasavvurdan tecerrüt edelim de bütün bütün tatbikata bakalım. Mademki basılacak kitapların muayene ve teftişi heyeti meclise muhavveldir. Demek ki bir kitabın veya risalenin tasdiki azanın ya ittihat veyahut ekseriyetine aittir. Binaenaleyh maarife verilen her nevi a-

sâr heyeti meclisin nazarı teftiş ve muayenesinden geçmesi lâzımgeliyor. Meclis ise günde olsa olsa beş ve nihayet sekiz saat mün'akit olabilir. Bu meclisin vezaifi mukaddemesinin en başlıcası sıbyan ve rüştiye mektepleriyle - hâlâ ismi var müsemması yok - Darülfünun umurunu mütaleadır. Hele rüştiye ve sıbyan mekteplerine ait olan işler İstanbul'a inhisar etmiyor. Bütün vilâyatı celileye de şamildir. Bu halde Maarif Meclisi bu sekiz saatlik zamanının ne kadarını şu saydığımız mekâtibin terakkiyatını veya hiç olmazsa ıslahını düşünmeye, ne kadarını kitap muayenesine hasredecek?

Farzedelim ki mekâtip ciheti müstelzem değil imiş... Hesabımıza göre Avrupanın yarısına yakın bir mülkteki tabiî açılan mekteplerin hocalarını - hoca intihabı vazifesiyle dahi mükellef olan - Maarif meclisi ne zaman ve ne suretle imtihan ve intihap edecek

Farz bu ya! Haydi diyelim ki bu cihet te mültezem değil imiş... Şimdi Maarif meclisi sekiz saatini tamamı tamamına yalnız kütüp ve resail teftiş ve muayenesine sarfedecek olsun. Bir meclis evvelâ sekiz saatte **Evrakı Perişan** kıt'asında olsa olsa sekiz sahifelik kadar yazı ancak teftiş ve muayene edebilir. Çünkü teftişin bir heyet huzurunda cereyanından murat müzakere ile işe karar verilmektir.

Halbuki müzakere eğer gerçekten müzakere olacak ise sekiz saatte sekiz sahife değil hatta bir sahifeye bile güç karar veirlebilir. Hakikat halde de müzakere böyle olmak lâzımgelir.

Yoksa Meclis, Sandıkburnu kahvesi değildir ki biri meddah gibi söylesin, ötekiler lâkırdı söylemek için değil lâkırdı dinlemek için ağzını açsın hayran hayran dört yanına bakınsın.

Diyelim ki günde sekiz değil on sekiz sahifenin bilmüzakere teftişine imkân bulunabilsin. Bu hesapça Meclisi

Maarif tatiller dahi dahil ve her ay mutlak otuz güne vasıl olduğu halde bir ayda topu topu **Evrakı Perişan** kıt'asında 540 sahifelik yazı gözden geçirmeye muktedir olabiecek

Kırk milyon nüfusun «tamam bir düzüne» on iki lisanda her ay yazacağı, okuyacağı kitabı her satırı yedişer kelimeli, her sahifesi yirmi birer satırlı 540 sahifeye hasreylemenin acaba dünyada imkânına cidden nail olur, husulünü cidden arzu kim vardır?

6. Tatbikatta tecrübe ciheti gözümüzün önünde uçup duruyor. Meselâ Sâl takvimlerinin neşrine mezuniyet istenildikçe verilmemekte ve bilâruhsat tabolunanlar bir müddet menolunduktan sonra naili mezuniyet olmaktadır...

Acaba niçin? Maksat, hükmü kanunu muhafaza ise izinsiz basılan şeyin men'i Düstur'un hangi maddesinde var? Eğer denilecek ise ki Sâl takvimleri evkatı şer'iyeyi tayin eylediğinden buna devletçe nezaret lâzımdır. Orası zaten münker bir mesele değildir. Ancak men başka... nezaret pek başka. Maarif Nezareti celilesi şimdiye kadar bahseylediğimiz takvimlerden birini tetkik edip te hatasını bularak menetmedi. Yalnız, durup dururken basılmasın, satılmasın diyordu. Halbuki Meclisi Maarif asârı sairenin değil ise Sâl takviminin olsun tetkikine muktedir idi... Burası ammeye ve hiç olmazsa hasseye malûmdur.

Ne hacet! Hazinei celile bugün müneccimbasılığa maaş tahsis eylemiş, arpalık veriyor. Hatta fazla olarak kırtasiye akçesi ihsan buyuruyor. Bunların cümlesi elbette - yeryüzünün ahvalini gökyüzünden istihraç için değil - fennen evkatı meşruayı tayin içindir. Bu takvimi resmî ucuz satılsın, evkatı şeriye için takvim almak isteyenler mutlak onu alırlar.

7. Bilâmucip bu kadar gürültüleri, bu kadar patırtıları mucip olan ve bin türlü müşkülâtı, bin türlü muhalâtı icabeylediği halde ihyasına çalışılan şu üçüncü madde Düstur'un mevadı münderecesinden bir kaçıyle mülgadır.

Şöyle ki bu üçüncü bendi şamil olan Matbaalar nizamnamesi 20 ci (yani cemayiyelâhıra) sene 1273 te basılmış ve Düstur'un 695 ve 696 sahifelerine dercolunmuş.

Halbuki gene o Düstur'un içinde ve hatta 697 ci sahifede şu mukaddime var:

(Kitap tab'ı hakkında nizamnamedir)

O mukaddemenin altında şöyle bir fıkra var:

BİRİNCİ MADDE — İnhisar maddesi külliyen lâğvolunmakla herkes istediği kitabı tabettirecektir.

Bu nizamnamenin tarihi şu oluyor: fi 7 recep sene 1273.

Şu iki nizam arasında 16 - ve belki o senenin takvimine bakılırsa 17 gün fark görülür. Yani kitap tab'ı hakkında olan nizamname Matbaalar hakkındaki nizamnameden ya 16 yahut 17 gün sonra yapılmıştır.

Şimdi, evvel tanzim olunan nizamı sonra yapılan nizam bozar mı bozmaz mı? Şüphe yoktur ki bozar. O halde demek ki kitap tab'ı hakkında neşrolunan nizamnamenin birinci maddesi matbaalar hakkındaki nizamnamenin üçüncü maddesini bittabi lâğveylemiştir.

Çünkü o birinci maddede "herkes istediği kitabı tabettirecektir,, deniliyor. O üçüncü maddede ise Maarif Nezareti celiesinin sureti mahsusada olarak nazarı dikkat ve insafına arzeyleriz ki bahseylediğimiz birinci bendin tarihi, zikrolunan üçüncü bendin tarihinden muahhardır.

Bir delil daha getirelim: 1287 senesi zilhiccesinin 17 si tarihiyle neşrolunan Ceza kanunnamesi dahi - ki matbaa nizamnamesinden pek çok yapılmış olduğunu ispata lüzum yoktur. - Maarife gösterilmeksizin kitap ve risale ve saire - iştibaha hacet kalmasın «saltanatı seniye ve erbabı hükûmet ve tebeai saltanatı seniyeden olan bir millet aleyhine

gazete veya kitap ve evrakı muzurra» değil - adeta kitap ve risale ve saire tabedenler haklarında asla bir ceza tayin etmiyor.

Demek ki Ceza kanunnamei hümayunu yapıldığı zaman Matbaa nizamnamesinin üçüncü bendinin hükmü mülga olduğu pişi nazarda imiş.

8. Makamı alii sadarıti uzmadan her basılacak kitap ne mecburiyete binaen istizan olunsun? O makamda bulunacak zat mülkümüzde kitpların kâffesini birer birer mütalea mı edecek? Fesüphanallah!!!

9. Bizim itikadımızca kanunun vaz'ında hikmet ve icrasındasühulet var ise sebkinde vuzuh olur. Binaenaleyh şu maddede dahi bir iki meselei lâfziye çıkarmakta muztar kaldık:

Evvelâ "Mülken ve devleten bir gûna mazarratı olmadığı tebeyyün ederek" ne demek? Hiç nasıl olur ki bir şeyin mülken mazarratı olur da devlete mazarratı olmaz? Veyahut devlete mazarratı olur da mülken mazarratı olmaz? Bir eve hırsız girer ise duvarlarını mı çalar?

Saniyen: Matbaa nizamnamesinin birinci ve ikinci bentlerindeki takyidat yanız kitap hakkında idi. Üçüncü bentte bir de "resail" çıktı. Galiba ibaremiz nakarat hükmüne geçecek...

(İnsaf olunsun! bir nizamın tanziminde bu kadar intizamsızlık nedir?î

DÖRDÜNCÜ MADDE — Düveli ecnebiye tebaasından olup ta memaliki mahrusei şahanede kitap basmak isteyenlerin evvelemirde nezareti celilei Hariciyeden ruhsatı havi yetlerinde senedi olmadıkça basmahane küşadına muktdir olamıyacaklardır.

MÜTALEA

Bu bapta dahi söylenecek söz yok değildir. Ancak

maddei kanuniyenin bizim bahsimize teallûk eder yeri görülemedi de şimdilik sükût evlâ görüldü.

BEŞİNCİ MADDE — Bu makulelerin basacağı kütüp ve resail evvelemirde nezareti müşarileyhaya ibraz ile oradan ruhsat verilmedikçe basılamıyacaktır.

MÜTALEA

Bu makule yani ecnebi matbaacıların basacağı kütüp ve resail arapça olarak fıkha dair ise Hariciye Nezareti celilesinden mi ruhsat alacak? Matbaacılar ecnebi olmayıp ta tebeai saltanatı seniyeden olur ve meselâ almanca politikaya müteallik bir kitap veya risale tabetmek isterse Maarif Nezareti celilesine mi müracaat edecek?

Ne de garip şey! Demek bir fransız fransızca bir şey kaleme alır da Osmanlı matbaasına götürürse Nezareti Maariften ve bir Osmanlı türkçe bir risale yazar da fransız bir matbaaya götürürse Nezareti Hariciyeden mezuniyet alacak!

ALTINCI MADDE — Kezallk düveli ecnebiye tebeasından olup ta gazete tabetmek isteyenler dahi nezareti celileei Hariciyeden izin ruhsatı havi senet almadıkça basmahane küşat edemiyeceklir.

MÜTALEA

Bu maddeden anlaşıldığına göre Matbuat nizamnamesi neşrolunmamış olsa idi burada bir ecnebi yalnız matbaa küşadı için izin almaya muhtaç ve başkasının matbaasında gazete neşrine mezun idi.

Matbaa nizamnamesini tanzim edenlerin şu altıncı maddeyi derceylemekten ecnebilere sellemehüsselâm gazete neşreylemeye mezuniyet vermeyi murat ettikleri meydandadır.

Murat etmediğini yazan veya tabiri ahârla murat ettiğini yazamıyan zevatın yaptığı şey ilelebet mer'i olamaz itikadındayız

YEDİNCİ MADDE — Memaliki mahrusede mülkçe ve devletçe muzır olan kütüp ve resaili tabettirmeye cesaret eden olursa o makulelerin bastırdıkları şeyler canibi Zaptiyeden derhal ahz'ü zaptolunacaktır.

MÜTALEA

Hay Allah razı osun. Nizamın bir fıkrası diğer fıkrasını tamamı tamamına nakzediyor. Çünkü üçüncü maddesinde kütüp ve risaili Maarif görecek diyor, bu maddede muzır olanlarını zabıta zaptedecek diyor. Pekâlâ. Madem ki zaptiye basılacak muzır kitapları zaptedecektir, eyy. Maarif Nezareti celilesinin her kitabı teftiş ve muayene zahmetine ne ihtiyaç var?

SEKİZİNCİ MADDE — Müellifine bir nevi mükâfat ve emsaline taziyanei şevk olmak üzere her müellif hakkında kaydı hayat şartıyla imtiyaz verilmesi nizam dahilinde olmakla işbu basmahanelerde basılacak şeyler o makule imtiyazlı neviden olmıyacaktır.

MÜTALEA

Bu maddeden mana anlaşılamadı. Bahse taallûk eder yeri olmadığı için keşfi zamir yolunda it'abı efkâra hacet görmedik.

DOKUZUNCU MADDE — Bu nizamatın hilâfına hareket edenlerin basmahaneleri Zaptiye Nezareti ve vilât maarifetiyle kapattırıp buna mütecasir olanların derecei töhmetlerine göre kanunnamei hümayunda münderiç ceza ile mücazat olunacaktır.

MÜTALEA

Müellifler neden meyus olacak? Ceza kanunnamei hü-

mayununun içinde şu nizamnamenin üçüncü bendi hilâfına hareket hakkında hiç bir ceza gösterilmemiştir..

Matbaacılar neden meyus olacak? Eğer izinsiz kitap basmak cezayı mucip olsaydı hükûmeti seniyece Matbaai Âmire'nin şimdiye kadar kaç kere tatil olunması lâzımgelirdi...

MADDEİ MAHSUSA — İşbu nizamın ilânı tarihinden altı aya kadar elhalethazi mevcut olan basmahanelerin sahipleri yedinde mezuniyeti havi senet bulunacaktır. Eğer bu müddet içinde senet almıyan olur ise ondan sonra senet almak istemiş olsa bile kendisine izin verilmiyecektir. 20 ci. sene 1273.

MÜTALEA

Acaba Maarif Nezareti celilesi - Cezayir hududunda bed'ile Tunus ve Trabulus ve Mısır'ın canibi cenubisini kucaklayıp ve bahri Ahmer'le Bahri Muhiti Garbî'yi dolaşıp Basra körfezi'nden ve İran serhatlerinden güzar ile Çürüksu'ya vâsıl olan ve oradan dahi Karadenizi Rumeli ve Andolu sahilleriyle beraber ihata eyledikten sonra Prut boyuyla Macaristan ve Nemçe hududuyla Venedik körfezine inen ve o körfezin dahi sahili şarkisinden Yunan hududuna ve o cihetten Akdenize gelerek o denizin dahi bir çok cezireleriyle beraber Rumeli ve Anadolu ve Suriye sahillerini tutarak Süveyş cetveline girer. - koskoca hududu devleti âliye dahilinde bu nizamnamenin neşrinden altı ay sonra ve belki hâlâ ruhsatnamesiz matbaa mevcut olmadığına emin midir ki bidayeti zuhurudanberi icradan sakıt olmuş veya tabiri ahârla evvel doğmuş olan Matbaa nizamnamesinin en muzir ve asrın istibdadı efkârı na pek mugayir bulunan üçüncü bendin hükmü fiilen ve nizamen mensuh ve icrası sırf muhal olduğu halde ihyasına sayediyor?

İşte Matbaa nizamnamesinin mahiyeti bir dereceye kadar teşrik olundu. Bizim muradımız bu nizamın yalnız

biraz zamandanberi meydana çıkarılmak istenilen üçüncü bendi fiilen mensuh ve zaten zamanen mümteniül icra olduğunu göstermek idi.

Maamafih şunu da iddia ederiz ki Matbaa nizamnamesinin sade üçüncü maddesi değil mukaddimesinden hatimesine kadar zatı nizamname mensuhtur. Bunun tamamı birden nesheden Matbuat nizamnamesidır. Çünkü cemiyeti beşeriye içinde hukuku mevzudan olan her nizam ferdin gayra ve ya umuma karşı hürriyetini cemiyetin ilcaatıyle takyit eylemek için yapılır.

Binaenaleyh elimizde iki nizam bulunsa da biri Matbaa gibi bir fiilin bir yolda icrasına bir takım kuyut vazeylese ve diğer Matbuat nizamnamesi gibi o fiilin ahâr bir vadide icrasına o kadar takayyut eylemese zannederiz ki o iki nizamın hangisi sonra ise bittabi düsturul'alem olan odur. Ve evvelkisi hükümden bittabi sakıttır. İster sonraki evvelkinin hükmünü lâfzan ve sarahaten neshetsin, ister eylemesin.

Zira bir fiili meneden bir kanun menetmeyen bir kanun ile beraber meriyül icra tutulursa cem'i ezdat iltizam edilmiş olur.

Bundan başka kanunca bakılacak bir cihet dahi hürriyeti efradın mümkün olduğu kadar az tahdit olunmasıdır. Eğer sonradan yazılan kanun Matbuat nizamnamesi gibi olur da kendinden mukaddem mevcut bulunan nizamdan daha ısrarane bulunursa (ahrarane bulunursa?) onu neshettiği iki hücceti katıaya müstenit olur.

Kanunca bir diğer noktai nazar dahi menolunan fiilin suvari icraiyesinin derecei mazarratını tayin etmektir. Meselâ neşriyat hususunda bir hükûmete gazete, elbette kitaptan risaleden daha ziyade mazarrat edebilir. (Çünkü gazete ucuzdur, çünkü gazete kitaptan ziyade müteakibüzzûhurdur, çünkü gazete kitap gibi ûlemadan, fünundan değil yalnız bulunduğu günün, bulunduğu yerin

halinden bahsederse makbul olur.) Bu halde bizim Matbuat nizamnamesi hem Matbaa nizamnamesinden muahhar, yani 2 şaban sene 1281 tarihiyle müverrah bulunur, hem Matbaa nizamnamesinde her cihetle hürriyete müsait olur, hem de gazete yazmayı kitap yazmaktan serbest bırakır ise Matbaa nizamnamesini hükmen bittemam feshetmeye lüzum göremeyiz."

Eğer, bu nizamname Düstur'da münderiçtir binaenaleyh hükmü caridir, denilirse biz de deriz ki "Kuranıkerimde lâfzan baki hükmen mensuh bazı ayâtı beyyinat olduğunu bildiğimiz için bu söze karşı cevap aramıya lüzum göremeyiz."

İSTİTRAT

Biz fikren dünyada hukuku umumiyenin vücuduna kail olsak ta olmasak ta bugün mülkümüzde mevcut olduğunu görüyoruz. Binaenaleyh kalben münkir olsak ta fiilen o hukuku umumiyeye kendimizi ittibaa mecbur biliyoruz. Şu kadar var ki bugün elimizde bir «Ahkâmı adliye» var. Mukaddimesinde yüz kadar kavaidi külliye görüyoruz. Bunlar yalnız Mecelle'nin münderecatına medarı içtihat (?) olmak üzere cemolunmuş ve fakat akıl için dahi bir bedrakai hakikat olabilir. Ve hiç olmazsa emri teşria Düstur'dan ziyade hizmet edebilir, zannederiz. Onun için Matbaa nizamnamesini bir de o miyarı adle tatbik etmek istedik.

Huz ma safa da'ma keder

Kavaidi fıkhiye hükmünce Matbaalar nizamnamesinin zaten vaz'ı caiz değil imiş.

1. Çünkü:

(Tevehhüme itibar yoktur) Madde 17

diye muharrerdir. Yakinen biliyoruz ki Matbaa nizamna-

mesini yazanlar bu ibdalarının lüzumuna hiç bir delil gösteremezler idi. Eğer gösterebilecek kadar maslahatı ammeye vâkıf olabileydiler böyle Matbaa nizamnamesi tanzimiyle izaai vakit edeceklerine gene Matbaai Âmire'yi **Defteri Aşk, Hobanname, Zenanname, Çerginâme, Şevkengiz** gibi beş büyük arsızlığı bir yere cemederek ve zeyrine tımtırak ve tantanai elfaz ile "tabıa bedarüttıbaail'âmire, fi beldei İslâmbul elfahire" şeklinde arapça bir damga basarak çıkarmaktan menederler idi.

2. Çünkü:

"Ahkâmı adliye" nin mukaddimesinde

(Zarar ve mukabele bizzarar yoktur) Madde 19

diye muarrahtır. Matbaa Nizamnamesi ise elbet intişarı kütübe manii müstakil olur. Halbuki intişarı kütübe mumanaat yalnız efrada değil umum millete, devlete hâsılı herşeye ale'ıtlak muzırdır.

Matbaa nizamnamesinin bugün ihyayı ahkâmına "Ahkâmı adliye" hükmünce cevaz yoktur.

(Sakıt olan şey avdet etmez)
«Yani geri gelmez» Made 15

Matbaa nizamnamemizin hükümden sakıt olduğunu balâda delâili müteaddide ile beyan eylemiş idik.

Yani Matbaa nizamnamesinin hükmü sakıt olmamış olsaydı bile «Ahkâmı adliye» iktizasınca adlen hükümden iskat olunmak icabederdi.

1. Çünkü,

(Zarar izale olunur) Madde 20

Matbaa nizamnamesinin muzır olduğu ise - hattâ hükmü icra olunmadığından bil'istidlâl hükûmeti seniye nazarında dahi musaddak gördüğümüz için - tekrar isbata uğraşmayı abes addederiz.

2. Çünkü,

(Hacet umumî olsun hususî olsun zaruret menzilesine tenzil olunur) Madde 32

Matbaa nizamnamesinin lâğvına hem umum için, hem husus için ihtiyaç mukarrerdir. Kimi kitap yazıp çoluğunu, çocuğunu, kimi kitap okuyup fikrini, vicdanını besliyecek. Bu muvafakiyete nail olamaz ise bir takım adamlar açlığından toprak olacak, ve bir takım adamlar cahaletinden cemadat halinde kalacak.

Binaenaleyh bu haceti hükûmeti seniyenin zaruret bilmesi lâzımgelir.

NETİCE

Matbaa nizamnamesinin hukuk noktai nazarına tatbikan muhakemesi ne kadar kabil ise o kadar icra olundu zannederiz. Ve hukuk noktai nazarınca sözlerimize bir tariz varit olacaksa her vakit müdafaaya, muhakemeye hazırız. Şu kadar var ki yalnız İstanbulda Türk olmak şartıyle eli kalem tutanlara Maarif Nezareti celilesi görmeden kitap bastırabilmek iktidarı menolunmak iltizam olunursa bu meselede hükûmetin en şedit bir hüküm ile dört ay tatil ettiği İbret'in iradei mahsusei inayetkârânesiyle neşrini ferman eden padişahı aziz vücudun adaleti mahsusai inayetkârânesine müracaat edeceğiz (1)

Kalemini dilenci değneği etmek istemeyen erbabı kalem

İbret, No. 103, 28 Kânunuevvel, 1873.

---

(1) İlânı mahsus — Kitap tab'ı hakkında İbret'in neşreylediği üç makaleyi şâmil olan nüshalar kâmilen satılmış ve bu nüshalar aranmakta bulunmuş olduğundan işbu üç makalenin tertip sehviyatının tashihiyle beraber risale tarzında olarak tab'ı mukarrerdir. İbret, No: 105, 30 Kânunusani, 1873.

Umuma İlân — Evvelden basılmış bazı şeyleri tekrar ta-

XXXV

Maarife gösterilmeksizin kitap tab'ının menolunması üzerine İbret'in 103 numaralı nüshasında neşrolunan mufassal makaleden dolayı Meclisi Maarif tarafından İbret'in ilga ve bendenizin tedip olunmaklığım resmen talep olunduğuna dair bir kaç taraftan rivayet ve ihtarat almaktayım.

Devletin istikbaldeki ikbalini ahassı amâl addedenlerden, istikbalimizi intişarı maarife ihtiyacı hakikî ile mühtaç görenlerden olduğum cihetle kitap neşrince zuhûr eden mevaniden dolayı söz söylediğim için göreceğim her türlü cezayı nefsimce bir büyük medarı mefharet bilirim. İbret gazetesi de bu uğurda lâğvolunmaktan asla çekinmez.

Şu kadar var ki o bent için ceza göreceğimi umamıyorum. Hele müddeti tatilini beklemiyerek inayeti mahsusei padişahî ile intişara başlıyan İbret'in belki zuhûrundanberi bahsettiği mevadın en haklısı olan öyle bir makaleden dolayı lâğvolunmasını hiç ümit etmiyorum.

Vakıâ elde bir kararnamei âlî var. Arada sırada onun hükmüyle gazete kapanıyor. Kapanan gazeteler tatillerini

---

bolunmak için matbaaya vermiş idim. Aldığım habere göre kitap ve risale ve saire hakkında zuhûr eden memnuiyeti ahireye nazaran bunların bilâ ruhsat tab'ına matbaaca cesaret olunamıyarak Maarif Nezareti celilesine bugün müracaat olunacak imiş. Matbaa nizamnamesi denilen şeyin derecei şiddetini ve Meclisi Maarifin neşriyat hakkında olan fikir ve niyetini bu müracaatın hâsıl edeceği neticeden anlarız.

İbret No: 106, 1 Şubat 1873.

Yarınki nüshada kitap tab'ına dair bir bendi mahsus neşrolunacaktır. Mühim olduğu için ilânına lüzum göründü.

İbret, No: 109, 5 Şubat 1873.

mucip olan bendin öyle bir ceza davet edeceğini bilmiyor. Fakat ekseri sebebi tatil sonradan anlaşılıyor.

Vakıâ gene tatil haklı görülemiyor. Ancak - gene tekrar ederiz sebep anlaşılıyor.. İşte bizim şimdiye kadar anlıyabildiğimiz esbab içinde öyle bir meclisin arzusu ile gazete ilga veya tatil olunduğu yoktur.

Eğer böyle mevaddı adiye için gazete kapanmak âdet olsaydı bugün hükûmeti seniye tarafından İbret aleyhine ikame olunmuş bir dava bulunmazdı (1).

Mülga bir nizamı ihya etmek için - devleti âliyenin devri istilâsını ve eazımı İslâmdan üç zatın tercümei halini havi olan - **Evrakı Perişan**'ın vesair bir takım asârı müfidenin intişarına mümanaat eyleyen ve bu mümanaat hükmi nizama mutabık değildir denildiği için halk içinde oldukça edip sayılmış bir adamın tedibini ve iradei mahsusai cenabı padişahî ile çıkmış bir gazetenin ilgasını istiyecek kadar şiddet gösteren Meclisi Maarife malûm olmak gerektir ki hükûmeti seniye matbuat hakkında da bir nizamname yapmıştır. O nizamname hükmünce muhakemesiz ne bir muharrir tedip olunabilir, ne bir gazeteyi kapatmak caiz olur.

Meclisi Maarif kitap bastırmamakta mülga bir nizamın hükmünü ihyaya çalışıp dururken gazete kapattırmakta mevcut bir nizamın hükümden ıskat olunmasını mı istiyecek?

Meclisi Maarif yazdığımız makalâtta kendi hakkında zem ve kadih görmüş ise matbuat nizamnamesi de meydanda duruyor, mahkemelerin kapısı da açıktır. Meclisi Maarif bu bapta her neye teşebbüs ederse bizim hakımızda neticesi bir mefhareti azimeyi mucip olur. Hükûmeti seniye - adaletinden memul olunduğu üzere - bizim hakkı-

(1) Reji hakkındaki bir yazısından dolayı uzun bir mahkeme.

mızı teslim buyurursa memlekette yazılan asârı teftiş altından kurtarmış oluruz. Bize ceza ederse - kıyamet kopmaz a (2) - vatan için bir de hapsolalım...

Meselede bu kadar feryadım ihya olunmak istenilen mülga nizamı vatanımın saadet ve selâmet ve istikbalince mühlik gördüğümdendir, yoksa menfaatı zatiyem için olmadığına efkârı umumiye itimat eder zannederim. Eğer menfaati zatiyemi arayanlardan olsaydım o menfaatı kitap yazmakta aramaya mühtaç olmazdım.

Hükûmeti seniye adalet ve hakkaniyetin mukteziyatını meydana çıkarıncaya kadar bu meseleden farığ olmayacağımdır. Hattâ bugün mercii kül olan makamı resmiye dahi müracaat eyledim.

İbret, No. 110, 6 Şubat 1873

XXXVI

İFADEİ MERAM

Malûmdur ki İbret 110 numaralı nüshasının üzerine 8 zilhacce sene 89 tarihinden itibaren bir ay müddetle tatil edilmişti. Bugün müddeti tatilimiz hitam bulmak cihetiyle gene intişara başladı.

O vakit ilân ettiğimiz ilâvede görüldüğü veçhile Matbuat idaresi gazetemizi h i l â f ı n i z a m h a r e k e t i t e r v i ç ile itham etmiş idi. O itikatta bulunanların afivlerini niyaz ile beraber hakkımızda beyan olunan töhmeti kabul edemiyeceğimizi ilâna kendimizi mecbur biliriz.

Biz vatanımızı gerçekten sevenlerden ve vatanımızda

(2) Kıyamet kopmaz a, Kemalin Vatan piyesinde Abdullah çavuşun dilinin persengi olan cümledir. Kemal Vatanı bu sıralarda yazmıştır.

cereyan eden ahvalin bir nizam altında gitmesi için her türlü fedakârlığı ihtiyara hazır olanlardan bulunduğumuzu ne vakit iddia eylesek bu davamızda bir münkire karşı lâakal on musdik bulacağımızı yakinen bilmekle müftehiriz.

İbret hiç bir vakit hilâfı nizam hareketi terviç etmedi. Yalnız izinsiz kitap tab'ını meneden nizam mülgadır. dedi. Bu iddiasını gene tekrar eder.

Meramımızı tekrar izah edelim. Tâ ki bir yanlışlığa daha meydan kalmasın.

Hükûmeti seniye 1273 senesi Cemaziyelahırasının 20 si tarihli ve «Matbaa nizamnamesidir» unvaniyle dokuz madde ve bir zeyilden mürekkep bir kanun neşreylemiş ki üçüncü maddesi şudur

«ÜÇÜNCÜ MADDE — İşbu basmahanelerin tab'ü temsil edecekleri her nevi kütüp ve resail evvelemirde Dersaadette doğrudan doğruya ve taşralarda ise vülâtı eyalet caniplerinden inha ile Meclisi Maarifte görülüp mülken ve devleten bir gûnâ mazarratı olmadığı tebeyyün ederek meclisi mezkûr tarafından kezalik ba mazbata makamı âlii sadareti uzmaya arz ile istizan olunmadıkça tab'ü neşrettirilmiyecektir.»

İşte izinsiz kitap neşretmek Düsturun bu bendine istinaden menolunuyor.

Halbuki hükûmeti seniye gene 1273 senesi Recebinin 7 si tarihli ve «Kitap tab'ı hakkında nizamnamedir» unvanı ile bir diğer nizam neşretmiş ki birinci maddesi şudur:

«BİRİNCİ MADDE — İnhisar maddesi külliyen lâğvolunmakla herkes istediği kitabı tabettirecektir.»

Şimdi mademki Matbaa nizamnamesinin üçüncü bendi hükmünce tabolunabilmek hakkı izinli kitaplara münhasırdır, ve mademki kitap tab'ı hakkındaki nizamname nin birinci maddesindeki kitap basmadıkça «inhisar maddesi külliyen lâğv» olunmuştur ve mademki kitap tab'ı

hakkındaki nizamname matbaalar hakkındaki nizamnameden muahhardır, ve mademki bir kanunun diğer bir kanun ile lâğvi kabildir, ve mademki matbaa nizamnamesinin üçüncü bendi izne hasırdan ibarettir, ve mademki kitap hakkındaki nizamnamenin birinci bendinde «inhisar maddesi», «külliyen» tabirinin şümulü ve «lâğv» sözünün sarahatiyle ilga edilmiştir, bizim istinat ettiğimiz nizamın zuhûru Meclisi Maarifin istinat ettiği nizamı külliyen ilga eylediği bedihi gibi görünür.

Saltanatı seniyede bugün bir Şûrayı devlet var. Onun vazaifinden biri de kanunun istihracı manasında zuhûr edebilecek müşkülâtı halletmektir. İrade buyurulursa davamız bir kere de oraya havale olunsun. Eğer haksız çıkarsak ceza mı lâzımgelir? Tarziye mi lâzımgeelir? İstizansız bir satır yazı yazmamak ve belki bir kelime söylememek mi icabeyler? Hükmi nizam her neyi iktiza ederse icrasına hazırız.

Şu kadar var ki şimdi asârı acizanemizi tabettirmek için Maarif Nezareti celilesine arzedememekte mazuruz.

Çünkü ilânından bir ay geçmeksizin lâğvolunmuş öyle terakkişiken bir nizamın yoktan var olmasına hizmet elimizden gelmez.

Bundan başka bir nizamın icraatınca dahi bazı yerlere ilişiyoruz. Evvelâ, bahsettiğimiz üçüncü bent hükmünce, memaliki osmaniyede basılacak kitaplara ruhsat vermek salâhiyeti makamı âliî sadareti uzmaya aittir. Hattâ o bende bakılırsa bir kitap gerek İstanbulda yazılsın gerek taşradan gelsin, Meclisi Maarifte görülecek, «mülken ve devletin» muzır olmadığı tebeyyün edecek, ondan sonra mazbata ile makamı sadarete «arz» ile istizan olunmadıkça «tab'ü neşir» ettirilmiyecek. Şimdi ise Meclisi Maariften her istenilen kitaba yirmi dört saatte ruhsat alınabiliyor. Tahkikimize göre ruhsat verilen kitapların tab'u neşri «meclisi mezkûr tarafından bu mazbata maka-

mı âliî sadareti uzmadan istizan» olunduğu yoktur. Bu davayı da bir mahkeme huzurunda isbat edebiliriz.

Matbaa nizamnamesinin üçüncü maddesine itibba ettirmek istiyenlerin tab'ü neşrine ruhsat verdikleri kitapları acaba o madde hükmünce bir kere mazbata ile «makamı âliî sadareti uzmaya arz» etmeleri lâzımgelmez miydi?

Saniyen **Evrakı Perişan**'ın bundan sonra çıkacak ciltlerini ruhsat almaksızın neşretmemek için bazı matbaadan senet alınmış!

Bilemeyiz eazımı İslâmdan üç büyük zatın tercümei haliyle devletimizin devri istilâsından başka içinde bir şey olmayan **Evrakı Perişan**'ın basılmakta olan her türlü asâra takdimen ve tahsisen men'i intişarı için zaptiyelerle, müfettişlerle matbaa matbaa dolaşılarak nihayet öyle sureti resmiyede senet almak derecesine varıncaya kadar gösterilen şiddet ne lûzuma mebni ve ne hakka müstenit idi.

İşin en garip ciheti şudur ki alınan senette matbaa şimdiye kadar basılmış olan üç cüz **Evrakı Perişan**'m tekrar tab'ı hakkını muhafaza etmiş, senedi alanlar da buna muvafakat eylemiş!..

Üç cüz **Evrakı Perişan**'ın bilâ ruhsat ve mükerreren ruhsatsız tab'ı mücaz olup ta ondan sonra çıkacak cüzülerinin ruhsat alınmadıkça basılmasına cevaz verilmemek hangi kaideye tevafuk edeceğini idrakten bihakkin âciziz.

Bir işe daha beyanı hayretten kendimizi alamayız ki evliyayı umur hazeratından her kime tesadüf olunabilir ise **Evrakı Perişan** hakkında lâyık olduğu dereceden bin kat ziyade sitayişler işitiliyor, iltifatlar görülüyor, gene **Evrakı Perişan** memaliki Osmaniyede basılan asârın kaffesine takdimen ve tahsisen neşrolunuyor!..

Her ne ise biz bu defa uğradığımız tatilden dolayı hâsıl olan memnuniyetimizi ketmetmiş olsak küfranı nimet etmiş oluruz. Çünkü İbret'in bir ay tatili matbuat için bir

nizamnamenin zuhûruna sebep olmuştur. Babiâlide bir komisyon teşkil olundu. Nizamın bir kaç güne kadar ilân olunacağını işitiyoruz. İbret şu hizmetiyle hakikaten iftihar eder.

İbret'in reji maddesine müteallik muhakemesince dahi bir hayli vekayi cereyan eyledi. İleride tafsilât veririz.

İbret, No: 111, 8 Mart 1873.

XXXVII

VATAN

Hikmeti tecrübiye, ki cihanın şu gördüğümüz kemalât ve terakkiyatına her şeyden ziyade hizmet etmiştir, bu kadar fevaidiyle beraber bir iki asırdanberi her türlü hududu zirü zeber ederek fikirlerde ne kadar mutakadât,, gönüllerde ne kadar hissiyat var ise cümlesini birer birer nazarı şek ve tetkik önüne çekmek şaibesinden masun olamamıştır. Tecrübe namına taharrii hakikatle melûf olanlarda ise aradıklarını maddiyat içinde bulmaya hasrı nazar etmiş bir takım eshabı muahaze görülür ki dünyada lemsi ve müşahedesi na kabil her ne var ise mevhum veya madum tutmak isterler, umumun menfaatinden başka hak, efradın ihtiyatından başka ahlâk tanımazlar. Tasarrufa sirkat, verasete gasp, nikâha esaret namı verirler.

İşte insaniyeti bu noktai nazardan temaşa edenlerdir ki vatan fikri mukaddesinden bahsolundukça bulundukları yerin ya hudut veya haritasını tasavvur ederek: «Vatanı tayin eden madde bir kaç bin mazlûmun kanı veya bir kaç ricali devletin kalemiyle çizilmiş bir hattı mevhumdan ibaret değil midir? Böyle akıl ve tabiatla hiç münasebeti olmaksızın sırf mevzuatı beşerden olan ve insanların uhuvvet ve itilâfına set çekmekten başka dünyada

bir tesiri görülmeyen bir vahimenin insaniyet nazarında ne hükmü olabilir?» derler.

Evet! Sanii hâkim insanın fikrini kerrat cetveli, vicdanını hend mikyası mahiyetinde halketmiş olsa idi dünyada aile, millet, mesken, vatan tasavvurlarının vücuduna imkân kalmazdı. Sırf maddî olan fevaitten başka bir şey düşünülmezdi. Şu kadar var ki Âdem başka sıfatta, başka hasiyyette yaradılmıştı. Akıl «iki kere iki dört eder» davasını ne kadar bedahatle kabul ediyorsa, vicdan da «bir kadın ile bir erkek meyli tabiî ve kavli şer'î irtibat hâsıl edince bir aile meydana gelir» hükmünü o kadar bedahetle tasdik eyliyor.

Akıl «murabba başkadır müselles başka» kaziyesinin hakikatine ne kuvette hükmeyliyorsa, vicdan da «vatan başkadır, harici vatan başka» sözünün sıhhatına o kuvvette itimat ediyor.

Şirhârlar beşiğini, çocuklar eğlendiği yeri, gençler maişetgâhını, ihtiyarlar kûşei feragatini, evlât validesini, peder ailesini ne türlü hissiyat ile severse insan da vatanını o türlü hisiyat ile sever.

Bu hisiyat sırf sebepsiz bir meyli tabiiden ibaret değildir.

İnsan vatanını sever, çünkü mevahibi kudretin en azizi olan hayat havayı vatanı teneffüsle başlar.

İnsan vatanını sever, çünkü atâyayı tabiatın en revnaklısı olan nazar lemhai iftitahında haki vatana taallûk eder.

İnsan vatanını sever, çünkü maddei vücudu vatanın bir cüzü'dür.

İnsan vatanını sever, çünkü etrafına baktıkça her köşesinde ömrü güzeştesinin bir yadı hazinini tahaccür etmiş gibi görür.

İnsan vatanını sever; çünkü hürriyeti, rahatı, hakkı, menfatı vatan sayesinde kaimdir.

İnsan vatanını sever; çünkü sebebi vücudu olan ecdadının makberei sükûnu ve neticei hayatı olacak evlâdının cilvegâhı zuhûru vatandır.

İnsan vatanını sever; çünkü ebnayı vatan arasında iştiraki lisan ve ittihadı menfaat ve kesreti muvanese cihetiyle bir karabeti kalp ve uhuvveti efkâr hasıl olmuştur. O sayede bir adama dünyaya nisbet vatan oturduğu şehre nisbet kendi hanesi hükmünde görünür.

İnsan vatanını sever; çünkü vatanında mevcut olan hâkimiyetin bir cüzüne tasarrufu hakikî ile mutasarrıftır.

İnsan vatanını sever; çünkü vatan öyle bir galibin şimşiri veya bir kâtibin kalemiyle çizilen mevhum hatlardan ibaret değil millet, hürriyet, menfaat, uhuvvet, tasarruf, hâkimiyet, ecdada hürmet, aileye muhabbet, yadı şebabet gibi bir çok hissiyatı ulviyenin içtimaından hasıl olmuş bir fikri mukaddestir.

Bundan dolayıdır ki tarihi insaniyetin hangi sahifesine atfı nigâh olunsa her zamanda her millet zuhûr eden efkârı âliye ve ahlâkı fazıla eshabınm cümlesi vatan muhabbetini umuru dünyeviyenin kâffesine müreccah tutmuş ve pek çoğu vatan yolunda fedayı can etmiş görülür.

Bundan dolayıdır ki her dinde, her millette, her terbiyede, her medeniyette hubbu vatan en büyük faziletlerden, en mukaddes vazifelerdendir.

Ya ne vakte kadar insanların itilâfı böyle vatan namıyle bir takım eczaya inkisam edip duracak? Acaba bütün ebnayı beşer bir aile ve bütün dünya bir vatan olmak lâzımgelse insaniyet için şimdiki halden faydalı değil midir ?

Faydalı mıdır? Değil midir? Orasını kablelvuku tayin etmek keramete mühtaç görünür. Zira öyle bir halin husulü takdirde muharebe mündefi olur denilecekse biz

şimdi mevcut olan vatanlar içinde bir takım dahilî ihtilâller görüyoruz ki mucip olduğu tahribat muharebelere kat kat galebe ediyor.

Hele hududu vatan aradan kalkmak ve insanların mecmuu yekcins ve yek terbiye bulunmak ve dünyada yalnız bir lisan kalmak, hülâsa şairin

Milletim nev'i beşerdir; vatanım ruyu zemin

kavli herkese şiar ittihaz olmak bu âlemin başka bir âlem olmasına ihtiyaç gösterdiğinden veya hiç olmazsa böyle bir halin zuhûru bu âlemi başka bir âlem hükmüne koyacağından insaniyet için ümidi saadeti ittihadı umumî zamanına hasretmekle öteki dünyaya hasretmek beyninde pek te fark görülmez. Binaenaleyh bir millet için o kadar bir istikbali nasbı ayn ederek ittihadı insaniyet namına fikri vatanı ilga etmek ahrette rahat ümidiyle kendini öldürmek kabilindendir.

Çünkü zamanımızca hamiyetin en büyük muharriklerinden olan vatan fikrini gönüllerden kaldırmak hıfzı hukukun en müessir esbabından olan ateşli silâhı ellerinden almaya benzer. Bir millet vatan muhabbetinden tecridi nefseder ise çok zaman geçmez lebette vatanının o muhabbetle melûf olanların rayeti istilâsı altında görür. Nitekim bir kavim ateşli silâhtan keffi yet eylerse pek az vakit içinde o silâhı düşman eliyle kendi göğsüne çevrilmiş bulur.

Dünyadan vatan fikrini kaldırmak insaniyete bir hizmet ve muktedir olanlara bir büyük meziyet olabilmek zannında bulunanlar da varmış. Biz öyle garip bir maksadı fiile çıkarmak teşebbüsünde pişuvalığı ihtiyarına cesaret edenlere tayyıp hatırlar terkeyleriz. Biz, oturduğumuz yerin her taşı için bir cevheri can verdik. Her avuç toprağı nazarımızda o yola feda olmuş bir kahramanın ya-

digârı vücududur. Onu binaenaleyh bize göre vatanı Çin ile, Siberya ile hemkıymet tutmak ihtimalin haricinde görünür.

Vatan bize kılıcımızın ekmeğidir. Daima kendimize mahsus, kendimize münhasır biliriz Daima nefsimizden ziyade sever, nefsimizi uğruna feda ederiz.

İşte mademki hubbu vatan bir hissi vicdandır, ve mademki vicdaniyat bahis ve tariz götürmez, vatan hususunda hikmeten vuku bulacak muahazatın reddi pek güç bir şey değildir. (Balâda verdiğimiz tafsilât ta bu müddeayı meydana çıkarabilir.) Davanın halline daha tecrübeî, daha bedihî deliller istenilirse kaideten vatan fikrini kabul etmiyenler içinde pek çok adamlar gösterebiliriz ki kendi vatanını muhatarada görünce rahatını, meşguliyetini terkederek silâha sarılmış ve gönüllüler arasında vatan yoluna her türlü eziyet çekmekten ve her türlü fedakârlığı ihtiyar etmekten geri durmamıştır.

Asıl vatan bahsinde dehşetresi efkâr olan mesail bir kere o fikrin vücudu kabul olunduktan sonra siyasiyatça bittabi zuhûr edegelen mudikâttır. Meselâ, İngilizler, Fransızlar, Almanlar, İspanyollar, İtalyanlar, Ruslar, Osmanlılar bugün vatanı hem tasdik ediyorlar, hem seviyorlar; fakat hiç biri vatanının ikbal ve istikbalinden itminanı tam ile emin olabildiği yoktur. İngilizler, Irlanda halkının temayülâtı iftirak cûyânesiyle, Rusyanın Hinde takarrübünü düşünüyor. Fransızlar hıfzı intizama muktedir olacak bir hükûmeti ahrarâne peydah edip te içlerinde mevcut olan politika fırkalarının pençesinden kurtulabilmek için çare taharri ederler. Almanlar hâsıl ettikleri ittihadı ikmal eylemek ve hususiyle o ittihadın husulüne sebep olan eazım dünyadan gittikten sonra dahi bekasını temin edebilmek endişesindedirler. İtalyanlar bir tefrikaya daha düşüp te gene asırlarca papasların zinciri esareti altında inlemekten korkarlar. Rusyalılar seyfi tegallüplerine baş e-

ğen bu kadar ekvamı bünyei asliyelerine mezcetmedikçe haiz oldukları mertebei azametin bekasını kat'a ümit etmezler. Biz ise ebnayı vatan arasında mevcut olan cins ve mezhep ihtilâfının ileride vatanca bir inhilâlı külliyi mucip olabilmesi vehimesinde bulunuruz.

Avrupa akvamını düşündüren hatalar ne dereceye kadar mühim, ne dereceye kadar mümkünülvuku olduğunu taharri bizce sadat ve vazifeden bütün bütün hariçtir. Fakat şunun beyanını lâzım addederiz ki bize dehşet veren cins ve mezhep ihtilâfını öyle mübrem ve mümteniül'indifa bir belâ hükmünde tutamıyoruz. İtikadı âcizanemizce bu ihtilâf vatan için inhilâli mucip olamaz; bilâkis eğer doğru hareket olunursa o ihtilâf kuvvetiyle âlemi terakkide belki en büyük mevkii biz haiz olabiliriz.

Fikrimizi izah edelim: Cins ve mezhepçe mevcut olan ihtilâf vatanın inhilâlini mucip olamaz. Çünkü Arabistan istisna olununca mülkün her hangi cihetine bakılırsa cinsiyet ve diyaneti mütebayine eshabı bir vücudun azayı aliyesi gibi birbirine geçmiş, birbirine sarılmış görünür. Bir vilâyet ve hattâ bir sancak bulunamaz ki içinde yalnız kavim mevcut olsun da ayrıca bir hükûmet suretine koymak veya Osmanlılardan tefrik ile başka bir hükûmete ilhak kabil olabilsin.

Bundan başka tefrika meyilleri bir zamandanberi mülkümüzde velev ne kadar cüz'î olursa olsun görülmekte olan asârı terakkinin ve hususiyle birbirini takip eden bu kadar tecaribi elîmenin tesiratı altında ezilip duruyor. Hiç zannetmeyiz ki bundan sonra bir Kürdistan fitnesi, veya bir Girit hâdisesi daha zuhûr edebilsin.

Arabistan halkı ise ittihadı diyanet cihetiyle asabiyeti Osmaniyenin rabıtai uhüvvetinde ve hilâfeti İslâmiyenin tahtı biatında bulundukları için oraların iftirakından hiç korkulmaz.

Bahsettiğimiz ihtilâf kuvvetiyle âlemi terakkide bel-

ki en büyük mevkii biz haiz olabiliriz. Çünkü vatanımızda mevcut olan akvam Avrupadan pek de az değildir. Bu kavimlerin her biri lisanını, milliyetini muhafaza ediyor. Mülkün vüs'atini ve kabiliyatını ise tarif ve tekrara ihtiyaç göremeyiz. Şimdi bir kere doğru hareket olunur, yani sunufu ahalinin umumu hukuk ve hürriyetinden tamamiyle müstefit edilir ve terbiyei umumiye herkese vatanının kıymetini bildirecek ve hangi fırka dairei ittihattan ayrılırsa ya Rusyanın ikabı satvetine lokma veya başka bir ecnebinin pençei tasallûtuna esir olmamak imkânın haricinde bulunduğu lâyıkıyle gösterilecek bir yolda götürülür de böyle altı yüz senelik bir cemiyetin efradı beyninde bittabi - her türlü tefrika imkânını selbedecek surette hasıl olan imtiyazcı menafi gönüllere gerçekten hissettirilirse elbette vatanı umumî patrikhanelerden muazzez tutulacağından mülkün içinde her türlü hasenatını cami ve bayağı her türlü seyyiatından berî bir diğer Avrupa peydah olacağında şüphe yoktur. Vatanımızda birbirine edebiyatça takaddüm davasına düşecek bir kaç lisan bulunacak mucidi her fen ve mürebbii cihanian vasfına lâyık olan bir kaç kavmin ahfadı gerek birbirleriyle ve gerek sair milletlerle maarif yarışına kalkışacak, mevaridatı ticaretin merkezi tabiisi olan böyle bir mevkii müstesnada zekâvetçe kudretin bir atiyei mahsusasına nail olmuş bir kaç millet istihsalı servette birbirine rekabet edecek, her biri asırlarca cihangirlik etmiş bir kaç kahraman halk hıfzı vatan yolunda yekdiğeriyle fedakârlık imtihanına çıkacak, hasılı cemiyetimiz her uzvuna natıkıyet gelmiş bir vücuda benzeyecek, ihtilâfatımız bir çalgı takımının makamatında görülen ihtilâflar gibi daima bir hüsnü ahenge hizmet edecek.

Ya bu kadar esbabı muavine hüsnü istimal olunursa karşısına hangi suubet, hangi mania durabilir? Avrupa, her biri bir başka yer tutmuş, bir başka hükûmet altına

düşmüş bir çok milletlerden mürekkep olduğu için şimdiye kadar mesaisinin belki yüzde seksenini adam öldürmeye, memleket tahrip etmeye, ticareti müşkülâta düşürmeye sarfetmiş iken iki asır içinde avalimi ihataya muktedir olan efkârı beşeri idrakinden âciz bırakacak kadar âsârı terakki meydana getirdi. Hem de bu âsürın yüzde seksenini yoktan icadeyledi. Ya biz bir vatan içinde, bir ittifak dairesinde bulunarak medeniyetperverliği lâyıkıyle iltizam ettiğimiz veya yapacağımız şeylerin nümunesini önümüzde gördüğümüz halde acaba ne kadar bedayi izharına muktedir olamayız?

Avrupa kadar nüfusumuz yok denilecek... Avrupanın mamur olan tarafları kadar mülkümüz var, nüfus ise medeniyet, istirahat sayesinde çoğalmaya başlar, bir kere de terakki yolunu tutunca şatranç hesabiyle tezayüt eder. (Bu davanın isbatı arzu olunursa 9 numaralı İbret'te münderiç olan N ü f u s bendine müracaat buyurulsun.) Binaenaleyh memaliki Osmaniyenin de İngiltere gibi oturmaya yer bulunamıyacak surette insanla dolması bir yüz senenin kârıdır.

Memlekette esbabı memuriyet yok denilecek... Yapmamışız ki olsun. Avrupa caddeleriyle, demir yollarıyle, limanlarıyle, cetvelleriyle, şehirleriyle, kasabalarıyle halkolmadı ya! Bir iki yüz sene evvel orasının da bizim memleketten hiç farkı yoktu. Saiy ile orada vücuda gelen şeyler burada niçin yapılmasın?

Halkımızda servet yok denilecek... İbret'te bir kaç kere beyan etmiş idik ki sayi, servet vücuda getirmez; serveti, saiy vücuda getirir.

Avrupa terakkiye bizden evvel başlamış denilecek... Evvel başlamakla ne lâzımgelir? Saati eyyam, vakti gurubu çalışmaya mı başladı? Ferdayı kıyamet hemen yarına mı tesadüf ediyor? Yahut bir işe sonradan başlıyanların evvelden başlıyanlara yetişebilmesi ihtimalini selbedecek

bir kaide mi peydah oldu? Yoksa biz vatanın saadetini bizzat göremiyeceğimizi bilirsek arzu etmiyecek miyiz?

Biz terakkiye başlarsak Avrupa mani olur denilecek... Bu itikat memaliki mütemeddinede alelıtlak hükmünü infaz etmekte olan efkârı umumiyenin meziyetini bilmekten neşet eder. Avrupada kimse kalmamıştır ki bir kavmın terakkisi her kavmın terakkisine hizmet edeceğinde gafil olsun. Eshabı temeddün o kadar mecnun değildir ki gayrı ızrar için kendi zararını ihtiyar eylesin. Keşfi nakabil olan vukuat bir tarafa bırakılınca, hikmeten ve kaideten vatanımızın istikbalince sâlibi emniyet olacak bir madde var ise maarifte olan noksanımızdır.

Zira temini istikbalin mevkufu aleyhi olan teşyidi revabıt ve ittihadı efkâr mücerret maarif sayesinde vücuda gelebilir.

İşte bu hallere nazaran vatan muhabbetiyle mütehalli olan gönülleri gerçekten hun eden facıa mülkümüzce maarif hakkında görülen fıkdanı himmettir.

İbret, No. 121, 22 Mart 1873.

BAZI KAİDELER

[Kemalin kitapta aynen alınmış olan metinlerinin anlaşılması için bazı lûğatların manası bundan sonraya ilâve edilmekle beraber bu kelimelerin tek tek manaları bilindiği halde dahi anlaşılmasında güçlük göstereceği tahmin edilen bazı gramer kaideleri kısaca aşağıya kaydedilmiştir.]

§ 1

1. İcabettiği zaman bir ismin manasını tamamlamak için bir kelime ilâvesine i z a f e t; isim ile tamamlayacı kelimenin teşkil ettiği heyete de i z a f et t e r k i b i denir.

Türkçede bu tamamlayıcı kelime ismin evveline gelir.

Arapçada ve fariside, Türkçenin aksine olarak, tamamlayıcı kelime isimden sonra gelir.

Arapçada; Türkçede bulunmayan, harfi tarif vardır. Eski edebiyatımızda dahi pek o kadar çok kullanılmayan Arapçanın harfi tarifli izafet terkipleri Kemalin yazısında da çok değildir.

Bunlar

a) Nureddin, Abdurrahman v. s. gibi has isimler,

b) Darülfünun, Darülmuallimîn (13), Darüşşafaka (4) gibi müessese isimleri;

c) Vacibülvücut (24) ilmelyakin, aynelyakin (6) v. s. gibi din veya şeriat ıstılahları;

d) Bilbedaha (6,13,15), ilelebet (4,15,17), bizzarure (15),

fevkalgaye (17), fevkalâde (9), ilâgayrünnihaye (9), v. s. gibi mürekkep isim, mürekkep zarf veya mürekkep sıfat olarak kullanılmış olan terkiplerdir. (Kelime yanlarındaki rakamlar metin numaralarıdır)

2. Farisi kaide ile yapılan izafet terkipleri lisanımızda vaktiyle çok kullanılırdı. Bu kaideye göre yapılan terkipte de, Arapçada olduğu gibi, tamamlayıcı kelime isimden sonra gelir ve ismin sonuna bir **i** ilâve olunur. Bu **i**'ye dikkat etmeli, ve terkibin çözülmesinde kaidece sonda bulunan ismi öne almalıdır

Ebvab-ı serair = sır kapıları, **eshabı-mütalea** = okuyan kimseler, **âlem-i insaniyet** = insaniyet âlemi... (4) gibi.

Kelimenin sonu sesli harflerden biriyle bitiyorsa fazla olarak **y** ilâve olunur

Ebna - yı beşer, ihtiva yı hakayık, icra - yı adalet (4) gibi.

Bir takım kelimelerdeki **i**'ler, Trkçe ahenk kaidesine göre telâffuzda **u** ve **ü** den sonra **i** sesi çıkarılamadığından, ister istemez **u** veya **ü** haline girmektedir

Zuhûr-ı hakikat = zuhûr - u hakikat; **hüsn - i niyet** = hüsnü - niyet, **telâk - ı efkâr:** telâhuk - u efkâr, **Hukuk - ı beşer:** Hakuka - u beşer... (4) gibi.)

§ 2

İsme ilâve olunacak her hangi bir kelime s ı f a t olursa bunun vücuda getirdiği heyete s ı f a t t e r k i b i denir.

Arapçada ve fariside, izafet terkiplerinde olduğu gibi, Türkçenin aksine olarak ilkin isim sonra sıfat olan kelime gelir, ismin sonuna da gene bir **i** ilâve olunur

Asr - ı ahîr = en son asır, **edvar - ı sabıka** = eski devirler, **kavaid-i mevcude** = mevcut olan kaideler, **nazariyat-ı ilmiye** ilmî nazariyeler... (4) gibi.

(**Sabık** kelimesinin sonundaki **a** ile **mevcud**un sonundaki **e** beraber bulundukları **edvar** ve **kavait** ile mutabakat içindedir.)

Kemal'in yazılarında çok defa farisi kelimelere eklenmiş sıfat teşkiline yardım eden bazı lâhıkalar görüyoruz. Bunların başlıcaları

§ — **âne**, ki Türkçede - **ce** ile eda edilir: acizâne = acizce; mürüvvetmen**dâne**: mürüvvetli**cesine**; cahilâne = cahil**ce** ...v. s.

(Kemalin makalelerinde diğer edatlara nisbetle en çok kullanmış olduğu budur.)

§ — **î** edatı ki, buna nisbet **i**'si diyoruz ve bunu **î** şeklinde olarak ayırîyoruz: Alî, millî, ilâhî' küllî, daimî, ezelî gibi olup manalarında yüksekliğe, millete, Allaha, tamamlığa, her vakit oluşa ve başladığı zaman bilinmeyişe nisbet vardır.

(Kemalin yazılarında bu şekilde sonu **î**'li olarak kullanılmış haldeki nisbetler azdır; lâkin buna karşı, yukarıda işaret edilmiş olan mutabakat yüzünden sonuna **e** veya **ye** ilâve edilmiş olarak sıfat terkibi halinde kullanılmışları çoktur: Tabiatı insaniye = insanî tabiat; adaleti ezeliye = ezelî adalet; keşfiyatı fikriye = fikrî keşifler... gibi.)

§ — **ment** edatını pek az kullanıyor: **hissement**'te olduğu gibi, ümit**vâr**'da olduğu gibi **-vâr** yahut **-ver** (hüner**ver**), ile **-în** lâhikasının (vaps**în**, sim**în** gibi) âdeta tek kelime olarak dile girmişlerini kullanıyor ve onlardan fazla kelime çıkarmıya kalkışmıyor.

Başa getirilen eklerden ise ancak **bi** (**bi**edep = edepsiz, 8), **lâ** (lâyemutâne = öl**mez**cesine), **na** (**na**hak = hak**sız**, 5, 9) **na**ümit =ümit**siz**, 9; **na**kabil = kabiliyet**siz**, 4; imkân**sız**, 9) gibileri ve gayet az kullanıyor.

(Bu lâhıkalar, ondan sonra, ve bilhassa Edebiyatı Cedide zamanında çok kullanılmıya başlamıştır.)

Kemal'in yazılarında o zamanlarda vasfı terkibî terkibî vasfî diye isim verilen sıfatlar da vardır ki bunlardan bir kısmı âdeta tek bir kelime halini almışlardır

Dil-agâh = dilâgâh; ser-bülent = serbülen; ser-fraz = serfraz;

Şirin-zeban = şirinzeban, pakize-eda = pakizeeda, bülent-paye = bülentpaye gibi.

LÛGATÇE

ÂBÂ-ü ECDAT, atalar, Babalar, 2.

ABES, faydasız iş, boş, manasız, saçma, 5, 19. 20, 24.

ABESİYAT, abes şeyler, 24.

ACEMÂNE, acemlere yakışırcasına, zaten terkip te *acemâne mübalâğa* şeklinde olduğundan, anlaşılacağı gibi, onların mübalağalarını kasdetmektedir, 8.

ÂCİZ, İktidarsız, zayıf, gevşek, 5, 9, 16, 19 20, 24, 27, 28.

ÂCİZANE, âcizlikle beraber (tevazu yoluyla söz söyleyenden kinaye olur), 1.

ACZ, âcizlik, zayıflık, gevşeklik, iktidarsızlık, 24. 28, 31, 33.

ÂDÂP, usuller, nizamlar, kaideler, (bilhassa âdâbı umumiye tabiri ile), 3, 27, 28, 31, 37, Edebiyat manasına, 24.

ÂDÂT (*âdet*'in cem'i), âdetler, alışılmış şeyler, her vakit yapılan şeyler, herkes tarafından uyulan şeyler, 5, 8, 24, 27.

ADDETMEK,, Sayma, tutma, sanmak, (*hemen bütün yazılarda*).

ADEM, olmama, bulunmama, 8, 22.

ADİ (- YE, *mutabakat için*), âdet olan, her vakitki, *muamelei adiye* : ceza mahkemelerinin gayrı olan hukuk mahkemelerine verilen isimdi, 5, 35.

ADİL, adalet, 2, 8, 9, 34.

ÂDİLÂNE, adalet sahibi bir kimseye yakışır surette, 8.

AFÂK, ufuklar, 2, 25. Afâkgir: ufukları tutan, kaplıyan, 21, 25.

AĞRAZ, (*Gerez*'in cem'i), garezler, kötü ve gizli niyetler ve maksatlar, 8, 22.

AĞREP, çok garip, acayip, pek tuhaf, 8, 32.

AGUŞ, kucak, 2, 25.

AGAYAR (*Gayr*'ın cem'i), yabancılar, teklifli bulunulacak kimseler, 6, 25.

ÂHAT, çok kere *âhad-ı nâs* olarak ve halk tabakası manasına, tahsili az kalabalığı ifade için kullanılırdı, 8, 18, 23, 24.

AHCAR, taşlar, 24.

AHENÎN, demirden yapılmış, 25; demir gibi: *a-henîn beden*, 24.

AHESTE, yavaş, ağır, 25.

AHFAT, ahlâf, zürriyet (müfredi olan *hafit* evlât çocuğu, torun manasınadır), 9.

AHÎR (- E. mutabakat için), sonraki, en son vaki olan, son, 3, 4, 12.

AHİRET, öbür dünya, öldükten sonra dalınacak âlem, 37.

AHKÂM (*Hüküm*'ün cem'i), hükümler, emirler, iradeler, nizamlar, kanunlar, 5, 6, 8, 12, 20, 23, 24, 32, 33, 34.

AHLÂF (*Halef*'in cem'i), kendinden sonra gelenler, 2, 6, 21.

AHLAT, eski doktorlukta insan vücudunda farzolunan dem, balga, sevda ve safranın hepsi, 9.

AHRAR, esir olmıyanlar hürler, 19.

AHRARÂNE, hür kimselere yakışacak surette, serbestçe, 16, 31, 37.

AHT, Sözleşme, söz verme, 8, 23, (Aht-şikenlik: verilen sözü bozmak, 8).

AHVAL (*Hal*'in cem'i), oluşlar, bulunuşlar, (hemen bütün yazılarda bulunur.)

AHZ, almak, 34, *ahz-ı sâr*: öç alma, 20.

AKABE, tehlike, 24.

AKAİT (*Akide*'nin cem'i), inanılan şeyler, 2.

AKIBET, son, nihayet, netice, 19, 27, 31.

ÂKIL, akıllı, uslu, anlayışlı, 4, 21, 27, 33. (âkilâne: akıllı kimselere yakışacak şekilde, 22.)

AKLEN, akıl ile, akıl iktizasınca, akla tatbik edilerek, 4.

AKREP, saatlerde saati gösteren küçük kol, 24.

AKSÂ, en uzak, en son, *aksa-yı garp* ile kasteddiği Fransadır, 4, 12. Sonraları *Aksa-yı şark* diye bilhassa 1904 muharebesinden sonra Japonya ve civarı kasdedilmiştir.

AKSETMEK, bir yere vurup geri dönme veya orada görünmek, çarpmak, 7. akisleri, 25.

AKVAL (*Kavil*'in cem'i), sözler, 6.

AKVAM (*Kavm*'in cem'i), İnsan cemiyeti, aralarında münasebet olup bir heyet teşkil eden insanlar, küçük ümmet (B.) veya bir büyük ümmetin şubesi, 2, 4, 12, 27, 37.

ALÂİK (*Alâka*'nın cem'i), alâkalar, bağlar, bağlılıklar, 9.

ALÂİMİ SEMA, gökte yağmurlardan sonra gözüken renkli kuşak, 24.

ALÂMELEİNNAS, halkın, herkesin gözü önünde, 32.

ÂLÂT (*Âlet*'in cem'i), âletler, 24.

ALELÂMİYA, körü körüne, 6.

ALELHUSUS, hepsinden üstün olarak, 34.

ALELITLAK, kayıtsız olarak, umumî olarak, 9

ALELÛMUM, umumî olarak, hepsi, 9, 18, 23, 24.

ÂLEM, cemiyet cemaat, 7, 8, 9, 12, dünya: *âlem-i terakki*, 37, *âlem-i vücut*, 9.

ÂLENİ (Ye ve YET), açıktan, meydanda olan, gizli ve kapaklısı olmıyan, 16, 20, 24, 28.

ÂLÎ (- YE, mutabakat için), yüksek, saygı değer, (Kemal büyültmek ve yükseltmek için hemen ekseri kelimelerine bunu ilâve ederek terkipler meydana getirdiğinden bütün yazılarında vardır.)

ÂLİMANE, âlimlere yakışacak surette, 8

ÂLİYE, ikinci derecede olan şeyler, uzuvlar, 12, 31, *Ulûmu âliye*, din bilgilerinden hariç olan bilgiler, bir çeşit teknik bilgiler, 24. (Dine ait bilgilere *ulûm-u âliye* denirdi.)

ALLÂME, çok bilgili, 24.

ÂMAK, derinlikler, 8, 24.

ÂMAL (*Emel*'in cem'i), emeller, ummalar, ümitler, şiddetle istemeler, 7, 18 24.

ÂMALİ ERBAA, Hesabın başlangıcı olan dört iş, dört işlev, 24.

AMÎK (- A, mutabakat için), derin, 24.

ÂMİRE, eskiden devlete ait müesseselere bu makalede olduğu gibi *Matbaa-i âmire* = Devlet Matbaası gibi, ıstılah olunmuştu, 34.

ÂMME, umuma, herkese ait olan, umumî, halk, 31, 34; *efkâr-ı âmme*, 23, *kuvvet-i âmme*, 23.

AMMİ, amca, 8.

AMUT, sütun, 24.

ÂNİFEN *, biraz yukarda, evvelce, 34.

ANÎT, inatçı, 20.

ANKA-MEŞREP, masal kuşu olan, umumî, halk, 31, 24; bulunması güç bir mizaçta olan, 23.

ARÂM, dinlenme, rahat etme, bir yerde durma, 4, 24, 25, 26.

ARÂMİŞ-İ BÂL, *arâmiş* = rahat, dinlenme; *bâl* = kalp, kalp rahatı, 22.

ÂRİF, manevî bakımdan bilgili olan, 34.

ÂRIZ, sonradan olan yapışan, 23, 28.

ARPALIK, eski teşkilâtta ücret olarak ulemaya verilen tahsisatı nadı sonraları iş görmeden para a-

lanlara kinaye olarak kullanılmaya başlamıştır, 34.

ARŞIN, eski bir uzunluk ölçüsü olup en son ve en çok kullanılan şeklidir. 0 m. 6525 dir, 9, 25, 26.

ARZAN, genişliğine, 25.

ARZETMEK, sunma, söyleme, bir büyük adama işini anlatma. (Bu kelimeyi Kemal, karilerine bir saygı olarak kullandığı için hemen bütün makalelerde geçer.)

ARZU, istek, (Hemen her makalede.)

ASABİYET, kendi akrabalarını ve vatan ve milletini müdafaa ve iltizam gayreti, hamiyeti, 7, 37.

ASAKİR (*Asker*'in cem'i), askerler. 3, 21.

ÂSÂP, (*Asap*'ın cem'i), sinirler, 7.

ÂSAR (*Eser*'in cem'i) Kemalin makalelerinde bu kelime, *medeniyet* ve *terakki* eserlerinden bahsetmek için olsun, gerek kendi yazdığı kitaplar dolayısile olsun, çok geçer.

ASAYİŞ, rahat, huzur, umumun emniyeti, 8, 12, 22, 24.

ASIL, temel, esas, hakikat, gerçeklik, 12.

ASIR, zaman, vakit, 7, 28.

ALSÎ (-Ye, mutabakat için), en başlı, esaslı, 12, 16, 21, 28.

ÂŞIKANE, âşıklara yakışır surette, 25.

AŞİRET, bir asıldan çıkıp birlikte yaşayan ve birlikte konup göçen bedeviler halkı, 8.

ATEŞÎN, ateşten yapılmış gibi kızgın ve sıcak, 25.

ATEŞLİ SİLÂH, Tanzimattan sonra ordunun Avrupadan getirtilmeye başlanmış olan silâhlarına o zamanlar verilen isimdir, 37. (Hattâ manevra ve talimler için *ateş talimi* de, bu yeni silâhlarla yapıldığından o vaktin gazetelerinde sık sık bulunur.)

ATF, çevirme, meyletme, *atf-ı nazar*: bakışı çevirme, o tarafa bakma, 16, 24. (Aynı manaya *atf-ı nigâh*, 37).

ATİ (-YE butabakat için), gelecek olan zaman, 12, 18.

ATIFET, acıma, iltifat gösterme, 33.

ATİYYE, bahşış, ihsan, 37. (Bu da sonraları *arpalık* gibi iş karşılığı olmadan alınan şeylere kinaye yollu söylenir olmuştur.)

AVALİM (-Âlem'in cem'i), âlemler, (fakat *ulviye* ile terkip olunca gök yu-

zündeki, dünyadan gayrı âlemler manasına) 8. 24.

AVAM, halk, *Lisan-ı avam*: herkesin ağzı, 27.

AVARİZ (*Arıza*'nın cem'i), sonradan gelip takılan eksiklikler, 6, 9.

AV'AVE, havlama, 31.

AVDET, geri dönme, 5, 7, 25, 33.

AYÂT (*Ayet*'in cem'i), ayetler, 34.

AYET, Kuran'daki her surenin mürekkep olduğu cümle, 4.

AYİNE, ayna *ayine-i billûr*, 25; *ayine-i in'itaf*, 31, yolunda terkipler yapmak için bu yolda telâffuz edilmek üzere bu şekilde yazılırdı.

AYNELYAKİN, görmüş gibi, vüsuk ve itminanla, 6.

AZA, bir reisin idaresi altında olarak bir meclis veya heyeti terkip eden fertlerin veya şeylerin hepsi veya her biri, 5.

AZADE - SER, başında bir derdi olmıyan, 22.

A'ZAM, daha veya pek, en büyük, 7, 21.

AZAMET, büyüklük, 2, 9, 21, 24, 25.

AZÎM (- E, mutabakat için), büyük, ulu, ehemmiyetli, 6, 7, 24, 25.

BABA, Bektaşi tarikinin ulusu, 20.

BAD-I CENUBÎ, lodos, 25.

BAD-I ŞİMALÎ, poyraz, 25.

BAHARÎ, bahara ait olan, *ebr-i baharî*: bahar bulutu, *ezhar-ı baharî*: bahar çiçekleri, 25.

BÂHİR, açık, gözle görünen, parlak, güzel, 6.

BAHNAME *, şehveti tahrik eden ve açık resimleri havi kitap, 33.

BAHS (etmek), bir şey hakkında söz söylemek, (Ekser makalelerde.)

BAHŞ (etmek), bağışlamak 4.

BAİS, sebep, mucip, 2, 3, 32, 34.

BAİT, uzak, ihtimali o kadar kuvvetli olmıyan, 7.

BAKİ, daima olan, arta kalan, 12.

BALÂ, yüksek, yukarı, 6, 12, 20, 34.

BALİĞ, erişmiş, varan, yekûn, 9.

BA-MAZBATA *, *ba* ile manasına gelir, Kemalin yazılarında bu çeşiti kullanılmamıştır.

BAP, 1. Kapı, büyük kapı; Babı Âli, Babı Seraskerî, Babı Zaptiye, gibi *hükûmet kapısı* manasına da gelir. 2. Husus, madde, keyfiyet. Böyle olduğu ğaman işaretle kullanılır: Bu bapta, ol bap-

ta... gibi (Bir çok makaleler.)

BÂR, yük, ağırlık, 3, 7, 19, 20, 26.

BARİKAFEŞAN, *Barika*: şimşek, yıldırım parıltısı; *feşan*: saçmak, dağıtmak manalarına, 2.

BASAR, göz, görme, 12.

BASMA, kitap tab'ı hakkında eskiden bir ara kullanılmış, matbaaya da *basmahane* denilmişti, Bu yazıda geçtiği gibi iik matbaa nizamnamesinde resmî olarak ta kullanılmıştır, 28, 32, 36.

BATIL, doğruya zıt olan, boş, beyhude, 6, 20, 34.

BATTAL TORBASI, eskiden resmî dairelerde muameleye konmasına lüzum görülmiyen kâğıtların saklandığı torba, 12.

BAYAĞI, (sıfat olunca) âdi, değersiz; (hal olunca) adeta, düzce. Kemal yazılarının ekserisinde onu hal olarak kullanmıştır.

BAYİ, satan, satıcı, 9.

BED (etmek), başlamak, 6, 34.

BEDAHET (-EN), isbat ve şahit istemez derecede açık ve meydanda olmak, 2, 12, 23.

BEDAYİ, az bulunur ve takdiri çok şeyler, 9, 25; *bedayipesend* bedayii takdir eden, 24.

BEDEL, bir şeyin yerini tutan, yerine geçebilen, 19, 34.

BEDEST (*Dest*: el) elde, *silâh bedest* silâh elde olarak, 4.

BEDEVİYET, çölde çadır altında konup göçerek yaşayan halkın hali, 7.

BEDİA, görülmedik, takdiri çekici yeni icadedilmiş şeyler. (Cemi: *Bedayi*, bedayinüma) 4, 25, 27.

BEDİHİ (-YAT, cem'idir), delil ve isbata ihtiyaç görülmeyecek kadar açık, meydanda; (bir çok makalelerde.) *bedihiyülbutlan*, batıllığı meydanda olan, 27.

BEDİR, on dört gecelik ay, 25.

BEDREKA, kılavuz, yol gösterici, delil, 7, 34.

BEHİŞTÎ, cennete ait, cennetteki gibi, 25.

BEHREYÂP, pay, hisse alan, alıcı, 4.

BEKA, bulunduğu halde kalma, kaybolmama, 2, 8, 9, 12, 24, 37.

BEKAYA, arta kalanlar, 7, 18.

BELÂHET, bönlük, ahmaklık. 24.

BELÂYA, (*Belâ*'nın cem'i), belâlar, 21.

BELİYYE, belâ, musibet, zorluk, 9.

BEL'ETMEK *, yutmak, emmek, 20.

BENİ NEVİ, bir cinsten olanlar, 9.

BENDER, ticareti olan liman, iskele, 7.

BENT, gazete makalesi, 2, 16, 19, 28, 30, 37. kanun maddesi veya fıkra, 26.

BERAHİN (*Bürhan*'ın cem'i), 24.

BERÎ (olmak), kurtulmuş, salim, temiz, hiç bir ilişiği olmamak, 2, 8, 24, 32.

BERK, şimşek (elektrik manasına da *seyyale* ile kullanılmıştır.) 9.

BERKEŞTE, tersine dönmüş, 9.

BEŞER, insan, adam manasına olan bu kelimeyi, en çok *ebna, mesai, efkâr, dirayet* gibi kelimelerle terkip halinde kullanmış; sonraları *beşeriyet* ile ifade edilen manayı bu şekilde anlatmaya çalışmıştır.

BEYAN, anlatma, açık söyleme, ifham, (hemen her makalede) *Hüsn-ü beyan*, bir belâğat tabiri olup ifadede muvaffakiyeti anlatır, 19.

BEY'AT, birinin hâkimiyetini kabul ve tasdik etmek, 37. (Eskiden çokları tarafından *biat* telâffuz olunurdu.)

BEYİN, ara, aralık, 4, 5. 9, 20, 28.

BEYOĞLU gazeteleri, o devirde İstanbulda çıkan bir çok ecnebi gazeteleri, 28,

BEYYİNÂT. açık ve söz götürmez deliller, 34.

BEZL, esirgememek, saçmak, 24.

Bİ-AMAN, aman vermez, merhametsiz, 22.

BİDAA, sermaye, ilim, 20

BİD'AT, islâm dininde, peygamber zamanında olmayıp sonradan olan şeyler, 27.

Bİ-EDEBANE, edepsizlere yakışır surette, 8, 20, 23.

BİEYYİHAL, her halde, mutlaka, 21.

BİGÜNAH, günahsız, suçsuz, kabahatsiz, 5.

Bİ-HABER, bir şeyden haberi olmıyan, 26.

BİHAKKIN, hakkiyle, tamamiyle, gereği gibi, 6.

BİHAMDİLLÂH, Allaha şükür olsun, 28.

Bİ-İZ'AN, anlayışsız, 20

BİLÂKİS, tersine olarak, aksine olarak, (bir çok makalelerde.)

BİLÂ RUHSAT, İzin almadan, 36.

BİLBEDAHE, ansızın, düşünmeden, 6, 23, 24, 27.

BİLFİİL, sözde ve fikirde kalmıyarak, hakikaten, 22, 23.
BİLMÜZAKERE, müzakere ederek, 34.
BİLÛTFİHİ TEALÂ, Allahın İzni ve lûtfü ile, 25.
Bİ-MİSAL, benzeri olmıyan, 25.
BİNEVA, fakir, nasibi olmıyan, 26.
Bİ-PERVA, kayıtsız, lâübali, 27.
BİRADER, erkek kardeş, 8, 16.
Bİ-TÂP, yorgun, bitkin, 24.
BİTARİKUL'ULÂ, daha âlâ, 12.
BİTTEMAM, bütün bütüne, eksiksiz olarak, 34.
BİZZARURE, ister istemez, 27.
BİZZAT, kendisi, 23, 37.
BUHAR, buğu, vapör, 4.
BURALARCA, bu mahal, bu yer manasına ise de Kemal'in yazılarında, cemi olarak şark ve bilhassa memleket manasına kullanılır. (bir çok makalelerde.)
BUTLAN (*Hak*'kın zıddı), haksız ve boş olma, 6, 23.
BUUT, uzaklık, 25.
BÜRHAN, delil, isbat, 2, 30.

CAHİLÂNE, cahillere yakışır surette, 8.
CAİZ, işlenmesi kusur teşkil etmiyen, 8.
CAMİ, toplayan, içine alan, havi ve şamil olan, 6, 28.
CARİ (-YE, mutabakat için), geçen, dolaşan, akan, hal, 9, 26, 28, 34.
CAZİBE, diğer bir cismi kendine doğru çekmek kuvvet ve hassası, 4.
CEBANET *, korkaklık, 20.
CEBREN, zorla, 9, 24, 31.
CELÂDET, yiğitlik, metanet, 8.
CELİL (-E, mutabakat için), büyük, yüksek, resmî makamlardan bahsedilirken bilhassa ilâve edilirdi, ondan dolayı bir çok makalelerde vardır.
CEREYAN, akma, zaman ve vak'a geçmesi, 7, 24, 31, 36.
CETVEL, tabii veya sun'î su arkı, kanal, 3, 34; *Talim cetveli* = program, 24.
CEVAHİR, kıymetli taşlar, 4, 7.
CEVAZ, yasak olmıyan, işlenmesi veya işlenmemesi müsavi olmak, 8, 9, 28, 36.
CEVHER, asıl, öz, maya, 2; Kemal ekseriya bu makalede olduğu gibi *cevheri can* şeklinde terkip olarak kullanır, 9, 19, 24, 25.
CEZR-Ü MET, denizin karaya doğru ilerleme ve gerilemesi, 24.

CİDDİYAT, ciddi şeyler, bahisler, 28.
CİDAL, kavga, şiddetli bahisleşme, 27.
CİĞERPÂRE, pek sevgili şahıs, 2, 26.
CİHANGİR (- LİK), dünyayı zapteden büyük fatih, 3, 37.
CİNSİYET, bir kavim veya kabileye mensup oluş, mensup bulunulan kavim veya kabile, 2, 8, 12.
CİVAR, yakın yer, komşu, (*cavirî* : komşuluk), 7.
CU, arayan, arayıcı manalarına gelip, eski edebiyatta sıfat terkibi yapmak için bazı kelimelerin sonuna gelirdi: *çareculuk* : çare arayıcılık, 9.
CÜMHUR, cümhuriyetle idare olunan heyet, 12.
CÜZ'İ (- YAT cem'i), az miktarda, pek az. (Ekseri makalelerde).

ÇARE, yol, yardım, ilâç, 2, 4, 8, 16.

DAAVİ, (*Dava*'nın cem'i) davalar, 5.
DAHİL, içerisine girmek, 5; (Lî -), bir devletin kendi ülkesine ait, 7.
DAHİYE, büyük fenalık, afet, musibet, 9.
DAİRE, çevre. 3, 7.
DAİYE, sebep, mucip, bais, 4, 12.
DAMAN, etek, 4.
DÂR, büyük ev, 4.
DARÜŞŞEFEKA, «Şefkat evi» manasına gelen bir müessese ki, Tanzimattan sonra ilk defa olarak böyle bir okuma müessesesi, Cemiyeti Tedrisiyei İslâmiye adı altındaki bir teşekkül tarafından halk yardımiyle kurulmuştur. 4.
DEFİNE, yere gömülmüş mal ve akçe, 4, 32.
DELÂLET, yol gösterme, kılavuzluk, işaret ve iz olma, 4.
DELİL, kılavuz, nişan, alâmet, bir davayı isbata yarayan şey, 12, 16, 20.
DEMBEDEM, zaman zaman, her an, 12.
DENİ, alçak, 16.
DER'UHTE (eylemek veya etmek), üstüne almak, (ekseri makalelerde.)
DERUN, iç, kalp, yürek, 2, 8.
DEVA, ilâç, 16.
DEVAHİ (*Dahiye*'nin cem'i), büyük fenalıklar, afetler, 9.
DEVR-İ DAİM, hiç durmadan işliyen ve daimî bir hareket elde etmek gayesi uğrunda eskidenberi çalışılan ve bugüne kadar tahakkuk etmemiş bir nazariye, 4.

DİLRÜBA, gönül kapan, her kesi kendine âşık eden, 24.

DİRAYET, zekâ, malûmat, beceriklilik, iktidar, 2.

DİRİĞ, esirgeme, kıyamama, 6.

DÜVEL (*Devlet*'in cem'i), devletler, 3.

DÜVELİ (- YE, mutabakat için), devletlere ait olan, 2, 3.

EAZIM (*Azam*'ın cem'i), daha veya pek veya en büyük olanlar, (bir çok makalelerde.)

EBEDÎ (- YET, mutabakat için), sonu olmıyan gelecek zamana mensup, sonsuz, tükenmez, (bir çok makalelerde.)

EBNA, çocuklar, oğullar, (bir çok makalelerde.)

EBVAP (*Bap*'ın cem'i), kapılar, 4.

ECDAT (*Cet*'tin cem'i), büyük babalar, büyük atalar, dedeler, (bir çok makalelerde.)

ECNEBİ (- YE, mutabakat için), yabancı, başka devlet tebeası, 6.

ECRAM-I ULVİYE, gökyüzündeki her türlü cisimler, 24.

ECZA (*Cüz*'ün cem'i), cüzler, perakende, 12, 37.

EDVAR (*Devir*'in cem'i), 4.

EDYAN (*Din*'in cem'i), dinler, 8.

EF'AL (*Fiil*'in cem'i), iş, sözde kalmayıp meydana çıkan ve yapılan iş, (bir çok makalelerde.)

EFKÂR (*Fikir*'in cem'i), fikirler, (bir çok makalelerde.)

EFRAT (*Fert*'in cem'i), fertler, (bir çok makalelerde.)

EHEMMİYET, mühimlik, ağırlık, değerlilik, dikkate değer olma, (bir çok makalelerde.)

EHLİSALİP, Haçlılar seferi diye tarihte meşhur olan muharebelerden kalmış olup hıristiyanların kendi dinlerinde olmayanlara karşı yaptıkları harekete alem olmuştur, 8.

EKALLİYET, azlık, 6.

EKSERİYET, büyük kısım, çokluk, 6, 24.

ELSİNE, (*Lisan*'ın cem'i), diller, 3, 29.

EMEL, umma, şiddetle isteme, (ekseri makalelerde).

EMİR (cem'i: *umur*), iş, madde, şey,

EMİR (cem'i: *Emavir*), buyurma, buyruk, (ekseri makalelerde.)

EMNİYET, korkusuzluk, güvenme, (ekseri makalelerde.)

EMRAZ (*Maraz*'ın cem'i), hastalıklar, 4, 9, 16.

ERBAP, ehil, lâyık, muktedir, 5, 9, 12.

ERVAH (*Ruh*'un cem'i), ruhlar, 8.

ESAS, temel, asıl, sahihlik, (eksri makalelerde.)

ESATİR, *mitoloji* karşılığı olup, insanların ilk zamanlarında yarattıkları, ibadet ettikleri muhtelif ilâhlar hakkında olan hikâye ve vak'alar, 8.

ESBAP (*Sebep*'in cem'i), bir şeyin meydana gelmesini icabettiren şey, vasıta, alet, (bir çok makalelerde.)

ESHAP, bir sıfatı haiz kimseler, ilim, irfan, kemal ve rey sahibi kimseler, (bir çok makalelerde.)

ESLÂF (*Selef*'in cem'i), evvelden gelmiş olanlar, (bir çok makalelerde.)

ESLİHA, (*Silâh*'ın cem'i), silâhlar, 3.

ESER, nişan, alâmet, iz, 4. (Bu kelimeyi daha ziyade cemi olarak kullanır.)

EŞRAF, soyunda büyüklük olanlar, 2.

EŞET, daha veya pek şiddetli, pek sert veya güç, 9.

EŞREF, daha veya pek şerefli, 5.

EVVEL, birinci, lik, 4, 6.

EYALÂT (*Eyalet*'in cem'i), Tanzimattan sonra kurulmaya başlanan vilâyet teşkilâtına kadar valiler idaresinde bulunan memleket parçalarına verilen isim, vilâyetler, iller, 7.

FACİA, acıklı hal ve vaka, 33.

FAİK, üstün, diğerlerinden ileri 2, 4.

FANİ, yok olabilen, her vakit var olmıyan, 2.

FARAZİYAT (*Faraziye*'nin cem'i), sahih ve vaki olmayıp var sayılan şeyler, 8.

FARZ, mutlaka yapılması lâzım olan iş, 12.

FASİT (-FASİDE, mutabakat için), bozuk, bozulmuş, 9.

FATİHA, başlama, 5.

FEDA, bir şeyin, bir adamın uğrunda verilen veya öldürülen kurban, 2.

FEK, ayırma, açma, 12.

FENA, bitmek, sona ermek, (Kemal bunu yazıların ekserisinde *beka* ile ve onun zıddı olarak kullanmıştır.)

FERDA, yarın, 37.

FERİT (olmak), tek olmak, benzeri olmamak, 20.

FERMAN, emir, buyruk, eskiden padişahların verdikleri yazılı emirler, 5, 12.

FERT, bir topluluğun her bir teki, 2.

FESAT, bozukluk, çürüklük, yolsuzluk, 3, 7, 32.
FETANET, zihin açıklığı anlayış, 28.
TETİH, zaptetme, bir şehri düşman elinden alma, 7.
FETVA, bir mesele, dava hakkında şeriatin dediği şekilde, isim söylenmeden verilmiş karar, 8, 12.
FEVAİT ((*Fayda*'nın cem'i), faydalar, (bir çok makalelerde.)
FEYİZBAHŞ, feyiz veren, 4.
FEYYAZ, çok feyizli, verimli, *Feyyazı mutlak*: Allah, 2; *Feyyazane*, çok feyizli bir halde, 4.
FIKDAN, bulunmama, yokluk, eksiklik, 20, 28, 37.
FİİLE (çıkarmak), icra etmek, yapmak, (bir çok makalelerde.)
FIKIH, şeriat meselelerinin amelî bilgisi, 2, 8, 12.
FISK, dinin yapılmamasını emrettiğini şeyleri yapma, günah işleme, 20.
FİTNE, azdırma, baştan çıkarma, karışıklık, fesat, 3, 37.
FUHŞİYAT, edep ve terbiyeye uygun olmıyan şekilde hareketler, 27.
FÜTÜR, gevşeklik, gayretsizlik, bıkıp usanma, 2.

GALEBE, galip gelme, binme, üstünlük, 3, 8.
GALEYAN, çoşma, 3.
GALİP (-LIBE), yenen, üstün, galebe çalan, (ekseri makallelerde.)
GARABET, bariplik, tuhaflık, acayiplik, 8.
GARAİP (*Garibe*'nin cem'i), garip, acayip olan şeyler, 5.
GARAZ, kötü ve gizli niyet ve istek, 16; meram ve maksat, 20.
GARAZKÂR, garaz besleyen, 16.
GARRA, parlak, 2.
GAVAİL, (*Gaile*'nin cem'i), gaileler, 7.
GAYR (-GAYIR), başka, yabancı, 3.
GAZA, din uğrunda harp, 8.
GIDA, besliyen şey, beslenmek için yenilen içilen şey, 2.
GIPTA, başkasındaki iyi hali isteme, imrenme, 2.
GİRAN, ağır, 3.
GUNUDE, uyuklamış, uyumuş, uykuya varmış, 8.
GURUP, güneşin batması, batma zamanı, 8.

HADİM, hizmet eden, 2, 6, 8, 12.
HÂDİSE, vak'a, olan biten, (bir çok makalelerde.)
HAFİ, gizli, saklı, 2.
HAFİT, torun, 5.
HAK, doğruluk, gerçek olan şey, (*batıl*,ın zıddı), 6.

HÂK, toprak, 2, 6, 37.

HAKAYIK, hakikatler, *hakayıkcûyane*: hakikatler arar gibicesine, 2, 3, 8.

HAKÎM, hikmetli, hikmetle hareket eden; *sanii hakîm*: Allah, *hakîmane*: hakîmlere yakışacak surette. (Ekseri makalelerde.)

HAL (- İYE, mutabakat için) şimdiki zaman, geçmiş zaman ile gelecek zaman arası, (ekseri makalelerde.)

HALÂT (*Hal*'in cem'i), haller, (ekseri makalelerde.)

HÂLİ, boş, 16, 20, 30.

HALİSANE, doğrulukla, hiç bir kötü fikir olmadan, 16.

HAMİRE, hamur, maya, cevher, tıynet, 2.

HÂP, uyku, 7.

HAREM DAİRESİ, eskiden sadece kadınların oturup yabancı erkeklerin giremediği daire, 8.

HARİÇ (- İYE, nisbet ve mutabakat için), dış, dışarı, 4, 6, 7, 37, v. s.

HASET, başkasının iyi halini çekemeyiş, kıskanma, 16.

HASILI, sözün kısası, hulâsası, (ekseri makalelerde.)

HASİYET, bir şeye mahsus olan hal, kuvvet, tesir, Böyle bir kuvvet olmak fazileti 2, 4, 9.

HASR etmek, sıkıştırma, yalnız bir şeye kullanma, muayyen etme, 2, 16, 37.

HAŞÂK, süprüntü, çöp, 16.

HATA (- İYAT, cem'i), yanlış, yanlışlık, 6, 30.

HAVAYİÇ, lâzım olan şeyler, 4, 27.

HAYIR, iyilik, iyi iş, «*şer* zıddı», 4.

HAYLI, çok, bir çok, 4.

HAYME, çadır, 7.

HAYRÜLHALEF, hayırlı halef, 2.

HAYSİYET, değer, itibar, kadir, 3, 6.

HAYYE, yılan, 16.

HAZAİN (*Hazine*'nin cem'i), kıymetli şeylerin saklandığı yerler, 2, 27.

HAZAKAT, bir fen veya sanatta tam bir tecrübe ve bilgi sahibi olmak, 4.

HEVES (- ÂT cem'idir), arzu, istek, gelip geçici arzu, 16.

HEYECAN, coşma, içten gelen telâş ve hareket, 4.

HEZARFEN, bir çok sanatlar elinden gelen, 4.

HIFZ, saklama, koruma, 4, 12, 37.

HIRS, tamah, açgözlülük, şiddetli istek, 9, 16.

HİKMET, felsefe ilmi ve şubeleri, (gizli sır), 3, 4, 8, 37.

HİLÂFET, bir büyüğe vekil olarak bulunmak, peygambere vekil olarak bütün islâmlara başlık etmek. (Bu müessese Cümhuriyet'le beraber kaldırılmıştır.) Vekâlet etmek, 9.

HİMAYE (- T), koruma, 2, 4.

HİMMET, niyet, gayret, lûtuf, 2, 4, 7.

HİNİ HACET, lüzum zamanı, lüzumunda (*hin*: vakit, zaman; *hacet*: lüzum, iktiza), 2.

HİSSE, pay, ibret, 4, *hissement*: hissesi olan, 4.

HUKUKU BEŞER, Fransız ihtilâli sırasında ilân olunan beyanname, 4.

HUN, kan, 2, 5.

HUSEMA (*Hasım*'ın cem'i), düşmanlar, 16.

HUSUL, vücude gelme, hasıl olma, 4, 7, 8, 16, 24.

HUZUR, 1. ön, 5; rahat, *huzur-u fikir*, fikir rahatlığı, 27.

HÜKEMA (*Hakim*'in cem'i), fevkalâde aklı ve güzel ahlâkiyle herkesten ayrılan adamlar, feylesoflar, 4, 9, 24.

HÜKÜM, emir, 8; *hükmünde*: yerinde, 7, 12, 37; *hükmolunmak*: sayılmak, 8, 24.

HÜSNÜ NİYET, güzel ve iyi istek, niyet, 4.

ISLAH (- ÂT, cem'i), iyi bir hale koymak, düzeltmek, eksiğini tamamlamak, 4, 16.

IZTIRAR, çaresizlik, mecbur olma, 6.

İANE, yardım, 3.

İBADULLAH, Allahın kulları, insanlar, 5.

İBARE, yazılı ifadenin lâfzî terkibi, 8.

İBARET (olmak), bir şeyin aynı olup başka olmamak, 2, 7, 8, 37.

İBRAZ, meydana koyma, 1, 4.

İCAT, yoktan var etme, bulma, (ekseri makalelerde.)

İCBAR, zorlama, istemediği halde zorla bir işe sürüme, 3, 6, 32.

İCMA (- I ümmet), içtihat zamanlarında imamların ve büyük fıkıhçıların şeriat meseleleri hakkında aynı fikirde olmaları, 4.

İCRA (- ÂT, cem'i), kuvvede olan bir işin fiil haline getirilmesi, (bir çok makalelerde.)

İÇTİMA, toplanma, birikme, bir yere gelme, 12, 27.

İÇTİNAP, sakınma, çekinme, 5.

İDAM etmek, yok etme, vücudünü kaldırma, 4, 6.

İDAME, sürdürme, devam ettirme, 2, 8, 9.

İDBAR, bahtsızlık, perişanlık, talihsizlik, 16.

IDDİA, haklı veya haksız bir davaya kalkışma, inat ve ısrar etme, (bir çok makalelerde.)

IDRAK (- ÂT, cem'i), anlayış, akıl erdirme; erişme, yetişme, kavuşma, 2, 4, 9, 12, 20, 24 28.

İFHAM, anlatma, bildirme, 8, 12.

İFNA, yok etme, tüketme, 4, 6.

İFRAT, , pek ileri varma, mübalâğa, 7, 27.

İFTİHAR, övünmek, 2, 3.

İFTİRAK, ayrılma, dağılma, 12, 37.

IĞFAL, aldatma, dalgınlığa getirip kandırma, 8, 16.

İĞTİSAP, cebren zaptetme, ele geçirme, 16.

İHLÂL, halel getirme, bozma, 5, 16.

IHTİLÂF, Uyuşmayış, uyuşmama, (bir çok makalelerde.)

İHTİLÂT, karışıp görüşme, 3, 27.

İHTİRA (- ÂT, cem'i), bir takım vasıtalarla ve fikir yorarak yeni bir şey bulma, 8, 28, 29.

İHTİYAR (- etmek), seçme, kabul etme, katlanma, (bir çok makalelerde.)

İHTİVA, içine alma, havi olma, 4.

İHVAN, sadık dostlar, bir mezhep ve tarikte olanlar, 7.

İHYA, diriltme, canlandırma, 2, 4, 32.

İKAMET, otu

İKAMETGÂH, oturulan yer, 6.

IKBAL, talih ve bahtın yaramış olması, iyi vaziyette olma, (bir çok makalelerde.)

İKBALPEREST, mevki ve memuriyete taparcasına Arzu çeken ve bu uğurda her şeyi feda eden, 8.

IKDAM, sebat ve devam ile Çalışma, 3, 4, 7.

İKNA, kanaat ettirme, kandırma, razı etme, 12, 16.

İKTİDAR, güç yetme, yapabilmek, 4, 6.

İKTİZA, lüzum, işe yarama, 2, 4, 6.

İLÂHÎ, Allaha mensup ve müteallik olan, 5.

İLÂM, mahkemenin hüküm ve kararını havi kâğıt, 5.

İLCA (- ÂT, cem'i), zorlama, çaresiz bırakma, (bir çok makalelerde.)

İLHAK, katma, üstüne koma, ilâve etme, 5.

İLEL, (*İllet*'in cem'i), 4, 27.

İLEL'EBET, sonu olmıyan vakte kadar, 4.

İKA, koma, bırakma, atma, 5, 9.

İLLET, hastalık, sakatlık, 2, 6; maksat, niyet, 4, 5.

İLTİZAM, birinin tarafını tutma, taraf çıkma, 5, 27.

İMA, işaret, açıktan açığa söylemeyip bir işaretle anlatmak, 16, 20.

İMALE, bir tarafa eğme, yatırma, 3, 32.

İMKÂN, olabilecek halde bulunma, 4, 12, 37.

İMTİYAZ (ÂT, cem'i), diğerlerinden ayrılma, farklı olma, 4, 32.

İMTİZAÇ, Karışabilme, birbirini tutma, uygunluk, geçinme, 8, 12, 37.

İNDİFA, ortadan kalkma, 6.

INFİAL, gücenme, güce gitme, hatır kalma, hatır kırılma, 16, (teessür makamında kullanıldığı zaman *passion* mukabilidir.)

INHİMAK, bir şeyin üstüne ziyade düşme, 16.

İNHİRAF, dönme, sapma, doğru yoldan çıkma, 3.

İNHİSAR, bir şeye mahsus olup başka şeye şümulü olmama, 3.

İN'İKÂS, bir yere vurup geri dönme, 2, 6.

INKÂR, tanımama, kabul etmeme, 3, 12.

İNSAF, doğruluk ve hakla muamele etmek, birinin aleyhinde olan muamelede çok şiddetli davranmamak, 8, 33.

İNSANİYET, umum insanlar, 4; (bununla *beşer*-den gelen *beşeriyet* te müteradif ise de eskiler, birinci ile daha ziyade moral şeyleri, sonuncu ile de fizik şeyleri kasdetmek gibi bir ayrılığa dikkat etmekte idiler.)

İNTİFA, sönme, 16.

İNTİHA, nihayet bulma, sona varma, 12.

İNTİHAP, seçme, bir şeyin iyisini ayırıp almak, 16.

İNTİSAP, bir heyet, bir daireye bağlı olmak, 2.

İNTİŞAR, herkese dağıtma, yayılma, üreme, 4.

İNTİZAM, yolunda, dizilmiş olmak, düzgünlük, 6.

İNZİBAT, intizam, yolunda olma, umumî asayişin temini için alınmış tedbirler, 5.

İPKA, bırakma, yerinde bırakma, 6.

İPTİDA, başlama, başlangıç, 8, 9.

İRADE, büyük bir zatın emri, (*iradei seniye*: padişah, *iradei aliye*: sadarzam emirlerine denirdi.) 5.

İRAE, gösterme, 5, 12.

İRAT, söyleme, getirme, nakletme, (Ekseri makalelerde.)

İRCA, geri çevirme, eski haline döndürme, 8.

İRFAN, bilme, biliş, anlayış, 4.

İRTİBAT, bir şeye bağlı oluş, birbirini tutma, 4, 6, 7.

ISMA', işittirme, 12, 30.

İSNAT, bir şeyi bir kimseye yapmadığı halde veya yaptığı şüpheli iken yaptı demek, 8, 12, 20, 27.

İSTİARE, ariyet olarak kullanma, 16.

İSTİDAT, kabiliyet, bir şeyin kabul ve ihzarına olan tabiî meyil, (Ekseri makalelerde.)

İSTİDLÂL (- ÂT, cem'i), delil ile anlama, bir delilden netice çıkarma, (ekseri makalelerde.)

İSTİFADE, faydalanma, kâr etme, kazanma, 4, 16.

İSTİHALE, imkânsızlık, imkânı olmamak. (Şimdi bir halden bir hale geçiş manasına olarak kullanılan şekli Kemal zamanında ve daha evvelleri kullanılmazdı), 3.

İSTİHKAK, hakketme, lâyık olma, 5, 12, 20.

İSTİHKÂM (- AT, cem'i), düşmana karşı koruma için taş veya toprak veya sair madelerden yapılan kale, duvar, set, hendek v. s. müdafaa şeyleri, 3, 12.

İSTİHRAÇ, bir şeyin içinden diğer bir şey çıkarma, 8, 36.

İSTİHSAL (- ÂT, cem'i), hâsıl etme, ele geçirme, 2, 3, 4, 37.

İSTİHZA, biriyle veya bir şeyle zevklenme, alaya alma, 8.

İSTİKBAR, büyük bulma, büyük görme, kibir, azamet, 16.

İSTİNAT, bir şeye delil ve senet gibi bakıp bir davayı onun üzerine kurmak, 8, 24.

ISTİNSAH, bir suretini çıkarma, yazma, 12, 20.

İSTİTAR, örtünme, saklanma, 5, 20.

İŞKÂL, şüpheli ve karışık, güçlük, 6.

İŞTİGAL (- ÂT cem'i), bir iş işleme, uğraşma, (ekseri makalelerde.)

İTA, vermek, 1.

İTİBAR bulmak, ehemmiyet vermek, saymak, 1.

ITİKAT, inanma, *İtikadımızca*: inanımıza göre, 1, 6, 8, *itikadât*, itikatlar inanmalar, (ekseri makalelerde.)

İTİMAT, dayanma, güvenme, emniyet, 5.

İTİRAZ, bir fikir veya kararı kabul etmeyip çürütmeye kalkışma 6, 9, 12, 16.

İTİYAT, âdet edinme, alışma, 4, 6, 16, 37.

İTTİFAK, uyuşma, söz birliği etme, sözleşme, 12.

İTTİHAT, birleşme, bir olma, (ekseri makalelerde.)
İTTİSA, genişleme, bollanma, 4.
İZALE, giderme, yok etme, me, 12, 16.

KABİL, soy, çeşit, türlü, 2, 6, 27.
KABİL, istidadı olan, mümkün olan, olabilen,2, 12, 16.
KABİLİYÂT, (*Kabiliyet*,in cem'i), kabul edebilir olma, müstait olma, 4, 6, 37.
KABRİSTAN, mezarlık, 8, 33.
KÂFFE, cümle, bütün, hep, 3, 6, 9, 16.
KÂFİL, bir işi üstüne alan, 5 9, 12, 27.
KAİDE, usul, nizam, yol, düstur, 5, 6, 9, 12.
KAİL olmak, razı olmak, rıza vermek, 4, 6, 33.
KAİM, duran, mevcut, baki olan yerini tutmak, 2, 4, 8.
KAİMEN, ayakta durarak, 5.
KÂRGÂH iş mahalli, fabrika, 4.
KÂRGÜZAR, iş beceren, becerikli, 4, 27.
KARİP, yer ve zamanca uzak olmıyan, yakın, 2, 8.
KASDETMEK, kurmak, niyet etmek, tasarlamak, 6.
KAT'İ, kestirme, şüphe ve tereddüde meydan bırakmıyan, son, 2, 12.
KAVAİT (*Kaide*,nin cem'i), kaideler, (bir çok makalelerde.)
KEFALET, birinin bir işi yapmadığı takdirde onun yerine yapmayı üstüne almak, kefil olmak, 3.
KEFF-İ YET, el çekmek, karışmamak, 30.
KEMAL (- ÂT), erginlik, pişkinlik, olma, noksansızlık, tamlık. (bir çok makalelerde.)
KERAMET, evliyalardan, ermişlerden çıkan akıl almıyacak ve herkesin yapamıyacağı gibi şeyler. 4, 27.
KESRET, çokluk, bolluk, 4, 8, 9, 28.
KEŞİF, açma, bilinmiyen bir şeyi meydana çıkarma, 4, *keşf-i zamir*, içinde olanı anlama, 9, 12, 20.
KIYAM, ayağa kalkma, ayaklanma, bir işe başlama, 7, 8, 12, 24.
KİFAYET, Yetişir, yetişir miktarda olma, 3, 4, 8.
KİNAYE, doğrudan doğruya söylenmeyip dolayısile ve dokunaklı bir mana ifade eden söz, 16.
KİSVE, elbise, 16.
KİTABET, kâtiplik, bir şeyi kaleme almak hüneri, 1, *eshab-ı kitabet*: eli kalem tutanlar, 33.
KURBİYET, Kariplik, yakınlık, 2.

KURUNU AHÎRE, bizim şimdi *yeni zamanlar* dediğimiz tarih kısmı, 2.
KUYUT (*Kayıt*'ın cem'i), Kayıtlar, 16.
KÜLLÎ, bütüne veya umuma ait, çok, büyük, 6, 8, 28, *Külliyen*: tamamiyle, 20.
KÜŞAYİŞ, açıklık, ferahlık, 8.

LÂĞVETMEK, kaldırmak, hükümsüz bırakmak, 5.
LÂHZA, bir bakış bir göz atımlık zaman, 4.
LALA, küçük çocuklara bakan erkek kimse, kadın olursa *dadı*, 4.
LÂYİHA, düşünülen bir şeyi havi olarak yazı halinde tesbit olunan yazı, 16.
LÂYIK, uygun, münasip, hakkedilmiş, 6, 12, 20
LÂYIKIYLE, yakışan surette, (ekseri makalelerde.)
LEYAL (*Leyl*'in cem'i), geceler, 4, 9.
LEZAİZ, hoşa gidecek ve tatlı şeyler, 4.
LİSAN, konuşulan dil, 6, 12.

MAÂLİ, Büyüklükler, 2.
MABİHİLHAYAT, hayat için gerekli olan, kendisiyle hayat bulunulan, 2.
MADDÎ (-YAT, cem'i), insanın beş duygusuyla duyduğu, gözle görülür, elle tutulur olan şey, ruha ve maneviyata ait olmıyan, 4, 37.
MADER, ana, 8; *rahm-ı mader*: ana rahmi 26.
MADUM, yok olan, mevcut olmıyan, 2, 12, 37.
MADUT, sayılmış, sayılı, bir cinsten sayılan, 7, 27, 28.
MAĞLÛP, yenilmiş, alt edilmiş, 8.
MAHFUZ, muhafaza edilmiş, saklanmış, bir yere konup saklanmış ve devam ettirilmiş, 8.
MAHAKİM (*Mahkeme*'nin cem'i), mahkemeler, 5.
MAHASİN, (*Hüsn*'ün cem'i), güzellikler, iyilikler, 6, 12.
MAHİYET, bir şeyin neden ibaret olduğu, aslı 8.
MAHKÛMİYET, bir hüküm giymiş olmak, 12.
MAHRUM, hissesi, payı olmayan, istediğini elde edemiyen, eli boş kalan, 2, 4, 8, 9.
MAHSUL (-ÂT, cem'i), hâsıl olan, vücuda gelen, 2, 4, 9.
MAHSÜSAT, beş duygudan biriyle anlaşılmalar, 4.
MAHSUT, herkesin hasedini çekecek bir halde olan, 16.
MAİŞET, yaşayış, yaşama, 16; *maişetgâh*: dünya, 37.

MAKAM, büyük memuriyet, mevki, 7.

MAKASİT (*Maksat*'ın cem'i), niyetler, 4, 8, 12, 27.

MAKSAT, meram, Niyet, 4, 7, 8.

MAMURİYET, halkı bulunan ve güzel işlenmiş mahallin hali, 4, 6, 37.

MANEVÎ, içe ve ruha ait olup onunla duyulan şey, maddî olmıyan, 4.

MANİ, bırakmıyan, engel olan, bir işin yapılmasına sebep olan, (bir çok makalelerde.)

MARAZ, hastalık, illet, 16.

MARUF, bilinen, malum olan, 3.

MARUFAT, şeriatin emrettiği şeyler, bilinen, malûm olan şeyler, 6.

MASNUAT, sanatle yapılmış şeyler, icat ve ihtira olunmuş şeyler, 6, 9, 24, 27.

MASTABA, oturmaya mahsus sedir, peyke, 8.

MAZARRAT, dokunma, zarar, 7, 16; *mazarraât*: mazarratlar, 7, 9.

MAZUR, bir kusur veya kabahat yapmasında zorlu bir sebep olan, 2, 4, 6, 8.

MEASİR, dedelerden torunlara yadigâr kalan büyük ve şanlı işler, övünülmeye değer hareketler, 2, 4, 6.

MEBDE (-IYET), başlama, başlangıç, 4, 6.

MECALİS (*Meclis*'in cem'i), meclisler, 16.

MECELLE, fıkıh kitaplarının muamelâta ait kısımlarının çıkarılıp, Tanzimattan sonra bir araya getirilmesiyle meydana gelen mecmuanın adı, 4.

MECLİS, konuşmak veya bir iş müzakere temek için bir araya gelmiş adamlar heyeti, 3.

MECMUİYET, Topluluk, bir araya geliş, 6, 12.

MEDAR, sebep, vesiyle, vasıta, dayanma noktası, (bir çok makalelerde.)

MEKÂN, yer, mahal, 6.

MEKÂRİM, cömertlikler, sayılacak ve üstün tutulacak şeyler, 2, 8.

MELHAME, çok kayba sebep olan büyük muharebe, 8.

ME'LÛF, alışmış, alışıklık, 3, 7, 27, 37.

MEMALİK (*Memleket*'in cem'i), memleketler, 4, 6, 9.

MEMBA, kaynak, pınar bir suyun yerden çıktığı yer, 6, 8.

MEMLÛ, dolu, dolmuş, 8, 9.

MENFAATPEREST, menfaate tapan, 5; (-*an*, cemi içindir.)

MENAFİ, (*Menfaat*'in cme'i), istifade, kâr (- *lar*) 3, 6, 8, 12, 37.

MERBUT, bağlanmış, bağlı, 4.

MERCİ, iş gördürülmek için baş vurulacak yer, 5.

MERSA, geminin demir attığı yer, liman, 7.

MERTEBE, kadar, derece, 1, *elimizden geldiği* - elimizden geldiği kadar. 4.

MESAİ, çalışmalar, çabalamalar, 4, 24, 37.

MEŞHUT, gözle görülen, 6.

MEŞİYET, isteme, istek, (bilhassa *İlâhâ* ve *ilâhiye* ile kullanılır) Allahın istediği, 4, 9.

METRUK (- İYET), bırakılma, kullanılmadan vaz geçilme, (- hali), 3.

MEVCUT, (*mevcude*, mutabakat için), var olan, bulunan, hazır olan, 2, 4.

MEVCUDAT, (*Mevcut*'un cem'idir), 4, 12.

MEVAKİ (*Mevki*'in cem'i), mevkiler, 7, 12.

MEVHUM (- AT, cem'i), asılsız olarak zihinde vücut bulan şeyler, 2, 4, 12, 32, 37.

MEVT, ölüm, 2, 6, 9.

MEZALİM, haksızlıklar, sızıltıya sebep haller ve hareketler, 5.

MEZHEP, gidilen ve yürünen yol, ilim ve felsefede tutulan yol, bir dinin şubelerinden biri, 8, 12.

MEZAHİR (*Mazhar*'ın cem'i), bir çıkıp doğduğu yer veya şahıs, 6.

MEZELLET, itibarsızlık, alçaklık, hakaret, 16.

MEZC, karıştırma, katma, 12, 37.

MİNELİ, pek ince ve parlak nakışlı, 5.

MİRÎ, beylik, devlet hazinesine, millete ait, 5.

MİZAN, ölçü, tartı, terazi, ölçme, 2.

MUAHAZE (*Muahazat*, cem'i) çıkışma, 16, (Tanzimattan sonra Edebiyatı cedide zamanına kadar bu kelime *tenkit* manasına ve critique karşılığı olarak kullanılmıştır, *eshabı muaheze*: tenkit eden kimseler, 30, 37.)

MUAHHARAN sonradan, 7, 36

MUAMELÂT, (*Muamele*'nin cem'i), halka karşı olan fiil ve hareketler, 6, 8, 26.

MUAMMA, manası gizli ve güç anlaşılır söz veya şekil v.s., bilmece, 6.

MUASIR, bir asırda yaşamış kimseler, 6, 12.

MUAVENET, yardım, yardım etme, yardımcılık, 4, 12.

MUAYYEN (- E, mutabakat için), başlangıç veya sonu yahut etrafı belli edilmiş, 1, 3.

MUCİDÂNE, yeni bir şeyler icadetmişlere yakışır surette, 4.

MUCİZ, başkalarını yapmaktan veya yapabilmekten âciz bırakan, kimsenin yapamıyacağı hal ve surette olan, 4.

MUFASSAL, uzun uzadıya anlatılan, 2.

MUHAKEMAT (*Muhakeme*nin cem'i), muhakemeler, 5, 32.

MUHAL, mümkün olmıyan, Kabil olmıyan, 2, 33.

MUHALEFET, uymamak, başka türlü olmak, zıtlık, düşmanlık, 8.

MUHATARA, tehlike, korku, 3, 6, 7, 30, 37.

MUHAYYİR, hayrette bırakan, şaşırtan, 4.

MUHTELİT, karışık, başka başka ecza ve efrattan

MUKADDEM, önde bulunan, vücuda getirilmiş, 12. ilerde olan, önden giden, 2.

MUKADDEMA, evvelce, 16.

MUKADDEMAT, *Mukaddeme*'nin cem'i), mukaddemeler, başlangıçlar, 6.

MUKTEDA, uyulan, 8.

MUKTEZA, iktiza den, lâzım gelen, icabeden, 3.

MUKTEZİYAT, lâzımgelen şeyler, lâzım işler, neticeler, 3, 12.

MURAT, maksat, meram, istek, 4, 9, 16.

MUVAFIK, uygun, muvafık gelmek, uymak, 3, 12, 29.

MUVAZENE (- T), karşılıklı iki şeyin ölçü ve sair hallerce bir gelmesiyle olan uygunluk, denk olma, (- hali), 2, 3.

MÜCAZ, caiz, yasak olmıyan, izin verilen, 6, 36.

MÜCERREDAT (*Mücerret*'in cem'i), Mücerret şeyler, 4.

MÜCERRET, (*Mücerrede*, mutabakat için), cismi olmıyan, ruhanî ve manevî şeyler, 6, 9, 12, 37.

MÜDAHENE, dalkavukluk, şahsî menfaat için birini yüzüne karşı metetme, koltuklama, 16, 20.

MÜDDEA, dava olunan şey, mesele, 2, 37.

MÜDİR, idare eden, çeviren, 3.

MÜFTEHİR, övünen, bir şeyi övünmeye vesiyle tutup onunla sevinen ve koltukları kabaran, 2, 20.

MÜFTERİYAT (*İftira*'nın cem'i), birine yalandan isnat olunan noksan ve kabahatler, uydurma kabahatler. 8.

MÜHLİK, öldüren, öldürücü, 4.

MÜKEMMEL, kemale erdirilmiş, eksiksiz, tam, 4, 8.

MÜLÂSIK, bitişik, yapışık (*mülâsık tevem* = birbirine yapışık ikizler), 8.

MÜLK, bir devletin idaresi altında bulunan memleket, 4, 12, 37.

MÜLÛK, (*Melik*'in cem'i), melikler, hükümdarlar, fakat taifelerin cem'i olan *tavaif* ile birleşince bir takım küçük küçük beylikleri ifade eder.

MÜMİT, yardımcı, imdatçı, 2.

MÜNAZAA, ağız kavgası, 5.

MÜNDEFİ, defolunmuş, geçmiş, savulmuş, 7.

MÜNKERAT, şeriatın yasak ettiği, caiz olmıyan şeyler, 6.

MÜNTEHAYI ŞARK, şarkın son tarafları (Çin), 4.

MÜPTELÂ, bir şeye düşkün, âşık, 3, 6.

MÜRAFAA, hâkim önünde durup yüzleşme, duruşma, 5.

MÜSBET, delil ve bürhanla gösterilmiş, sağlam, muhakkak, 4.

MÜSTEFİT, fayda gören faydalanan, kazanan, 4, 12, 27, 37.

MÜSTESNA, diğerlerinden farklı, umuma benzemiyen, 7, 37.

MÜSTEVLİ (-YE, mutabakat için), yayılan, yayılıp her tarafı kaplıyan, (askerle olunca: zaptetme, sahip olma), 3.

MÜŞKÜLÂT (*Müşkül*,ün cem'i), müşküller, halledilmesi zor işler, engeller, maniler, 3, 36.

MÜTALEAT, (*Mütalea*'nın cem,i), 16.

MÜTALEA, anlmak şartiyle okumak, 6; fikir, (ekseri makalelerde.)

MÜTEALLİK, bağlı, dair, ait, 5.

MÜTEAYYIŞ, geçinmesini düzenlemiş, 2.

MÜTECEBBİR, zorbalıkla hareket eden, cebbarlık gösteren, 16.

MÜTEGALLİP, bağlı ait, dair, 5.

MÜTEMEDDİN (-E, mutabakat için), medeniyet halinde yaşayan, terakki etmiş, medenî, 4, 24, 27.

MÜTENAKIZ, nakzeden birbirine zıt olan, birbirini çürüten, 5.

MÜTENEVVİ (-A, mutabakat için), türlü türlü, çeşit çeşit, bir neviden olmayan, 6.

MÜTESAVIYEN, birbirine eş ve denk olacak şekilde, 5, 12.

MÜTEVAKKIF, bir şeye bağlı, 8.

MÜZAKERAT, (*Müzakere*-nin cem'i), müzakereler, 16.

MÜZDAT, ziyadeleşmiş, artmış, çoğalmış, 4.

NAHAK, haksız, hak ve insafa uymadan, 5, 16.

NAHVET, kibir, gurur, kendini beğenmek, övünmek, 16.
NAİM (- E, mutabakat için), uykuda olan, uyuyan, 3.
NAKABİL, kabiliyeti olmıyan, 4, 12, 37.
NAKIS, eksik, kusurlu, tamamlanmamış, 4.
NAÜMİT, ümitsiz, ümidi kalmamış, 9.
NAZARGÂH, bakılan veya bakılacak yer, 12.
NAZARINDA, yanında, gözünde, 2.
NAZARİYAT, sırf ilmî ve fennî malûmat, amelî olmayan, 4, 12.
NEFAİS, nefîs şeyler, 4.
NEFİS (cem'i *nüfus*), hayat, şahıs, 4.
NEFRİN, lânet, beddua, 8.
NEFSANÎ, nefis duygularına, hayvanî duygulara ait olan, içteki kin ve gareze ait olan, 8, 16.
NEŞ'VÜ NEMA, büyüme, boy atma, 2.
NETAYİÇ (*Netice*nin cem'i), Neticeler, 4, 6.
NETİCE, geçen hallerin icab ettikleri hal, hûlâsa, son, 2, 6.
NEVHEVES, bir işe yeni istek gösteren, (*nev*: yeni), 8.
NEV İCAT, yeni icadedilmiş, 4.
NİMET, iyilik, iyi yaşamak için lâzım gelen şeyler, 4.
NİYET, kurma, meram, maksat, 7.
NİZAM (- ÂT, cem'i), usul, tertip, kaide, düzen, 5, 6, 32.
NURUDİDE, (Türkçede *gözümün nuru* tabirinin tam karşılığıdır), pek sevgili şahıs, 2.
NÜZZAR, (*Nazır*'ın cem'i), Nazırlar, 16.

PAYITAHT, bir devlet hükümdarının oturduğu şehir, 2.
PEDER, baba, 16, 24, 26.
BERVERİŞ, besleme, beslenme, terbiye, yetiştirme, 2.
PİRAMEN, çevre, etraf, 5.

RABITA, bağ, 12.
RAHİBÂNE, papaslara yakışacak şekilde, 8.
RAPTETMEK, bağlama, ilişkitirme, 12, 20.
REFAH, yaşayışta bolluk ve kolaylık, 2.
REVABIT (*Rabıta*'nın cem'i), rabıtalar, bağlar, 6, 37.
REVAÇ, sürüm, 5.
REVİYET, bir işin her cihetini lâyıkıyle düşünme ve tatbık etme, 28.
REVNAK, parlaklık, 37.
REYP, şüphe, zan, 24.
RİAYET, gözetme, sayma, 5.
RİCAL-İ DEVLET, devletin ileri gelenleri, 37.

RİYASET, reislik, 16.
RUHANÎ, ruha dokunan, ruha ait, 26.
RUHSAT, izin, 36.
RÜYET, görme, görüş, 5.
RUZİGÂR, zaman, 7; *fesad-ı ruzigâr*: zamanın bozukluğu!
RÜESA (*Reis*'in cem'i), reisler, başkanlar, 20.
RÜŞT, doğru yolu bulma, doğru düşünme, 9.

SABIK (-A, mutabakat için), geçmiş şey, vak'a, (bir çok makalelerde.)
SADEME, çarpma, çatma, vurma, ansızın başa gelen hal, 3, 24.
SAHHAR, Çok büyü yapan, 4.
SAHİH (-A, mutabakat için), gerçek, doğru, yalan olmayan, (bir çok makalelerde.)
SAHİL, deniz kıyısı, 6.
SAİK (-A), götüren, sevkeden, 2.
SAVAP, doğruluk, (*hata*,nın zıddı), 6.
SAVN, koruma, 5.
SEFİNE, gemi, 3.
SELEF (cem'i *eslâf*, B.), 8.
SEMAVAT, (*Sema*'nın cem'i), gökler, 2.
SEMERÂT (*Semere*'nin cem'i), meyveler, 9; elde edilen faydalar, 28.
SEMİ, işitme, 12.
SERAİR, gizli şeyler, gizli fikir ve haller, 4.
SERDETMEK, sözü düzenlemek, iyi bir şekilde idare etmek, (bir çok makalelerde.)
SERHAT, hudut başı, sınır, 4.
SERVET, zenginlik, mal sahipliği, 4, 9, 37. (*Fenn-i servet, ilm-i servet* Avrupadan bilâhare iktisat diye tercüme edilen Economie politik «ilmi serveti milel» şeklinde tercüme edilmiştir.)
SETR etmek, örtme, kapama, gizleme, 2, 16.
SEVABIK, (*Sabıka*'nın cem'i), geçmiş şeyler, geçmiş hal ve vakalar, 2, 3, 4, 6, 20.
SEVAHIL, (*Sahil*,in cem'i), kıyılar, 3.
SEVK, öne katıp sürme, ileri götürme veya gönderme, 4; *Sevki tabiî*: hayvanlarda düşünmiyerek ve yalnız tabiatin sürüme ve zoruyla olan doğru hareket, 2.
SEYALEİ BERKİYE, elektrik akıntısı, 4.
SEYLÂBE - SEYLÂP, sel suyu, sel halinde şiddetle akan su, 5, 14.
SEYYİE (*Seyyiat*, cem'i), kötü iş, kötülük, fenahk, suç, 16, 20, 27.
SİBA - ÂNE), arslan ve kaplan gibi yırtıcı hayvanlara yakışır bir surette, 8, 16.

SİRKAT, hırsızlık, 9.
SUİİSTİMAL, yerinde kullanmamak, fena ve köttü kullanma, 9, 16.
SUKUT, düşme, aşağı inme, 4.
SUPH, sabah, sabah vakti, 2, 17.
SUUBET, güçlük, zahmet, 13, 32, 33, 37.
SÜFLİYAT, alçak ve aşağılık şeyler, 9.

ŞAİBE, leke, noksan, kusur, 5, 24, 37.
ŞAMİL, şümulü olan, ihata eden, havi olan, 15, 20, 32.
ŞECER, ağaç. 9.
ŞEDİT, sert katı, sıkı, 6, 17.
ŞAHADET, hak bilinen din uğrunda canını esirgemeyip ölme. 2.
ŞEHRAH, büyük cadde, 4.
ŞEKİME, sebat, kolay kolay kendini birakmama, 5.
ŞER'AN, şeriat hükümlerine uygun olarak, 4.
ŞER'İ (-Ye, mutabakat için), şeriata mensup olan, 5, 12.
ŞERİAT, ilâhî kanun, 2. (bundan teşri, kanun yapma olarak manası genişletilmiştir.)
ŞIK, bir külün ayrılmış olduğu iki kısımdan biri, 6.
ŞITAP, çabukluk, acele, 3, 4.

TAADDÜT, birden ziyade olma, çoğalma, 9.
TAALLÛK, ilişik, bağ, münasebet, 3, 9, 10, 11, 17.
TAARRUZ, sataşma, takılma, 7, 8, 17, 18.
TAAVÜN, birbirine yardım etme, 9, 10.
TAAYYÜŞ, yaşama, geçinme, 1, 9, 27, 28, 33.
TÂBİ, birinin arkasından giden, birisine baş eğmiş olan, 12.
TABİİYET, tabi olmak, teb'a olmak, bağlılık, 6, 12.
TABİÎ (-YE, mutabakat için), tabiata mensup ve müteallik olma, tabiat iktizasından olan, 4, 8, 9.
TABİR, bir mana ifade eden söz, 9.
TABİRAT, (*Tabir*'in cem'i), tabirler, 8.
TADÂT, sayma, birer birer adını söyleme, 4, 20.
TAFSİL (-ÂT, cem'i), etrafiyle ve her ciyetini ayrı olarak anlatma, (bir çok makalelerde.)
TAFSİLEN, tafsilli olarak, 12.
TAGALLÜP, üstün gelerek zorla ele geçirip hükmetme, 5, 37.
TAGAYYÜR (-ÂT, cem'i, renk değiştirme, diğer türlü olma, 4, 16, 20.
TAHAFFUZ, sakınma, korunma, 3.
TAHAMMÜL, bir yükü üstüne alma, ağır bir şeye

katlanma ve ses çıkarmama, 7, 37.

TAHARRİ, araştırma, (bir çok makalelerde.)

TAHAVVÜL (- ÂT, cem'i), bir halden diğer bir hale geçme, değişme, (ekseri makalelerde.)

TAHDİT, hudut tayin etme, sınır koyma, 6, 9, 23, 37.

TAHKİM (- ÂT, cem'i), sağlamlaştırma, 3, 8.

TAHKİK, arama, araştırma, 8, 16; *erbabı tahkik*, hakikati araştırıp bulmanın ustaları, 12.

TAHKİR (İYE, mutabakat için), hakaret etme, ehemmiyet vermeme, 8.

TAHMİT, hamdetme, şükretme, 2.

TAHRİP, yıkıp bozma, viran etme, 6, 37.

TAHT, alt (terkip ile bulunuca: *tahtı himayet*: koruması altında), 4, 9.

TAKLİL, aza indirme, 9.

TANZİMAT, 1839 tarihinde eski idare tarzını yeni ve Avrupa medeniyeti esasları dahilinde nizama sokmak için ilân olunan kaideler, 4.

TARİK, yol, çare, 4, 6, 9, 11, 20.

TARİZ, dolayısiyle söz söyleme, açıktan olmıyarak dokunaklı söz söyleme, 16, 20, 32.

TARZ, biçim, üslûp, 5, 17.

TASAVVUR (- ÂT, cem'i), zihninde şekil verme, fikren kurma, (ekseri makalelerde.)

TATARLIK, Tanzimattan evvel posta sevkiyatı yapanlara verilen isim ki, sonraları da epey müddet devam etmiştir. İlk önce ata binmede usta olan tatarlar bu işi gördükleri için sonraları her kim bu işi yapmışsa *tatar* ve postacılığa da *tatarlık* denmiştir. «*Yaya kaldın tatar ağası*» atalar sözü bunlar vasıtasıyle söylenmiştir, 9.

TAZ'İF, iki kat etme, bir o kadar daha arttırma, 9.

TEBERRİ, uzaklaştırma, uzak durma, çekilme, 9.

TECARİP (*Tecrübe*'nin cemi), tecrübeler, 9, 15, 18.

TECAVÜZ, ötesine geçme, aşma, atlama, 3, 9, 15.

TECRİT, mücerret haline getirme, soyma, bir tarafta tutma, ayırma, 4, 6, 9, 10.

TECERRÜT, sıyırılmak, 13.

TEDENNİ, aşağı inme, (*terakki*'nın zıddı), 7.

TEFRİK, ayırma, ayrı koyma, 8.

TEFRİKA, ayrılma, ayrılık, ittifaksızlık, 10, 12.

TEHİYYE, hazırlama, hazır etme, 4.

TEKESSÜR, çoğalma, çok dereceye varma, 9.

TELÂHUK, birbiri arkasından gelip birleşme, birbirine katılma, 4, 9.
TELEF (- ÂT, cem'i), öldürülen kimseler, 6.
TEMAYÜL (- ÂT, cem'i), bir tarafa veya bir adama diğerinden ziyade muhabbet gösterme, (ekseri makalelerde.)
TEMEDDÜN, medenî olmak, (ekseri makalelerde.)
TEMETTÜ, fayda, kâr. 9.
TEMİN (- ÂT, cem'i), emniyet verme, sağlamlattırma, şüphe bırakmama, 10, 12.
TEMSİLÂT (*Temsil*'in cem'i), Benzetmeler, teşbihler, 16.
TENAKUS, azalma, eksilme, 32.
TENAKUZ, insanın bir sözü, diğer sözünü çürütmesi, 11.
TENASÜL, nesil yetiştirmekle üreme, 9.
TENEZZÜL, inme, aşağılama, 6, 8.
TENKİHAT, bir daire memur ve işçilerinin ya sayısını veya aylıklarını azaltmak, 16.
TERAKKİ (- YÂT), yukarı kalkma, yükselme, artma, çoğalma, ilerleme, ileri gitme, (bir çok makalelerde.)
TERBİYE (- T), Yetiştirme, büyütme, 4, 10, 17.
TESAVİ, bir ve müsavi olma, bir derecede bulunma, 9.
TESELSÜL, zincirleme, zincir gibi ulaşıp gitme, 4.
TEŞEBBÜSAT, (*Teşebbüs*'ün cem'i), teşebbüsler, bir işe sarılma, yapışma, üzenerek başlama (lar), (bir çok makalelerde.)
TEVCİHAT, rütbe ve memuriyet verme (bunların eski gazetelerde bu adla hususî bir sütunu vardı), 5.
TEV EM, ikiz, 8.
TEVFİK, uygun getirme, uydurma, 12.
TEVİL (- ÂT, cem'i), meydandaki manasından başka bir mana ile manalaştırmak, 8.
TEVLİT, doğurma, doğurtma, vücuda getirme, hâsıl etme, 9, 27.
TEYİT, kuvvetlendirme, sağlamlaştırma, 5, 10.
TEZAYÜT, artma, çoğalma, Ziyadeleşme, 9, 10, 15.
TEZYİT, arttırma, çoğaltma, ziyadeleştirme, 3, 4, 14.
TIFL, küçük çocuk, 2.
TULÛ, güneşin doğma zamanı, doğması, 8.
TUYUR, kuşlar, 9.

UBUDİYET, kulluk, 9, 17.
UHUVVET, kardeşlik, dostluk, 10, 12.

UKALÂ, (*Âkil*'in cem'i), akıllı adamlar, 3, 13; (Ukalâ, Namık Kemal yazılarına kadar bu manada kullanılmış olup, sonraları bilhassa konuşma dilinde «bir şey bilmediği halde akıllılık taslıyan» manasına olarak kullanılmış ve kullanılmaktadır.)

UKUL, (*akıl*'ın cem'i), akıllar, 4.

ULEMA, (*Âlim*'in cem'i), âlimler, ilim sahipleri, 8, 9, 24.

ULÛM, (*Ilm*'in cem'i), ilimler, malûmat, (bir çok makalelerde.)

ULVİYET, yükseklik, 2 24, 37, (ve diğer bazı makalelerde.)

UMMAN, büyük deniz, 4, 7.

UMUM (-EN), bütün, hep Umumiyet üzere, (ekseri makalelerde.)

USAT (*Asi*'nin cem'i), isyan etmişler, asi olmuşlar, 7.

ÜLFET, alışma görüşme, konuşma, dostluk, 3, 12.

ÜMEM, (*Ümmet*'in cem'i), (ekseri makalelerde.)

ÜMMET, (cem'i: *Ümem*), bir lisanla konuşan insanların hepsi. (Şemseddin Sami Kamusu Türki'sinde: lisanımızda yalnış olarak bu kelimenin *millet* manasına kullanıldığını ve *millet*'in de bunun yerine kullanıldığını, hakikatin bunun aksi olduğunu söylüyor.) daha sonraları içtimaî bilgi yoluyla *ümmet* ve *millet* kelimelerine bugün kullandığımız mana verilmiştir. Bu itibarla kelimenin kullanma tarihine göre manalarında değişiklik vardır.) (bir çok makalelerde.)

VACİP, terki caiz ve mümkun olmıyan, (ekseri makalelerde.)

VAHDET, birlik, tek olma, *vahdeti kelime* müslümanları birleştiren teklik itikadı, 2, 12.

VAHİT, tek, *şahsı vahit*: tek tek bir insan, 5, 6, 14.

VAKIF, hayırlı işler için tayin edilmiş mal ve mülk, 5.

VÂPİSİN, en son, 2.

VÂRESTE, kurtulmuş, tek başına kalmış, 4.

VASİY, öksüz ve yetimlerin mallarını idare eden ve kendilerine bakan, 4, 9, 14

VÂSIL olmak, yetişmek, ulaşmak, kavuşmak, 4.

VECİT, kendini kaybedecek derecede dalmak, 3, 4.

VEFAT, ölme, ölüm, 5, 9, 17.

VEHM (-İYÂT, cem'i), esassız fikir, şüphe, kuruntu, yersiz korkma, 2, 3, 10.

VELİ, bir çocuk veya kadının baba, ana, akraba veya vasisi olarak işlerine karışan ve halinden mesul olan, 4.
VESAİT (*Vasıta*'nın cem'i), vasıtalar, 9, 20.
VESAYA (*Vasiyet*'in cem'i), 3.
VEZİR, sivil rütbelerin en son derecesi olan mertebeye çıkmış, 5.
VİCDAN, 1. Bulma, bir şeyi bir halde görme, 2. kalple hissetme, duygu, 3. İstiğrak, dalma, 4. İnsan kalbinde olan gizli bir his ki iyilik etmeden hislenir, fenalıktan azap duyar (bu son mana fransızca *conscience* karşılığı), (bir çok makalelerde.)
VİKAYE, kayırma, koruma sahip çıkma, 2, 8.
VÜCUP, bırakılması caiz ve mümkün olmıyacak derecede, *kat'iyülvücup*, 2, 8
VUHUŞ, yabanî olanlar, ehlî olmayanlar, 9.
VUKUF, anlama, haberi olma, 2, 3, 8; durma, 29.
VUSUL, varma, erişme, yetişme, 4, 8, 16.

YADETMEK, anmak, hatıra getirmek, 2, 37.
YAKİN (-En), asla ve şüphe ve zanna yer bırakmıyacak surette, 2, 36.
YEKVÜCUT (-ÂNE), bir vücut haline gelmiş, kaynaşmış, (-şekilde), 8, 10.
YETİM, öksüz, 5.

ZAAF, zayıflık, kuvvetsizlik, 3, 12.
ZAHİP, bir fikir veya zanna kapılan, sapan, 6, 8, 15.
ZAHİR (-E, mutabakat için), meydanda olan, açık, aşikâr, 3, 5, 6, 12, 16, 17.
ZAİL olmak, yok olmak, silinmek, 9.
ZAİT (zaid-e), artan, arttırılan, fazla, lüzumsuz, 3, 20.
ZARURET, bir işe behemehal mecbur olma, (yoksulluk), 4, 6, 9, 12, 18, 27.
ZARURÎ (-YE, mutabakat için), ister istemez olacak olan, (bir çok makalelerde.)
ZAYİ, yetirmek, ortadan kaybolmak vücudü olmamak, 7.
ZEHAP, bir fikir veya zanna bağlanma, saplanma, 8, 15, 18.
ZERRE, (*Zerrat*, cem'idir), pek küçük parça, 4, 9,
ZEVAL, güneşin tam tepeye gelmesi, öğle vakti, 8.
ZEVAL, bitme, 12, 24.
ZEVCEYN, karı koca, 9.
ZORUBAZU, pazı kuvveti, gücü, 4.
ZUHÛR (-ÂT, cem'i), meydana çıkma, görünme, (bir çok makalelerde.)

FİHRİST

Ön söz		I
Kemal İstanbulda		1
Mahmut Nedim Paşanın sadrazamlığı		6
İbret gazetesi		15
Takip meselesi ve Hakayihulvakayi münakaşası		23
I		28
II	İstikbal	29
III	Bir mülâhaza	34
IV	İbret	38
V	Bir mülâhaza	43
VI	Hukuk	46
VII	Mutalâa	52
VIII	Avrupa Şarkı bilmez	54
IX	Nüfus	59
X	İttihadı islâm	74
XI	Bir hatıra	79
XII	İmtizacı akvam	81
XIII	Maarif	86
XIV	Meyelânı âlem	61
XV	Hukuku umumiye	93
XVI	Garez marazdır	102
Mithat paşanın İstanbula dönüşü ve sadrâzamlığı		105
Diyojen gazetesinin yeniden çıkması		107
Matbuat nizamnamesi		112
Kemal Geliboluda		114
XVII	İfadei meram	120

XVIII Bazı mülâhazat: Devlet ve millet 130
XIX Reji 135
XX Meğer Hakayik hâlâ çıkıyor imiş!! 142
XXI İdarece muhtaç olduğumuz tadilât 152
XXII Sebebi kahtı rical 160
XXIII Efkârı umumiye 166
XXIV Terakki 176
XXV Rumeli Demiryolunun Akdenizle olan münasebatına dair bazı mutalâat 189
XXVI Aile 199
Kemalin Geliboludan dönüşü 206
XXVII Medeniyet 212
XXVIII Türkçe matbuat 217
XXIX Moda 223
XXX 226
XXXI 228
Kitap sansürü meselesi 233
XXXII 235
XXXIII 238
XXXIV 241
XXXV 257
XXXVI İfadei meram 259
XXXVII Vatan 263
Bazı kaideler 272
Lûgatçe 277

Fiatı 250 Kuruş